МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Історія. Філософія. Політологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 11

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С.В. Ківалов

Одеса
2016

УДК 94(100)(063)+1(063)+32.01(063)

Серію засновано у 2010 р.

Співзасновники — Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Міжнародний гуманітарний університет.

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 7 від 24.05.2016 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПрН України — голова Ради; **І. М. Коваль,** д-р політ. наук, проф.; **В. В. Завальнюк,** канд. юрид. наук, проф.; **А. Ф. Крижановський**, д-р юрид. наук, проф. — заступник голови Ради; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **О. В. Токарєв**, засл. діяч мистецтв України; **С. Д. Василенко**, д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор серії — канд. іст. наук, доц. ***В. Г. Пищемуха.***
Заступник відповідального редактора серії — канд. іст. наук, доц. ***Н. І. Серебряннікова.***

Редакційна колегія серії «Історія. Філософія. Політологія»:

Історія
Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; **І. С. Гребцова**, д-р іст. наук, проф.; **О. Б. Дьомін**, д-р іст. наук, проф.; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, проф.; **Т. Б. Смірнова,** д-р іст. наук, доц.; **М. К. Чучко,** д-р іст. наук, доц.; **В. Г. Пищемуха**, канд. іст. наук, доц.; **О. І. Ганчев**, канд. іст. наук, доц.; **Н. І. Серебряннікова**, канд. іст. наук, доц.

Філософія
О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; **Е. А. Гансова**, д-р філос. наук, проф.; **А. П. Овчиннікова**, д-р. мистецтвозн., проф; **І. В. Голубович**, д-р філос. наук, доц.; **Л. М. Богата**, д-р філос. наук, доц.; **О. А. Долгополова**, д-р філос. наук, доц.; **Е. І. Мартинюк,** канд. філос. наук, доц.; **Л. О. Панкова**, канд. філос. наук, доц.; **М. О. Кравчик**, канд. філос. наук, доц.

Політологія
К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, проф.; **Д. В. Яковлев,** д-р політ. наук, проф.; **М. А. Польовий,** д-р політ. наук, доц.; **М. І. Мілова**, д-р політ. наук, проф.; **О. І. Стребков**, д-р політ. наук, проф. **Л. В. Балтовський,** д-р політ. наук, проф.; **С. В. Волковський**, ст. викл.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. — Одеса: Фенікс, 2016. — Вип. № 11. — 224 с.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції. При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 р. №793), філософських та політичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.02.2014р. №153).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20215 10015ПР від 15.08.2013 р.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет, офіс 419,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-50, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net
Електрона адреса серії «Історія. Філософія. Політологія»: vestnik-humanities.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університу. Серія: «Історія. Філософія. Політологія», 2016
© Національний університет «Одеська юридична академія», 2016
© Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016
© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

ІСТОРІЯ

УДК 94(569.4)

Батенко Г.В.,
к.і.н., доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

БРИТАНСЬКА ІММІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В ПАЛЕСТИНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СИТУАЦІЮ В КРАЇНІ В 20-ті роки ХХ ст.

Анотація. Стаття висвітлює імміграційні процеси, що відбувалися на території Палестини під час дії мандату Великої Британії. Колоніальна політика Британії ХХ століття набула нових рис, тотальне панування змінилося виконанням зобов'язань високорозвиненої держави, щодо держави, яка стоїть на шляху формування власного національного державного апарату.

Ключові слова: імміграційна політика, єврейський національний осередок, арабське населення Палестини, Декларація Бальфура, Біла Книга, Британський мандат, Всесвітня сіоністська організація, Арабське Агенство.

В серпні 1897 року в Базелі відбувся Перший міжнародний сіоністській з'їзд, на якому із програмою сіоністського руху виступив засновник політичного сіонізму Теодор Герцль. Програма передбачала організовану колонізацію Палестини на законних правах, створення постійної єврейської організації під прапором Сіонізму. Програму було прийнято, Всесвітню сіоністську організацію (ВСО) було засновано. Теодора Герцля на посаді політичного лідера сіонізму змінив Хаїм Вейцман у 1904 році. Продовжуючи ідею Т.Герцля про повернення єврейського народу в Палестину, створення там «єврейського національного осередку», Х.Вейцман звернувся до британського уряду за допомогою в розв'язанні цього питання.

Поява Декларації Бальфура у листопаді 1917 року засвідчило офіційну підтримку Великої Британії реалізації планів ВСО щодо Палестини. Для забезпечення економічного й культурного розвитку єврейської громади Палестини необхідні були працьовиті і талановиті виконавці, які приїдуть на землю предків задля її майбутнього.

З 80-х років XIX в. в Палестину за суто релігійних мотивів стали приїжджати на постійне проживання єврейські іммігранти з Європи, в основному з Російської імперії та Румунського королівства. Ще в 1861 році в Лондоні «євреями — ненаціоналістами було засновано Лондонську єврейську спілку для колонізації Палестини» [1, с. 14]. З 1882 по 1914 рік в Палестину прибуло 100 тисяч євреїв, але більше половини з них повернулися назад чи виїхали в інші країни. Під час Першої світової війни в Палестині проживало 85 тисяч євреїв і більш 600 тисяч арабів. У 1922 році в Палестині проживало 660 тисяч арабів (589 тисяч мусульман і 71 тисяча християн) і 83 тисячі євреїв [2,с.10]. Той факт, що за переписом 1922 року в Палестині євреїв нараховувалося менше, ніж у 1914 році, пояснюється тим, що частина євреїв, які в'їхали в Палестину до початку І світової війни згодом перебралися в інші країни.

Шляхом закупівлі земельних ділянок за широкої фінансової підтримки єврейської буржуазії Європи та США, сіоністські організації значно розширили розміри своїх земельних володінь у Палестині: з 1899 по 1914 рік вони зросли з 247 тисяч до 400 тисяч дунамів [2, с. 38] (1 дунам — 0,1 га). Цей процес, звичайно ж, не міг залишатися без наслідків. Так, Ахад Хаам, який приїхав у Палестину в 1891 році, повідомляв, що країна принаймні не безлюдна і що місцеві араби добре знають про діяльність і наміри євреїв, але воліють не звертати на них уваги, поки ті не виявляються для них реально небезпечними. У той же час Т.Герцль розумів, що якщо євреї зміцнять свої позиції і поставлять під загрозу «панування арабів у Палестині, то останні навряд чи захочуть із цим змиритися» [3, с. 291].

Ще влітку 1910 року кілька впливових арабських газет у Дамаску та Бейруті почали кампанію проти продажу арабами земельних ділянок у Палестині єврейським поселенцям, «попереджаючи про сіоністську небезпеку» [1, с. 25]. Ця кампанія не мала ніякого успіху. Ріст чисельності єврейського сільськогосподарського населення не був пропорційний росту земельних володінь сіоністських організацій. У 1914 році з 85 тисяч євреїв Палестини тільки 7,5 тисяч осіб було зайнято в сільському господарстві, хоча кількість сільськогосподарських поселень з 1900 року по 1914 рік збільшилася з 21 до 43 [3, с. 200]. Ці колонії були малесенькими острівцями, розкиданими по всій країні серед більш ніж 800 арабських сіл [4, с. 635].

У XIX столітті засновники сіонізму вважали, що на початку єврейської імміграції щорічний

приплив євреїв в Палестину становитиме до ста тисяч осіб, деякі з них навіть думали, що за 25 років чисельність євреїв у Палестині складатиме п'ять мільйонів осіб [3, с. 205]. Рівень імміграції виявився значно нижчим, ніж очікували засновники сіонізму: за офіційними даними, з вересня 1920 року по кінець 1929 року в Палестину прибуло близько ста тисяч євреїв. На підставі закону про імміграцію 1920 року у період з липня 1920 року по квітень 1921 року в Палестину в'їхало 10 652 євреїв-іммігрантів (9 191 із них мали рекомендацію ВСО на в'їзд у Палестину) [5, с. 9]. За цим законом Верховний комісар призначав директора та чиновників іммиграційного департаменту. В'їзд у Палестину здійснювався тільки за дозволом британської офіційної влади, яка надавала візу від імені уряду Його Величності. Іммігранти мали право в'їзду за наявності документа від медичного інспектора про своє здоров'я. Найбільша кількість іммігрантів припадала на 1925 рік, що було пов'язано з прийняттям у Польщі цілого ряду законів, що обмежували дрібну й середню єврейську буржуазію, і введенням американським урядом у тому ж році обмежень на імміграцію. У 1927 році кількість іммігрантів була навіть на дві тисячі менша кількості людей, які залишили Палестину. За десять післявоєнних років у Палестину з Європи емігрувало близько 100 тисяч євреїв, за той же період у США — 340 тисяч євреїв. З Англії в Палестину з 1919 по 1932 рік виїхало всього 383 євреї [3, с. 205].

Керівники ВСО розглядали Декларацію Бальфура як офіційний дозвіл на імміграцію в Палестину і освоєння її. Х. Вейцман згодом писав: «Ми хотіли британського протекторату. Євреї в усьому світі довіряли Великій Британії. Вони знали, що при англійському пануванні законність і порядок будуть забезпечені, і ніхто не буде заважати єврейській колонізації та культурному розвитку в Палестині. Тому ми могли сподіватися, що настане час, коли ми станемо досить сильними, щоб претендувати на певний ступінь самоврядування» [3, с. 73].

У свою чергу, під час обговорення заяви У. Черчілля про Близький Схід у палаті громад 14 червня 1921 року частина британських парламентаріїв виступала проти будь-якого обмеження єврейської імміграції в Палестину, мотивуючи це тим, що далеко не кожний з 15 мільйонів євреїв, які проживали у світі, захоче приїхати в Палестину; крім того, єврейська імміграція зі Східної Європи розглядалася членами палати громад як «антитеза більшовизму» [6, с. 315].

Перший перепис населення Палестини був проведений британською адміністрацією 31 грудня 1922 року. За даними цього перепису, населення Палестини становило 757 182 жителів, у тому числі євреїв — 83 794 — 11%. За другим переписом (31 грудня 1931 року) у Палестині проживало 1 035 321 осіб, у тому числі 174 006 євреїв — 17%, при цьому 2/3 єврейського населення проживало в Єрусалимі, Яффі й Тель-Авіві [7, с. 143].

З травня 1921 року імміграція в Палестину здійснювалася за новою схемою, автором якої був Верховний комісар Г. Семуель. У категорію «А» входили іммігранти, які отримали дозвіл на в'їзд у Палестину від ВСО (їх було щорічно близько 80%). Вони мали першочергове право на імміграцію в Палестину. Інші, позбавлені дозволу ВСО на в'їзд, були розділені на сім категорій — від мандрівників, що мали право на перебування в Палестині не більш трьох місяців і до тих, хто рятувався в Палестині від релігійних переслідувань у себе на батьківщині [3, с. 147]. Іммігранти, які не входили в групу «А», вже потрапляли під ліміти на єврейську імміграцію, що встановлювалися британською адміністрацією. Незабаром за розпорядженням Г. Семуеля керівник іммиграційного відділу британської адміністрації Морріс та його заступник Н. Міндель виїхали до Константинополя і Трієста, а потім до Будапешта, Варшави і Берліна. Метою цього вояжу було не допустити проникнення в Палестину «більшовиків та інших екстремістських елементів»; при цьому Г. Семуель інструктував своїх чиновників: координувати свою діяльність із місцевими відділеннями ВСО і консулами Великобританії. Моррісом і Мінделем було опитано 1550 іммігрантів, і 542 із них було відмовлено у в'їзді в Палестину — це були в основному іммігранти з Польщі та Румунії [5, с. 147].

З вересня 1920 р. було надано дозвіл на єврейську імміграцію в Палестину, установивши щорічну квоту в 16 500 іммігрантів протягом 5 років. Практично всю діяльність щодо залучення євреїв на землю обітовану, розміщення їх після приїзду Верховний комісар передав іммиграційному відділу Єврейського Агентства (ЄА).

Велика Британія сподівалася, що євреї-іммігранти привезуть з собою капітали та допоможуть економічному розвитку країни. Цікавило, насамперед, будівництво портів, доріг і інших комунікацій так необхідних для зміцнення британського колоніального панування. Ці надії не виправдалися. Багаті євреї з інших країн світу не поспішали їхати в Палестину — у відсталу, слаборозвинену країну, майже без природних багатств, із вузькою сферою додатку капіталів. Із прибулих з вересня 1920 р. до середини 1921 р. 9625 євреїв, переважну більшість складали бідняки з Польщі, Румунії, Литви, Німеччини, тобто з країн, які найбільше постраждали в I світовій війні [6,

с. 372]. Поглинути відразу нову робочу силу в кілька тисяч осіб слабка палестинська економіка не могла: різко зросло безробіття.

Після того як «меморандум Черчілля», чи Біла книга, опублікована англійським урядом 3 червня 1922 р. була схвалена парламентом, масштаби імміграції різко зросли, досягши максимуму в 1924 — 1926 роках.

У 1925 році британською адміністрацією був розроблений без консультацій з арабами, прийнятий і опублікований новий імміграційний закон. У цьому законі деталізувалися категорії для іммігрантів: були встановлені категорії А, В, С, кожна з яких також мала градацію. Наприклад, категорія А поділялася на три розряди залежно від капіталів, якими володів іммігрант: від першого, з капіталом не менш 500 фунтів стерлінгів, до третього — з капіталом не менш 60 фунтів стерлінгів. Крім того, цей закон замасковано, але враховував вік іммігрантів.

Відповідно до цього імміграційного закону всі іммігранти, які планували в'їхати в Палестину, повинні були пройти медичну комісію. В Палестину не дозволявся в'їзд хворим епілепсією, проказою, сифілісом, відкритою формою туберкульозу і інших інфекційних хвороб, «які були небезпечними для здоров'я населення». При в'їзді в Палестину вони повинні були заповнити докладні формуляри імміграційного департаменту, після чого кожен іммігрант повинний був отримати дозвіл на в'їзд у Палестину від директора імміграційного департаменту [4, с. 106].

Іммігранти, які в'їхали в Палестину без дозволу імміграційного відділу палестинської адміністрації, підлягали депортації. Докладні списки депортованих регулярно публікувалися британською адміністрацією. Єврейська громада Палестини на початку 30-х років налічувала близько 165 тис. осіб, тобто — в порівнянні з 1922 р. — їх кількість збільшилася вдвічі [6, с. 56]. Тепер вона становила 16% палестинського населення, порівняно з 11% за переписом 1922 р. Склад іммігрантів був досить строкатим, але більшість становили вихідці з Європи. Майже всі вони мали високу освіту, і це різко відрізняло їх від основної маси місцевого арабського населення. Іммігрантів цього періоду самі сіоністи поділяли на дві категорії. Перша, приблизно 60% іммігрантів, — це люди, які приїхали в Палестину внаслідок прямої агітації ВСО. Найчастіше це були молоді ідеалісти, студенти, які залишили університети, щоб присвятити себе ручній праці на «землі обітованій». Саме вони склали категорію «піонери», призначену для освоєння нових земель в Палестині [6, с. 374, 30].

Влітку 1920 року іммігранти з Криму створили організацію Гдуд Хаавода (оборонно-трудовий батальйон імені Трумпельдора). Вони працювали переважно на будівництві шляхів сполучення. Мешкали робітники у наметових містечках вздовж дороги, і господарство велося за кібуцним взірцем [8, с. 59].

Інша категорія іммігрантів — єврейська буржуазія, люди, які володіли капіталом; в окремі роки вони складали до 40% євреїв, які в'їжджають у країну. Приплив нових капіталів сприяв економічному розвитку Палестини, щоправда, тільки в інтересах єврейської громади.

Контроль над нелегальною алією взяла на себе Хагана (Оборона). За тридцять років Хагана переправила до Палестини десятки тисяч нелегальних людей. Однією з таких груп, що весною 1920 року прибула до Палестини, була група молодих євреїв з Криму. Їх доставили до Хайфи ліванські контрабандисти, а потім вони перебралися до кібуцу. Там члени групи переодяглися в одяг поселенців, «і їх практично не можливо було віднайти» [8, с. 59].

За часів Османської імперії, у 1858 році, був опублікований земельний закон, що надавав можливість багатим арабам, які проживали в Лівані, Сирії, Єрусалимі, Яффі реєструвати на своє ім'я великі земельні ділянки в Палестині. Такі реєстрації набули широкого розповсюдження тому, що ці землі, як правило, не оброблялися, обкладалися мінімальним податком, нечисленне населення давало згоду на подібну реєстрацію, розраховуючи придбати заступників і звільнитися від сплати податків [2, с. 3 — 4].

Перше єврейське сільськогосподарське поселення було організовано сером Мозесом Монтефіоре в 1855 році біля Яффи [6, с. 3]. Ще в 1839 році з ініціативи М.Монтефіоре спочатку проводиться перепис єврейського населення Палестини. За його допомогою та з його ініціативи в Єрусалимі були відкриті аптека й поліклініка, куди він направив дипломованого лікаря (першого в Палестині). В Єрусалимі була відкрита друкарня, побудована ткацька фабрика, відкрита перша в Палестині реміснича школа для дівчат [8, с. 287].

До 1881 року євреї поверталися в Палестину з релігійних мотивів — «...щоб вивчати Тору, молитися за весь народ Ізраїлю у святих містах, живучи при цьому на пожертвування, що збирали для них по усьому світу в одновірців, а після смерті — бути в цій землі похованими» [8, с. 9; 3, с. 116]. Імміграція євреїв у Палестину активізувалася наприкінці XIX — початку XX століття. Так, на початку 80-х років, точніше — після погромів 1882 року — у Росії виникли спілки щодо організації переселення євреїв у Палестину. Найактивніша з подібних організацій була заснована студентами Харківського університету

в 1881 році. Частина членів цієї спілки відправилася в Одесу, щоб звідти через Константинополь добратися до Палестини. Зазвичай історію колонізації Палестини відраховують від дати прибуття туди цих переселенців — так званої першої алії (хвилі імміграції). Із трьохсот членів організації в Одесу виїхала третина. Тільки сорок із них добрались до Константинополя, а в Палестину прибуло всього шістнадцять. Вони заснували першу трудову колонію на основі соціалістичних ідей, передбачивши тим самим кібуци. Спочатку вони працювали в сільськогосподарській школі Міква Ізраель, заснованої десятьма роками раніше. Потім вони заснували сільськогосподарське поселення Гедера на південь від Яффи, яке існує й дотепер [3, 112].

У 90-х роках XIX століття різко збільшилася еміграція євреїв із Російської імперії. Причинами її стали: «Тимчасові правила 1882 р.»; виселення євреїв-ремісників з Москви; введення в 1896 р. винної монополії, що позбавляло або скорочувало прибутки корчмарів і винокурів. Більша частина євреїв-емігрантів із Росії направлялася до США: у 1881 — 1914 роках туди прибули 78,6% євреїв, які залишили Росію [3, с. 311].

У цей час барон Едмонд Ротшильд (1845 — 1934) займався освоєнням і розвитком єврейських сільськогосподарських поселень у Палестині. З цією метою Ротшильдом була створена Палестинська єврейська колонізаційна асоціація (ПЄКА) та розгалужений адміністративний апарат, що складався з управляючих, лікарів, учителів. Ця діяльність здійснювалася з 1883 по 1899 рік, і за цей період бароном Ротшильдом у створення та розвиток єврейських поселень було вкладено 1,6 млн. фунтів стерлінгів [8, с. 238].

На рівнині узбережжя у 1882 році з'явилося поселення Рішон-ле-Ціон («Перший у Сіоні»), у 1884 — Нес-Ціона («Прапор Сіону»), у 1890 — Гедера («Загін») та Рехвот («Простір»); на півночі Палестини у 1882 році виник Зіхрон-Яаков («Пам'ять про Якова») та у 1883 — Їесуд-Хамаала («Початок підйому») [8, с. 13]. Давид Бен-Гуріон, який з 1935 року був головою Виконкому ЄА в Палестині, називав барона Едмонда Ротшильда «прагматичним фантазером», який купував землі в Палестині та створював сільськогосподарські поселення в Петах-Тикві, Рішон-ле-Ціоні, Зіхрон-Якові для єврейських іммігрантів, і, «чим більше він обсипав їх золотом, тим швидше зникав сіоністський запал колоністів. Вони перестали обробляти землю, наймаючи для цього арабських селян» [3, с. 33; 4, с. 116]. До кінця століття існувало загалом 21 сільськогосподарське поселення з 4,5 тис. мешканців [3, с. 116].

Під наглядом представників Ротшильда в Рішоні та Зіхроні були посаджені виноградники, у поселеннях було почато оброблення пшениці, розведення шовкопряда та виробництво трояндової олії. Ці спроби налагодити економіку як у минулому виявлялись досить дорогими та найчастіше безуспішними. Колонії зміцнилися в першому десятилітті XX століття, коли почали вирощувати цитрусові культури.

У 1890 році Е. Ротшильд перевів кошти своєї Асоціації Єврейському колонізаційному суспільству (ЄКС). ЄКС було створено в Лондоні у вересні 1891 року бароном М. де Гіршем для сприяння колонізації Аргентини євреями-іммігрантами з Росії та інших країн Східної Європи. ЄКС допомагало єврейським іммігрантам із Росії в Палестині, засновуючи там єврейські сільськогосподарські поселення. Створена на Базельському конгресі ВСО заснувала ряд економічних підприємств. Серед них був Єврейський колонізаційний банк у 1899 році, що відразу же випустив два мільйони акцій ціною в один фунт стерлінгів за кожну. Крім банківських операцій, банк займався кредитуванням сіоністських установ, заснованих під егідою ВСО. Згодом були створені також його філії — Англо-палестинська кампанія, пізніше — Англо-палестинський банк у 1903 році, Англо-Левантійський банк у 1906 році, які, у свою чергу, відкрили власні відділення та надавали позики єврейським сільськогосподарським поселенням, промисловим підприємствам, займалися страхуванням, фінансуванням житлового будівництва та інших фінансових операцій. Англо-палестинський банк став основною фінансовою установою підмандатної Палестини [8, с. 336; 3, с. 132, 116 — 117; 9, с. 47, 32].

У 1901 році на V сіоністському конгресі в Базелі був створений Єврейський національний фонд (ЄНФ) — Керен Каемет, заснований на добровільні пожертвування євреїв у всіх країнах світу. Ініціатором створення Фонду став Герман Шапіро, якого підтримав Т. Герцль. Метою та завданням Фонду були придбання земель у Палестині в невідчужувану власність євреїв і надання їх в оренду єврейським поселенцям для обробки своїми руками. Фонд зобов'язувався здобувати землі в «Палестині, Сирії, на Синаї, в інших частинах азіатської Туреччини» [3, с. 117; 9, с. 4]. Для добровільних пожертвувань були вигадані «блакитна скарбничка», «золота книга», марки Керен Каемета, що стали символами сіоністського руху. Керен Каеметом за час «турецького та британського панування було придбано більше мільйона дунамів (100 000 га) землі» [8, с. 33; 3, с. 117]. Голда Меїр так писала у своїх мемуарах про один із цих символів: «Із дитячих років я

пам'ятаю синю бляшану скарбничку, що стояла у нас у вітальні, поруч із суботніми свічками, в яку не тільки ми, але й наші гості щотижня опускали монети; така синя скарбничка знаходилася в кожному єврейському будинку, де ми бували. І на ці ж монети єврейський народ почав із 1904 року купувати великі ділянки палестинської землі» [10, с. 100]. Землі купувалися, як правило, за високими цінами, що було вигідно великим арабським землевласникам, значна частина яких проживала поза Палестиною. Голда Меїр так ставилася до проблеми «відсутніх власників»: «Правду кажучи, мені достатньо набридло чути про те, як євреї «вкрали» в арабів землю в Палестині. Справа полягала зовсім в іншому. Багато повновагомих монет перейшло із рук у руки, і велика кількість арабів стали дуже багатими людьми» [10,с. 100]. Професор Кембриджського університету Дж. Гейнсборо вважає, що найбільш родючі землі в Палестині продавалися євреям не відсутніми палестинськими феодалами, а владою Османської імперії, для того щоб залучити єврейський капітал у знекровлену економіку регіону. І турки, і сіоністські лідери «були зовсім байдужі до почуттів і прагнень корінного арабського населення Палестини... Сіоністська колонізація розглядалася місцевими арабами як загроза, і в більшій мірі саме вона дала імпульс посиленню палестинського націоналізму» [3, с. 117; 6, с. 4].

Конфлікти між єврейськими поселенцями й арабами почалися ще з березня 1887 року, коли араби напали на єврейське поселення Петах-Тиква, у результаті чого було поранено п'ять осіб. Для поселення єврейських іммігрантів у Петах-Тикві було куплено 14 200 дунамів землі в деяких землевласників-християн із Яффи Антона Бішара Таяна та Саліма Касера. Але на 2 600 дунамах цієї землі проживали араби, які протягом декількох поколінь володіли нею [3, с. 117; 6, с. 200]. Угода була зареєстрована османською владою. Подібний конфлікт із турецькою адміністрацією в Палестині був не єдиним. А завершувалися подібні конфлікти завжди арабо-єврейськими зіткненнями. Така ж картина була й у 20-і роки. Наприклад, наприкінці листопада 1924 року один із найбільших землевласників Палестини Сарсук-ефенді продав представникам ішува землі, що належали йому, у районі арабського села Афула. Вигнання із цих земель арабських селян-здольників призвело до кривавих сутичок між євреями та фелахами [4, с. 204].

Серед жителів колоній, заснованих представниками першої алії, арабів було більше, ніж євреїв. Наприклад, кожен єврейський поселенець у Зікрон-Якові забезпечував роботою 3 — 4 арабські родини. Така ж картина була й в інших подібних поселеннях. Там мало євреїв займалося фізичною працею, що не відповідало цілям сіоністського руху. Проте, як це не дивно, в арабо-єврейських відносинах «це було стабілізуючим чинником; тоді як діяльність соціалістів із їхньою фанатичною прихильністю ідеї фізичної праці — «досягти порятунку в поті чола свого» — лише затверджувала арабів у підозрах щодо сепаратизму євреїв і їхнього прагнення витиснути арабів із робочих місць» [3, с. 306].

ЄА, ВСО, мандатна влада всіляко підкреслювали, що зростання єврейської імміграції вигідне для арабського населення, тому що воно призвело до ввозу в країну єврейських капіталів і до швидкого економічного розвитку. Справді, після придушення повстання 1929 року темпи економічного розвитку країни значно зростуть. Британські джерела називають ці роки періодом промислового буму [6, с. 64 — 88].

Прагнення Великобританії зберегти Палестину під своїм впливом і плани ВСО щодо створення в країні «єврейського національного осередку» обумовили формування в 20-х роках погодженої політики між мандатною адміністрацією й адміністративними органами ішува. Англійська влада, особливо спочатку, сприяла вигнанню арабських орендарів із землі й переходу цих земель у власність сіоністських фондів і організацій. Потрібно визнати, що це відбувалося на законних підставах, мається на увазі наявність підписаних договорів закупівлі-продажу землі.

Великобританія заохочувала колонізацію Палестини сіоністськими фондами на шкоду правам арабського населення — це були заходи як економічні й політичні, так і військові. Протягом багатьох років у Палестині були законсервовані два ізольованих сектори: капіталістичний — в основному єврейський, і феодальний (напівфеодальний) — арабський. Це, у свою чергу, призводило до загострення відносин між арабами та євреями, а також до виступів місцевого населення проти британського мандата. Таким чином, іммиграційна політика країни-мандатарія в Палестині вплинула на формування збройного арабо-єврейського протистояння. По суті саме ця політика призвела до кривавого арабського повстання в Палестині у 1929 році.

Література:

1. Kayyali A.W. Palestine: A Modern History. — L.: Croom Helm, 1971. — 243 p.

2. Caplan N. Futile Diplomacy. Vol. I. Earl-Zionist Negotiation Attempts, 193-1931. — L.: Frank Cass, 1983. — 277 p.

3. Батенко Г.В. История Палестины: международный аспект (1897 — 2009)/ Г.В. Батенко, Р.А.Близняков, Д.А.Малышев, С.С.Щевелев. — Симферополь — Херсон. — Издательство «Доля». — 2011. — 512 с.

4. Лакер В. История сионизма / В. Лакер — М.: КРОН-ПРЕСС, 2000. — 848 с.

5. Mossek M. Palestine Immigration Policy Under sir Herbert Samuel: British, Zionist and Arab Attitudes. — L.: Frank Cass, 1978. — 179 p.

6. Great Britain. Parliamentary Debates. House of Commons. Fifth Series. Vol. 143 (No. 83-91) June-July 1921. — L.: His Majesty's Stationery Office, 1921. — 1520 — 2588 p.

7. Bulletin of the Palestine Economic Society. Vol. 6. n. 3. Grunwald K. The Industrialization of the Near East. — Tel-Aviv: The Palestine Economic Society, 1934. — 139 p.

8. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем (под редакцией Каценельсона). — С-Пб, б. г. — Т. 14. — 960 с.

9. Абдеррахман А. Аль-муназзама ас-сахйунійа аль-аламийа 1882 — 1982. — Байрут: Аль-муассаса аль-арабійа лі-т-дірасат ва-н-нашр, 1985. — Т. 1. — 424 с.

10. Меир Голда. Моя жизнь / Голда Меир — Чимкент: Аурика, 1997. — 556 с.

Батенко А.В. Британская иммиграционная политика в Палестине и ее влияние на ситуацию в государстве в 20-е годы XX столетия. — Статья.

Аннотация. Статья раскрывает иммиграционные процессы, которые проходили на территории Палестины во времена мандатного управления Великобритании. Британская колониальная политика XX столетия приобрела новые черты, тотальное владение страной меняется на исполнение обещаний высокоразвитого государства по отношению к государству, которое начинает формировать национальный государственный аппарат.

Ключевые слова: иммиграционная политика, еврейский национальный котел, арабское население Палестины, Декларация Бальфура, Белая Книга, Британский мандат, Всемирная сионистская организация, Арабское Агенство.

Batenko A. British immigration policy in Palestine and its influence on a situation in the state in the 20th years of the XX century. — Article.

Summary. Article opens immigration processes that took place in the territory of Palestine at the time of mandatory management of Great Britain. The British colonial policy of the XX century gained new lines, total possession of the country changed on execution of promises of the advanced state in relation to the state which started to form national government.

Keywords: immigration policy, Jewish national society, Arab population of Palestine, Balffur Declaration, White Book, British mandate, World Zionist organization, Arab Agency.

УДК 940.2(03):34(477-25Одесса)

Демин О.Б.
д.и.н., профессор, заведующий кафедры новой и новейшей истории исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ФРАНЦУЗСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ КОНЦА XVIII ВЕКА В ОДЕССКОМ (НОВОРОССИЙСКОМ) УНИВЕРСИТЕТЕ

Аннотация. В статье рассмотрены основные этапы изучения истории Французской революции конца XVIII в. в Императорском Новороссийском университете, потом Одесском государственном университете имени И.И.Мечникова (ныне — Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова).

Ключевые слова: Французская революция XVIII в., Императорский Новороссийский университет, Одесский государственный университет имени И.И.Мечникова, Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова.

В советской историографии история революционного движения и история революций была едва ли не главным вопросом в изучении всемирной и, особенно, отечественной истории. Однако с развалом Советского Союза тема революций, как в общественном сознании, так и в гуманитарных науках, казалось, отошла на задний план. Этому способствовало и ожидание успехов эволюционной трансформации советского строя в демократическое благополучное общество. Таким образом, революция противопоставлялась эволюции. Но как показали последующие десятилетия, сбрасывать революцию со счетов истории рано. В связи с этим, неизбежно будет вновь расти интерес к революционной проблематике. Поэтому оценка историографических разработок истории Французской революции конца XVIII в. в университете города Одесса (сначала Императорском Новороссийском, потом Одесском государственном и, наконец, сейчас Одесском национальном) достаточно важна, исходя из перспектив будущих исследований.

Хотя обобщающие историографические работы по проблеме отсутствуют, но упоминания и общие оценки присутствуют в общих работах по истории исторической науки, по истории университета, в биографических очерках о профессорах университета. Но они носят в основном информативную направленность. Аналитический характер восприятия достигнутых результатов проявился в ряде специальных статей и сообщений, подготовленных, в основном, одесскими историками [1].

Становление научного интереса к вопросам истории французской революции связано с появлением в 1867 г. на кафедре всеобщей истории университета профессора А.Г.Брикнера [2]. Он получил историческое образование и научную степень доктора философии еще в Германии, где активно изучали историю французской революции. О.Г.Брикнера стал одним из первых преподавателей российских университетов, которые начали читать отдельный курс «История французской революции». Эти лекции имели значительный резонанс в студенческой среде. По воспоминаниям выпускника Новороссийского университета 1875 г. А.Л.Колянковского, в 1871 г., когда он поступил в университет, на лекцию А.Г.Брикнера, открывавшую годовой курс «История французской революции», собралось значительное число слушателей, включая студентов других факультетов и только что поступивших студентов первого курса. Причем, это было не только вследствие того, что читался общий курс для всего исторического отделения историко-филологического факультета, а еще и потому, что для всех, по словам А.Л.Колянковского, важен «интерес самого предмета лекции». Наряду с изложением общего материала, лектор художественно отображал некоторые интересные заседания Национального собрания и давал образные характеристики выдающихся деятелей французской революции [3].

Заслугой А.Г.Брикнера перед университетом стало приобщение к революционной проблематике истории Франции выпускника историко-филологического факультета Г.Е.Афанасьева [4]. По свидетельству первого исследователя истории Новороссийского университета А.И.Маркевича, в студенческие годы Г.Е.Афанасьев проявлял большие способности и преподаватели факультета хотели приобщить его к изучению и истории России, и истории древнего мира, и новой истории. Но тот избрал специализацией новою историю и в 1870 г. был оставлен на два года стипендиатом для получения профессорского звания по кафедре всеобщей истории.

Личность Г.Е.Афанасьева, его место в исторической науке до сегодня еще не получили в историографии заслуженной оценки. Автор этой статьи уже высказывал мысль о том, что одесский

историк наряду с В.И.Герье и Н.И.Кареевым может быть признан одним из создателей «российской школы» в области изучения старого порядка и революции во Франции [5]. Однако, подозрения в «неблагонадежности» так и не позволили ему получить кафедру в университете. Несмотря на вынужденный отход от науки, он опубликовал в 1876 г. статью «К вопросу о децентрализации во Франции в конце XVIII столетия» [6]. Это произошло на год раньше первой публикации В.И.Герье, которая считается началом изучения истории французской революции в России [7]. В последующие годы Г.Е.Афанасьев не оставил начатую в университете работу и несмотря на занятость практической работой в сфере кредитования, издал в 1892 г. в Санкт-Петербурге значительную по объему и ценную по фактическому материалу монографию «Условия хлебной торговли во Франции в конце XVIII века» [8]. Защищенная как докторская диссертация она была одновременно издана на французском языке, получив во Франции высокую оценку. Научный авторитет ученого был настолько велик, что руководство университета было вынуждено пригласить Г.Е.Афанасьева на преподавательскую работу. Однако эта заинтересованность оказалась временной (1885 – 1889, 1893 – 1895) и он так и не стал профессором университета.

Значительную роль в сохранении и развитии традиций, начатых А.Г.Брикнером, сыграл А.С.Трачевский [9]. Выпускник московского университета, он стал исследовать историю международных отношений последних десятилетий XVIII в. и защитил в 1877 г. в Санкт-Петербурге докторскую диссертацию «Союз князей и немецкая политика Екатерины II, Фридриха II, Иосифа II, 1780 – 1790» (получил за монографию Уваровскую премию). После этого он переехал в Одессу в 1878 г., где и работал до 1890 г.

В одесский период он опубликовал на русском, немецком и французском языках значительное количество статей, главным образом, о внешней политике ведущих европейских государств эпохи французской революции, в том числе, и работу об отношении России к революционным событиям. Работая в провинциальном университете А.С.Трачевский одним из первых в российской историографии начал приобщать документы европейских архивов и архивов Российской империи для изучения западноевропейской истории нового времени в целом и, в частности, для исследований истории международных отношений эпохи революции. В конце 70-х гг. он специально ездил в командировку в Париж для изучения архивных дипломатических материалов.

В Одессе А.С.Трачевский с середины 80-х гг. оказался под негласным наблюдением полиции вследствие подозрений в политической неблагонадежности, что могло стать одной из побудительных причин сравнительно раннего ухода в отставку. Ситуация с Г.Е.Афанасьевым и А.С.Трачевским, их репутация «неблагонадежных» кидала тень и на революционную проблематику научных исследований. Это привело к тому, что студенты и выпускники университета длительное время не обращались к теме революции.

Приемником А.С.Трачевского по кафедре всеобщей истории министерство с января 1891 г. назначило В.К.Надлера, который до этого работал в Харьковском университете. В Харькове в 1887 г. его ученик В.П.Бузескул издал часть лекционного курса В.К.Надлера, посвященного истории французской революции и времени Наполеона [10]. В одесский период он закончил издание пятитомной работы «Император Александр I и идея священного союза», которая при всей своей тенденциозности имела большой успех у читателя. Его лекционные курсы охватывали как вторую половину XVIII в., так и время правления Наполеона.

После смерти В.К.Надлера в Одессу в 1894 г. пригласили молодого выпускника Московского университета, ученика В.И.Герье Р.Ю.Виппера. В Одессе он проработал немного – до августа 1897 г. Непосредственно в Одессе он обратился к новой для российской историографии теме: «Развитие программы якобинского клуба и общая характеристика». В Новороссийском университете Р.Ю.Виппер приступил к разработке научного материала, который позволил ему в следующие два года создать значительное исследование «Общественные учения и исторические теории XVIII – XIX ст.» [11].

Благодаря Р.Ю.Випперу в Одессе вновь стали заниматься историей революции. В 1899 г. была опубликована студенческая работа В.Л.Хорошуна «Дворянские наказы во Франции», которая получила золотую медаль еще 1896 г. после рецензирования ее Р.Ю.Виппером [12].

Несколько больше времени (1896 – 1901 гг.) должность приват-доцента занимал П.Н.Ардашев, выпускник Московского университета, тоже ученик В.И.Герье. В Одессе он завершал работу над первым томом своего труда, опубликованном в 1900 г. «Провинциальная администрация во Франции в последнюю пору старого порядка (1774 – 1789). Провинциальные интенданты» [13], принесшим автору международное научное признание.

В первые два десятилетия XX ст. в сфере новистики в Новороссийском университете продолжали работать в основном выпускники

Московского университета. И.И.Иванов [14] прибыл в Одессу в 1905 г. уже как специалист по истории Франции (в 1895 г. защитил магистерскую диссертацию «Политическая роль французского театра в связи с философией XVIII века»).

Больше всего пробыл в университете, с 1898 г. по 1907 г., еще один ученик В.И.Герье, внук великого российского актера, будущий депутат Государственной думы Е.Н.Щепкин [15]. Как и его московские предшественники, он вначале рассматривал Одессу как промежуточный этап своей научной карьеры, но в конечном итоге, связал с городом всю оставшуюся жизнь. Его магистерская диссертация «Российско-австрийский союз во время Семилетней войны» защищена уже в одесский период и входила в пространство научных интересов «российской школы» изучения истории французской революции.

И хотя он непосредственно не занимался изучением истории французской революции, но в число трех главных вопросов, которые составляли пространство научного интереса одесского ученого, входила европейская дипломатическая история второй половины XVIII в. Кроме того, своей преподавательской и научной деятельностью он установил мост между университетскими одесскими исследователями истории французской революции второй половины XIX в. и новым поколением уже советских историков. Через курсы и семинары Е.Н.Щепкина прошли П.М.Бицилли, О.Л.Вайнштейн, К.П.Добролюбский.

Именно им принадлежит заслуга в сохранении в советское время историографического интереса к эпохе французской революции. Опираясь на источники, хранившиеся в Воронцовском фонде, они уже в середине 20-х гг. подготовили ряд новаторских публикаций. Особенное значение имело издание в 1930 г. первой и практически единственной в советской историографии монографии по проблемам термидора «Экономическая политика термидорианской реакции» [16].

В 30-е гг. XX ст. невзирая на «пропасть» в украинской исторической науке, вызванную диктатом политико-идеологических структур, исследования французской революции продолжалось. К.П.Добролюбский опубликовал около десятка статей в союзных и республиканских изданиях. К проблемам народного образования Франции второй половины XVIII в. обратился А.Г.Готалов-Готлиб. Активизация революциоведческих исследований произошла только во второй половине 40-х гг. К.П.Добролюбский продолжил изучение проблем классовой, политической и идеологической борьбы в термидорианский период. Результатом работы стала обобщающая монография «Термидор. Очерки по истории классовой борьбы во Франции в 1794 – 1795 гг.» [17].

Значительным вкладом одесской школы истории французской революции в развитие украинской исторической науки была подготовка молодых ученых по данной проблематике из числа выпускников Одесского университета. Ученики К.П.Добролюбского продолжили его традиции в ведущих университетах Украинской ССР. В Киевском университете плодотворна работал К.Е.Джеджула. Во Львовском, а затем в Киевском университете преподавала Т.Г.Салтановская, которая изучала деятельность Ж.-П. Марата. Эволюцию политических и социальных взглядов Л.А.Сен-Жюста рассматривал Н.И.Чупрун, который преподавал в Полтавском педагогическом институте. Проблемами истории якобинского клуба занималась в Одессе Н.И.Владимирова.

В 50 – 70-е гг. XX ст. традиции одесской школы истории эпохи французской революции сохранил В.С.Алексеев-Попов, который начинал учиться в Одесском университете [18]. В Одесском университете его научные интересы постепенно сосредоточились на истории общественной мысли Франции эпохи Просвещения и французской революции конца XVIII в. Результаты его исследований по истории «Социального кружка» получили международное признание, его статьи публиковались во Франции и Германской Демократической Республике. Наиболее значительной работой В.С.Алексеева-Попова стало издание под его редакцией, с его переводами и комментариями ряда трактатов Ж.-Ж. Руссо в очень престижной в то время серии «Литературные памятники» в 1969 г.

В.С. Алексеев-Попов проводил значительную организационную работу по сплочению научных сил, которые занимались изучением истории Франции второй половины XVIII в. В 1958 г. во многом благодаря его усилиям в Одесском университете прошла межвузовская научная конференция по истории якобинской диктатуры, в 1962 г. – конференция, посвященная 250-й годовщине рождения Ж.-Ж. Руссо, в 1970 г. – совместный с Кишиневским университетом симпозиум по истории Франции XVIII в. и ее связей с Россией, Украиной и Молдавией, в 1972 г. – научная сессия к 200-летию со дня рождения Ш.Фурье, в которой принимали участие ведущие специалисты СССР, работающие в данном направлении, а также студенты исторического факультета Одесского государственного университета – ученики В.С. Алексеева-Попова.

Таким образом, в 40 – 70-х гг. XX в. Одесский государственный университет имени И.И.Мечникова стал одним из центров изучения

истории Франции второй половины XVIII — начала XIX вв. в масштабах СССР, а в УССР — оформился как ведущая организация не только изучения революции, но и подготовки кадров для всей республики по проблемам французской революции. Вместе с тем, в 60 — 70-е гг. XX в. в самом университете, по разным причинам, не была подготовлена новая смена молодых исследователей истории французской революции.

С 1980-х гг. начался новый этап истории изучения в Одесском университете эпохи революции во Франции. Он во многом определялся изменением планов научной работы кафедры новой и новейшей истории. Несмотря на это, на кафедре предпринимались некоторые шаги по поддержанию традиции. В 1985 г. Д.П.Урсу провел научные чтения, посвященные 100-летию со дня рождения К.П.Добролюбского.

Новое поколение историков, в большинстве выпускники Одесского университета, по-своему осмысливали традиции одесской новистики, расширив рамки революционного историописания. Тематика их исследований, сложившаяся все же стихийно, частично охватывала все революции раннего нового времени. Нидерландскую революцию XVI в. в ее международном аспекте изучал О.Б.Демин. Идеологические истоки Английской революции середины XVII в. рассматривала И.В.Немченко Американская революция второй половины XVIII в. вошла в исследовательское поле Е.В. Полевщиковой.

Усилиями этого нового поколения университетских преподавателей в конце 1980 — начале 1990-х гг. были проведены две научные конференции молодых ученых университетов Советского Союза и Института Всеобщей истории АН СССР, посвященные 200-летию Великой Французской революции и 425-летию Нидерландской революции [19].

Современный этап развития исторической науки в Одесском национальном университете имени И.И.Мечникова связан с попытками преодоления кризисного состояния в изучении эпохи Французской революции. Только П.Н.Тоцкий занимается непосредственно проблематикой революции. В ряде публикаций он рассматривал различные аспекты конфессиональной политики революционной власти в ее первые годы существования. Е.В. Полевщикова активно разрабатывала тематику французской монархической эмиграции в России в конце XVIII — начале XIX в. История изучения эпохи Французской революции в Одессе представлена работами О.Б.Демина.

Таким образом, Императорский Новороссийский университет Одессы почти с первых лет существования стал одним из научных центров изучения Французской революции конца XVIII в. в Российской империи. В начале XX ст. выявился определенный спад в развития революционноведческого направления исторической науки в Одессе. Несмотря на трудности развития науки в провинциальном вузе советских времен, уже в 30-е гг. XX ст. в Одесском государственном университете произошло возрождение исследований истории французской революции. Однако позже не удалось в полной мере реализовать наработанные в 1930 — 1950-е гг. достижения. В конце XX в. молодое поколение одесских историков начало новый этап в истории изучения западноевропейских революций XVI — XVIII вв. Поэтому история эпохи Французской революции занимает лишь один из аспектов общей революциоведческой проблематики. Но это позволило сохранить Одесский университет как ведущий и фактически единственный центр Украины по изучению революций раннего нового времени с учетом традиций одесской школы исследований эпохи Французской революции.

Литература:

1. Борщевский Л. В. Из истории изучения Франции XVIII в. и Великой французской революции в Одесском университете // Из истории якобинской диктатуры. — Одесса, 1962. — С. 542 — 562; Чухрій П. Г. Історична наука і історики Півдня України дожовтневого часу // Питання історії народів СРСР. — Вип. 8. — Харків, 1969. — С. 45 — 54; Барабанов Ю. Н., Дёмин О. Б. Некоторые вопросы изучения Великой Французской революции в УССР (40 — 70-е гг.) // Великая французская буржуазная революция: история и современность. — Одесса, 1995. — С. 3 — 5; Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Историческая наука в Одессе за 200 лет // Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — С. 450 — 491; Попова Т. Н., Станко В. Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиция и современность // Вестник Одесского государственного университета. — Одесса, 1995. — Вып. 1. — С. 37 — 52; Дьомін О. Б. Вивчення та викладання всесвітньої історії в Одесі в XIX — XX ст. // Вісник Чернігівського державного університету. — Вип. 15. — Серія: історичні науки. — № 1. — Чернігів, 2002. — С. 8 — 11; Він же. Вивчення історії революцій XVI — XVIII століть в Одеському університеті // Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. — Вип. 16. — Одеса, 2005. — С. 304 — 314; Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. — 2-е вид. — Т. 2 — 4. — Одеса, 2005; Одеський національний університет імені І.І.Мечникова: історія та сучасність (1865 — 2015). — Одеса, 2015.

2. Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Указ. соч. — С. 480.

3. Колянковский А. Профессор А. Г. Брикнер // Новороссийский университет в воспоминаниях современников / сост. Ф. А. Самойлов. — Одесса, 1999. — С. 54.

4. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. — Одесса, 1890. — С. 204 — 206; Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Указ. соч. — С. 480.

5. Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Указ. соч. — С. 480.

6. Афанасьев Г. Е. К вопросу о децентрализации во Франции в конце XVIII века // Историческая библиотека. — 1876.

7. Очерки истории исторической науки в СССР. — Т. 2. — М., 1960. — С. 454.

8. Афанасьев Г. Е. Условия хлебной торговли во Франции в конце XVIII века. — СПб., 1992; Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Указ. соч. — С. 480; Савченко В. А. Афанасьєв Григорій Омелянович // Одеські історики. — Т. 1. — Одеса, 2009. — С. 34 — 36.

9. Дьомін О. Б. Трачевський Олександр Семенович // Професори... — Т. 4. — С. 260 — 262.

10. Надлер В. К. Лекции по истории французской революции и империи Наполеона 1789 — 1815 / изд. и обработанные В. П. Бузескул. — Харьков, 1887.

11. Сафронов Б. Г. Историческое мировоззрение Р. Ю. Виппера и его время. — М., 1976. — С. 22, 24, 36, 120.

12. Борщевский Л. В. Указ. соч. — С. 552.

13. Ардашев П. Н. Провинциальная администрация во Франции в последнюю пору старого порядка (1774 — 1789). Провинциальные интенданты. — Т. 1. — СПб., 1890.

14. Борщевский Л. В. Указ. соч. — С. 554; Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Указ. соч. — С. 480; Грєбцова І. С. Іванов Іван Іванович // Професори... — Т. 2. — С. 479 — 480.

15. Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Указ. соч. — С. 481; Максименко І. В., Попова Т. М. Щепкін Євген Миколайович // Професори. — Т. 4. — С. 454 — 458; Попова Т. М. Щепкін Євген Миколайович // Одеські історики. — С. 454 — 457.

16. Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В. Указ. соч. — С. 486.

17. Добролюбский К. П. Термидор. Очерки по истории классовой борьбы во Франции в 1794 — 1795 гг. — Одесса, 1949.

18. Дьомін О. Б. Наукова і життєва доля Вадима Сергійовича Алексєєва-Попова. З нагоди дев'яносторіччя з дня народження // Наукові записки історичного факультету ОНУ. — Вип. 12. — Одеса, 2002. — С. 520 — 528.

19. Великая французская буржуазная революция: история и современность. — Одесса, 1989; Буржуазные революции XVI — XIX веков: история политики, история идей. Тезисы докладов и сообщений межвузовской научно-практической конференции / отв. ред. О. Б. Демин. — Одесса, 1991.

Dyomin O.B. Historiography of the French Revolution in Odessa University. — Article.

Summary. The article is delicated to the history of studying of the French Revolution at the Odessa National University, Imperial Novorossiysk University, Odessa I.I. Mechnikov University.

Key words: French Revolution of the XVIII century, the Odessa State University.

Дьомін О.Б. Вивчення історії Французької революції кінця XVIII століття В Одеському (Новоросійському) Університеті. — Стаття.

Анотація. У статті розглянуті основні етапи вивчення історії Французької революції кінця XVIII ст. в Імператорському Новоросійському університеті, потім Одеському державному університеті імені І.І. Мечникова (нині — Одеський національний університет імені І.І.Мечникова).

Ключові слова: Французька революція XVIII ст., Імператорський Новоросійський університет, Одеський державний університет імені І.І.Мечникова, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова.

УДК 930.2(470+571):323.264(436/439)»1905/1908»

Затовський Б. О.,
аспірант кафедри нової та новітньої історії,
історичного факультету,
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В АВСТРО-УГОРЩИНІ В 1905-1908 РР. У ВИСВІТЛЕННІ РОСІЙСЬКИХ ЛІБЕРАЛЬНИХ ЧАСОПИСІВ

Анотація. У статті розглядається політична криза в Австро-Угорщині у 1905-1908 рр. На матеріалах російських ліберальних видань була проаналізована політика австрійського уряду. Це повідомлення статей таких часописів як «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство» та «Мир Божий». Аналіз російської ліберальної преси дозволив виявити еволюцію поглядів авторів публікацій на можливі шляхи вирішення кризи. Також це дало можливість дізнатися як політична криза в Австро-Угорщині висвітлювалася російським читачам і як преса формувала суспільну думку в Російській імперії стосовно тих подій. В результаті було з'ясовано, що існує велика зацікавленість російської ліберальної громадськості до аналізу політичної кризи в Австро-Угорській імперії і спроба отримати власний політичний досвід на прикладі діяльності угорської опозиції.

Ключові слова: Австро-Угорщина, часопис, політична криза, опозиція, політичні партії, армія, загальне виборче право.

Австро-Угорська імперія на початку XX ст. являла собою конгломерат цілої низьки національностей. Але в основі його було об'єднання Австрії та Угорщини. У цій державі, де переплелися найрізноманітніші види протиріч, в 1905-1908 рр. високо піднялась хвиля масового страйкового руху. Протестуючі виступали за демократизацію політичного ладу, за впровадження загального виборчого права і за низьку інших нововведень. Сучасна історіографія переосмислила історію Австро-Угорщини, та відмовилася від застарілих поглядів на її політичне положення. Були проаналізовані як негативні сторони політики австрійського уряду в період кризи так і позитивні сторони які були пов'язані з поступовою демократизацією суспільного ладу.

Для російського суспільства, яке гостро переживало власні революційні події, звернення до європейських реалій було надзвичайно актуальним. Їх аналіз дозволяв обговорювати аналогічні процеси в Російській імперії. Отож, російська ліберальна преса досить докладно досліджувала всі кризові явища в Австро-Угорщині. Але особливу увагу все-таки приділялося ситуації в угорських землях, тому що саме на цій території були найбільш масові протести.

Для читачів в Російській імперії відомості про події в Австро-Угорщині висвітлювали кореспонденти таких авторитетних видань, як «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство» та «Мир Божий». Ці ліберальні видання не тільки повідомляли інформацію про події в Австро-Угорській імперії, але й докладно коментували їх. За 1905-1908 рр. в ліберальних російських журналах з'явилось близько 40 публікацій про австро-угорську ситуацію.

У період Першої російської революції «Вестник Европы» співчував прагненням повсталих мас, але був проти загострення революції в країні. 7 лютого 1905 р. Л. З. Слонімський, беззмінний автор відділу «Иностранное обозрение» «Вестника Европы», стверджував, що більш радикальні події відбулися саме в Угорщині. Нові парламентські вибори дали несприятливий результат для, на його думку, «буцімто — ліберального» уряду графа І. Тиси. Опозиція, очолювана Ф. Кошутом і графом А. Аппоньї, вперше отримала більшість у парламенті [9, с. 844].

Однак, на думку Л. З. Слонімського, політичні кризи в обох частинах Австро-Угорщини розв'язалися порівняно благополучно: в Австрії главою кабінету, замість Е. фон Кьорбера, був призначений один з видних німецьких діячів, барон фон Ф. П. Гауч [9, с. 844].

Події глибоко торкнулися питання політичних перетворень, демократичного удосконалення державного ладу. Паралельно посилилися і національні протиріччя. Австро-Угорщина була надзвичайно різноманітна за національним складом. Кожна з національностей, будь-то австрійці, угорці, чехи, поляки тощо, вимагали більших політичних прав і свобод.

Головним поштовхом розгортання конфлікту стало питання про офіційну мову австро-угорської армії, якою була німецькою. В 1905 р. угорська опозиція пропонувала дозволити використовувати в армії, крім німецької, національну мову. Не досягнувши угоди, нещодавно сформована угорська парламентська коаліція декларувала створення

власних збройних сил. Уряд у Відні добре розумів, що цей крок призведе до руйнування єдиної армії і надалі буде означати крах держави. Тому, з 1 січня 1905 р., він пішов на управління угорською частиною імперії урядом І. Тиси без опори на парламент, що призвело до важкої конституційної кризи.

Редактори журналу «Вестника Европы» докладно висвітлювали цю проблему, як і взагалі міжнаціональні відносини на сторінках свого видання в 1905 р. На думку, вже згадуваного Л. З. Слонімського, імператор Франц-Йосиф ніяк не міг погодитися на те, щоб військові командири зверталися до військ їх національною мовою, а не німецькою; навпаки, угорці, вважали вживання чужих командних слів в угорській армії не тільки безглуздим, але й образливим для своєї національної гідності [10, с. 363].

У «Вестнике Европы» стверджувалося, що «імператор Франц-Йосиф скоріше готовий втратити Угорщину, ніж зробити таку поступку, і ця незрозуміла наполегливість боротьби проти спільної національної вимоги служить, по суті, єдиним джерелом безперервних міністерських криз і негараздів, які хвилюють угорців в останні роки» [10, с. 363].

«Мир Божий» був помірно-опозиційним ліберальним органом. У період Першої російської революції на сторінках цього журналу закликалося до радикальних дій з боку повсталих мас і посилення революційного руху в країні. Ось як оцінювалося становище Австро-Угорщини в 1905 р. на сторінках цього видання: «Сучасна Угорщина далеко вже не та Угорщина 1849 р., яка боролася за свою незалежність і отримувала до себе співчуття у широких колах європейкого суспільства» [2, с. 73]. На думку авторів видання, ситуація в Угорщині була до того заплутана, що важко було розібратися. Це пояснюється тим, що в опозиції не було єдиного погляду на реформи в країні.

У журналі докладно аналізували вимоги опозиції та ті протиріччя, які виникли в угорських політичних колах стосовно політичних реформ в Австро-Угорщині. На сторінках «Мира Божьего» стверджувалось, що вимога, яка висувалася опозицією, була суто національною, що стосувалася націоналізації війська. Тільки деякі, порівняно незначні групи угорського парламенту, соціалістична та демократична, приділяли стільки ж уваги соціально-політичним реформам, зокрема питанню про загальне виборче право, котре було включене в їх програму виборчої реформи [2, с. 73].

Партія незалежності, яка була захоплена своїми національними прагненнями, не надавала виборчій реформі такого великого значення. В результаті у цьому пункті виник розкол між двома крилами опозиції. На думку редакторів видання, цим міг скористатися уряд, щоб посилити протиріччя між ними. Уряду було зручніше задовольнити вимогу загального виборчого права, ніж націоналізацію армії, тому що це сильно обмежувало його прерогативи [2, с. 73].

Воно обумовлювалося тим, що угорська криза носила характер боротьби парламентської більшості проти монарха та міністерства. У часопису писалося: «ця боротьба настільки загострилася, що комітет об'єднаної опозиції відкрито оголосив «незаконним» існуючий уряд і зажадав, щоб міські управління повели з ним ще більш енергійну боротьбу і безумовно відмовили б уряду в своєму сприянні щодо справляння податків» [2, с. 73]. На думку редакторів «Мира Божьего», з цієї війни уряду майже неможливо вийти переможцем, не поступившись деякими своїми правами.

Не дивлячись на розбіжності, угорські політичні кола почали виробляти політичну програму, котра повинна була зберегти єдність опозиційних груп. Завдання її написати взяли на себе, як стверджувало видання, двоє видатних лібералів: барон Д. Банффі та граф Д. Андраші. Проте з іншого боку, опозиційні політики все сильніше виявляли намагання організувати партійні відносини в Угорщині не на ґрунті національного питання, а висунути на перший план суспільно-класові інтереси. У зв'язку з цим виборче право отримувало особливе значення [2, с. 73-74].

На думку видавців «Мира Божьего», із усіх країн Європи самий сильний вплив подій Першої російської революції відчула на собі Австро-Угорщина, у якій вони стали поштовхом до широкого розвитку руху за загальне виборче право. Угорські опозиційні кола намагалися отримати певний політичний досвід із подій у Російській імперії [3, с. 62].

Як стверджується на сторінках видання, криза все більше загострювалася. У другій половині 1905 р. країна була у стані урядової анархії. Відновлення кабінету Г. Фейерварі в червні 1905 р. не могло полегшити становище країни, тому що коаліційна більшість угорського парламенту до цього віднеслась з невдоволенням, а в Австрії з недовірою, тобто в обох частинах Австро-Угорщини на це дивились як на поганий крок [3, с. 62]. Автори журналу ситуацію пояснювали тим, що ні корона, ні коаліційна опозиція, можливо, не бажали відступати від прийнятої точки зору.

І в 1906 р. російські ліберальні часописи продовжували уважно відстежувати угорські події. Їх автори підкреслювали, що загальні інтереси народних мас і привілейованих станів вступили в конфлікт. У випусках часописів детально розглядалася діяльність угорської політичної еліти.

У лютому 1906 р. масовий рух в Угорщині призвів до того, що правлячі кола пішли на поступки. Уряд оголосив про свій намір винести на обговорення Рейхстагу законопроект про введення загального виборчого права в Австро-Угорщині.

Часопис «Русское богатсво» в 1905 — 1908 рр. займав помірну, по відношенню до революційних подій позицію. Цей журнал стояв на виключно демократичних засадах. Він закликав до мирної боротьби революційних мас.

Як вказував в «Русском богатстве» Л. Василевський, у цей період значно посилився соціалістичний рух в Австро-Угорщині. На його думку, на долю австрійських соціал-демократів випало дуже важке завдання, яке не дуже турбувало їх західно-європейских однодумців. Ця важка для них ситуація була пов'язана з національним питанням, яке наклало відбиток на всі австрійські відносини — політичні, соціальні та культурні [1, с. 47].

Поки головним центром робітничого руху був Відень, разом з декількома промисловими центрами, національне питання для австрійської соціал-демократії не грало значної ролі. Однак, вже дуже скоро, разом з німецьким соціалістичним рухом виник чеський. Більш того, в ті промислові райони, котрі мали суто німецьке робітниче населення, направився потік чеського пролетаріату, який не бажав асимілюватися з німецьким і який вимагав задоволення своїх організаційних та агітаційних потреб чеською мовою. Під впливом руху у Царстві Польському виник аналогічний рух і у Галичині, у результаті австрійській соціал-демократії потрібно було рахуватися з третім національним елементом — польським, котрий, згодом, починає грати важливу роль у Сілезії і навіть у східній Моравії, де до того часу поляків майже не було До цього руху також приєдналися на півдні словенці, сербо-хорвати та італійці, на Сході —українці та румуни [1, с. 47-48].

Таким чином, австрійський соціалістичний рух у цей період став явищем різноманітним, як і територія, на якій цей рух розвивався. На думку Л. Василевського, наслідком зростання соціалістичного руху було розмежування по національностям існуючих організацій і виникнення нових на чисто національних підставах. Таким чином, з національним питанням австрійська соціал-демократія вперше зустрілась в області організаційних відносин.

На думку російського журналіста, ватажки австрійської соціал-демократії з В. Адлером на чолі, зрозуміли це і вирішили скористатися досвідом життя для принципового розв'язання національного питання в організаційному статуті партій. На празькому конгресі австрійської соціал-демократії остання була перебудована на національних засадах. Німецька, чеська, польська, південно-слов'янська (так в тексті — Б. З.), італійська та українська організації отримували повну внутрішню самостійність [1, с. 48-50].

Тим часом в Угорщині, у квітні 1906 р., одночасно настрої населення і чиновництва стали схилятися на користь компромісу. 8 квітня 1906 р. була досягнута домовленість про формування нового уряду під керівництвом відомого державного діяча Ш. Векерле. С. Н. Южаков, автор відділу «Политика» журналу «Русское богатство», ще в 1905 р. відзначав, що справедливе та рівноправне вирішення національних питань є для сучасної держави наріжним каменем її життєздатності та її сили [11, с. 91].

Ось як ці події описували на сторінках «Мира Божьего» в квітні 1906 р.: «Австро-угорська криза на час, принаймні, залагоджена і втратила свій гострий характер. «Країна радіє», говорять газети, які вітають новий угорський кабінет, що прийняв програму загального виборчого права для Угорщини» [4, с. 52]. Призначення нового кабінету характеризувалося в Угорщині як велика національна перемога. Проте і у Відні подолання кризи розглядалося як великий успіх. Складу уряду показував російським журналістам, що головну роль у ньому мають Д. Андарші та Ф. Кошут.

Але ці кроки влади не змогли остаточно зняти напруження у країні. Рішення Угорщини порвати економічну унію з Австрією надало настільки гострий характер австро-угорським відносинам, що результатом була відставка 28 травня 1906 р. міністра-президента К. Гогенлое, котрий вважав неможливим брати на себе відповідальність за поступки, які були зроблені імператором Францем-Йосипом угорському міністру-президенту Ш. Векерле в питанні про митний тариф. Як повідомляли редактори «Мира Божьего», у цьому випадку поступки корони не зустрічали підтримки у рейхсраті, який висловив повну підтримку з відправленим у відставку кабінетом, що може призвести до нового загострення кризи, котра гальмувала проведення виборчої реформи. Ці події призвели до нових виступів мас, які вимагали скорішого проведення проголошеної реформи.

Таким чином, новий австрійський міністр-президент барон Бек, опинився у дуже важкій ситуації. Він не міг відкласти впровадження реформ, тому що такий крок міг призвести до соціального вибуху. З іншого боку, він не міг також відсунути на задній план і угорське питання. Дана ситуація вказувала на загрозу зіткнення обох парламентів Австро-Угорщини [5, с. 43].

Австрійські правлячі кола категорично заперечували право Угорщини укладати митний союз

та договір по автономному тарифу, хоча імператор Франц-Йосиф, у цьому питанні пішов на значні поступки. Причиною цього, як повідомляв «Мир Божий» в 1906 р., було прагнення зберегти єдність армії. Опозиція також вимагала піти на поступки. Таким чином в 1906 р. виникла нова політична криза [5, с. 43]. Отож, російські журналісти продовжували обговорювати новий сплеск кризи в 1906 р.

На нараді міністрів стало відомо, що Ш. Векерле не змінить свою позицію. Він заявив, що якщо не буде прийнята угорська точка зору, то Ф. Кошут вийде із міністерства. Ще сильніше вплинула погроза, що угорський парламент не стане вотувати закон про контингент рекрутів, а це неминуче мало призвести до дезорганізації армії. Ультиматум подіяв, і Франц-Йосиф виявився більш поступливішим, ніж австрійський перший міністр, котрий пішов у відставку [5, с. 44].

На сторінках «Мира Божьего» повідомлялося, що рішення імператора викликало сильне обурення серед всіх парламентських партій. Швидке формування нового парламентського кабінету залагодило кризу, проте обурення, яке було викликано відставкою К. Гогенлое, не вляглося [5, с. 44]. Закон про введення загального виборчого права рейхстаг затвердив 1 січня 1907 р. [8, с. 199].

Журнал «Русская мысль» також, у період революційних подій в Росії в 1905 — 1907 рр., стояв на демократичних засадах і займав помірну позицію. На сторінках цього видання закликалося до примирення влади і революційних мас.

У 1907 р. в Австро-Угорщині вперше відбулись загальні, прямі, рівні та таємні вибори в Рейхстаг. В результаті голосування найбільше число голосів набрали Християнсько-соціальна партія та соціал-демократи. Ось як ця подія була описана в журналі «Русская мысль»: «перше, що подіяло особливо вражаюче, коли прийшли звістки про результати виборів, — це була перемога соціал-демократів, які відразу придбали 53 мандати: у Відні, Богемії і Моравії, Сілезії, альпійських та італійських провінціях; крім того, більше 50 мандатів підлягали перебалотуванню, і це після того, як в колишньому рейхсраті їх налічувалося всього 11» [8, с. 202].

Як зазначав С. Котляревський: очевидно, що такі успіхи клерикальних партій були пов'язані з крайньою невдачею для німецьких ліберальних партій; втім, в цьому відношенні вони не стояли самотньо: лібералізм зазнав поразки і серед слов'янських виборців. З іншого боку, дуже несприятливо склалися вибори для націоналістичних партій [8, с. 202].

На сторінках «Вестника Европы» в 1907 р. писалося що: в Австро-Угорщині закінчився період важких криз з тих пір, коли була надана можливість задоволення вимог різних народностей країни. Проголошення принципу загального виборчого права для австрійських земель зразу внесло заспокоєння в державі. Проте, як зазначалося у журналі, остаточний внутрішній мир буде досягнутий не скоро. [6, с. 409].

Як вказував С. Котляревський, один з авторів розділу «иностранная политика» «Русской мысли»: «будь-яке значне розширення виборчого закону, який відкриває доступ до легального впливу на життя держави новим масам, викликає глибоке переміщення соціальних сил і впливів» [8, с. 199].

Як результат, за інформацією «Вестника Европы» за січень 1908 р., новий австрійський виборчий закон призвів до повної перестановки колишніх політичних партій, і на сцену виступила чисельна група соціал-демократів, що об'єднувала різнорідні елементи робітничого класу та інтелігенцію. У другій половині імперії положення було більш стійким, з часу створення самостійного парламентського міністерства під керівництвом Ш. Векерле. Завдяки входження до складу кабінету керівників головних угорських партій, в Угорщині встановилась справжня автономія [6, с. 410].

Проте, на думку російських журналістів, в Австро-Угорщині протиріччя не були остаточно вирішені. Продовжувалася боротьба між чехами та німцями через використання тої чи іншої мови у місцевості зі змішаним населенням; в університетських містах проходили сутички між студентами різних національностей. Хвилювання охоплювали цілі провінції. У «Вестнике Европи» повідомлялося про справжню битву, яка відбулася у віденському університеті між італійськими та німецькими студентами [7, с. 800].

В цих важких умовах міністерство барона фон М. Бека пішло у відставку 7 листопада 1908 р. При цьому міністерстві була укладена угода с Угорщиною та запроваджено загальне виборче право. Наступником барона Бека був призначений міністр внутрішніх справ фон Бінерт. Він сформував новий діловий кабінет із вищих чиновників різних відомств, з приєднанням трьох парламентських міністрів — одного поляка, одного чеха та одного німця [7, с. 801].

З самого початку угорської кризи в 1905 р. російську ліберальну пресу цікавило насамперед питання введення в Австро-Угорщині загального виборчого права та процес формування уряду. Така ж проблематика простежується і в 1906 р. Російські журналісти на сторінках часописів зі співчуттям відносилися до прагнень угорської опозиції, критикували національну

політику Австро-Угорського уряду. Таке ж відношення редакторів було і до російського революційного руху.

В журналах робилося порівняння подій Першої російської революції з політичною кризою в Австро-Угорщині. Як стверджувалося в часописах: саме загроза революції в імперії призвела до того, що австрійський уряд та імператор Франца-Йосиф, були вимушені піти на поступки угорській опозиції. У результаті 1 січня 1907 р. було проголошено запровадження загального виборчого права.

В 1907 р. російських журналістів цікавило, насамперед, проведення перших в історії країни загальних виборів. На думку журналістів вони сприяли залагодженню політичної кризи та призвели до повної перестановки політичних сил в країні. Великий успіх на виборах отримали соціал-демократи, які представляли інтереси, перш за все, робітничого класу. Як зазначали редактори журналів: угорська частина імперії все ж таки отримала справжню автономію. Але, як стверджували ліберальні видання, політичні реформи, які були проведені в Австро-Угорщині не змогли повністю задовольнити потреби суспільства. Національне питання так і не було повністю вирішено.

В 1908 р. у російських журналах події в Угорщині починають відходити на другий план. Причиною цього було завершення політичної кризи. У 1908 р. в журналах особлива увага акцентувалася на політичній боротьбі чехів, поляків та італійців. Вони почали вимагати більших прав. В часописах докладно аналізувалися і національні протиріччя в країні, розглядалися національні та етнічні конфлікти, які загострилися в 1908 р. Як зазначали російські журналісти: це було пов'язано з політикою австрійського уряду, що не задовольняв інтереси та права різних національностей імперії.

Не дивлячись на те, що часописи у 1905 — 1908 рр. нерідко стояли на різних політичних платформах, знаходилися під впливом різних за своєю спрямованістю політичних партій у них була схожа позиція щодо тих процесів, які відбувалися в Австро-Угорщині. На думку авторів журналів, криза розпочалася через ігнорування австрійським урядом національних та політичних прагнень угорців та інших національностей. Російські журналісти вбачали у запровадженні загального виборчого права в 1907 р., значних крок до демократизації суспільного ладу в Австро-Угорщині.

Таким чином, російські ліберальні видання детально висвітлювали події, які відбувались в Австро-Угорщині протягом 1905 — 1908 рр. Вони аналізували проблеми, що дуже хвилювали російську громадськість, в першу чергу, демократичні вимоги мас, їх втілення в імперії. Дуалістична імперія Австро-Угорщини, яка переживала кризу внаслідок впливу російської революції 1905 р. виробляла свої шляхи її подолання, напрацьовувала свій досвід, що не могло не цікавити російську ліберальну громадськість.

Література:

1. Василевский (Плохоцкий) Л. Национальний вопрос и австрийские социалисты. (Письмо из Австрии) // Русское богатство. — 1906. — № 9. — С. 47-64.
2. Иностранное обозрение // Мир Божий. — 1905. — № 9. — С. 67 — 78.
3. Иностранное обозрение // Мир Божий. — 1905. — № 11. — С. 58 — 72.
4. Иностранное обозрение // Мир Божий. — 1906. — № 4. — С. 41 — 53.
5. Иностранное обозрение // Мир Божий. — 1906. — № 6. — С. 42 — 56.
6. Иностранное обозрение // Вестник Европы. — 1908. — Т. I. — С. 404 —416.
7. Иностранное обозрение // Вестник Европы. — 1908. — Т. VI. — С. 792 — 802.
8. Котляревский С. Иностранная политика // Русская мысль. — 1907. — Кн. VI. — С. 195 — 207.
9. Слонимский Л. З. Иностранное обозрение // Вестник Европы. — 1905. — Т. I. — С. 834 — 849.
10. Слонимский Л. З. Иностранное обозрение // Вестник Европы. — 1905. — Т. IV. — С. 796 — 809.
11. Южаков С. Н. Политика // Русское богатство. — 1905. — №4. — С. 81—97.

Затовский Б. О. Политический кризис в Австро-Венгрии в 1905 — 1908 гг. в освещении российских либеральных журналов. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается политический кризис в Австро-Венгрии в 1905-1908 гг. На материалах российских либеральных изданий была проанализирована политика австрийского правительства в Венгрии. Это сообщения статей таких журналов как «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство» и «Мир Божий». Анализ российской либеральной прессы позволил выявить эволюцию взглядов авторов публикаций на возможные пути решения кризиса. Также это позволило узнать как политический кризис в Австро-Венгрии освещался российским читателям и как пресса формировала общественное мнение в Российской империи в отношении данных событий. В результате было выяснено, что существовала большая заинтересованность российской либеральной общественности к анализу политического кризиса в Австро-Венгерской империи и была предпринята попытка получить собственный политический опыт на примере венгерской оппозиции.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, журнал, политический кризис, оппозиция, политические партии, армия, всеобщее избирательное право.

Zatovskyi B. O. The political crisis in Austria-Hungary in 1905-1918 and its coverage in Russia liberal journals. — Article.

Summary. The article deals with the political crisis in Austria-Hungary in 1905-1908. Based on the materials of Russian liberal publishing houses the policy of Austrian government in Hungary is analyzed. The articles of such journals as «Вестник Европы», «Русская мысль», «Русское богатство», «Мир Божий» are studied in the given paper. The analysis of Russian liberal press enables to determine the evolution of the authors' viewpoints on the existing ways out of the crisis. This also helps to understand how the political crisis in Austria-Hungary was depicted to Russian readers and how the press formed the public opinion in the Russian Empire concerning those events. As a result, it is found out that there was a great interest of Russian liberal public to the analysis of political crisis in the Austria-Hungary Empire and there was an attempt to gain its own political experience on the basis of Hungarian opposition activities.

Keywords: Austria-Hungary, journal, political crisis, opposition. political party, army, general election law.

УДК 94(430):327.8:070«1905/1908»

Мартинов В.Л.,
аспірант історичного факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

МАРОККАНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ НІМЕЧЧИНИ НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ

Анотація. У статті розглянуто висвітлення російськими часописами марокканського питання у зовнішній політиці Німеччини на початку XX ст. Визначені основні направлення зовнішньої політики європейських держав на міжнародній арені 1905-1908 рр. та їх оцінка на сторінках російських часописів.

Ключові слова: Марокко, Німеччина, російські часописи, міжнародні відносини, зовнішня політика, початок XX ст.

На початку XX ст. погляди російського суспільства на іноземні події формувалися крізь призму аналітичних статей, що публікувалися у тогочасних «товстих» журналах.

Оволодіння Африкою було основною рисою майже всіх великих держав протягом кількох століть. Однак, до кінця XIX — початку XX століття інтереси низьку імперіалістичних держав стали зачіпати один одного.

Німецька імперія на чолі з імператором Вільгельмом II вела активну зовнішню політику по відношенню до Африки. Збільшувався інтерес Німеччини до Північної Африки і, зокрема, до Марокко. Оволодіти цією державою намагалася і Франція, яка вже мала інші африканські колонії. Домовившись з Італією, Іспанією і Великобританією, ця західноєвропейська республіка намагалася встановити контроль над Марокко шляхом укладення в 1901-1902 рр. угод для підтримки порядку в мароккано-алжирській прикордонній зоні. Наступним кроком стало надання позики північноафриканській державі. Проте, на початку 1905 р. султан Марокко, Мулай Абд аль-Азіз, спробував послабити тиск Франції, звернувшись до Німеччини. Відносини Марокко із Німеччиною були слабкі, і тому ця держава розглядалася султаном як менше зло [1]. Німецька імперія, в свою чергу, висловила своє невдоволення діями Франції. Для Вільгельма II звернення марокканського султана було свого роду подарунком, і, відвідавши Марокко в кінці березня 1905 р., він надів на себе тогу «захисника марокканської незалежності» [2].

Вищеописані події знайшли своє відображення на сторінках ліберальних російських журналів «Русское богатство», «Русская мысль» і «Вестник Европы» в 1905-1908 рр. Безпосередніми авторами, що аналізували закордонні події, були С. М. Южаков, В. О. Гольцев та М. М. Ковалевський.

Марокканське питання загалом згадується у часописах 22 рази. Загалом за 1905-1908 рр. більше всього воно знаходить відображення у статтях М. М. Ковалевського у «Вестнике Европы» — 12 разів. По рокам — за 1905 р. 3 рази у «Русском богатстве», 2 рази у «Русской мысли» та 2 рази у «Вестнике Европы». За 1906 р. 5 разів у «Русской мысли» та 6 разів у «Вестнике Европы». За 1907 та 1908 рр. по 2 рази на кожний рік у «Вестнике Европы».

Сергій Миколайович Южаков у своїй творчій діяльності ставив перед собою завдання дати синтетичну картину суспільства, розглянути його з боку структури і історичного розвитку. При аналізі соціальної структури С. М. Южаков виходив з тези, що суспільство підвладне трьом видам законів. По-перше, в ньому діють закони суспільного життя як окремий випадок загальносвітових законів; по-друге, деякі біологічні закони можна визнати дієвими і в суспільному житті; по-третє, є суспільні процеси, що носять специфічний характер, які підлягають законам «індивідуальності» і «психічного» [3].

В основі світогляду Віктора Олександровича Гольцева лежали ідеї позитивізму. Суспільний розвиток він сприймав як результат взаємодії цілого комплексу чинників — економічних, природних, соціальних, ідейних, вважаючи при цьому, що в сучасну йому епоху все більшу роль починають грати «ідеї-сили». Позитивістське розуміння історичного процесу стало теоретичною основою сприйняття В. О. Гольцевим «економічного матеріалізму», який він ототожнював з марксизмом [4].

Провідним автором іноземних оглядів був відомий вчений М. М. Ковалевський. Видатним внеском М. М. Ковалевського є вирішення їм антиномії рівності і свободи. Він показав, що розвиток свободи не йде на шкоду рівності, а рівність — на шкоду свободі, якщо в якості регулятивних норм суспільного життя включаються суспільна солідарність і справедливість. Теорія факторів у працях М. М. Ковалевського базується

на підставі органічного підходу до розвитку суспільства. Це положення надзвичайно важливе, оскільки самі фактори розглядаються ним не як дані раз і назавжди, а як ті, що постійно розвиваються, змінюються, виникають і вмирають [5].

Зокрема, в аналітичній статті С. М. Южакова в «Русском богатстве» за червень 1905 р. відзначалася крайня ультимативність заяви Німеччини і зростання напруженості в франко-німецьких відносинах, аж до нової франко-німецької війни [6]. В «Вестнике Европы» дії німецького імператора оцінювалися як «вдала політика» [7]. У статті В. О. Гольцева у «Русской мысли» також наголошувалося, що в промові німецького імператора був зроблений акцент на тому, що Марокко — вільна, незалежна держава [8]. А С. М. Южаков зазначив, що Франція погодилася на мирне врегулювання конфлікту [9]. Незважаючи на різку заяву Вільгельма II автором наголошується, що війна між Францією і Німеччиною через Марокко немислима. Результатом активного німецького втручання в політику Франції щодо Марокко стало рішення про скликання конференції для врегулювання конфлікту. Як вказується в «Русской мысли», саме султан Марокко був ініціатором проведення цього міжнародного зібрання. Англія виступила рішуче проти конференції [10]. У «Вестнике Европы» М. М. Ковалевським був даний позитивний прогноз результату конференції для Німеччини, а саме припущення про отримання привілеїв по закінченню обговорення марокканського питання [11]. Місцем проведення конференції було обрано невелике іспанське місто Альхесірас [12]. Визначення варіанту врегулювання конфлікту знизило рівень напруженості, в першу чергу, між Німеччиною і Францією. Підсумок марокканського конфлікту повинен мав бути вирішений на конференції. Німеччина знаходилася в більш вигідному становищі, так як одна з головних союзниць Франції — Росія воювала з Японією. Таким чином, будь-якої серйозної дипломатичної допомоги, крім як підтримки позицій Франції на конференції, Росія здійснити не могла.

Результатом активної і твердої політики Німеччини щодо Франції стала відправка у відставку французького міністра Делькассе, колишнього прихильника союзу з Росією. Новим французьким міністром був призначений глава кабінету Рувьє, який був оцінений М. М. Ковалевським як «розуміючий і спритний фінансист» [13]. Оцінюючи підсумки 1905 р., В. О. Гольцев наголосив на тому, що Франція та Німеччина повинні були, перш за все, звернутися до міжнародного гаазького третейського суду [14].

У «Вестнике Европы», даючи оцінку ступеню зацікавленості Марокко німецьким імператором, було висловлено думку, що Вільгельм II занепокоївся долею Марокко, в набагато більшою мірою, ніж очікувалося. Сама ж роль особистості імператора Німецької імперії у зовнішній політиці держави, на думку М. М. Ковалевського, дуже важлива. Він керує всіма зовнішніми справами Німеччини [15].

Як зазначалося у лютневому випуску «Русской мысли» за 1906 р. Німеччина знову виказує непоступливість у марокканському питанні, не бажаючи визнавати переважні права Франції як сусідки Марокко [16]. За невеликий проміжок часу до початку конференції, зваживши всі за та проти, В. О. Гольцев прогнозував, що до війни між Францією та Німеччиною діло не дійде [17]. Німеччина вже рішуче налаштувалася на вирішення питання шляхом конференції.

Оцінюючи хід конференції в Альхесірасі, «Вестник Европы» вказував на те, що Німеччина продовжує вести себе дуже рішуче. Також, прогнозуючи подальший стан справ щодо Марокко в разі найгіршого розвитку подій — закінчення конференції без досягнення відчутних результатів, підкреслювався той факт, що марокканське питання залишиться відкритим [18]. Німецький представник пропонував передати контроль над усіма марокканськими справами в руки нейтральних держав. Австрія, яка підтримувала Німеччину, представила свій проект. Він передбачав діяльність міжнародного інспектора поліції, який повинен буде, незважаючи на франко-іспанських офіцерів, «мати в своєму самостійному розпорядженні поліцію в важливому порту Касабланка» [19]. Абсолютно несподіваним поворотом для Франції стало те, що навіть незважаючи на категоричні і вельми переконливі заперечення французьких делегатів, цей австро-німецький проект викликав інтерес у деяких представників нейтральних держав, які раніше підтримували французьку точку зору [20]. Зазначалося навіть, як підкреслювали офіціозні німецькі видання — Франція залишилася одна і навіть підтримка Росії і Англії не врятує її положення. Однак угода, підписана 7 квітня 1906 р. в ході конференції, як вказував М. М. Ковалевський, завдяки дипломатичним зусиллям Росії і Англії, по відношенню до Франції виявилася «миролюбною» [21]. Цілком можливо, що угода не була б підписана, якби Німеччина не знизила тон та розміри своїх вимог [22]. У журналі «Русская мысль» В. О. Гольцевим наводилася оцінка підсумків конференції дана іспанським професором Лореном. Він, крім підкреслення плюсів конференції, насамперед, для Іспанії — зближення з Францією, зробив висновок, що Німеччина явно не в захваті тому факту, що конференція не посварила, а навпаки, зблизила ці дві країни [23].

На відміну від інших кореспондентів М. М. Ковалевський звертав увагу читачів, що, незважаючи на результат конференції в Альхесірасі, фікмувалися факти безчинств її управлінців в Африці по відношенню до корінного населення [24].

Зацікавленість в контролі над цією північноафриканською країною не згасла в правлячих колах Німеччини. У вересневому випуску «Вестника Европы» за 1907 р. М. М. Ковалевським знову підкреслював пильну увагу Німеччини до внутрішньополітичних подій Марокко, що говорить про її подальшу зацікавленість [25].

У червневому випуску «Вестника Европы» за 1908 р. була проаналізована ретроспектива марокканського питання, а саме політика Німеччини по відношенню до внутрішньополітичних подій Марокко — фактичний розкол країни у відношенні до іноземців. Лідер руху спрямованого проти іноземців був прийнятий та вислуханий одним з німецьких дипломатів, на відміну від Франції та незважаючи на показну підтримку Вільгельмом II діючого султана Марокко. М. М. Ковалевський зазначав, що це доказ того, що Німеччина такими діями намагалася зробити показний докір Франції, абсолютно не рахуючись з подіями у самому Марокко [26]. Така політика німецького імператора була схарактеризована аналітиком «Вестника Европы» як обережна та націлена на підняття національного руху у Марокко, що ускладнило контроль Франції над цією країною [27]. Подібні дії Німеччини були, м'яко кажучи, не зовсім коректними, адже марокканський рух був націлений проти усіх європейців, як французів, так, в тому числі, і проти німців.

Незважаючи на підписання угоди в Альхесірасі на початку квітня 1906 р., вимоги жодної зі сторін остаточно задоволені не були, і підписання цього документу лише відстрочило на п'ять років новий виток невирішеного марокканського питання.

Отже, більшу увагу марокканському питанню приділив М. М. Ковалевський у «Вестнике Европы», достатньо детально аналізуючи як безпосередній хід конфлікту так і його наслідки вже по закінченню конференції у 1906-1908 рр. Відсутність аналітичних статей щодо марокканського питання у «Русской мысли» починаючи з другої половини 1906 р. можна пояснити смертю В. О. Гольцева. Загалом російське суспільство було добре ознайомлене з подіями у Північній Африці, еволюцією марокканського питання та міжнародними відносинами між європейськими країнами у цей період. Прогнози подальшого розвитку марокканського питання на сторінках російських часописів змінювалися від очікувань нової війни між Німеччиною та Францією у 1905 р. до вже мирного урегулювання конфлікту у 1906 р. На користь впевненості аналітиків щодо неможливості у майбутньому збройного конфлікту впливав факт проведення конференції у квітні 1906 р. В 1907 р. та 1908 р. вже у ретроспективі був проведений аналіз міри задоволеності позицій країн, що приймали участь у конференції та зроблено припущення щодо можливого поновлення конфлікту через хиткість встановлених домовленостей між країнами.

Література:

1. История Африки в XIX — начале XX в. / отв. ред. Субботин В. А. — М.: Наука, 1984. — С. 198.
2. Новая история колониальных и зависимых стран / под. ред. Ростовского С. Н., Рейснера И. М., Кара-Мурза Г. С., Рубцова Б. К. — М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1940. — С. 484.
3. Чагин Б. А. Социологическая мысль в России. Очерки истории немарксистской социологии последней трети XIX — начала XX века / Б. А. Чагин. — Л.: Наука, 1978. — С. 183.
4. Арсланов Р. А. Реформаторский демократизм в концепции В. А. Гольцева // Р. А. Арсланов // Вестник РУДН. Серия «История России». — 2010. — № 1. — С. 20.
5. Сошнева Е. Б. М. М. Ковалевский о закономерностях общественно-экономического развития России // Е. Б. Сошнева // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5: Экономика. — 2006. — № 1. — С. 105.
6. Южаков С. Политика // С. Южаков // Русское богатство. — 1905. — №6. — С. 197.
7. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1905. — №5. — С. 362.
8. Гольцев В. Иностранное обозрѣніе // В. Гольцев // Русская мысль. — 1905. — №4. — С. 236.
9. Южаков С. Политика // С. Южаков // Русское богатство. — 1905. — №7. — С. 102.
10. Гольцев В. Иностранное обозрѣніе // В. Гольцев // Русская мысль. — 1905. — №7. — С. 243.
11. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1905. — №7. — С. 361.
12. Южаков С. Политика // С. Южаков // Русское богатство. — 1905. — №9. — С. 125.
13. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1906. — №1. — С. 367.
14. Гольцев В. 1905 годъ въ политическом отношеніи // В. Гольцев // Русская мысль. — 1906. — №1. — С. 163.
15. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1906. — №1. — С. 353.
16. Гольцев В. Иностранное обозрѣніе // В. Гольцев // Русская мысль. — 1906. — №2. — С. 206.
17. Гольцев В. Иностранное обозрѣніе // В. Гольцев // Русская мысль. — 1906. — №3. — С. 234.
18. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1906. — №1. — С. 357.
19. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1906. — №4. — С. 833.
20. Там само, с. 833.
21. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1906. — №5. — С. 384.

22. Гольцев В. Иностранное обозрѣніе // В. Гольцев // Русская мысль. — 1906. — №4. — С. 246.
23. Гольцев В. Иностранное обозрѣніе // В. Гольцев // Русская мысль. — 1906. — №9. — С. 218.
24. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1907. — №1. — С. 401.
25. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1907. — №9. — С. 405.
26. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1908. — №6. — С. 862.
27. Ковалевский М. Иностранное обозрѣніе // М. Ковалевский // Вѣстникъ Европы. — 1908. — №9. — С. 402.

Мартынов В. Л. Марокканский вопрос во внешней политике Германии на страницах русских журналов. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрено освещение российскими журналами марокканского вопроса во внешней политике Германии в начале XX в. Определены основные направления внешней политики европейских государств на международной арене 1905-1908 гг. и их оценка на страницах российских журналов.

Ключевые слова: Марокко, Германия, русские журналы, международные отношения, внешняя политика, начало XX в.

Martynov V. L. Moroccan question in foreign policy of Germany in assessing the Russian journals. — Article.

Summary. The article is dedicated coverage Russian journals of Moroccan question in foreign policy of Germany at the beginning of the XX century. Identified the main directions of foreign policy of the European countries on the international scene of 1905-1908 and their assessing on the pages of Russian journals.

Key words: Morocco, Germany, Russian journals, international relationships, foreign policy, the beginning of XX century.

УДК: 940.2(03):341(075.8)

Пищемуха В.Г.,
к. и. н.,
доцент кафедры искусствоведения и общегуманитарных дисциплин
Международного гуманитарного университета

BONA VACANTIA[1] ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые аспекты последствий Первой мировой войны, а также её исторические уроки. Автор делает акцент на изучении объективных и субъективных предпосылок нарушения стабильности международных отношений и мира в Европе между двумя мировыми войнами, а также формирует ассоциативное понимание связи истории с современностью.

Ключевые слова: Первая мировая война, международные отношения, проблема справедливости Версальского договора, проблема выполнения мирных договоров.

Ни один мирный договор не
должен считаться таковым,
если при его заключении
была сохранена скрытая
возможность новой войны.
Иммануил Кант (*«О вечном мире»*)

Снорри был самым умным
человеком в Исландии из тех,
кто не мог предвидеть будущее.
Исландские саги *(«Сага о Ньяле»)*

I

В эпилоге романа фронтовика Э.М.Ремарка «На Западном фронте без перемен» в различных эмоциональных и смысловых контекстах пятикратно повторяется пронзительный рефрен «Лето 1918 года...». Это было томительное время, когда в середине июля Людендорф еще попытался возобновить наступление на Марне, но все уже знали, что 3 июня у Шато-Тьери в бой вступили американские войска, численность которых в Европе нарастает с каждым днем, и скоро неизбежно начнется генеральное наступление союзников — война заканчивается.

В те «летние дни, непостижимо прекрасные, все в золоте и синеве...», по обе стороны линии фронта стремительно нарастало ощущение приближающегося окончания войны и страстное желание выжить: «Никогда еще наша жизнь с ее скупо отмеренными радостями не казалась нам такой желанной, как сейчас ...О жизнь, о жизнь!» (Э. М. Ремарк).

Но очень скоро после церемонии 11 ноября 1918 г. в Компьенском лесу, на смену счастливому чувству окончания войны пришли тягостные заботы послевоенного обустройства личной жизни, возрождения экономики, решения острейших социально-политических конфликтов. Тем не менее, в сознании большинства европейцев, независимо от национальности и социального положения доминировало настроение, которое формулировалось короткой фразой: «Это не должно повториться!».

Именно в подобных условиях очередного европейского кровопускания и рождались, как правило, очередные проекты «вечного мира». Но оригинальность ситуации на момент окончания Великой войны состояла в том, что появился целый ряд новых факторов, которых раньше не знала послевоенная Европа. Историческая наука пытается осмыслить эти глубинные различия и учесть их в разработке истории XX века: «Раньше пристальный интерес историков вызывали территориальные, демографические, экономические изменения, обусловленные войной. В настоящее время их внимание привлекают уже другие проблемы, и ощущается это даже на терминологическом уровне: вместо «последствий» теперь чаще используют термин «наследие»... Суть перемен... заключается в том, что главным объектом внимания науки стали люди...»[1, 51].

Изучение процессов, происходивших в сознании европейцев под влиянием военных потрясений свидетельствует, что произошло резкое усиление, по сравнению с довоенным периодом, антивоенных настроений, значительно упал уровень и уменьшилась острота национального чувства масс и враждебности между народами-нациями, которым успешно манипулировали правящие круги, произошло ослабление традиционного национализма и началось его самоубийственное сближение и перерастание в фашизм.

Эти выводы могут показаться сомнительными с точки зрения некоторых фактов. Во-первых, жестким отношением общественного мнения народов-победителей к Германии, на которое сослались авторы Версальского мирного договора. Например, Ллойд-Джордж в своих мемуарах неоднократно упоминает это обстоятельство: «Во время

[1] Невостребованное наследие, бесхозное имущество

конференции в Париже ни один человек в Англии не поднял голоса за смягчение условий, которые договор налагал на побежденных. На протяжении всего хода конференции меня обвиняли в том, что я обманул доверие английских избирателей, позволил Германии легко отделаться»[2,87]. Во Франции жесткое давление на Клемансо по вопросу о немецких репарациях осуществлялось под популярным среди масс лозунгом «L'Allemagne paiera!» («Германия заплатит!») и т.д. Но эти настроения, действительно распространенные в первые послевоенные годы, были, прежде всего, проявлением не национальной вражды к немцам, а жаждой справедливого наказания виновника войны и стремления смягчить тяготы жизни за его счет. Не случайно столь популярной была в 1918-1919 гг. идея суда над кайзером, непосредственными виновниками зверств в Бельгии и жестокости тотальной подводной войны. Свершись тогда это международное правосудие, возможно, было бы меньше работы для Нюрнбергского трибунала.

Вторым доводом против утверждения о начавшемся угасании европейского национализма в ходе Великой войны может быть националистический подъем в фашистских странах. Но в Италии фашистское движение зародилось и пришло к власти не на волне национализма, а в результате послевоенного хаоса и социальных потрясений (захват в 1919 г. скадристами Д'Аннунцио города Фиуме было скорее политическим артефактом и провокацией, чем воплощением массового настроения итальянцев). В своей работе «Идеи фашизма» (1924) один из идеологов итальянского фашизма Массимо Рокка в связи с этим отмечал: «И пусть враждебные фашизму идеологии не строят себе никаких иллюзий: если когда-либо фашизм падет, на месте его сейчас же возникнет аналогичное движение, ибо это будет отвечать непреодолимым потребностям нашей эпохи, потребности не только итальянской, но латинской и даже европейской, которая сводится к жажде дисциплины, религии, уверенности, народившейся на свет в результате длительной оргии свободы, критики, всяких сомнений и шатаний»[3]. Лишь после утверждения фашистской системы Муссолини начал поднимать в стране волну националистической истерии.

В Германии усиление массовых националистических настроений, значительно ослабившихся во время войны, началось лишь после финансово-экономических потрясений 1923 и 1929 гг. Но даже в самые триумфальные годы гитлеризма национальное опьянение не достигло степени массовости 1914 г. Современник той эпохи свидетельствовал: «Поколение солдат почти не дало настоящих нацистов, среди них гораздо больше «ворчунов да молчунов», что вполне понятно, потому что тот, кто действительно прошел войну, вряд ли станет воспринимать ее так. (Исключения бывают...: есть вечные вояки, для которых военная действительность со всеми ее ужасами — самая подходящая среда, и они ее ищут потом вновь и вновь, и есть вечные «неудачники», которых эти ужасы и разруха только радуют; так они мстят жизни, в которой не сумели ничего добиться. К первому типу, видимо, принадлежит Геринг, ко второму — определенно Гитлер). Но в целом поколение нацистов — это те самые люди, которые родились в первом десятилетии века, с 1900 по 1910 год, и войны как таковой не видели, восприняв ее только как большую игру»[4].

Наряду с глубинными изменениями в психологии народов Европы, в их сознании, особенно среди интеллектуалов и политиков, все отчетливее прояснялось осознание угрожающего цивилизационного кризиса, а также опасности со стороны большевистского режима и лево-правого радикализма.

Все эти обстоятельства, с одной стороны, требовали принятия адекватных решений, с другой, создавали предпосылки нестандартного подхода к послевоенному упорядочению европейского континента.

Как и после каждой общеевропейской войны, первостепенное значение имела стабилизация системы международных отношений, которые всегда приобретают совершенно новую конфигурацию, соответствующую послевоенным реалиям. Но особенность Европы в 1918 г., в отличие от 1648 или 1814, состояла в том, что не просто другой стала расстановка сил, а качественно иной, на несколько порядков более сложной и относительной стала не только картина физического (А.Эйнштейн) или психологического (З.Фрейд) мира, но и вся сфера международных отношений.

Можно выделить следующие факторы, повлиявшие в первую очередь на усложнение международных отношений.

Первый. Появление на международной арене большевистской России, что дополнило традиционные межгосударственные противоречия еще и идейно-классовой борьбой.

В истории международных отношений 20-30-х гг. нет почти ни одного события, которое не было бы деформировано этим обстоятельством. Сетуя на американо-французское потакание «ничем не сдерживаемой» алчности Польши относительно Галиции, Ллойд-Джордж оправдывает это, скрепя сердце тем, что «поляки боятся большевистского вторжения при германском потворстве». Значительная часть трагических ошибок государственных деятелей Запада в области международных отношений в тот период была в немалой степени

обусловлена именно ужасом перед большевизмом. Как выразился чешский писатель Карел Чапек в романе-памфлете «Война с саламандрами» (1936): «Лучше саламандры, чем социалисты». Именно этой логикой руководствовались правительства западных демократий, предав республиканскую Испанию, а также руководители Чехословакии и Польши, отказавшись пропустить советские войска через свою территорию для защиты от фашистов. Знаменитая французская журналистка Женевьева Табуи (1892 – 1985) описала драматическую ситуацию августа 1939 г. и окончательный ответ польского посла в Париже на просьбу французского правительства о проходе войск СССР к германской границе: «Поручили бы вы немцам охранять Эльзас-Лотарингию?» [5,454].

Второй. Усиливающееся присутствие на международной арене фашистских государств.

Если по отношению к большевикам Европа очень скоро поняла, что имеет дело с принципиально новым и абсолютно чуждым всем ее традиционным ценностям явлением, то Муссолини и Гитлер долгое время казались всего лишь enfant terrible (фр.- сорванец, трудный ребенок) европейского политикума. Откуда людям XIX в. было знать, что за монстры, «чужие» появились на исторических подмостках в XX веке? «Где тот историк, сумевший предсказать появление Гитлера!» – риторически спросил Элиас Канетти в своей работе «Правитель и власть».

Истинная природа фашизма и его вождей станет понятной позже, когда поезд истории уйдет в прошлое, оставив за собой руины европейских городов, братские могилы и пепел концлагерей. Говорят, что главные книги жизни надо читать вовремя. Но что делать, если такие книги, как «Говорит Гитлер» (1941) и «Зверь из бездны» (1940) Германа Раушнинга или «Застольные разговоры Гитлера» (1951) Генри Пикера появились с опозданием. Остается лишь согласиться с Борисом Пастернаком:

Однажды Гегель ненароком,
А может даже наугад
Назвал историка пророком,
Предсказывающим назад.

А ведь Гитлер еще в 1925 г. в «Майн кампф» откровенно предупредил европейцев о том, что им готовит фашизм. Почему этот экзальтированный бред не был принят всерьез? Ж.-Б. Дюрозель отвечает: «Одна из ироний истории в том, что демократия приучила своих граждан к тому, что избирательные программы были просто формальностью, которая исчезала после выборов. Полагали, то же самое будет при Гитлере...Результатом явилось то, что британский премьер-министр Н.Чемберлен обнаружил 15 марта 1939 г., что «Гитлер не джентльмен» [6]. Кстати, подобное откровение в отношении Гитлера сделает утром 22 июня 1941 г. в Москве еще один «не джентельмен».

Третий фактор усложнения международной жизни – начало процесса влияния внеевропейских факторов в лице США.

Эта великая страна в конце XIX в. только начала процесс самоосознания, самоутверждения и поиска собственной идентичности. Хотя уже появилась книга Фредерика Тёрнера «Фронтир в американской истории», создавшая основу американского исторического мифа, хотя уже в произведениях С.Льюиса, Т.Драйзера и Дж. Лондона американская литература начала освобождаться от европейского влияния и приобретать свой оригинальный облик, хотя уже два фининсиста из Питтсбурга Генри Фрик и Эндрю Меллон начали свозить в США произведения европейской живописи, которые позже создадут славу американским музеям, Америка оставалась культурной провинцией без полноценного исторического прошлого. Именное это имел ввиду Ж. Клемансо, когда в начале XX в. на вопрос журналистов о своих впечатлениях от поездки в Америку ответил, что это странная страна, которая от варварства перешагнули к декадансу, минуя цивилизацию.

Клемансо не преминул подчеркнуть историческое первородство Европы и в ходе Парижской мирной конференции, произнеся в ответ на поучительно-проповеднический тон В.Вильсона «одну из самых блестящих реплик» (Ллойд-Джордж). Речь шла о восстановлении выгодной для Франции границы 1814 г. в Саарской области. Возражая, Вильсон заявил: «Это было сто лет назад, а сто лет – очень долгий срок». «Да,- ответил Клемансо,- очень долгий срок для истории Соединенных Штатов» [2, 197].

Правда, американцы быстро устраняли культурное отставание и уже могли кое-что предложить европейцам. В первом случае, с легкой руки американской писательницы Гертруды Стайн (1874-1946), которая с 1902 г. жила в Париже, этот город стал центром паломничества формирующейся американской культурной элиты. Через него прошли Ш.Андерсен и Э.Хемингуэй, Ф.С.Фицджеральд и Т.Уайлдер, Г.Миллер и У.Фолкнер, Т.Вулф и Дос Пассос – большинство из тех американских писателей, которые ввели ее в круг мировой культуры XX века. Во втором, в 20-е годы Европа отводила душу от войны, танцуя заимствованные из Америки экзотические и шокирующие старшее поколение чарльстон и шимми, она открыла для себя джаз и любовалась фантастической танцовщицей Джозефиной Бейкер (1906-1975), создавшей в 1925 г. артистическую

группу «Ревю негр». На экранах европейских кинотеатров с огромным успехом шли фильмы Ч.Чаплина, а воображение жителей Старого континента пленяли рассказы о небоскребах Нью-Йорка. В Европе начал утверждаться американский миф о земле обетованной, которая обещает спасение от нищеты и европейских катаклизмов.

Наблюдая за начавшейся в Европе войной, США полагали, что им удастся ограничиться ролью поставщика товаров и кредитора, рассчитывали на усиление своего влияния в послевоенном мире. Посол США в Лондоне У.Х. Пейдж с удовлетворением писал в августе 1914 г. в Вашингтон о предстоящем «банкротстве Европы» и восхитительных перспективах, открывавшихся в связи с этим перед США[7, 194]. Но события сложились так, что им не только пришлось включиться в войну, но и выступить главным посредником и миротворцем в запутанных европейских международных отношениях. Это льстило самолюбию молодой мировой державы, но требовало также политического опыта, мудрости и ответственности. Президент В.Вильсон оказал значительное влияние на процесс и решения Версальской конференции, но когда пришло время обеспечить их соблюдения, США укутались в свой изоляционизм, лишь изредка совершая политические вылазки в Европу в виде планов Дауэса и Юнга или романтического пакта Бриана-Келлога. Но эти эпизодические вмешательства в европейские международные отношения лишь сеяли неоправданные надежды и увеличивали степень неопределенности стремительно выходившей из-под контроля ситуации.

Если к указанным факторам, многократно усложнившим систему международных отношений в Европе, добавить амбиции и фобии возникших после распада Российской и Австро-Венгерской империй новых государств, обострение социально-политических конфликтов в большинстве европейских стран и невиданные ранее экономические кризисы и инфляцию, становится очевидным, что прежний инструментарий упорядочения послевоенного мира и стратегического планирование его развития на перспективу окажется непригодным.

В книге «Взгляд на современный мир» Поль Валери констатировал: «Политический феномен нашей эпохи состоит в ее беспримерном усложнении, или скорее — в перемене порядка вещей. Современный мир, к которому мы, люди и народы принадлежим, не подобен обликом тому миру, который был нам знаком. Система причин, которая определяла участь каждого из нас, впредь всеохватывающе распространяется на весь земной шар, целиком резонируется в каждом потрясении...поведение современного человеческого мира больше нисколько не соответствует прежней исторической геометрии и политической механики» [8, 63 — 64, 67].

Потеря людьми контроля над международными процессами ярко проявилась в процессе июльского кризиса 1914 г., данная тенденция продолжала усиливаться в ходе войны и после ее окончания. Это явилось следствием явления, которое американский социолог У.Огборн в начале 20-х годов назвал «культурным лагом» (англ. lag — задержка, отставание). С помощью этого понятия описывается ситуация, когда различные сферы целостной человеческой культуры начинают развиваться крайне неравномерно и одна из них запаздывает в своем движении. Ярким проявлением культурного лага является случай, когда духовная культура не успевает приспосабливаться к стремительно и неконтролируемо изменяющейся материальной культуре или когда научно-технический прогресс выходит за пределы человеческой этики, как в случае с клонированием живых организмов.

Размышляя в подобном ключе о мировой войне и Версальском договоре, английский историк Р.Дж. Коллингвуд (1889 — 1943) пришел к выводу, что «...война была и беспрецедентным позором для человеческого разума... Она возникла потому, что ситуация вышла из-под контроля. А пока она продолжалась, люди все более и более теряли контроль над событиями. Когда был подписан мирный договор, ситуация стала еще более неуправляемой...гигантское усиление с 1600 г. контроля человека над природой не сопровождалось соответствующим усилением его контроля над людскими делами» [9, 373 — 374].

Ситуация, сложившаяся в Европе после войны, требовала свежих, нетривиальных идей и государственных деятелей, которые были бы адекватны вызовам новой эпохи. Сопоставляя проблемы, которые требовалось решить на Парижской конференции, с возможностями ее ведущих участников, знаменитый французский историк Поль Ренувен с горечью констатировал: «Она потребовала широты взглядов, глубокого понимания экономических вопросов, способности долгосрочного предвидения, чем ни один не мог похвастаться, что он этим владеет» [10, 743].

Окончание мировой войны большинство государственных деятелей Европы встретило в довольно преклонном возрасте и, что еще более важно, по своему социальному происхождению, жизненному опыту и стилю мышления они были из той эпохи, которая резко оборвалась в 1914 г. Ж. Табуи, благодаря родственным связям с видными французскими дипломатами Полем и Жюлем Камбонами, была вхожа в европейский политический бомонд и могла наблюдать его в качестве

журналистки изнутри. Когда читаешь книгу ее репортажей «Двадцать лет дипломатической борьбы», охватывающей период 1919-1939 гг., чувство горечи и безысходности появляется не только от понимания фатальности развивающихся событий, но и в результате ярко высвеченного автором несоответствия государственных деятелей сложности окружающего их нового послевоенного мира. Так, рассказывая об участии ведущих французских политиков А.Бриана и Л.Лушера в работе Лиги Наций, Ж.Табуи не скрывает иронии: «Будучи оба крупными земельными собственниками, они уделяют много внимания своим фермам. Оба любят поспорить о своих телятах и об увеличении поголовья своих коров!» [5, 56 – 57]. Аристид Бриан во второй половине 20-х годов попытался вырваться на уровень стоящих перед Европой и Францией проблем, но это был единичный пример.

II

На какой исторический опыт могли опереться лидеры Европы и других стран, собираясь в Париже для подведения черты под войной, какими политическими концепциями и международно-правовой базой они располагали?

Исторический опыт учил, что после каждой войны победитель стремился в максимальной мере закрепить свои интересы в форме международных договоров, навязывая побежденному свою волю, чему тот, естественно, сопротивлялся, используя инструмент компромиссов или играя на коллизиях в лагере победителей. Блестящий пример такой тактики — поведение Талейрана на Венском конгрессе, «где он упорно и успешно отстаивал — и отстоял — интересы своего отечества от целого полчища врагов, и притом в самых трудных, казалось безнадежных, обстоятельствах, в каких только может оказаться дипломат» [11, 60]. «Талейран тут разыгрывает министра Людовика XIV» — воскликнул тогда раздраженный таким нахальством Александр I.

Традиционной гарантией сохранения послевоенного status quo был набор средств от клятв и предоставления знатных заложников до создания международных союзов и коалиций, участники которых брали на себя обязательства о взаимопомощи.

Наряду с этим, издавна существовала идея создания некоего международного института, который выполнял бы координирующие и арбитражные функции. Такую роль, отчасти, в средние века играли Вселенские соборы, она красной нитью проходила через большинство проектов «вечного мира» и была важным компонентом идеологии пацифистского движения к. XIX — нач. XX в.в. В конечном счете это привело к созданию в результате работы Гаагских конференций 1899 и 1907 гг. арбитражного суда, заключения ряда конвенций и серии двусторонних межгосударственных арбитражных договоров.

Активное развитие международного права в десятилетия, предшествовавшие мировой войне, создало оптимистическое впечатление возможности стабилизации международных отношений на основе разума, справедливости, гуманизма и с помощью четких международных соглашений. Так, известный участник международного движения за мир в нач. XX в. русский международник Л.А.Комаровский полагал: «Не вечный мир, о котором мечтают идеалисты, но **мир юридически организованный** и охраняемый есть реальная и вместе с тем совершенно необходимая задача человечества» [12, 135].

Готовясь к Версальской конференции, лидеры Запада не могли игнорировать демагогические, как это довольно скоро стало очевидным, но тогда весьма впечатляющие лозунги большевиков об отказе от тайной дипломатии и международном признании права народов на национальное самоопределение. Авторитетно перехватить эти идеи Ленина мог только президент США В.Вильсон, свободный от взаимной подозрительности и недоверия среди европейских наций, и не обремененный европейским скепсисом к примитивному идеализму. Эти идеи были использованы В.Вильсоном в его «14 пунктах» и применены в процессе выработки мирного договора с Германией и ее союзниками.

Самой резонансной новаторской идеей американцев на конференции было предложение о создании всеобщей ассоциации наций «с целью предоставления взаимных и одинаковых гарантий политической независимости и территориальной целостности как больших, так и малых государств» (п. XIV). Происхождение этой идеи, которая в 1919 г. была оформлена в виде Лиги Наций, как уже было отмечено, уходит в средние века, а вот относительно авторского приоритета возникла полемика между американцами и европейцами. Учитывая последующие печальные результаты существования Лиги Наций, этот спор имел курьезный характер: кто первый предложил одно из наиболее противоречивых решений Версальской конференции.

Содержание спора состояло в следующем. С 1914 по 1918 год включительно Нобелевская премия мира не присуждалась, за исключением 1917 г., когда она была вручена Международному комитету Красного Креста. Впервые после войны эта премия, получившая к тому времени большую известность, была присуждена В.Вильсону, который прослыл как главный миротворец и

пользовался огромной популярностью среди европейцев во время своего участия в работе Парижской конференции. Ни Клемансо, ни Ллойд Джордж Нобелевскую премию мира так и не получили.

Многие европейские политики считали, что мировая слава В. Вильсона чрезвычайно преувеличена, как и роль США в победе над Германией. Ллойд Джордж писал в своих мемуарах: «Сторонники президента Вильсона и его присяжные защитники уже не раз высказывали нелепое утверждение, будто Англия, Франция и Италия вынуждены были принять проект Лиги Наций только по настоянию президента Вильсона: европейские державы проявляли — де упорное нежелание и даже оказывали сопротивление этому проекту… В интересах исторической правды и простой справедливости по отношению к оклеветанной Европе, которая так искренне боролась и так жестоко пострадала в борьбе за свободу и прогресс, как ни один другой континент на земном шаре, необходимо рассказать подлинные факты о возникновении проекта Лиги Наций» [2, 515].

Далее британский премьер с помощью фактов доказывает, что еще в 1917 г. британские и французские политики детально проработали идею Лиги Наций и посвятили в нее своих американских союзников.

Этот спор, если отстраниться от проблемы приоритетов, интересен тем, что в связи с ним всплывает имя лорда Уолтера Филлимора, которому Ллойд Джордж поручил в начале 1917 г. возглавить комиссию по разработке плана создания Лиги Наций. В процессе выполнения этого поручения 72-летний юрист написал весьма примечательную книгу «Три века мирных договоров» (1917). В ней У. Филлимор обобщил огромную международно-правовую практику подведения итогов войны и последующего обеспечения мира. Автор надеялся, что на этот раз европейским политикам удастся избежать ошибок своих предшественников и наконец-то установить в Европе прочный и длительный мир.

Этого страстно хотели почти все европейцы и к этому искренне стремились государственные деятели, которые во всеоружии исторического опыта и достижений международного права собрались в январе 1919 г. в Париже.

Первое условие прочного мира — его справедливость. За этим моральным критерием кроется как великодушное отношение к побежденному, так и рациональный учет всей суммы территориальных и материальных интересов договаривающихся сторон.

Участники Парижской конференции, особенно Вильсон, многократно заявляли о своем стремлении к установлению справедливого мира со своими противниками, они прекрасно понимали возвратную природу древнего правила окончания победоносной войны «горе побежденному», согласно которому врагу оставляют только слезы. Но практическое воплощение принципа справедливости всегда требует взаимного согласия сторон в его трактовке и умелого воплощения в механизме переговоров и тексте договора. На Парижской конференции этого достичь не удалось.

Как известно, немцы подписали 11 ноября 1918 г. Компьенское перемирие, приняв за основу одобренные Антантой общие положения «14-ти пунктов» и рассчитывая принять участие в процессе выработки основного текста мирного договора, как это имело место, например, на Венском конгрессе с побежденной Францией. Но этого не произошло, договор разрабатывался без них, поскольку союзники даже между собой с огромным трудом находили взаимопонимание. В итоге, когда 7 мая 1919 г. в Трианонском дворце Версаля они получили текст мирного договора, это вызвало демарш главы германской делегации: ответ графа Брокдорф — Ранцау был прочитан сидя, что вызвало возмущение присутствующих. В своей речи германский представитель прямо обвинил победителей в несправедливом отношении к Германии: «Мы стоим теперь перед конференцией в полном одиночестве: у нас нет союзников, а противники наши многочисленны. И все же мы не беззащитны. Вы сами дали нам союзника — Справедливость. Вы гарантировали нам этого союзника в соглашении об основах мира» [2, 576].

Особенно страстные возражения против несправедливости договора немецкая делегация высказала в отношении ст. 231, которая, по их мнению, объявляла Германию единственным виновником войны: «Союзные и объединившиеся правительства заявляют, а Германия признает, что Германия и ее союзники ответственны за причинение всех потерь и всех убытков, понесенных союзными и объединившимися правительствами и их гражданами вследствие войны, которая была им навязана нападением Германии и ее союзников».

В 1932 г. французские историки П.Ренувен и М.Блок доказали, «используя архивные материалы мирной конференции, что появление этой статьи в договоре объяснялось исключительно желанием союзников создать юридическое основание для взыскания с Германии репараций, а отнюдь не соображениями нравственного порядка» [1, 45]. С этим выводом вполне можно согласиться уже хотя бы потому, что следующая 232 и ряд последующих статей, логически связанные со ст. 231, скрупулезно фиксируют условия, порядок и размеры подлежащих к выплате Германией

репараций и не содержат никаких политических или моральных элементов.

Еще до подписания Версальского договора в Германии появился т.н. «меморандум четырех профессоров», среди которых был великий немецкий социолог и историк, член немецкой делегации на Парижской конференции Макс Вебер. Авторы этого документа положили начало одной из наиболее длительных, острых и общественно-политически значимых исторических дискуссий в XX в., которая будет продолжаться несколько десятилетий. В период между двумя мировыми войнами ее драматизм и практическая значимость определялись тем, что ст. 231 была, с одной стороны, лишь формальным предлогом выяснения отношений между не примирившимися врагами, с другой — для всех немцев она была символом несправедливости Версальского договора в целом, а для реваншистов еще и средством разжигания националистической истерии и дискредитации всей Версальской системы.

Общая оценка немцами Версальского договора, как несправедливого, придала особую окраску даже месту его подписания. Можно понять французов, которые выбрали для этого тот самый Зеркальный зал Версаля, где 18 января 1871 г. прусский король Вильгельм I был провозглашен германским императором. Этим Бисмарк унизил Францию и 28 июня 1919 г. Клемансо отплатил Германии тем же. Но это противоречило декларациям союзников о справедливом мире и лишь еще раз дало повод уязвленным немцам считать себя обиженными.

Не признание немцами своей исключительной ответственности за развязывание войны влекло за собой их отказ считать справедливым решение союзниками вопроса о репарациях. В данном случае морализаторский подход сослужил плохую службу победителям. Когда, например, Наполеон обязывал побежденную страну возместить т.н. «военные издержки», что означало ведение французами войны за счет врага, это воспринималось как должное: проиграл — плати. В 1807 г. в Тильзите побежденная Пруссия ожидала назначения выплаты «военных издержек» в сумме 19 млн., представитель Наполеона говорил о 33 млн., а император заявил: «Если можно требование возвысить до 200 млн..., если нельзя 200, то покончить на 154 миллионах» [13, 212].

Подобным образом поступила Германия в 1871 г. Боевые действия велись на территории Франции, немцы долгое время оккупировали наиболее развитые северо-восточные районы страны, выкачивая денежные и материальные ресурсы. В целом эта война стоила Франции 13 млрд. франков. Тем не менее, по Франкфуртскому миру Франция обязана была выплатить до 1874 г. огромную сумму *контрибуции* в 5 млрд. франков. Главной гарантией выплаты Францией контрибуции была оккупация немецкими войсками части французской территории. Выпустив заем «освобождения» и взяв заграничные займы, Франция досрочно выплатила контрибуцию, с честью выйдя из ситуации национального унижения [14, 94 — 95]. В свете этой истории легко понять настойчивость французов в вопросе размеров и неукоснительности выплаты Германией репараций. Но при чем здесь заявленная победителями претензия на заключение справедливого договора, о котором, правда, Клемансо предпочитал говорить как о «мире на законном основании». В конечном счете немцы восприняли *репарации* как обычную *контрибуцию,* завуалированную разговорами о справедливости.

Крайне неудачной была и процедура исчисления размера и порядка выплаты репараций. В подписанном Германией тексте Версальского договора фиксировался лишь принцип определения размера репараций, но отсутствовала их точная сумма. Окончательно она была установлена на Лондонской конференции 1921 г. в размере 132 млрд. марок золотом.

В условиях послевоенных экономических трудностей выплата репарационных платежей первое время встретила глухое недовольство большинства немцев, которым пока что безуспешно пыталось воспользоваться зарождавшееся фашистское движение и коммунисты. Яростное массовое ощущение несправедливости репараций, с помощью которых, по мнению немцев, осуществляется экономическое удушение Германии, вспыхнуло лишь в 1923 г. События того года раскрывают главные методологические ошибки Версальского договора и во многом объясняют причины прихода Гитлера к власти.

Подобно тому, как немцы в 1914 г. оказались заложниками плана Шлиффена, послевоенная политика Франции была жестко привязана к положениям Версальского договора, осуществление которых всецело зависело от единства и сплоченности союзников. В нем было предусмотрено решение двух главных вопросов, волновавших Францию: безопасность и возмещение материального ущерба, от решения второго, в свою очередь, зависела выплата ею военных долгов США и Великобритании. Стоило немецкому канцлеру Вирту заявить летом 1922 г., что Германия приостанавливает выплату репараций за 1921 г., а Англии отказать в поддержке Франции, как премьер-министр Пуанкаре оказался перед выбором: или позволить Германии начать нарушение договорных обязательств, что при существовавшей тогда

общественно-политической ситуации в его стране было невозможно, или пойти на односторонние санкции, оказавшись в изоляции пред лицом Германии. Франция и Бельгия, основные получатели немецких платежей, приняли единственно возможное с точки зрения их интересов и формул Версальского договора решение — с целью принудить Германию продолжить выплату репараций они в январе 1923 г. ввели свои войска в Рур.

Этот «закономерный» с точки зрения Версальской системы шаг дал толчок целому ряду событий, которые в своей совокупности привели к окончательному падению немецкой марки. Начавшаяся в Германии гиперинфляция, явилась могучим катализатором нарастания чувства досады от упущенной победы, возмущения несправедливостью мирного договора, быстрой кристаллизации нового послевоенного поколения, которое с восторгом пойдет за Гитлером.

Очевидец фантасмагорической картины разрушения жизненного уклада немцев и глубочайшей психологической травмы нации свидетельствовал в 1939 г.: «Ни один народ не испытал того, что испытали в 1923 году немцы... Никто никогда не видел подобного всенародно-карнавального вертепа, когда не только деньги, но и вообще все ценности превращаются в ничто...Начало нового, 1923 года ознаменовалось новой волной патриотизма, почти как в 1914 году. Пуанкаре захватил Рурскую область...К концу 1922 года...за 1 доллар давали около 500 марок...И вдруг марка спятила...В августе доллар достиг миллиона... 10 миллионов, 100 миллионов» [4]. Американские деньги и внешняя политика Г. Штреземана вскоре привели к стабилизации ситуации в Германии, но 3 октября 1929 г. этот выдающийся немецкий государственный деятель умер, а 24 октября начался всемирный экономический кризис, который создал предпосылки прихода фашистов к власти, окончательного разрушения Версальской системы и сползания Европы к новой гражданской войне.

На фоне всех этих событий вопрос о репарациях и военных долгах между союзниками отступил на второй план, последняя попытка обязать Германию продолжить выплату репараций была предпринята в 1932 г. на конференции в Лозанне. В конечном счете «со своего долга... в 132 млрд. марок золотом...Германия выплатила всего 22 891 млрд. марок. Франция получила 9585 млн. марок. Ей самой пришлось обеспечить на 70% восстановление опустошенных войной районов» [15, 129]. Можно ли было в 1919 г. предвидеть подобный исход версальского метода послевоенного урегулирования жизни в Европе?

Да, считают многие, ссылаясь на выступления знаменитого английского экономиста Джона Мейнарда Кейнса (1883 — 1946), особенно на его сенсационно-скандальную книгу «Экономические последствия Версальского договора», которая вышла в 1919 г. В этой работе Кейнс обобщил свои возражения против экономической части договора, которые он высказывал, являясь членом английской делегации на Парижской конференции.

В позиции Кейнса обращает на себя, прежде всего, одна деталь, которая заявлена во вступлении к книге, и под знаком которой автор осуществляет все свои рассуждения: «Эта книга написана под влиянием Парижа, а не Лондона; она написана человеком, который будучи англичанином по национальности, в то же время чувствует себя европейцем и который, под слишком живым впечатлением недавнего опыта, не может оставаться равнодушным зрителем развертывающейся великой исторической драмы наших дней» [16, 3]. Пример Кейнса свидетельствует, что в его лице мы снова встречаемся с типом европейца, который мыслит не только национальными, но общеевропейскими категориями, подобно Э. Роттердамскому, аббату Сент-Пьеру, Б. фон Сутнер и другим. Такие люди были всегда в Европе, но они были уникальны и не оказывали влияния на умы государственных мужей. Случай с Кейнсом выходит за рамки этого привычного явления, вернее, сам феномен человека Европы приобрел новое качество. Во-первых, Кейнс принадлежал к английскому истеблишменту и уже тогда, за 17 лет до выхода его главной книги «Общая теория занятости, процента и денег» (1936), до того, как на основе его экономической теории Запад преодолел экономический кризиса, к его голосу прислушивались в Вашингтоне и Лондоне. Во-вторых, он стал одним из первых послевоенных представителей нового типа деятелей на общественно-политической арене Европы, которые сумели возвыситься над «священными национальными эгоизмами».

Кейнс, как немногие в его время, сумел преодолеть тот культурный лаг, который существовал между реалиями новой эпохи и степенью их субъективного осознания. Он многократно подчеркивал, что наступили совершенно другие времена, для которых экономические и политические решения XIX в. неприменимы. Как экономист и финансист, Кейнс констатировал уникальную и абсурдную ситуацию, сложившуюся ко времени работы Парижской конференции: «Война закончилась тем, что каждый оказался должен своему соседу огромные суммы денег. Германия должна громадные деньги союзникам; союзники должны громадные деньги Великобритании; а Великобритания должна громадные суммы Соединенным Штатам. Держатели военных займов в

каждой стране имеют получить большие суммы от государства; в свою очередь государство имеет получить большие суммы от тех или других плательщиков налогов» [16, 129]. Поведение в данной ситуации, основанное по старой традиции исключительно на национальных интересах, — предупреждал Кейнс,- приведет к экономическим потрясениям, разобщит союзников и толкнет Германию в объятия большевиков. В конечном счете это приведет к новой большой войне.

Выход английский экономист видел в том, чтобы свести к минимуму сумму германских репараций, простить все военные долги между союзниками и привлечь огромные финансовые ресурсы США в виде специальной кредитной программы реанимации европейской экономики при условии, если в сердце народов Европы место ненависти займут «надежды на счастье и согласие всей европейской семьи, тогда чувства уважения и сыновьей любви могли бы побудить народ Америки отказаться от мелочных возражений и алчных выгод и завершить спасение Европы от самой себя...» [16, 132]. Время осуществления этой идеи придет в 1947 г. в виде плана Маршалла, с опозданием на 28 лет.

Пессимизм Кейнса относительно эффективности Версальской системы разделяли другие его современники. Так, в том же 1919 г. вышла книга француза Жака Бенвиля «Политические последствия мира», которая своим названием перекликается с книгой Кейнса, а содержанием дополняет ее. Автор считал, что «мирный договор был слишком мягок в своей жесткости», т.е. во всех отношениях ущемлял Германию, но ни по одному вопросу не доводил дело до конца, ограничиваясь полумерами. Несколько позже вышли книги двух бывших премьер-министров: итальянца Франческо Нитти («Вырождение Европы» и «Европа без мира») и француза Жозефа Кайо («Куда идет Франция? Куда идет Европа?»).

Авторы всех указанных работ довольно убедительны в своей критике Версальского договора, их мрачные прогнозы, увы, оправдались и к ним вполне применимо название книги Ж. Табуи, которую та издала в 1942 г. в США — «Они называли меня Кассандрой» («Ils l'ont appelйe Cassandre»), т.е. Европа не восприняла их пророчества. Более того, эти мрачные пророчества, особенно получившая огромный резонанс книга Кейнса, были использованы американскими изоляционистами для аргументации отказа США подписать Версальский договор и их самоустранения из европейской политики.

Кассандру, как известно, даром предвидения наградил влюбленный в нее Аполлон, но не встретив взаимности, лишил ее пророчества веры людей. А чем объяснить непонимание ведущими политиками Запада критики их действий со стороны современников? Думается, что это объясняется той системой политического мышления, которая нашла свое воплощение в послевоенном устройстве Европы.

Большинство европейских политиков продолжали придерживаться традиционной концепции европейского равновесия, согласно которой, если сила одного государство или группы государств не сбалансирована противоположной силой, то вся система отношений между государствами дезорганизуется и неизбежно ведет к войне. В течение нескольких веков в Европе возникали противовесы могуществу Голландии, Франции, Швеции, Пруссии — и всегда эта стратегия мира заканчивалась войной. Поэтому все усилия Франции подвести под мир в Европе силовую основу, прежде всего французскую, и максимально ослабить Германию не получили достаточной поддержки США и Англии.

Понимание ненадежности и кратковременности действия метода баланса сил требовало нового подхода к обеспечению мира, который к моменту окончания войны вырисовался в умах У. Филлимора, В.Вильсона и других как концепция коллективной безопасности, воплощенная в Лиге Наций. Но для того, чтобы международная организация подобного типа могла действовать эффективно, требуется выполнение ряда условий, прежде всего, способность ведущих государств-членов к компромиссному согласованию своих интересов и желание выполнять взятые на себя обязательства. Отсутствие в Лиге Наций США, неполноценное участие Германии и СССР, постоянные противоречия между Францией и Англией, изначально обрекали ее, как главный элемент системы коллективной безопасности, на неудачу.

В итоге Европа получила мир, основанный на моральных принципах, не подкрепленных надежными гарантиями, принцип коллективной безопасности заменил принцип европейского равновесия, вместо того, чтобы дополнить его. Блез Паскаль полагал: «Справедливость, не поддержанная силой, немощна, сила, не поддержанная справедливостью, тиранична. Бессильной справедливости всегда будут противоборствовать, потому что дурные люди не переводятся, несправедливой силой всегда будут возмущаться. Значит, надо объединить силу со справедливостью и либо справедливость сделать сильной, либо силу — справедливой... дабы отныне они выступали вместе и на земле водворился мир — величайшее из благ» [17, 160-161].

Но даже если бы европейским политикам удалось найти в 1919 г. оптимальный баланс

двух упомянутых концепций обеспечения мира, их решения получили бы юридическое закрепление в форме международных договоров между суверенными государствами, как это принято с древнейших времен.

И вот здесь-то неизбежно встает проблема добросовестного соблюдения государствами условий пусть даже самого оптимального договора. В общем виде задача решается согласно юридической формулы, которая на первый взгляд проста: соблюдение международных договоров покоится на древнейшем принципе гражданского права pacta sunt servanda — договоры должны соблюдаться. Но в жизни наиболее сложно осуществление именно самых простых истин, скажем, десяти заповедей. Ведь как казалось бы бесспорно и просто: «Не убий», «Не укради»... В истории международного права часто упоминается такой факт: «С 1500 года до н.э. по 1860 год было заключено «навечно» 8 тыс. мирных договоров, которые в среднем соблюдались и действовали не более чем два года каждый!» [18, 15].

Долгое время в принцип pacta sunt servanda вкладывалось преимущественно моральное содержание, его сила выводилась из естественноправовой теории, о чем лучше выдающегося швейцарского международника Эмера де Ваттеля не скажешь: «Люди не были бы в безопасности и не общались бы друг с другом, если бы они не считали себя обязанными поддерживать доверие друг к другу и быть верными своему слову. Эта обязанность является такой же необходимой, как естественной и бесспорной, и в отношениях между нациями, которые живут вместе в естественном состоянии и не признают над собою на земле верховной власти для поддержания порядка и мира в их обществе» [19, 303].

Итак, главной гарантией соблюдения как морально-религиозных заповедей, так и законов государства является не страх перед неотвратимостью наказания в виде справедливого и беспристрастного суда, не печать общественного осуждения, а тот нравственный закон внутри нас, которым умилился Иммануил Кант. История дает бесчисленное количество примеров, что именно личные, династические, государственные интересы в первую очередь, а не моральные ценности и правовые обязательства, определяют отношения сторон к заключенным международным договорам.

Можно было бы написать интереснейшую историю **не** заключения международных договоров, **а** их подрыва и нарушения, как это сделал Фукидид по отношению к Никиеву миру (421 г. до н.э.). Этот мир, заключенный на 50 лет, принес грекам передышку после десяти лет изнурительной Пелопонесской войны, но сразу же начали действовать факторы его дестабилизации. Зависть и коварство — в лице Алкивиада, который «...самой природой не созданный для покоя, в гневе на лакедемонян, относившихся к Никию с уважением и почтительностью, а к нему с пренебрежением и презрением, вначале открыто выступил и восстал против мира, но безуспешно» [20, 173]. Политическая недальновидность и мелочность: «В течение шести лет и десяти месяцев стороны воздерживались от походов в земли друг друга, но за пределами своих земель они, среди ненадежного замирения, причиняли друг другу очень большой вред» [21, 20].

Не стал принцип pacta sunt servanda императивом и в последующие столетия. Прилежные последователи Н. Макиавелли в прошлом и настоящем не были бы сами собой, не применяя они его советы государю: «Излишне говорить, сколь похвальна в государе верность данному слову, прямодушие и неуклонная честность. Однако мы знаем по опыту, что в наше время великие дела удавались лишь тем, кто не старался сдержать данное слово и умел, когда нужно, обвести вокруг пальца; такие государи в конечном счете преуспели куда больше, чем те, кто ставил на честность» [22, 95-96].

Обычно в качестве примера длительного соблюдения международных соглашений называют международно-правовые акты Венского конгресса, в частности, Акт Священного союза, подписанный 26 сентября 1815 г. Австрией, Пруссией и Россией. В его параграфах декларировались обещания и обязательства монархов быть братьями, управлять народами как отцы семейств и т.д. Немецкий историк Оскар Егер иронизировал по этому поводу в конце XIX в.: «В сущности, это был пустой разговор, так как сам руководитель конференции, Меттерних, втайне относился к договору непочтительно, называя его пустословием (verbiage). Надо помнить, что значение в мире действительности этих слов о христианстве и братстве было то же, что «братство, свобода и права человека» в якобинском государстве» [13, 368 — 369].

Проблему обязательности соблюдения международных договоров необходимо рассматривать в двух аспектах: нормативном и объяснительном. В первом случае имеет место юридический подход, который выражен в постулате pacta sunt servanda, он является аксиоматичным, исходным в договорных отношения между государствами. Во втором случае речь идет о выяснении обстоятельств и причин фактического соблюдения договоров, что обычно составляет предмет изучения историков, политологов и социологов. Как отмечал итальянский юрист-международник Дионисио Анцилотти,

в этом случае мы стремимся установить «...множество разнообразных оснований, в зависимости от условий времени и места, которые, в сущности, сводятся к наличию совокупности различного рода интересов и потребностей, вынуждающих государства соблюдать свои обязательства» [23, 80]. Добавим, или побуждающие государства не соблюдать свои договорные обязательства.

Как уже было рассмотрено выше на исторических примерах, «интересы и потребности» суверенных государств, заключивших договоры, весьма изменчивы и зависят от множества объективных и субъективных факторов. Поэтому очень часто возникает ситуация, когда договор перестает удовлетворять государство и оно его или нарушает или выходит из договора согласно юридической процедуры. К моменту Версальской конференции теория и практика международного права уже были готовы к обеспечению международного правопорядка даже в ситуации, когда изменившиеся обстоятельства делали какое-либо государство незаинтересованным в соблюдении взятых на себя договорных обязательств.

Для этого к принципу pacta sunt servanda стала применяться оговорка об изменившихся обстоятельствах (clausula rebus sic stantibus), которая охватывала все мотивы ревизии, пересмотра и прекращения договоров. Поскольку она влекла опасность создания правовой основы для практики одностороннего отказа от договоров, решение о допустимости применения clausula rebus sic stantibus должно было приниматься в каждом конкретном случае, государство само не вправе было освободить себя от договорных обязательств по собственной воле.

Практика применения clausula rebus sic stantibus к тому времени уже имелась. Например, большую известность среди политиков и юристов-международников получила попытка России пересмотреть условия Парижского договора 1856 г., завершившего Крымскую войну.

19 (31) октября 1870 г. министр иностранных дел России А.М.Горчаков направил ноту правительствам государств, подписавших Парижский договор (Великобритания, Франция, Турция, Пруссия, Италия (Сардиния), в которой заявил об отказе России от тех статей данного договора, которые лишали ее флота и укреплений на Черном море. Основанием этого заявления была ссылка на изменившиеся обстоятельства и изначальную несправедливость условий договора. В связи с возражениями со стороны Великобритании, в 1871 г. в Лондоне была созвана международная конференция, на которой России удалось добиться согласия на изменения Парижского договора в ее интересах. Но в самом начале работы этой Конференции был принят протокол, который косвенно осуждал самочинные действия России по одностороннему выходу из договора на основе clausula rebus sic stantibus и устанавливал общее правило: «Ни одна держава не может освободить себя от обязательств договора, ни изменить его постановлений иначе, как с согласия договаривающихся сторон, достигнутого посредством дружественного соглашения» [24, 263]. Этот принцип международного права получил всеобщее признание и был закреплен в Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года [25, 69 – 99].

В статьях Версальского договора, непосредственно касавшихся Германии, возможность его пересмотра предусмотрена не была. Но в ст. 19 устава Лиги Наций, который был составной частью Версальского договора, было предусмотрено право пересмотра договоров: «Ассамблея может время от времени рекомендовать членам Лиги пересмотреть договоры, ставшие невыполнимыми, а также обсудить международную ситуацию, дальнейшее существование которой может поставить под угрозу всеобщий мир». Следовательно, став членом Лиги Наций и добившись международного признания своих миролюбивых устремлений, Германия вполне могла в новых политических условиях путем предусмотренных международным правом юридических процедур устранить несправедливые или утратившие свою актуальность элементы Версальского договора, принятого в атмосфере взаимной ожесточенности первого послевоенного года.

Таким образом, Версальский договор соответствовал в целом той системе политического мышления и международно-правовых разработок, которые существовали на момент его принятия. Критика в его адрес касалась отдельных аспектов, изменение которых не могло принципиально изменить версальскую систему. Поэтому многие авторы отмечают, что при наличии определенных субъективных условий, она могла обеспечить сохранение мира. В их числе, прежде всего, называется добросовестное отношение государств к своим международным обязательствам: «Главной причиной провала Лиги Наций в области сохранения мира явилась, конечно, политика господствовавших в ней держав, нежелание многих из них, прежде всего стран «оси», считаться со взятыми на себя обязательствами» [26, 163]. Подобный вывод можно было бы сделать по отношению к подавляющему большинству из тех 8 тыс. международных договоров в истории человечества, о которых речь шла выше. Но если несовершенство Версальского, или иного договора, сводить к человеку, природа которого не намного ближе к совершенству, чем тысячу лет назад, Ллойд Джордж

прав, снимая с творцов Версальской системы ответственность за фашизм и зарождение новой мировой войны: «Винить нужно не договоры, а тех, кто отказался от выполнения собственных торжественных обещаний и обязательств...» [2,26].

Поиск объяснения исторических событий в ментальности народов или культурно-психологических качествах государственных деятелей бесспорно является необходимым аспектом исторического исследования, такой подход очень плодотворен, если рассматривать историка как «пророка, предсказывающего назад». В таком случае, применительно к 20-30-м годам мы придем к печальному выводу, что большинство европейских политиков, противостоявших фашизму и коммунизму, оказались или архаичны или ничтожны. Можно понять ситуацию, когда в условиях сталинской диктатуры предупреждения мужественных людей о слабости армии или готовящемся нападении Гитлера на СССР не могли быть услышаны. Но ведь в демократической Франции военно-политическое руководство агрессивно отвергло идеи Де Голля о роли танков в предстоящей войне и ненадежности линии Мажино («За профессиональную армию», 1934; «Франция и ее армия», 1938). В Великобритании, выступая в парламенте 5 октября 1938 г. под крики»Мир, мир!», У. Черчилль предупреждал в связи с Мюнхенским договором: «Я понимаю, чему так радуется наш народ, но думаю, что он должен знать правду. Мы потерпели жестокое поражение, еще не вступив в войну. И это не конец, а только начало, первый глоток из чаши, которую предстоит испить до дна...» [27, 67].

Итак, с одной стороны мы имеем Версальский договор и систему международных отношений, которая сформировалась на его основе. Существует обширная критическая литература, которая объясняет провал версальского метода обеспечения мира системными недостатками, которые были заложены в его основу.

С другой стороны, предыдущей точке зрения противостоит, но не отрицает ее полностью, мнение, что главную роль все же играли личные качества европейских политиков 20-30-х годов. Такое видение проблемы четко формулирует, например, современный французский историк Тьерри де Монбриаль: «...восхождение Гитлера к власти отнюдь не было неизбежным. Гораздо в большей степени, чем первая мировая война, война вторая явилась следствием повторяющихся ошибок...Нехватка мужества и отсутствие трезвого взгляда со стороны европейских, главным образом французских и британских, лидеров в решающие моменты... в гораздо большей степени, **нежели системные трудности** (выделено мной — В.П.), способствовали скатыванию Европы и мира к пропасти» [28, 24]. А среди системных проблем Версальского договора Т. де Монбриаль считает главной ошибкой убеждение, «... что в 1919 году принцип коллективной безопасности должен заменить собой принцип равновесия, тогда как была необходимость в обоих, и на первом могла основываться легитимность второго» [28, 20].

Такую структуру решения проблемы причин краха версальской системы и второй в XX в. европейской катастрофы можно принять, если в нем содержится ответ на следующий вопрос: что делать, если не «вчера», а «сегодня» и «завтра» у нас нет людей политического масштаба и просто человеческой мудрости, подобных Де Голлю или Черчиллю? Как быть, если **сегодня** Европой и Украиной руководят «снорри»? Готовиться к констатации очередного культурного лага и несоответствия политиков вызовам современности? Или понять, оценить и попытаться мудро использовать систему единой Европы, которая зародилась после 1919 г. как альтернатива Версалю и каркас которой был построен поколением европейцев, сформировавшимся в огне Великой войны.

Но это возможно, если народы и политики будут понимать, что главная цель истории состоит в воспитании мудрости, способной к свободным и ответственным решениям.

Литература:

1. Бекер Ж.-Ж . Новое в изучении истории первой мировой войны во Франции/Ж.-Ж. Беккер//Новая и новейшая история. — 1999. — №2.

2. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. В 2-х т. Т. 1. / Джордж Д. Ллойд — М: Изд-во иностранной литературы. — 1957. — 656 с.

3. Авдеев В. Право руля! / В. Авдеев — Режим доступа: www.zlew.ru

4. Хафнер С. Биография одного немца. Воспоминания 1914-1933 гг. / С. Хафнер // Иностранная литература.-2002. — №2.

5. Табуи Ж. Двадцать лет дипломатической борьбы / Ж. Табуи. — М.: Изд-во иностранной литературы. — 1960. — 467 с.

6. Duroselle J. — B. La grande guerre des Franзais. L'incompréhensible. — Paris. — 1994. — 515 p.

7. Виноградов К.Б. Первая мировая война. Дискуссионные проблемы истории. — М., 1994 (рецензия) // — Новая и новейшая история — 1995. — № 2.

8. Valéry P. Regards sur le monde actuele. — Paris. — 1931.

9. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография. / Р. Дж. Коллингвуд. — М.: Наука. — 1980. — 485 с.

10. Renouvin P. La crise europйenne et la premierr guerre mondiale (1904-1918). — Paris. — 1969.

11. Тарле Е.В. Талейран. — В кн.: Талейран. Мемуары. / Е.В. Тарле. — М.: Изд-во и-та МО. — 1959. — 440 с.

12. Цит. по: Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права / Ю.Я. Баскин, Д.И. Фельдман. — М: Международные отношения. — 1990. — 205 с.

13. Егер О. Всемирная история в четырех томах. Т. 4. Новейшая история / О. Егер. — СПб.: Специальная литература. — 1999.

14. Антюхина — Московченко В.И. Третья Республика во Франции. 1870-1918. / В.И. Антюхина — Московченко. — М.: Мысль. — 1986. — 488 с.

15. Дюрозель Ж.- Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.- Б. Дюрозель — К.: Основа. — 1995. — 903 с.

16. Кейнс Дж. Экономические последствия Версальского мирного договора / Дж. Кейнс. — М.: ГИЗ. — 1922. — 165 с.

17. Ларошфуко Ф. Максимы. Паскаль Б. Мысли. Лабрюер Ж. Характеры. — М.: И-во «Художественная л-ра». — 1974. — 543 с.

18. Талалаев А.Н. Право международных договоров. Действие и применение договоров.- М.: Наука. — 1985. — 296 с.

19. Де Ваттель Э. Право народов или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Э. Де Ваттель. — М.: Гос. и-во юридической литературы. — 1960. — 719 с.

20. Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. Т.2. / Плутарх. — М.: И-во Правда. — 1987. — 608 с.

21. Фукидид. История. В двух томах. Т.2. / Фукидид. — СПб: ТОО Пролог. — 1994. — 403 с.

22. Макиавелли. Государь / Макиавелли. — М. ЭКСМО — пресс Харьков. — 1998. — 653 с.

23. Анцилотти Д. Курс международного права. Т.1. / Д. Анцилотти. — М.: И-во Правоведение. — 1961. — 444 с.

24. Курс международного права. В шести томах. Т.2. — М.: Наука. — 1967.

25. Международное право в документах. — М.: Юридическая литература. — 1982. — 208 с.

26. Морозов Г.И. Лига Наций: взгляд через полвека / Г.И.Морозов // Вопросы истории // 1992. — № 2 — 3.

27. Судьбы XX века. Уинстон Черчилль. — М.: АСТ пресс. — 1999. — 124 с.

28. Монбриаль Т.де. Память настоящего времени. / Т.де. Монбриаль. — М.: Международные отношения. — 1997. — 231 с.

Пищемуха В.Г. Bona vacantia Великої війни. — Стаття.

Анотація. У статті розглянуто деякі аспекти наслідків Першої світової війни, а також її історичні уроки. Автор робить акцент на вивченні об'єктивних і суб'єктивних передумов порушення стабільності міжнародних відносин і миру в Європі між двома світовими війнами, а також формує асоціативне розуміння зв'язку історії і сучасності.

Ключові слова: Перша світова війна, міжнародні відносини, проблема справедливості Версальського договору, проблема виконання мирних договорів.

Pischemukha V.G. Bona vacantia of the Great War. — Article.

Summary. Some consequences of World War I and their historical significance are considered in the article. The author focuses on the objective and subjective background of breaking the international stability and peace in Europe between the two World Wars and also gives associative comprehension of the connections between the history and modern world.

Keywords: World War I, international relations, the problem of fairness of The Versailles Treaty, the problem of performing peace treaties.

УДК 347.471.6:057.87

Прилуцька Л.А.
доцент, кандидат історичних наук,
вчений секретар Харківського національного
автомобільно-дорожнього університета

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА СТУДЕНТІВ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Анотація: В статті висвітлено одну з важливих сторінок історії Харківського національного автомобільно-дорожнього університету — утворення та діяльність Наукового студентського товариства. Проаналізовано розвиток студентського товариства і його основні досягнення.

Ключові слова: студентське наукове товариство, університет, Харків

Харківський національний автомобільно-дорожній університет (ХНАДУ) — провідний навчальний заклад в області підготовки фахівців для автомобільно-дорожної галузі. На перетині XX та XXI століть університет впевнено закріпив за собою репутацію елітного вишу випускники якого користуються попитом на промислових підприємствах галузі різних форм власності. За усіма показниками університет посідає чільне місце серед 10 провідних технічних вищих навчальних закладів України.

За роки існування ХНАДУ підготував більше 70 тисяч спеціалістів-фахівців високого ґатунку, у тому числі біля 3000 іноземних громадян з 80 країн Європи, Азії, Африки, Латинської Америки.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет (ХНАДУ), до 1993 р. — Харківський автомобільно-дорожній інститут (ХАДІ), був заснований у 1930 р. для забезпечення потреб автомобільного транспорту і дорожнього господарства країни в інженерних та науково-педагогічних кадрах і створення вітчизняних наукових шкіл у цих галузях. Отже, 2015 року Харківський національний автомобільно-дорожній університет відсвяткував своє 85 річчя.

У листопаді 2014 року на виконання нового Закону про Вищу освіту було створено Наукове товариство студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених ХНАДУ шляхом злиття Ради молодих вчених і Наукового студентського товариства. Його метою залишається підтримка наукоємних ідей, інновацій, популяризації різних галузей науки, шляхом розкриття потенційних ресурсів обдарованої молоді.

Безпосереднього вивчення питання становлення та розвитку Наукового товариства студентів Харківського національного автомобільно-дорожнього університету ще не проводилося. Відсутність відповідних досліджень із висвітлення історії становлення та розвитку наукового товариства зумовлює необхідність і актуальність їхнього проведення. Це дозволить певною мірою заповнити дефіцит інформації при проведенні досліджень розвитку науково-технічного потенціалу в галузі автомобільного транспорту і дорожнього будівництва. Метою статті є висвітлення процесу становлення Наукового студентського товариства, а також визначення його ролі в розвитку науково-технічного потенціалу вищої школи технічного профілю.

Якщо зазирнути до історії Наукового товариства, то можна переконатися, що інтерес студентів до науково-дослідницької роботи, самостійної творчості став проявлятися вже з перших років існування університету. Так, у заснованій 1934 року технічній стінній газеті за перші два роки її існування було розміщено більше 100 статей та інших матеріалів студентів з питань дорожнього будівництва, новинок вітчизняної та зарубіжної техніки [4, с.16].

У 1935-1936 навчальному році були організовані перші студентські наукові гуртки дорожньої справи та гідравліки. Гуртки діяли в рамках поглибленого вивчення дисциплін, особливо заохочувалася розробка експериментальних і виробничих тем. У 1937-1938 навчальному році діяло вже 7 гуртків, які налічували більше 150 студентів. З 1938 року почала видаватися газета наукових студентських гуртків дорожнього факультету «Знання-сила» (3-4 номера в семестр). До 1940 р. кількість гуртків зросла до 19, охоплених ними студентів до 317, тобто брав участь у дослідницькій роботі кафедр кожен третій студент інституту. Так, за 1939-1940 навчальний рік на засіданнях гуртків було заслухано понад 100 науково-технічних доповідей та рефератів, які розглядали серйозні наукові питання: дослідження фільтраційних якостей лісів, тертя і зчеплення в ґрунтах з порушеною чи не порушеною структурою, цементація ґрунтів, використання у дорожньому будівництві торфу і шлаків, застосування природного газу як палива для двигунів внутрішнього згоряння тощо [7, с. 67].

Результати найбільш значних студентських робіт розглядались і обговорювались на факультетських і загальноінститутських студентських наукових конференціях і друкувались в спеціальних збірниках. З 1936 р. по 1941 р. було підготовлено і видано 4 збірники наукових робіт. У перший збірник були включені дослідні роботи, виконані протягом 1935-1936 навчального року в науковому гуртку дорожньої кафедри студентами відмінниками під безпосереднім керівництвом викладача кафедри інженера Ю. М. Даденкова в області дорожньої гідравліки. Всього за передвоєне десятиріччя біло проведено понад тридцять студентських конференції [7, с.68].

Розвивалася і студентська винахідницька діяльність. Наприклад, в 1934 році студентом Б.Е. Костенко була сконструйована установка, за допомогою якої мотор автобусу типу «АМОХ» зміг працювати на дешевому природному газу.

Слід відзначити, що вищезазначені заходи, сприяли значному розвитку науково-дослідної роботи студентів, формуванню навичок самостійної роботи і підвищенню цікавості до своєї спеціальності. Значна кількість майбутніх науковців розпочинали свою наукову діяльність саме в студентських гуртках. Подальший розвиток науково-дослідної роботи студентів йшов по лінії створення гуртків при кожній кафедрі, збільшення кількості робіт на виробництві, участі студентів в наукових дослідження викладачів.

Друга світова війна увірвалась в життя інституту у розпал екзаменаційної сесії 1940/1941 навчального років. Тепер все життя було підкорено однієї меті — допомозі фронту. З приближенням бойових дії устаткування інституту було евакуйоване в Саратов і Москву. В жовтні 1941 року Харківський автомобільно-дорожній інститут офіціально припинив свою діяльність. Після звільнення від німецько-фашистських загарбників Харків поставав з руїн і в листопаді 1944 року РНК СРСР прийняла розпорядження про офіційне відновлення ХАДІ [1, с.29,37].

У перші повоєнні роки було відновлено роботу більшості наукових гуртків при кафедрах: філософський, автомобільний, будівництва доріг, дорожньо-будівельних матеріалів, математики, гідравліки, ґрунтознавства та ін. Студентські роботи, що проводилися в гуртках, безсумнівно мали дослідні елементи і оригінальні конструкторські рішення. Необхідні для дослідження прилади, установки і експонати нерідко виконувалися силами самих студентів. У 1946/47 навчальному році в ХАДІ налічувалося 10 гуртків, в яких працювало 100 ентузіастів — студентів, які проводили наукову роботу, в через десять років відповідно діяло 20 гуртків з 476 студентами. Відрадно відзначити не тільки зростання кількісних показників студентської наукової роботи, але і покращення з року в рік якість виконуваних студентами досліджень. Група студентів (Кононов Л.С., Літовко В.І., Комаров С.Л.) під керівництвом доц. Решетнікова Б. В. спроектували і виготовили швидкісний автомобіль ХАДІ з мотоциклетним мотором в 250 см^3. У 1952 р. на республіканських змаганнях створений студентами автомобіль досяг швидкості 118 км/год, що було тоді рекордом України для даного класу машин Група студентів під керівництвом доц. Петриченко О.М. сконструювала і виготовила діючий лабораторний стан для прокатки рідкого чавуну. Студент Дюмін І.Є. виготовив діючу вагранку для лабораторних цілей. Студент Маслов В. І. досліджував зміни властивості бітуму при його нагріванні в котлах асфальтобетонного заводу Каховської ГЕС. Студенти Горська Е.А. і Дін Дюн Су провели дослідження властивостей слабких вапняків півдня України [3, с.114-115].

Знання та навички, отримані в гуртках, студенти застосовували при проходженні виробничої практики. Так, практиканти механічного факультету надали велику допомогу Бердянському заводу дорожніх машин, коли виконали ряд робіт по відновленню і модернізації кранового господарства. Був спроектований оригінальний поворотний ливарний ківш, підйомник, розроблені штампи, а також оснащення для лиття в металеві форми, впроваджені на заводі при активній участі студентів та викладачів інституту.

Щорічно з 1946 р. в інституті проводяться 2-3 студентські наукові конференції, на яких студенти доповідають про результати своїх досліджень. Кращі студентські роботи представлялися на міський і республіканський огляд.

У 1947 р. в Інституті було створено загальноінститутське студентське наукове товариство (СНТ), яке очолювали доценти В.Г.Баранов, потім О.Т.Батраков, професор Є.І.Милославський. Це дало можливість і далі залучати студентів до наукових гуртків, поліпшити якість виконуваних ними робіт . СНТ встановило зв'язок з дев'ятьма заводами Харкова — ХТЗ, «Серп і молот», «Червоний Жовтень» та іншими, для яких силами студентів було виконано 10 госпдоговірних тем [4, с. 44].

Цікаво відзначити, що в 50-і роки ХАДІ був єдиним у Харкові вузом, який випускав збірники студентських наукових праць. До кінця 50-х років вийшло п'ять таких збірників.

В цей же час у складі наукових гуртків щорічно працювало 380-400 людина. Систематично функціонували наукові гуртки при кафедрах суспільних наук, будівництва та експлуатації автомобільних доріг, проектування доріг, технології матеріалів, будівельної механіки, дорожніх і

будівельних машин та ін. З великим натхненням і наполегливістю працювали багато студентів, виконуючи нерідко цікаві та оригінальні роботи з найрізноманітніших питань. Їх характеризувало гаряче прагнення пов'язати навчання з придбанням навичок проведення наукових досліджень.

У 1964 р. Наказом міністра вищої і середньої освіти СРСР №287 медаллю «За кращу наукову роботу» були нагороджені студенти Ємельянов В.П. і Тарасенко М.Н. за роботу «Автоматичне регулювання процесів копання ґрунту бульдозерами і скреперами». Грамотою Міністерства був нагороджений студент Черніков А.В. за роботу «Дослідження піщаного асфальтобетону з домішками», а студент Тарганів Н.Д. за роботу «Автоматичне програмне керування режимами двигунів». З метою популяризації роботи студентів у студентських наукових гуртках в інституті періодично організовувалися виставки. Поточна діяльність гуртківців висвітлювалася в стінній газеті «За науку», в багатотиражній газеті «Автодорожник». Для ознайомлення студентів з новинками науки і техніки гуртки при спеціальних кафедрах випускали бюлетені технічної інформації. У ході підготовки їх гуртківці знайомилися з періодичною літературою, як вітчизняних так і зарубіжних авторів [3, с. 171]

Наукові гуртки сприяли розвитку у студентів творчого підходу до досліджуваних дисциплін, розширенню науково-технічного кругозору, набуття навичок наукових досліджень, зміцненню та розвитку любові до обраної професії. Тут вони знаходили захоплююча справа, яке часто ставали сенсом усього життя.

Після закінчення інституту багато колишні студенти продовжували дослідницьку роботу. Так, випускник інституту Я. Балясний з групою товаришів по інституту став ініціатором створення малолітражного автобусу «Старт» з кузовом на склопластику. Випускник М. Стриженко створив в Одеському політехнічному інституті групу з проектування мікролітражних гоночних машин [4, с.57].

Цілий ряд студентів, що залучилися в гуртках до науково-дослідної роботи, з завершенням навчання в інституті та отриманням виробничого досвіду, вступали до аспірантури та ставали науковими працівниками.

Новою формою творчої діяльності студентів стали студентські проектні, конструкторські та технологічні бюро, які почали організовуватися в Україні у 1959 році.

На початку 60-х років було створено перше в ХАДІ СПКБ, що мало три сектори: дорожньобудівельний, автомобільний та механічний. В сектори увійшли групи: конструкторські, технологічні і проектні. Загальне керівництво СКПБ було покладено на доцента Бараца Л. А. Роботи в студентському проектно-конструкторському бюро несли в собі елементи самостійного дослідження, а деякі — оригінального конструкторського вирішення [5, с. 49].

Вже в 1960-1961 р. р. студентське бюро завоювало міцні позиції, набуло авторитет у виробників. В ньому працювало 45 студентів. За перші роки свого існування воно виконало десятки замовлень підприємств і кафедр інституту. Студенти автомобільного факультету розробили проекти зубчастого редуктора з зачепленням Новікова, а також планетарного редуктора баштового крана для Нікопольського машинобудівного заводу. При розрахунку і проектуванні видів передач та їх елементів ними були створені кілька варіантів і на основі техніко-економічного аналізу обрані оптимальні рішення, які були прийняті заводом. Це дозволило зменшити вагу редуктора на 20 %, а на 45% скоротити час на нарізування зубів. У студентів-автомобілістів, які працювали в СПКБ проявилося бажання сконструювати власний автомобіль, рекордний по швидкості і оригінальної конструкції. Створювалася ініціативна група при кафедрі автомобілів та двигунів. Наукове керівництво групою взяв на себе ректор інституту доцент Решетніков С.С. За короткий час був сконструйований і виготовлений силами студентів автомобіль ХАДІ-2. Він мав привабливу, стрімку форму і розвивав швидкість близько 100 км на годину. в конструкції його було застосовано ряд нових рішень. Кузов автомобіля був виготовлений із склопластику. Результати роботи були високо оцінені на Харківському міському огляді студентських робіт. Наказом Міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР студенти-автомобілісти Я. Белясний, Б. Бобов, В.Приступа були премійовані [3, с. 173-174].

Робота студентського проектно-конструкторського бюро з плином часу розширювалося. 1964 року до його діяльності долучилися 129 студентів. Проектно-конструкторські роботи виконувалися як за договорами, так і на громадських засадах. Загальний річний обсяг виконаних робіт склав понад 35 тис. рублів.

Колективна праця студентів СКПБ сприяла виробленню самостійності, цілеспрямованості, наполегливості. Студенти набували організаційних навичок, оволодівали професійними прийомами, вже в аудиторіях і лабораторіях інституту ставали на шлях самостійної виробничої діяльності. Успіх роботи СКПБ значною мірою забезпечувався тим, що студенти самі визначали напрямки роботи, обирали тематику, збирали замовлення, брали участь у плануванні та обговоренні результатів своєї діяльності.

Невпинно зростала кількість студентів, які працювали у студентських проектно-конструкторських бюро: в 1964 — 129, то в 1969 — 300.

Починаючи з 1962 р., інститут щорічно демонстрував роботи кафедр, зразки науково-технічної творчості студентів на ВДНГ СРСР, передового досвіду народного господарства УРСР, союзних та республіканських виставках науково-технічної творчості молоді. Великої популярності і до сьогодні як в нашій Україні, так і за її межами набули роботи студентів по проектуванню та створенню сімейства гоночних автомобілів марки ХАДІ, на яких було встановлено багато рекордів швидкості, в тому числі і світового рівня [4, с.72].

На теперішній час товариство це розвинена організація, яка координує наукову діяльність студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених університету. Сьогодні в університеті працюють наукові об'єднання студентів: гуртки, конструкторські і проектно-технічні бюро, науково-дослідні лабораторії з різних напрямків наукової діяльності, де студенти вчаться аналізувати наукові джерела, готувати наукові доповіді, виступати перед аудиторією тощо.

Команда «Лабораторії Швидкісних Автомобілів ХАДІ» — перший колектив з України, який вирішив взяти участь в престижному міжнародному змаганні «Shell eco-marathon» в Європі, принципи і технічні ідеї яких були нові для більшості українців і на своєму позитивному досвіді донести їх до широкої громадськості України. Болід «ХАДІ-34», що приймав участь у цих змаганнях, встановив рекорд України в 2010 році, завдяки тому, що проїхав 570 кілометрів всього на одному літрі палива. Цей рекорд внесений до реєстру книги рекордів України, «ХАДІ-34» визнаний самим економічними автомобілем країни.

У сучасному світі в умовах зростаючої глобалізації володіння іноземною мовою стає нагальною потребою. Однією з таких можливостей є засідання дискусійного клубу з англійської мови «English speaking club». В рамках університету також діє Інтелектуальний клуб у форматі коротких виступів відомих діячів науки, політики, бізнесу на цікаві та актуальні теми.

На старших курсах студенти залучаються до виконання наукових тематик кафедр, під час виконання бакалаврської та магістерської роботи, спілкуються з науковцями, знайомляться із сучасними напрямками науки, а різноманітні конференції, конкурси та олімпіади, як в університеті, так і за його межами , підбивають підсумки такої творчої роботи. Так, за останні п'ять років спільними зусиллями викладачів і молоді на підсумкових науково-практичних конференціях Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних і гуманітарних наук студенти Харківського національного автомобільно-дорожнього університету гідно представляють результати наукових досліджень і входять до п'ятірки найкращих вузів України.

Підтвердженням високої практичної підготовки студентів є їхнє залучення до роботи провідних світових фірм. Прикладом може служити співробітництво університету з фірмою «BOSCH».

З року у рік збільшується не лише кількість переможців конкурсів різних рівнів, а й кількість студентських публікації, так якщо 2009 року — близько 500, то 2014 ця цифра збільшилась більш ніж в два рази.

Щорічно університет стає організатором десятків наукових заходів для студентів і молодих учених (міжнародних, всеукраїнських, регіональних, вузівських конференцій, семінарів і круглих столів). Окремо слід відзначити роботу щорічної міжнародної наукової студентської конференції. Її проведення вже давно стало однією з добрих традицій у нашому університеті. Конференція має формат щорічного заходу. Для нас важливо надати можливість усім студентам, з якими працюють викладачі нашого університету — з першого та до п'ятого курсу — реалізувати свій дослідницький потенціал, презентувати широкій спільноті свої наукові напрацювання, знайти однодумців серед своїх колег на інших курсах і факультетах, а також в інших ВНЗ. Багатовекторна тематика щорічної міжнародної студентської конференції надає максимальні можливості студентам представити результати своїх наукових пошуків за обраною темою, використовуючи при цьому сучасне комп'ютерне обладнання.

Отже, поява Наукового товариства, було і залишається позитивним явищем у житті Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Перемоги та здобуття стали можливими завдяки наполегливій і копіткій праці, увазі до наукового процесу, системі мотивації та стимулювання — всього того, що є невід'ємними складовими успіху в науці.

Література:

1. Грушко І.М. На шляхах підготовки автомобільного транспорту та будівництва доріг / І.М. Грушко, В.В. Гребенюк, М.М. Гудзинський, О.З. Дюмін та ін.. — Х, 1990. — 126 с.
2. Ковальов В.І. Харківський національний автомобільно-дорожній університет: історичний нарис. — Харків, 2007.- 104 с.
3. Остапенко Б.И. Очерки истории Харьковского автомобильно-дорожного институту/ Б.И. Остапенко — Харьков , 1968. — 198 с.
4. Туренко А.М. Історія та сучасність. 70-річчя діяльності Харківського державного автомобільно-дорожнього технічного університету/ А.М. Туренко, Є.Т. Євсєєв — Х, 2000.- 114с.
5. Туренко А.М. Харківський національний автомобільно-дорожній університет.1920-2005 / А.М. Туренко, І.П. Гладкий , Л.А. Пустовойтова, Н.І. Щекіна — Харків, 2005. -120 с.
6. Харківський національний автомобільно-дорожній університет, 1930-2010 [Текст] / [кер. проекту : А. М. Туренко та ін.]. — Х. : ХНАДУ, 2010. — 75 с.
7. Харьковский национальный автомобильно-дорожный институт. Х лет. 1930-1940. — Х, 1940. — 120 с.

Прилуцкая Л.А. История развития Научного общества студентов Харьковского национального автомобильно-дорожного университета

Аннотация. В статье рассматривается одна из важных страниц истории Харьковского национального автомобильно-дорожного университета — образование и деятельность Научного студенческого общества. Проанализирована история развитие студенческого общества и его основные достижения.

Ключевые слова: студенческое научное общество, университет, Харьков

Prylutska L. History of Student scientific society of Kharkiv National Automobile and Highway University

Summary. The article highlights one of the important pages of Kharkiv National Automobile and Highway University — the formation and activities of the Science Students' Society. Development of the students association and its main achievements is analyzed.

Key words: student scientific society, university, Kharkiv.

УДК 94 (477)

Сініцький А. Ц.
к. і. н., доцент кафедри суспільних наук
Житомирського національного агроекологічного університету

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ РЕЛІГІЙНОГО ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

Анотація. В статті обговорюється історичний контекст релігійного впливу на існування та функціонування українського війська. Доводиться необхідність врахування релігійного чинника у процесі розбудови Збройних сил України, так як він може виступити однією з форм формування високої морально-психологічної стійкості захисників України, коли діяльність духовних осіб сприяє формуванню у військовослужбовців відповідних морально-психологічних якостей на основі християнських норм та правил.

Ключові слова: християнські норми та правила, церква, ініціація, «духовні правила спасіння», інститут військового та флотського духовенства.

Демократизація українського суспільства, реформування його Збройних сил створили умови для духовного зростання військовослужбовців, праця яких протягом віків була важливим та потрібним видом людської діяльності. Історично армія займала особливе місце в суспільстві та користувалася заслуженою повагою. За результатами опитувань, армія є одним із лідерів за ступенем довіри з боку населення країни. Безумовно, військова діяльність сьогодні є значущою та необхідною. Але численні зміни, що відбуваються в нашій країні позначились на умовах існування та функціонування українського війська.

Тому серед завдань, які стоять перед Збройними силами України заслуговує на увагу переосмислення не тільки військової доктрини Збройних сил України, а й визначення засад їх взаємодії з релігійними організаціями оскільки історія Збройних сил України, від княжого війська до сучасних часів, зберегла певний досвід взаємодії армії і церкви, що сприяло вихованню військовослужбовців позитивних людських якостей — хоробрості, мужності дисциплінованості.

Відтак, актуальність зазначеної проблеми зумовлена певною деформацією духовно-моральної сфери військових фахівців, втратою переконаності у важливості та необхідності обраної професії.

З урахуванням як наукового, так і практичного значення зазначеної проблеми впровадження релігійно-духовних засад у функціонування механізму армії проведено цілий ряд наукових досліджень. Окремі питання взаємодії армії і церкви, у тому числі історичних ракурс зазначеної проблеми досліджувались у роботах військових педагогів, таких як О.Д. Сафін, Д.Г. Сидорук, Ю.І. Сердюк, М.О. Морозов та інших. У вітчизняній релігієзнавчій і педагогічній науці опрацьовані проблеми, пов'язані з теорією й історією релігії, зокрема у працях А.М. Колодного, Б.О. Лобовика, П.Л. Яроцького, Л.О.Филипович, О.Н. Сагана та ін.

Відтак, **метою** статті є історичний контекст релігійного впливу на існування та функціонування українського війська, який дозволить дійти висновків про доцільність та актуальність врахування принципів актуалізації релігійної свідомості у військовій сфері.

А. Тойнбі вважав, що релігії мають інтегративну роль у плані вищих цінностей. Відомо, що виникнення тієї чи іншої світової релігії визначало магістральний напрямок в розвитку суспільно-економічних формацій на тривалий термін. Так було на Близькому Сході, в Північній Африці і Середній Азії в ранньому середньовіччі з приходом ісламу; так було з буддизмом перших індійських імперій і зороастризмом — іранських. Виникнення феодальних соціально-економічних відносин у пізній Римській імперії пов'язано з появою християнства [4; 14-18].

Зауважимо, що протягом багатовікової історії українського народу церква відігравала важливу роль у духовному житті суспільства. У складних історичних умовах довготривалого національного і соціального гноблення виховна і просвітницька діяльність церкви значною мірою сприяла збереженню українського народу як нації [8, с 160-198].

Слід сказати, що найважливішою місією Православної Церкви було служіння національним інтересам Батьківщини, оскільки церква сприяла державному об'єднанню розрізнених слов'янських племен у єдину державу, а пізніше вплинула на процес збереження національної єдності Руської землі, цілісності й спільності живучих на ній народів. Протягом всієї вітчизняної історії (до 1917 р.) церква була духовною наставницею воїнів і перша благословляла війська на подвиг у захисті Батьківщини.

Відтак, з перших століть прийняття християнства на Русі оформився тісний союз служителів

віри й воїнства. І цей зв'язок мав величезне значення. За умов перебування Київської Русі в стані війни із сусідами, православ'я з плином часу стало войовничим, а воїнство — православним.

Історія співробітництва українських військових підрозділів із представниками церкви має унікальний досвід взаємодії цих суспільних інститутів. Це, перш за все, історія співробітництва армії українського козацтва і православної церкви [6; 19-21].

За часів Запорізької Січі на території України формується унікальний тип армії — армії, освяченої високими духовними ідеалами. Збереглися історичні відомості, що дають певне уявлення про внутрішньоцерковну організацію, структуру запорізької церкви [8, с. 188-200]. Пріоритетною в запорізькому православному товаристві була центральна — січова церква Покрови Богородиці, її внутрішньоцерковна діяльність ставала взірцем для інших церков у межах запорізьких вольностей. У 1775 р. в Запорізькій Січі діяло 14 парафій. У січових церквах зберігалося найсвятіше — великий військовий стяг, корогви, військові клейноди запорізьких козаків, а біля січової церкви збиралися загальні або військові ради, обиралися кошові отамани, старшина, вирішувалися питання війни і миру, виносилися вироки, за старим козацьким звичаєм розподілялися землі. На запорізьких землях існували монастирі, які не раз ставали фортецею проти ворогів, притулком для поранених і хворих козаків.

Таким чином, церква у ті часи відігравала роль не тільки певного ціннісно-світоглядного, але й нормативного регулятора життя козаків. Так, у періоди загальних військових рад у січовій церкві зранку при широкій участі прибулих з найвіддаленіших слобід козаків проводилися особливо урочисті богослужіння. Ради в обов'язковому порядку розпочиналися багатотисячним молебнем, який відправляв настоятель січової церкви.

З огляду на особливості своєї релігійності запорізькі козаки за святий обов'язок вважали участь у богослужіннях, релігійних обрядах, доповнюючи їх елементами, що в тій чи іншій формі символізували специфіку січового життя. Богослужіння в день загальної військової ради супроводжувалися виносом знамен, клейнодів, релігійні церемонії. При читанні Євангелія в церкві козаки стояли за традицією з напівоголеними шаблями, символічно демонструючи свою готовність у будь-яку мить захистити свою православну віру. Відданість козаків своїй вірі була настільки сильною, що в окремі періоди історії України православна Січ залишалася чи не єдиним заборолом віри в протидії католицькій експансії.

Суттєво, що запорожці зберігали традиції, обряди, пов'язані з церковним поминанням полеглих на полі бою «лицарів». При цьому козацькі маси виступали носієм своєрідного народного християнства, яке мозаїчним чином містило в собі елементи візантійського православ'я та архаїку стародавніх родових обрядів, свободу свого релігійного світорозуміння й благоговіння перед Біблією.

Важливо також відзначити, що ініціація як козаків, так і духовенства у склад запорізького козацтва вимагала залучення релігійного інституту та певну процедуру, яку проходив майбутній релігійний служитель: присяга на вірність Кошу запорізькому, знання слова Божого, володіння українською мовою, тверезість. Обов'язковою умовою для січового духовенства була безшлюбність. Важливо, що парафію священик міг отримати тільки після відповідного рішення начальника січових церков і наступної посвяти кандидата Київським митрополитом з видачею архіпастирської грамоти. Залишеним на рік надавалася, за рішенням січової старшини, рівна кількість куренів, що, фактично, складали парафію, в якій належало сповідувати, причащати, відспівувати, загалом керувати релігійним життям парафіян. При цьому неодмінною вимогою до самого начальника січових церков (а він, як правило, був членом січової Ради) ставилося, крім інших, вміння проголошувати релігійні проповіді напам'ять українською мовою.

Отже, запорізькі козаки, ці специфічні парафіяни (що постійно воювали, ризикували життям, мешкаючи в дикому степу, не маючи сім'ї, спадкоємців), вже з огляду на такі неординарні умови життя зверталися до «духовних правил спасіння», прагнучи задовольнити свої релігійні потреби й почуття [8, с. 188-200].

Зазначений вплив релігійного інституту на життя козаків зумовлювався певним історичним підґрунтям, оскільки події, про які йдеться, збігалися з періодом величезних соціально-політичних зрушень. При цьому характер релігійних та соціально-культурних змін, які засвідчили ранок нової доби в історії України, яскраво виявився в міжконфесійних протиріччях, що стали водночас і драматичною, і невід'ємною складовою епохи. Відбувався перехід від одного цивілізаційного стану до іншого, на політичній арені змагалися потужні сили, йшла боротьба «за» і «проти «перегляду релігійної карти Східної Європи [6], що знаменувалося низкою визвольних воєн. Історія визвольних воєн цієї пори — це історія боротьби за свою, православну віру. Орієнтовані на подолання релігійних і конфесіональних протиріч законодавчі акти (Кревська унія 1385 року, Люблінська унія (сейм у Любленні, 1569) і, нарешті,

Брестська унія 1596 року) породили лише нові протиріччя. На думку значної частини населення України, вони були спрямовані винятково на приниження православ'я. За цих критичних умов на захист віри українського народу встають козацькі полки [9, с. 763].

Слід зазначити, що запровадження унії на українських землях тягло за собою кристалізацію суттєво інших стереотипів мислення, оскільки католицизм на той час увібрав нові тенденції розвитку доби гуманізму з його акцентом на людині («перехресті» всіх суспільних відносин), що суперечило самій суті домінуючого у східнослов'янському соціумі ортодоксально-візантійського сприйняття світу. Поступово виникає атмосфера своєрідної двоїстості світосприйняття, наріжним каменем якої ставав релігійний чинник. Водночас у розпалі міжконфесійного протистояння були знехтувані позитивні сторони унії, які наближали українську культуру до загальноєвропейської. Східнослов'янське ж православ'я не вагаючись поставило своєрідний знак рівності між стародавнім та істинним, ґрунтуючись на історико-культурних особливостях українства.

Поряд з цим в українському суспільстві того часу виникає гостра потреба у власній церкві як ціннісно-нормативному інституту, здатному взяти на себе задачу духовної опіки всього українського народу, протистояти негативному впливові католицизму на традиційні духовні представлення й ідеали. Найбільш прогресивні представники українського народу: братства, православне духівництво, шляхта, козацтво, міщани домагалися відновлення діяльності незалежної православної церкви, фактично ліквідованої після Брестської унії. У 1620 році, на шляху до Єрусалиму, патріарх православної церкви Феофан висвятив митрополитом київським і галицьким ректора Київської братської школи Іова Борецького, а також шістьох єпископів на православні кафедри України та Бєларусі. Митрополит Іов Борецький склав від імені «народу руського» трактат під назвою «Протекція» (1621 р.), де обстоював право українського і білоруського православного населення на свою церкву і віру.

Визнаючи лише формальну залежність константинопольського патріарха, українська православна церква протягом 65 років (1620-1685 рр.) вела самостійне духовне життя. Вона рішуче виступала проти унії з католицькою церквою і не бажала зверхності Московської православної патріархії, духовно підтримувала боротьбу українського народу за незалежність і власну державність. Започатковані раніше зв'язки православного духовенства з Росією не знайшли розвитку аж до визвольної війни, у якій православне духовенство взяло активну участь.

Значні зміни відносин церкви і держави в подальшому пов'язані з реформами Петра І. Так, церковна реформа відігравала важливу роль в утвердженні абсолютизму: коли у 1700 році патріарх Адріан помер, Петро І заборонив обирати йому спадкоємця, а керування церквою доручалося одному з митрополитів, що виконували функції «місцеблюстителя патріаршого престолу». У 1721 р. патріаршество було ліквідовано, для керування церквою був створений «Святий Синод», або Духовна колегія, що також підкорялася Сенатові. Паралельно з цим держава підсилила контроль за доходами церкви з монастирських селян, систематично вилучало значну частину їх на будівництво флоту, зміст армії, шкіл і ін. Заборонялося створення нових монастирів, обмежувалося число ченців в існуючих.

На території ж Західної України, починаючи з моменту підписання унії, у житті західних українців усе більшу роль відіграє Греко-католицька церква. З її діяльністю пов'язане становлення духовності в національно-визвольних формуваннях українців, що активно відстоювали свою незалежність протягом тривалого історичного періоду. Саме українські священики Галичини наприкінці XVIII ст. – у першій половині XIX ст. започаткували історичну епоху національного відродження. Слід відзначити, що західноукраїнське населення відповідало своїм духовним наставникам довірою й визнавало їх провідниками громадсько-політичного життя.

Першими українськими польовими духівниками стають греко-католицькі капелани, або фельдкурати, що з'явилися в австрійській армії невдовзі після «весни народів» 1848 р., коли було впроваджено загальну військову повинність. Українські вояки становили тоді подекуди цілі полки. Ініціатором цієї акції став посол австрійського парламенту о. Г. Шаюкевич, радник Міністерства освіти й віросповідань у Відні в 1848-1865 рр. Фельдкурати носили військову форму, мали військове звання і підпорядковувалися польовому деканові, який був при штабі частини. По службі всі українські капелани підлягали польовому єпископові австрійської армії (римо-католику), а в обрядових справах – своїм галицьким греко-католицьким єпископам.

У подальшому, представники греко-католицької церкви плідно співпрацювали з підрозділами легіону Українських Січових Стрільців. Найбільш рельєфно це виявилося в період визвольних подій 1914-1920 років, коли священики ставали могутньою духовною опорою для бійців. Уже з перших днів заснування окремої національної військової формації – Легіону Українських Січових

Стрільців, його воїни стали об'єктом піклування Греко-католицької церкви [11, с. 200].

Слід також відмітити, що безпосередньо у стрілецьких лавах діяли патріотично налаштовані польові духівники. 27-28 жовтня 1917 року запільні частини Легіону Українських Січових Стрільців (Кіш і Вишкіл у Розвалові) відвідав митрополит Андрій Шептицький, який урочисто освятив прапор

Українських Січових Стрільців. Відтак, греко-католицьке духовенство брало активну участь в будівництві незалежної ЗУНР [10, с. 31].

Польові духівники Галицької армії, яка творилася і розбудовувалася у вогні українсько-польської війни за незалежність ЗУНР, перейняли і примножили кращі традиції капеланів Легіону Українських Січових Стрільців, які самовіддано виконували духовну місію в бойових лавах корпусів, бригад і полків, у запасних частинах і шпиталях у битвах на польському, більшовицькому і денікінському фронтах.

З перших днів утворення збройних формувань Галицької армії до її бойових груп, куренів, Окружних військових команд прийшли добровільно або були запрошені комендантами десятки священиків-патріотів, які й стали першими польовими духівниками.

Певна ж частина священників добровільно обслуговувала дислоковані у їхніх місцевостях фронтові частини та армійські структури. У листопаді-грудні 1918 р. вони розгорнули активну роботу у сфері патріотичного виховання і піднесення морального стану українських стрільців і старшин.

Відзначимо, що у процесі розбудови структури українського війська утворюється чітка структура служби польових духівників УГА. Оскільки шачна частина духівників проходила службу у царському війську й мала зійськовий досвід, за зразок було взято організацію служби в австрійській армії.

Першими польовими духівниками в рядах УГА були українські духівники, які тривалі роки прослужили капеланами при українських частинах австрійської армії і в Легіоні Українських Січових Стрільців, а в хвилі розвалу Австрії находилися в Галичині або поблизу Галичини. Вони перевели організацію польового духівництва УГА на австрійський зразок. Початковий і невистачаючий стан польового духівництва УГА згодом поповнили українські капелани австрійської армії, які поверталися з далеких фронтів або з воєнних полонів, та духівники, які погоджувалися добровільно [11, с. 72-73].

Таким чином, польове духовенство Галицької армії відіграло важливу юль у вихованні особового складу в дусі патріотизму і високої дисципліни. Під час українсько-польської війни 1918-1919 рр. та бойових дій на Правобережній Україні були відпрацьовані структура служби, завдання і компетенції її підрозділів, ефективні форми і методи співпраці із підрозділами.

Питання про військове та флотське духовенство постало перед Українською державою на новому історичному етапі, у зв'язку із закінченням бойових дій на фронтах Першої світової війни й розформуванням армійських і флотських підрозділів, трансформування їх у відповідності з потребами часу. Зазначена проблема складалась із трьох головних аспектів: статус і майбутній устрій самого інституту військового та флотського духовенства; формування відповідних штатів, їхній склад, підпорядкування, матеріальне забезпечення; опікування «безробітними» кадрами армійського духовенства, їх працевлаштування та грошове утримання.

Зазначені проблеми ускладнювалися самим визначенням характеру розбудови нової армії. Над вирішенням цих питань працювали паралельно державні структури (зокрема, Військове міністерство, Міністерство сповідань), Церква (Собором і митрополитом) та духовенство [3].

30 жовтня 1918 р. митрополит Антоній подав до Військового міністерства проект Статуту управління церквами та духовенством військового й морського відомств, вироблений комісією разом з альтернативною запискою про військове духовенство в Україні та його єпископальне управління. Остання була прийнята як нормативна. Паралельно з обговоренням законопроекту вища церковна влада домагається виключного права на призначення (або затвердження) військових священиків. Це побажання відразу ж набрало чинності як закон.

13 листопада 1918 р. Рада Міністрів схвалила закон про православного провідника при Військовому міністерстві та секретаря при ньому. Було затверджено також «Статут православного провідника при Військовому міністерстві на Україні». Однак цю постанову так і не запровадили в життя до кінця Гетьманату [3].

Ситуація змінилася вже за Директорії УНР, коли у відповідності з наказом Головного Отамана С. Петлюри керівництво військовим духовенством переходило Духовній управі, що складалася з трьох священнослужителів.

Свої проблеми військове духовенство також намагалося вирішити самостійно, зокрема й через Всеукраїнський Собор. У зв'язку з цим 18-19 червня 1918 р. у Києві відбувся Всеукраїнський з'їзд військового духовенства, делегати якого отримали таку настанову: «Визнаючи у принципі бажаною автокефалію Української Церкви, з'їзд

у разі сприяючих цьому обставин на Соборі дає право делегатам стояти за широке Самоврядування церкви на українських підставах». З питання ж про принципи існування інституту військового духовенства було прийнято рішення, що і надалі вище управління військовим духовенством має очолювати протопресвітер. Останнім міг бути представник будь-якої національності, як «українець за переконанням, котрий любить Україну і безумовно співчуває відродженню української церкви і української незалежної державності». Протопресвітера слід було обирати з білого духовенства на 5 років. У виборах мали брати участь як духовні особи, так і миряни-військовики на рівних правах [3].

Після Першої світової війни перед православними священнослужителями постало багато завдань. Серйозної духовної опіки потребували козаки та стрільці, які опинилися в польських таборах і шпиталях, зазнавши важких фізичних і духовних випробувань. Тому колишні військові священики продовжували виконувати свої пастирські обов'язки серед інтернованих вояків Української армії, відправляючи службу Божу, сповідаючи, підтримуючи їхній моральний дух не лише проповідями та бесідами, а й розповсюдженням книжок і часописів.

Загалом слід зазначити, що військове духовенство від початку революційних подій початку XX століття займало активну позицію, відіграючи значну роль в суспільстві, було ініціатором реформ церковного життя в Україні, обстоюючи ідею автокефалії. При цьому служба у війську, розпропагованому соціалістичними ідеями, перебування на фронті, щоденні

смерті, духовне опікування пораненими, складні побутові умови утруднювали пастирську працю. Тут залишилися тільки міцні, стійкі й переконані духівники. Однак це не вплинуло на рішення, що приймались Всеукраїнським Церковним Православним Собором, яким військове духовенство було відсунуте на другий план, його потреби церква не вирішила, самоорганізація і проведення свого статусу через світський уряд не могли мати канонічних форм. Лише за часів Директорії, після арешту й висилки головних діячів та ідеологів церкви С. Петлюра своєю владою призначив колегіальне керівництво військовими священнослужителями.

Важливо, що у цей історичний проміжок у польській армії періоду другої Речі Посполитої відбували службу й вояки-українці, тому питання про впровадження військових священників греко-католицької та православної віри стояло досить гостро. Так офіцери-українці за віровизнанням, зрозуміло, були греко-католиками й православними, не кажучи вже й про рядових солдат польської армії, українців за походженням. Серед католиків і православних були також білоруси, серед православних — росіяни [13].

Для задоволення релігійних потреб вояків-українців (як греко-католиків, так й православних) у складі польської армії діяли спеціальні військові капелани. Військовики-уніати перебували під духовною юрисдикцією римо-католицького польового єпископа Війська Польського.

Теперішній історичний період розвитку української держави виявляє нові цивілізаційні виклики, що підвищує роль релігійного чинника у процесі розбудови українського війська. На думку багатьох спеціалістів релігійний вплив у війську може виступити як одна з форм формування високої морально-психологічної стійкості захисників України. При цьому діяльність духовних осіб сприятиме формуванню у військовослужбовців відповідних морально-психологічних якостей на основі християнських норм та правил.

Україна з моменту отримання незалежності виявила численні проблеми відновлення давніх традицій, зв'язків між армією та релігійними установами, а процес розбудови української держави вимагає переоцінити багато принципів, що діяли та були засвоєні свідомістю людей за останнє століття. У сучасних умовах, суспільство потребує переоцінки духовної спадщини нашого народу [1; 2; 7; 12].

Потрібно зазначити, що в останній час в зоні проведення антитерористичної операції на сході України дозволено 44 священикам добровільно виконувати духовну місію в бойових лавах дислокованих там Збройних сил України.

Загалом, короткий історичний екскурс щодо проблематики нашого дослідження дозволяє дійти висновку, що у контексті розбудови сучасної української армії необхідним є як врахування певних історичних надбань, так і вивчення досвіду формування армій різних країн [22] за релігійно-духовними принципами.

Література:

1. Афонін Е.А. Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / НАН України. Ін-т соціології: Відп. ред. Л. В. Сохань, Л. Ф. Бурлачук. — К.: Інтерграфік, 1994. — 304 с.
2. Баранівський В.Ф. Духовність особистості в сучасному суспільстві. Навчальний посібник. — К.: КВГ1, 1998. — 60 с
3. Військове та флотське духовенство в Україні. — Людина і світ. — 2001. -№ 11.-С. 10-19.
4. Вознюк О. В., Грабар І. Г., Козловець М. А. Соціосинергетика та ідеологія держави: Навчальний посібник. —Житомир, 2002. — 187 с
5. Вознюк О., Грабар І., Тичина О. Онтологічний аспект дослідження духовності українського народу // Духовність українства. Матеріали Всеукраїнської

науково-практичної конференції. — Житомир, 1998. — С. 15-17.
6. Грушевський М. С. Історія української козаччини // Вітчизна. — 1991. -№60.-С 12-43.
7. Здіорук С.І., Яремчук В.Д. Духовно-гуманітарні аспекти стратегії розвитку військових формувань України. — К.: НІСД, 1995. — 124 с
8. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А.М. Колодний, ПЛ. Яроцький, Б.О. Лобовик та ін.; За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. — К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. — 735 с.
9. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська. — Львів: Світ, 1992. — 809 с.
10. Лебедович І. Полеві духівники Української Галицької Армії. — Вінніпег, 1963. — 124 с
11. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецтва. — Львів: Каспяр, 1990. -340 с.
12. Морозов М. О. Військова служба і проблема душпастирювання // Збірник наукових праць. — Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1999. — № 9. — Част. II. С. 201—203.
13. Руккас А. Вояки-українці в польській армії (1921—1939 рр.) // Військово-історичний альманах. — 2002. — № 2. — С 54—65.
14. Саух П.Ю, Філософія: Навч. посібник. — Київ: Центр навчальної літератури, 2003. -256 с.
15. Секретан Ш. Цивилизация и вера. — Москва, 1900. — 388 с.
16. Сорокин П. А. Человек, цивилизация, общество. — Москва: Политиздат, 1992. -543 с.
17. Тойнби А. Дж. Постижение истории. — Москва: Прогресс, 1991. — 736 с.
18. Требін М. Збройні сили та релігія: світовий досвід взаємодії // Людина і політика. -2000.-№1. — С 40—47.
19. Українська Армія і Церква // Армія і духовність: воля совісті і віровизнання. — Київ, 1995.-С 24-38.
20. Юраш А. Автокефальний парадокс: Українські церкви в контексті національної безпеки //' Політика і культура. — Київ, 1999. — № 3. — С. 19-25.
21. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах // «Перший український педагогічний конгрес 1935 р.: 36.-Львів, 1938.-С 16-18.
22. Katolische Militarseelsorge in der Bundesrepublik Deutschland. — Bonn, 1996. — 129 p.

Синицкий А. Ц. Исторический контекст религиозного влияния на существование и функционирование украинского войска. — Статья.

Аннотация. В статье обсуждается исторический контекст религиозного влияния на существование и функционирование украинского войска. Доказывается необходимость учета религиозного фактора в процессе развития Вооруженных сил Украины, так как он может выступить одной из форм формирования высокой морально-психологической устойчивости защитников Украины, когда деятельность духовных лиц способствует формированию у военнослужащих соответствующих морально-психологических качеств на основе христианских норм и правил.

Ключевые слова: христианские нормы и правила, церковь, инициация, «духовные правила спасения», институт военного и флотского духовенства.

Sinitskyi A.Ts. The historical context of the religious influence on the ukrainian army's existence and functioning. — Article.

Summary. The historical context of the religious influence on the Ukrainian army's existence and functioning is discussed in the article. The necessity of religious factor consideration in the process of development of Ukrainian Military forces is proved as it can be one of the elements of formation of high moral and psychological endurance of Ukrainian defenders, when the clerics' activities contribute to formation in servicemen of proper moral and psychological fqualities on the basis of Christian norms and rules.

Key words: Christian norms and rules, church, initiation, «clerical rules of survival», institute of military and naval clergy.

УДК 94 (477)

Сініцький А. Ц.
к. і. н., доцент кафедри суспільних наук
Житомирського національного агроекологічного університету

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЕТАПІВ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЄ САМОВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Проаналізовано процес у пошуку українським народом своєї історичної самоідентичності, що постає актуальною проблемою українського державотворення; зроблено висновок про граничну природу української ментальності.

Ключові слова: етнос, нація, національна ідентичність, національна ідея, «межовий статус».

Україна находиться перед історичним вибором — стати «зручною територією», «демографічним ресурсом», які поглинуть зовнішні державні утворення, чи утверджувати та розвивати власну державу, кристалізувати національний дух, здатний осмислити власну історію, самостійно розпізнавати образ свого майбутнього і досягти стану національної самоідентичності.

Пошук українською нацією самоідентичності є реакцією як на негативне соціокультурне середовище свого існування (суть якого можна виразити фразою: «українська національна культура за 350 років колоніального існування в рамках Російської (включаючи й радянський період) імперії зазнала значно більших втрат, ніж за часів татаро-монгольської навали» [25, 257], так і на ескалацію процесів глобалізації, що призводять до розмивання мовних і релігійних спільнот, національних, соціокультурних, історичних відмінностей.

У сучасному світі, де домінуючим стає прагматичний чинник економічної ефективності, успішності нації на світових ринках, хвиля уніфікації і пріоритет «права сильного» стали причиною ефекту «геополітичної мушлі», коли країни виявляють тенденцію до самоізоляції, до уникнення деструктивного впливу ззовні. Тут кожна держава виявляє право на свою самовизначеність, на національну самоідентичність, коли культурна самобутність переживає справжній ренесанс, а нове трактування традиційних, національних способів економічної і соціальної самоорганізації, релігійних практик, народного творчого самовираження виявляються популярними у світі. Відбувається відтворення історії, традицій, маніфестація національних символів, культури, освіти, способу життя, мови. Як наслідок, у сфері історіографії розгорнулися справжні «битви за історію», за своє автентичне історичне джерело.

Саме тому кінець XX століття в Україні охарактеризувався реабілітацією історичної спадщини В. Антоновича, М. Грушевського, І. Огієнка, Д. Донцова, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, І. Крип'якевича, М. Костомарова, повернення в Україну історичних та етнологічних праць вчених української діаспори О. Субтельного, Д. Дорошенко, І. Лисяка-Рудницького, Н. Полонської-Василенко, О. Оглобліна та ін., часописів «Сучасність», «Український історик» та ін. Ці дослідження історичного минулого України створили умови для інтенсивної розробки нових історичних тем [1; 5-10; 12; 13; 21; 22; 26].

Завданням нашої статті є аналіз процесу пошуку українським народом своєї історичної самоідентичності, що постає актуальною проблемою сьогодення.

Історична самоідентичність може розумітися як відтворення історичної правди українського народу у всіх її аспектах, коли, по суті, йдеться про боротьбу українського етносу за свою незалежність та самовизначення. Таким чином, ця історична правда несе в собі інформацію про процес цієї боротьби у різних сферах життя українського соціуму, який, як такий, є унікальним серед інших, оскільки він перманентно перебуває у стані свого становлення майже з початку свого народження.

Боротьба українського народу за своє самовизначення у процесі становлення національної ідеї знайшла своє вираження у соціально-політичній, філософсько-науковій, культурно-освітній, державотворчій, релігійно-ідеологічній сферах. Головний зміст цієї боротьби, як ми вважаємо, припадає як на другу половину XIX — першу половину XX століття, так і на сьогодення. Розглянемо основні моменти боротьби українського народу за своє самовизначення у контексті зазначених сфер, головною з яких ми вважаємо державотворчу, оскільки саме тут практично втілюються результати цієї боротьби [14; 16].

Біля коренів української державності лежить, значною мірою, невідома і утаємничена трипільська культура (IV—II тис. до н.е.); пізніше — державні утворення кіммерійців, скіфів, сарматів, грецькі міста-колонії, тісні контакти яких з праслов'янами, їх культурний вплив на подальшу історію незаперечний. Потім виникають

державницькі об'єднання серед східних слов'ян (Антська держава, держави у дулібів і древлян, Артанія і т.д.), де Київська Русь (IX-XII ст.) була вже великою європейською державою.

Суттєво, що культурно-історична спадщина Київської Русі належить, як вважав М. Грушевський, більш ніж двадцяти народам (слов'янським і неслов'янським), що жили на цій території, в тому числі й українському, який, за словами М.Грушевського, почав виділятися із загальної слов'янської спільноти десь із IV ст. нашої ери. Серед інших народів саме українці мають все таки більше підстав, щоб претендувати на історичну спадщину Київської Русі, адже головний осередок цієї держави фактично сформувався на території сучасної України, а її основою стало середнє Подніпров'я з містом Києвом. Крім того, як відомо, головні центральні події часів Київської Русі проходили саме на Наддніпрянщині.

Суттєвою у контексті вивчення та аналізу проблеми державності за часів Київської Русі є геополітична проблема «балто-чорноморської дуги», яка виявляє перспективу прагнення до володіння Руссю двома морями — Чорним і Балтійським. Ця проблема є показником могутнього ресурсу державотворчості українського народу, достатньо згадати спробу князя Святослава перенести столицю Київської Русі на Дунай. Слід сказати, що сьогоднішні політичні проекти про утворення союзу держав на цій «дузі» сягають своїми коренями саме до часів Київської Русі, що була колискою українського етносу і яка територіально в цілому збігається із сучасною Україною.

Другий важливий аспект державотворення пов'язаний з прийняттям християнства на Русі (988 р.), оскільки ці події певним чином наблизили Київську державу до Візантії, певною мірою віддаливши від Західної Європи, та виявили проблему протистояння язичництва і українського православ'я, адже зазначений процес прийняття християнства на Русі порушило у східних слов'ян могутній стовбур язичницької віри, котра століттями поєднувала людину і природу та будувалася на народній слов'янській основі. Звідси йде ідея РУНвіри (рідної української національної віри) Лева Силенка як намагання повернутися до вірувань пращурів, до національного у вірі. Саме тому в українській психіці Бог розчинений в усій природі [20]. І. Нечуй-Левицький відмічав пантеїстичність української примітивної релігії, яка наповнює весь світ богами, дає думку зіркам, лісам, птахам, тваринам, в той час коли монотеїзм віднімає її у всіх живих істот, залишаючи її Богу [17].

Якщо далі простежити історичну траєкторію українського народу, то можна сказати, що Галицько-Волинська держава (1199-1340 роки) — це держава українська, яка в часи свого розквіту займала, за словами І. Крип'якевича, 90% заселеної тоді української етнічної території [12]. Важливою в процесі створення української державності була боротьба галицько-волинських князів за західні українські кордони з Польщею, Угорщиною, німецькими рицарями, татаро-монголами, контакти з римським папою. Слід сказати, що, значною мірою, сучасні західні кордони України є наслідком цієї боротьби.

Далі мало місце перебування основної частини українських земель у складі Великого князівства Литовського (60-70-і рр. XIV ст. — 1569 р.). Слід сказати, що литовська влада давала українцям практично повну свободу у внутрішньому житті, обмежуючи при цьому вихід на міжнародну арену. Це «оксамитове проникнення» породило дискусію про державність українських земель за часів Великого князівства Литовського, що породила тезу про латентну, приховану державність українства, оскільки державницька траєкторія українського народу не була перервана цими подіями та отримала значний розвиток під час виникнення козацтва (середина XV ст.) і Запорозької Січі (середина XVI ст.), де були продовжені традиції українського державотворення, оскільки мале місце зародження демократичного державницького утворення, в якому чітко проглядалися вже нові буржуазні риси. Історія козацтва, що є славною сторінкою української історії, виявляє проблему співвідношення в історії козацтва таких понять як «демократія» і «охлократія», оскільки у козацтві виявлявся й анархічний елемент, хоча, без сумніву, державницький підхід у середовищі козацької еліти домінував.

У контексті становлення української державності важливим є проблема укорінення католицизму, унії та православ'я на українських землях. З прийняттям уніатства інтенсивніше проходили процеси входження в Європу, поширювалися реформаційні ідеї, але широкі народні маси в той час (кінець XVI–XVII ст.) унії не сприйняли, про що свідчать дії з захисту православної віри П. Сагайдачного, П. Могили, учасників Визвольної Війни, Руїни і т.д. Тому можна сказати, що унія була вимушеним ходом українських православних для усунення впливу Москви та з метою захисту національних традицій (тому тут можна говорити про позитивну роль унії у збереженні української мови, звичаїв, ідеї української державності в XIX-XX ст.), хоча, певним чином, унія також ці традиції нівелювала. Звідси розкол («Русь нищила Русь», як тоді говорили), який був результатом боротьби двох тенденції, спрямованих на утвердження української національної ідеї.

Далі — визвольна війна середини XVII ст., яка була епохальною подією української і європейської історії, оскільки вона привела до відродження української держави, подібною до інших держав Європи, коли народним повстанням було зметено владу Речі Посполитої, унію, католицизм, будувалася держава з усіма її ознаками (політична влада, адміністративний устрій, фінанси, кордони, зовнішня політика, армія, судова влада і т.д.). Ця визвольна війна закінчилась союзом з Московською державою у 1654 році, що був на той час оптимальним для Богдана Хмельницького та його оточення, хоча й зазначений союз як взаємовигідна домовленість систематично порушувався царським урядом, що так чи інакше призвело до Руїни (1663-1687 рр.), коли українська державність зазнала певної руйнації через протиріччя між представниками козацької еліти, між козацькою верхівкою і козацьким плебсом. Один із чинників цього процесу, на наш погляд, пов'язаний із тим, що за Україну (що займала та займає унікальне геополітичне положення) велася жорстока боротьба між Московською державою, Польщею, Оттоманською імперією, Швецією, тому українські гетьмани мусили орієнтуватися на ці держави. Розділ України (за Андрусівським перемир'ям (1667 р.) і Вічним миром (1686 р.) по Дніпру завершив справу поділу України між двома силами.

Велика роль у утверджені української державності завжди належала історичним постатям, таким, як Іван Мазепа, який гетьманував в 1687-1708 р.р. та був великим державотворцем, котрий розумів, що «стоїмо ми браття, перед двома проваллями». Саме тому він закликав боротися проти тиску Речі Посполитої та Московської держави. Важливою ідеологічною основою прагнень Івана Мазепи та його оточення з побудови Української держави була Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), де козацька старшина, що перебувала в еміграції, ставила питання української державності в руслі державотворчих процесів, які проходили тоді в Європі всупереч процесам, що відбувалися в Україні, коли на Лівобережній Україні Петро І та його наступники руйнували Українську державу, а на Правобережній те ж саме здійснювала польська влада.

Це призвело до того, що після поразки Мазепи українська державність почала деградувати, крок за кроком царизм нищить всі елементи державності: в 1764 р. було остаточно знищено Гетьманщину на Лівобережний Україні, коли змушений був піти у відставку останній гетьман Кирило Розумовський (1750-1764 рр.); в червні 1775 р. царизмом було остаточно зруйновано Запорозьку Січ і останній кошовий отаман Петро Калнишевський більше 25 років перебував в ув'язненні в Соловецькому монастирі, започаткувавши сумний список репресованих українців «соловецької Голгофи».

Процес деградації української державності продовжувався, в кінці XVIII століття Росія міцно утвердилася на чорноморському узбережжі, а російські чиновники намагалися витравити будь-які свідчення про славне козацьке минуле цих територій, коли російський царизм, не маючи змоги повністю знищити українську державу, ліквідував не лише державницькі, а й етнографічні особливості українців. Процес ліквідації державності українства завершився через три Поділи Польщі (1772, 1793, 1795), за якими українські землі були поділені між Російською імперією та Австрією, коли частина українців перебувала під російським впливом, а інша — під впливом Європейського Заходу.

Як бачимо, український етнос ще один раз виявив свій «межовий статус», що виражає головні особливості українського державницького менталітету.

Отже, український етнос — принципово граничний народ, який деякою мірою поєднував та поєднує Євразійський Схід та Захід, Європейський Південь та Північ як в геополітичному, так і в культурологічному відношенні [3; 4].

Цікавим є те, що саме на ґрунті України виявилась одна із спроб поєднати дві гілки християнства — східну та західну — у вигляді греко-католицької церкви. Майже з середини XVI ст. українські землі приймають до себе різні форми протестантизму, а ще раніше тут розповсюджувалися іудаїзм та іслам. Як пише В. Цибух, «Україні випала доля всю свою історію бути «на краю», на межі, на кордоні. Між лісом і степом, між морем і суходолом, між землеробною цивілізацією та кочовим варварством, між Заходом та Сходом. Тому Україну завжди вирізняло розмаїття природно-кліматичних умов та культур» [24, 4].

Саме тому Україна являє собою характерну загадку культурно-історичної ідентичності [11, 143-144]. Україна протягом своєї історії завжди знаходилась на лінії протистояння різних державно-політичних сил. Території Київської Русі, Галицько-Волинської, Гетьманської держав, сучасної України — різні. Територія України не один раз була розділена між різними державами. Так в 20-ті роки XX століття «ніби зліквідовану Україну. Всі частини її опинилися під різними окупаціями: з 1918 року Буковина — під румунською окупацією, з 1919 року — Закарпаття — під чеською, з 1921 року Наддніпрянська Україні — під російсько-совітською та польською, з 1923 року Галичина — під польською» [21, 133]. Подібна «розірваність»

України стосується і етнічного складу українського народу [15, 523].

Граничність України втілюється у її назві, яка виражає ідею краю. Цікаво, що у словнику В. Даля «край» трактується як початок і кінець, тобто має граничну, «біфуркаційну» природу.

«Як кожне пограниччя, ця територія «вагітна», з одного боку, злиттям багатства різних міфічних та релігійно-культурних традицій, а з другого -суперечностями, які оці різні складники переносять із собою: осіла і кочова державність, християнство та іслам, католицизм та православіє, патрімональна і конституційна основа...» [23, 59].

Тут можна навести й роздуми І. Огієнка щодо феномену окремішності устрою української православної церкви, що зумовлюється, на його думку, серединним географічним становищем України між Сходом і Заходом і, відповідно, формуванням своєрідного менталітету, що поєднував надзвичайну любов до свободи з глибокою релігійністю, прагненням до демократизму не лише у політичній, а і у духовній площині [18].

«Україна, — пише Л. Окіншевич, — є країною проміжного характеру, з територією, що лежить на кордоні двох «культурно-історичних типів», і являє собою широкий простір перехідного від одної до іншої цивілізації характеру» [19, 110]. Протягом усієї української історії, на його думку, ми спостерігаємо наявність західних і східних типів, устроїв та породжених ними людських вдач. І. Крупницьким висловлюється таким чином: «Україна, безперечно, є синтезою між Заходом і Сходом, але синтези бувають різні, з перевагою того чи іншого елемента. В усякому разі європейськість України не підлягає жодному сумніву: з загальноєвропейського руху її не можна виключити, до нього вона належить органічно... Хоч Україна належить до Східної Європи, вона духовно репрезентує в своїй синтезі Заходу і Сходу деякі важливі, навіть основні риси західної ментальності. Тому можна, і, навіть, слід, говорити про призначення України бути Заходом на Сході» [19, 104].

Висновок про граничність українського етносу не є оригінальним. Багато дослідників відмічають, що на рівні філософської думки в українців домінують екзистенціальні мотиви, плюралістичний, поліфонічний стиль філософствування, — саме те, чим характеризується один з видатних українських філософів — Г. Сковорода, якому притаманні «домінантні лінії української світоглядної ментальності — антеїзм («спорідність» Людині всього світу), екзистенціальність (орієнтованість на неповторне у своїй окремішності людське існування, плюралістичність і водночас діалогічна гармонійність реальності), кордеоцентризм («серце — всьому голова»), утвердження принципу «нерозривності» і водночас «незілляності» природи та людини» [2]. Існує думка про причину розвитку такої світоглядної риси: «тривале проживання на межі ворожого степу виродило в українців специфічне «екзистенціально-межове» світовідчуття — гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприймання природного та соціального оточення» [2].

Отже, боротьба українського народу за своє самовизначення перебігала за складних умов, що виявляють особливий історичний статус українства (його граничну природу), який, на наш погляд, постає головною ознакою історичної самоідентичності українського народу. Цей висновок вимагає подальшого історичного аналізу.

Література:

1. Аркас М. Історія України-Русі. — К.: Вища школа, 1990. — 456 с.
2. Бичко А. К. Класична доба української філософії // Філософія. Курс Лекцій. — К: Либідь, 1994. — С 230 — 252.
3. Вознюк О. В., Грабар І. Г. Козловець М. А. Соціосинергетика та ідеологія держави: Навчальний посібник. — Житомир, 2002. — 187 с.
4. Вознюк О.В. Концепція цілісності як основа філософського синтезу знань. — Житомир, 2005. — 388 с.
5. Грушевський М.С. Історія України. — К.: Либідь, 1992. — 228 с.
6. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу / Вибране. — К., 1991. — 461 с.
7. Етнонаціональна історія України в документах і матеріалах (Відп. ред. Сохань П.С. — Вип. 1. — К., 1997. — 167 с.
8. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. — Львів: НТШ, 1991. -230 с.
9. Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців: Методичні рекомендації. — К.: УМК ВО, 1991. — 316 с.
10. Історія України: Нове бачення. У 2 т. / Під ред. Смолія В.А. — К.: Україна., 1996. — Т.2. — 494 с
11. Кизима В.В. Тоталлогия (философия обновления). — К.: ПАРАПАН, 2005. — 272 с.
12. Крип'яткевич І.П. Історія України / Відп. ред. Шевченко, Якимович. — Львів: Світ, 1990. — 550 с.
13. Крушинський В.Ю., Левенець Г.А. Історія України. Події. Факти. Дати. — К.: Зодіак, 1993. — 176 с.
14. Кульчицький СВ., Настюк М.Т., Тишик Б.И. З історії української державності. — Львів, 1992. — 256 с.
15. Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії // Історія філософії України. Хрестоматія. — К., 1993. — 604 с.
16. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. — Львів, 1995. — 344 с.
17. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. -К.: «Обереги», 1992. — 88 с.
18. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. — К.: Либідь, 1994.— 446 с.
19. Окіншевич Л. Між Заходом і Сходом // Розбудова держава. — 1997. — №. 7-8. — С. 108-113.
20. Петров Віктор. Походження українського наруду. — К., 1992. — 256 с.

21. Полоньска-Василенко Н. Історія України 1900-1923 рр. — К., 1991. — 344 с.
22. Полоньска-Василенко Н. Історія України. — К.: Либідь, 1992. — 606 с.
23. Прицак О. Що таке історія Країни // Слово і час. — 1991. — № 1. — С. 54-60.
24. Село мов писанка. Путівник із зеленого туризму. — Київ. 2001. — 100 с.
25. Філософія. Курс лекцій. Навч.посібник. — К.: Либідь, 1994. — 576 с.
26. Щербак М.Г., Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній України / друга половина XIX — початок XX ст.). — К., 1997. — 92 с.

Синицкий А. Ц. Короткий огляд етапів боротьби українського народу за своє самовизначення. — Статья.

Аннотация. Проанализирован процесс в поиске украинским народом своей исторической самоидентичности, что является актуальной проблемой украинского государства; сделан вывод о предельной природе украинской ментальности.

Ключевые слова: этнос, нация, национальная идентичность, национальная идея, «предельный статус».

Sinitskyi A.Ts. Overview of Stages of the Struggle of the Ukrainian People for their Self-determination. — Article.

Symmary. The process of searching by the Ukrainian people its historical self-identification being the topical problem of Ukrainian state creation is analyzed. The conclusion is maid about the boundary nature of Ukrainian mentality.

Key words: ethnic group, nation, national identity, national idea, “landmark status”.

УДК 7.072.2(477–25) «1918-1922»

Січка М. Л.
методист Київського університету імені Бориса Грінченка

ЗАСНУВАННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ УСТАНОВ У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У 1918-1922 рр.

Анотація. У статті висвітлюються організаційна діяльність мистецтвознавців Києва (Г. Г. Павлуцького, В. Л. Модзалевського, М. Ф. Біляшівського, Ф. І. Шміта, О. П. Новицького та ін.) по заснуванню мистецтвознавчих установ в Українській академії наук (з 1921 р. — Всеукраїнської академії наук). Проаналізовано їх внесок у розвиток наукової галузі через створення спеціальної дослідної бази при Академії. Розглянуто вплив радянської влади на формування структури Академії. Досліджено місце академіків-мистецтвознавців у становленні мистецтвознавчих інституцій Академії.

Ключові слова: мистецтвознавці Києва, кафедра всесвітнього мистецтва, кафедра українського мистецтва, ВУАН, Г. Г. Павлуцький, М. Ф. Біляшівський, Ф. І. Шміт, О. П. Новицький.

Заснування Української академії наук (УАН) у 1918 р. дало новий поштовх для мистецтвознавчих досліджень в Україні. Київ, як культурний та науковий центр, місце заснування УАН, — став місцем консолідації вчених, які приїхали сюди з метою розвитку наукової галузі.

Першим рокам становлення та розвитку УАН присвячені дослідження В. Г. Шмельова та В. А. Кучмаренка [1; 2], Ю. О. Храмова [3; 4], Л. В. Матвєєвої [5] та ін. Внесок мистецтвознавців у розбудову академічних установ розглядався здебільшого у контексті біографічних розвідок (С. І. Білокінь [6], О. І. Бонь [7; 8], І. О. Ходак [9], В. А. Афанасьєв [10] тощо) та у історії розвитку немистецьких підрозділів академії (С. І. Нестуля [11], В. А. Колеснікова [12] та ін.). Значний внесок у дослідження історії мистецтвознавчих установ Києва за останні кілька років зроблено І. О. Ходак [13; 14; 15]. Проте формування цих інституцій у структурі Академії досі не дістало комплексного висвітлення, тому **завданням** статті є розглянути організаційну діяльність академіків-мистецтвознавців по заснуванню мистецтвознавчих установ у структурі Української академії наук у Києві у 1918-1922 рр.

Становлення мистецтвознавчих установ починається ще з роботи Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук[1] у 1918 р. Для підготовки проекту організації УАН протягом травня — червня 1918 р. велась організаційна робота та проводилось обговорення у наукових колах різних поглядів щодо майбутньої наукової установи. Зокрема, В. І. Вернадський у цей період відмічає у щоденнику необхідність створення у складі Української академії наук Відділу історії мистецтв — українського і слов'янського [1, с. 8; 16, с. 86].

Комісія працювала з 9 липня по 17 вересня 1918 р., обговорюючи питання пов'язані з концепцією розбудови Академії і вже на першому ж її засіданні було порушено питання про наукове дослідження історії українського мистецтва [1, с. 9, 87; 5, с. 6; 17, с. 3].

Крім того, про увагу до дослідження мистецтва ще на початку створення Академії говорить і те, що до складу Комісії, як один з представників УНТ [1, с. 149], увійшов Г. Г. Павлуцький — якого називають першим в Україні професійним мистецтвознавцем [10, с. 13]. Цікавим є те, що у червні 1917 р. УНТ вже обирало Г. Г. Павлуцького членом такої ж комісії по утворенню академії, коли М. С. Грушевський ініціював перетворення УНТ на академію [3, с. 75].

Варто відзначити і те, що секретарем Комісії по утворенню УАН був історик, археограф і мистецтвознавець, голова архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтва та національної культури В. Л. Модзалевський, який зокрема брав участь у роботі підкомісії для організації Історичного-філологічного відділу [1, с. 29, 150]. Ця підкомісія мала з'ясувати взаємовідносини між Академією наук і Національним історичним музеєм[2] для внесення відповідного пункту до статуту Академії [1, с. 58, 124, 169].

Вже на другому засіданні Комісії 12 липня 1918 р. Г. Г. Павлуцьким за дорученням М. П. Василенка було піднято питання про бажаність заснування Відділу історії мистецтв [1, с. 28]. Того ж дня комісія визначилась і з майбутнім поділом установ в УАН на три відділи. Українознавчі дослідження мали проходити у Першому (І) — Історико-філологічному відділі. Саме цей відділ на довгий час став основним місцем роботи мистецтвознавців та їх історико-культурних досліджень.

[1] Інша назва: Комісія по утворенню УАН. Або Комісія для вироблення законопроекту.

[2] Мав засновуватись разом з Національною бібліотекою при УАН.

На засіданні 20 липня 1918 р. обговорювалось питання про напрями досліджень з історії мистецтв у контексті структури І відділу [1, с. 35]. А вже 10 серпня 1918 р. до протоколу Комісії додається пояснювальна записка підкомісії (у складі Д. І. Багалія, А. Ю. Кримського, Г. Г. Павлуцького, Є. К. Тимченка), де пропонується 16 «катедр» (тобто спеціальностей) [3, с. 91], які поділяються на дві частини — українознавчі та загальні історично-філологічні науки. До складу першої частини підкомісією було виділено місце мистецтвознавчим дослідженням у вигляді Кафедри історії українського мистецтва, у зв'язку з усесвітньою історією мистецтва [17, с. 86-87; 18, с. 3]. Для дослідження цього напряму статутом Академії передбачалось 2 академіки [1, с. 168]. Оскільки кафедри не були структурними підрозділами, то у «штатах Української академії наук у Києві та її установ» серед академічних установ при І відділі присутній Кабінет історії мистецтв, у якому і мали працювати мистецтвознавці [1, с. 179].

Загалом, особливістю першого статуту була його гнучкість: він дозволяв академікам, самостійно організовувати постійні й тимчасові комісії, окрім передбачених статутом, залежно від наявних можливостей, а також долучати до них не лише співробітників Академії, але й сторонніх вчених [11, с. 17].

Новим етапом у розвитку УАН стало встановлення радянської влади. Крім труднощів післявоєнного становище Академія мусила пройти і через випробування реорганізаційними змінами, які мали на меті централізацію й політизацію наукової установи [3, с. 161]. Спершу 21 січня 1921 р. Рада народних комісарів (РНК) УСРР прийняла положення «Про Всеукраїнську академію наук», яким Академія підпорядковувалась Головпрофосвіті [5, с. 13; 19, с. 177, 179]. Згодом народний комісар освіти Г. Ф. Гринько декретом «запропонував» об'єднати УНТ з УАН [1, с. 267; 20, с. 78-79]. Відповідно у березні 1921 р. було вироблено новий статут, а також Народним комісаріатом освіти було створено Угодову комісія для розробки умов об'єднання УАН та УНТ.

Оскільки членами УНТ були всі знані українські мистецтвознавці (Г. Г. Павлуцький, Д. М. Щербаківський, М. О. Макаренко, О. П. Новицький та ін.), це об'єднання повинно було посилити наукову потужність мистецтвознавчих досліджень академії. Державний статус Академії мав надати стабільне фінансування, яке дало б можливість вченим зосередитись на науковій роботі. Крім того, він мав забезпечити і відповідні адміністративні повноваження, необхідні зокрема для пам'яткоохоронної діяльності мистецтвознавців. Офіційний статус мав сприяти формуванню державної мережі дослідження та охорони пам'яток історії, культури та мистецтва, дозволив би установам Академії взяти на себе широкі організаційні повноваження.

З іншого боку, тенденція радянської влади до обмеження автономії академічних підрозділів, прагнення підпорядкувати наукові установи єдиному центру та заохочення владою особистих конфліктів затягнуло улагодження справи об'єднання. І УАН, і УНТ були змушені кілька років зосереджуватись на організаційній діяльності та залагоджувати конфлікти інтересів, що заважало науковій роботі. Тож, хоча 30 травня 1921 р. Спільне зібрання УАН затвердило умови про об'єднання УНТ та УАН (зокрема, затверджено було і влиття археологічних та мистецтвознавчих секцій УНТ у структуру УАН), але попереду на вчених чекав ще довгий процес адаптації до нових умов праці.

Після затвердження РНК УСРР 14 червня 1921 р. нового статуту Всеукраїнської академії наук (ВУАН), вона втрачала колишню автономію та мала працювати «на користь комуністичного суспільства». Статутом було не тільки перейменовано Академію, а й реорганізовано відділи. Гуманітарні науки, у тому числі мистецтвознавчі, мали відноситись до Суспільно-історичного (другого) відділу [1, с. 280; 19, с. 191]. Хоча 17 жовтня 1921 р. Спільне зібрання (за новим статутом — Рада) ухвалило вживати назву ВУАН відповідно до декрету РНК, воно практично продовжило керуватись старим статутом і не змінило розташування українознавчих досліджень у структурі Академії [3, с. 171-173].

Згідно статуту академіків обирали за «катедрами». Проте ці кафедри не були структурними одиницями, а означали «галузь науки, спеціальність, по якій обирались академіки» [3, с. 111]. Цим терміном академіків традиційно розподіляли за науковими дисциплінами.

Першим мистецтвознавцем, який став дійсним членом УАН був член УНТ, організатор і директор Київського міського художньо-промислового і наукового музею[1] М. Ф. Біляшівський. Його кандидатуру було ухвалено на Спільному зібранні 24 травня 1919 р., а 31 травня 1919 р. через «потайне голосування» його обрано академіком по кафедрі української археології І відділу [1, с. 224, 442-444; 18, с. 4].

Оскільки на початку свого становлення українське мистецтвознавство було у тісному зв'язку з археологією, М. Ф. Біляшівський у контексті археологічних розвідок міг не лише досліджувати проблеми пов'язані з мистецтвом, але й займатись пам'яткоохоронною роботою. Про його самовіддану працю з охорони пам'яток свідчить, наприклад, те, що він був одним

[1] Тепер — Національний художній музей України.

з 16 академіків, які працювали у Києві у важкий 1920 р. [1, с. 256]. Він продовжував працювати у Києві до своєї смерті 21 квітня 1926 р. Протягом роботи в Академії він організував та очолював Комісію для складання археологічної карти (1920 р.), Комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва (1920 р.), був заступником голови в Археологічній комісії (1921 р.) [21, арк. 1 зв.], Софійської комісії (1923 р.), а також членом Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) (1924 р.), Золотарської комісії (1922 р.) [11, с. 64; 12, с. 116].

Наступним академіком став мистецтвознавець з Петрограда, професор Харківського університету та член секції мистецтв УНТ Ф. І. Шміт. Його кандидатуру на обрання дійсним членом Академії по кафедрі історії всесвітнього мистецтва І відділу було ухвалено 30 травня 1921 р. А вже 6 червня 1921 р. Спільним зібранням його як академіка затверджено одним з редакторів енциклопедичного словника. Формально ж його обрали лише 13 червня 1921 р. «більшістю голосів проти двох» [1, с. 470-471].

За час роботи в Академії Ф. І. Шміт розгорнув активну діяльність зі створення мистецтвознавчих та пам'яткоохоронних установ в УАН. Він організував та очолював Кабінет мистецтв (1921 р.), Музей-кабінет дослідження дитячої художньої творчості при ньому (1922 р.), Археологічну комісію (1921 р.) та комітет (1922 р.), а згодом — ВУАК (1924 р.) та Софійську комісію (1921 р.) при них.

Через специфіку мистецтвознавчого методу Ф. І. Шміта, сформованого ще у Харківському університеті, його кафедра зосереджувала свою увагу на дослідженні історії всесвітнього мистецтва (особливо Візантії) та пам'яткоохоронній роботі. Тому й вивчення проблематики по цьому напряму проводилось не лише через Кабінет мистецтв, але й через археологічні комісії-комітети. Також Ф. І. Шміт та співробітник Кабінету мистецтв Б. С. Бутник-Сіверський зробили вагомий внесок у дослідження дитячої художньої творчості [13, с. 116-122].

Широка робота Ф. І. Шміта з дослідження та охорони пам'яток мистецтв хоч і стала великим внеском у розвиток мистецтвознавчих досліджень, проте мала неоднозначний відгук у науковому середовищі Києва. 29 грудня 1924 р. академік пише лист Спільному зібранню ВУАН з роз'ясненням причин переходу на роботу до Російського інституту історії мистецтв у Ленінграді. Серед них він відзначає несприятливу ситуацію в «позаакадемічних впливових українських колах», які створили йому негативну репутацію «ворога української культури». Офіційно з 1 січня 1925 р. Ф. І. Шміт вийшов «поза штат» ВУАН. Проте він і у Ленінграді продовжив свою співпрацю з Кабінетом дитячої творчості [22, арк. 16-17; 23, арк. 65-66].

У 1922 р. після реорганізації дійсних академіків на І відділі залишилось лише 8, з них 3 були мистецтвознавцями: по кафедрі української археології — М. Ф. Біляшівський, по кафедрі історії всесвітнього мистецтва — Ф. І. Шміт, по кафедрі історії українського мистецтва — член секції мистецтв УНТ О. П. Новицький [1, с. 334-335].

О. П. Новицького 11 травня 1922 р. на засіданні І відділу рекомендував на посаду Ф. І. Шміт. 12 червня 1922 р. його було висунуто Спільним зібранням ВУАН і затверджено на штатного дійсного академіка 26 червня 1922 р. [1, с. 486-487]. Вже 12 вересня 1922 р. О. П. Новицький переїхав з Криму, де він був професором Феодосійського інституту народної освіти та завідувачем Феодосійського археологічного музею, до Києва [7, с. 28]. Тут він працював у ВУАН до своєї смерті 24 вересня 1934 р.

Організаційна діяльність О. П. Новицького мала найбільший вплив на подальший розвиток мистецтвознавчих досліджень в Академії. За 12 років своєї роботи у Києві він брав участь в організації та очолював 8 структурних підрозділів ВУАН. У 1923 р. він створив та очолив Кабінет українського мистецтва та музеї при ньому (Музей діячів України та Театральний музей), а також гурток для молодих науковців «Studio» (1926 р.). При цьому ж Кабінеті до січня 1924 р. (після — увійшла до складу ВУАК) діяла Золотарська комісія, у якій також головував академік. З 1922 р. О. П. Новицький був секретарем Археологічного комітету, а після його реорганізації — очолив ВУАК (1924 р.). У складі останнього за його ініціативи 1923 р. відновила діяльність Софійська комісія, яку він також очолив.

Таким чином, під керівництвом академіків-мистецтвознавців наукова робота зосередилась у комісіях та по кабінетах при І відділі. Варто підкреслити, що початковий стан розвитку української мистецтвознавчої науки зумовив тісні міжпредметні зв'язки з іншими українознавчими галузями (археологією, етнографією). Завдання, які ставили перед собою мистецтвознавці (збирання, дослідження та охорона пам'яток культури) на той час були нероздільними з археологічною галуззю і потребували консолідації наукових сил, оскільки не завжди мали забезпечення адміністративними повноваженнями від держави.

Крім структурних підрозділів І відділу, в Академії діяли установи, які керувались Спільним зібранням (Радою) ВУАН. Відповідно до статуту, вони утворювались у випадках коли установа потребувала окремого бюджет або залучення

співробітників різних відділів [2, с. 345]. Такі установи стали ще однією групою інституцій, у яких працювали київські мистецтвознавці. До них відносились музеї, прикріплені до ВУАН: спершу, ще у 1918 р., до Академії приєднався Музей мистецтв Ханенків, а у 1921 р. з нього утворилась Картинна галерея. Академіки-мистецтвознавці входили до музейних комітетів, які керували діяльністю музеїв разом з їх директорами.

Також протягом 1919-1923 рр. при Спільному зібранні діяла Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України, а з 1920 р. — Комісія енциклопедичного словника. Вони мали забезпечити становлення українського мистецтвознавства, як наукової галузі, науковою термінологією рідною мовою та висвітленням основних історичних віх та постатей у довідкових виданнях відповідно.

З 1925 р. на бюджеті Ради ВУАН перебував ВУАК, який проте керувався І відділом, оскільки очолювався академіком О. П. Новицьким. Цей комітет був результатом об'єднання зусиль українознавчих підрозділів ВУАН з метою збереження, охорони та дослідження рухомих і нерухомих пам'яток культури. Такий структурний розподіл ВУАН, з деякими змінами залежно від потреб часу, діяв до 1934 р.

Отже, завдяки заснуванню у 1918 р. УАН у Києві вперше вдалось консолідувати наукові сили, з метою дослідження мистецтва. З самого початку створення Академії в ній активізувався процес формування нової української мистецтвознавчої науки, створювались структурні установи, які мали забезпечити не лише вивчення мистецтва, а й збирання та захист культурних цінностей, їх музеєфікацію та введення у науковий обіг.

Література:

1. Історія Академії наук України. 1918—1923: Документи і матеріали / П. С. Сохань (відп. ред.), В. Г. Шмельов (ст. упоряд.). — Київ: Наукова думка, 1993. — 572 с.
2. Історія Національної академії наук України. 1924—1928: Документи і матеріали / О. С. Онищенко (відп.ред.), В. А. Кучмаренко (упоряд.). — Київ: НБУВ, 1998. — 762 с.
3. Рання історія Академії наук України: 1918—1921 / Ю. О. Храмов. — Київ: Манускрипт, 1993. — 245 с.
4. Палій В. М. Національна академія наук України. 1918—2008. Персональний склад / В. М. Палій, Ю. О. Храмов. — Київ: «Фенікс», 2008. — 352 с.
5. Матвєєва Л. В. Становлення Української академії наук (1918—1928 рр.) / Л. В. Матвєєва // УІЖ. — 2008. — №6. — С. 4—26.
6. Білокінь С. І. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. — 286 с.
7. Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність / О. І. Бонь. — Київ: Рідний край, 2004. — 219 с.
8. Бонь О. І. Федір Ернст та його діяльність у мистецтвознавчих наукових осередках у 1920—1930 роках / О. І. Бонь // Краєзнавство. — 2012. — №3. — С. 161—169.
9. Ходак І. О. Данило Щербаківський як організатор академічної науки / І. О. Ходак // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. — К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. — Вип. 7. — С. 119—129.
10. Афанасьєв В. А. Дослідник українського мистецтва Григорій Павлуцький / В. А. Афанасьєв // Народна творчість та етнографія. — 2003. — №4. — С. 13—22.
11. Нестуля С. І. Археологічний комітет Всеукраїнської Академії наук: етапи становлення / С. І. Нестуля; відп. ред. Толочко П. П. — Полтава: Вид. центр «Археологія», 1997. — 88 с.
12. Колеснікова В. А. Археологічні установи української академії наук у перші роки її існування / В. А. Колеснікова // Археологія. — 2012. — №1. — С. 115—122.
13. Ходак І. О. Кафедра всесвітнього мистецтва Всеукраїнської академії наук: інституції, персоналії, основні напрями досліджень / І. О. Ходак // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. — 2014. — №4—5. — С. 115—122.
14. Ходак І. О. Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства (1922—1930): основні напрями діяльності / І. О. Ходак // Від України до УРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 80-річчя перенесення столиці радянської України до міста Києва, м. Київ, 12 грудня 2014 р. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. — 268 с.
15. Ходак І. О. Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства: початковий етап діяльності (1922—1924) // Студії мистецтвознавчі. — 2014. — Чис. 2. — С. 109—125.
16. Вернадский В. И. Дневники 1917—1921: октябрь 1917 — январь 1920. [Щоденники] / М. Ю. Сорокина, С. Н. Киржаев, А. В. Мемелов, В. С. Неаполитанская. — Київ: Наукова думка, 1994. — 272 с.
17. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Київі. — Київ: Видання Української Академії наук, 1919. — IV, 88, XXXIV с.
18. Перший піврік існування Української академії наук у Київі та начерк її праці до кінця 1919 року / Українська академія наук. — Київ: Друкарня Українського Наукового Товариства, 1919. — 25 с.
19. Культурне будівництво в УРСР. 1917-1927: Збірник документів і матеріалів / Упор. В. М. Волковинський та ін. — Київ: Наукова думка, 1979. — 667 с.
20. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917—1941 рр.): Джерелознавче дослідження. — Дрогобич: «Колос», 2013. — Т. 2. — 1066 с.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 279, спр. 807, 1 арк.
22. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 26316, 18 арк.
23. ІР НБУВ, ф. 279, спр. 907. 73 арк.

Сичка М. Л. Основание искусствоведческих учреждений в структуре Украинской академии наук в 1918-1922 гг. — Статья.

Аннотация. В статье освещается организационная деятельность искусствоведов Киева (Г. Г. Павлуцкого, В. Л. Модзалевского, М. Ф. Биляшевского, Ф. И. Шмита, А. П. Новицкого и др.) по основанию искусствоведческих учреждений в Украинской академии наук (с 1921 г. — Всеукраинской академии наук). Проанализировано их вклад в развитие научной отрасли путем создания специальной исследовательской базы при Академии. Рассмотрено влияние советской власти на формирование структуры Академии. Исследовано место академиков-искусствоведов в становлении искусствоведческих институтов Академии.

Ключевые слова: искусствоведы Киева, кафедра всемирного искусства, кафедра украинского искусства, ВУАН, Г. Г. Павлуцкий, М. Ф. Беляшевский, Ф. И. Шмит, А. П. Новицкий.

Sichka M. Foundation of art institutions in the structure of the Ukrainian Academy of Sciences in 1918-1922. — The Article.

Summary. The article highlights the organizational activity of art historians in Kyiv (H. Pavlutsky, V. Modzalevsky, M. Biliashivsky, T. Schmitt, A. Nowicky etc.) on the foundation of art institutions in the Ukrainian Academy of Sciences (from 1921 — All-Ukrainian Academy of Sciences). Analyze their contribution to the development of the scientific field through a special research base in the Academy. Considered the influence of Soviet regime on the structure of the Academy. Studied position of academics of art history in the development of art institutions of the Academy.

Keywords: art historians of Kyiv, Department of World Arts, Department of Ukrainian art, Ukrainian Academy of Sciences, H. Pavlutsky, M. Biliashivsky, T. Schmitt, A. Novitsky.

УДК 378

Серебряннікова Н.І.,
к.і.н., доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ІСТОРИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Анотація. Робота присвячена аналізу способів перекладу історичних термінів з англійської мови на російську на матеріалах «Англо-русского исторического словаря», за редакцією Ніколаєва Г.А. До нього увійшли біографії ключових фігур у світовій історії, історичні коментарі щодо окремих історичних регіонів, релігійні та політичні рухи, міжнародні організації, ключові битви і місця.

Ключові слова: переклад, історичний термін, спосіб перекладу, імена власні.

Переклад історичних термінів пов'язаний з наявністю певних труднощів, від подолання яких залежить якість передавання інформації на іншу мову. Перш за все, слід зазначити легкість перекладу історичних термінів, багато з яких зближуються і навіть розчиняються в загальновживаній лексиці. Історичні терміни, проте, вимагають певних правил перекладу, які обумовлені фоновим знанням і традицією, прийнятою в мові перекладу.

На думку Міньяр-Бєлоручевої А.П. та Покровської М.Е історичні терміни — це лексичні одиниці, що позначають категорії і поняття методології історії і поняття історії подій. Останні відобразили матеріальні і духовні здобутки діяльності людей [2, 47].

Отже, для кваліфікованого перекладу історичних текстів необхідні знання не тільки філологічні, але й навички роботи з історичними джерелами, текстами, тобто кваліфікація історика.

Об'єктом дослідження є особливості перекладу історичних термінів на матеріалі «Англо-русского исторического словаря», автор — Ніколаєв Г.А., виданого в 1995 році [3].

На сьогоднішній день, історична наука має власну теорію, тобто має категоріальний апарат, відповідний її пізнавальним функціям і визначений колективним досвідом осмислення минулого. Природа історичного терміну випливає з предмету дослідження і відбиває динаміку суспільних та культурних змін.

Поняття, що використовуються істориком, досить часто виходять за межі чисто професійної діяльності та активно існують у політичному, соціальному, культурному контекстах. А це призводить до злиття термінологічного слова з лексикою «спільної мови» і, врешті-решт, до зміни змісту.

Як зауважує М.С. Бобков — поняття, що використовується для визначення (а не інтерпретацій) змісту, має бути точним, адекватним і однозначним. Багатозначність, що використовуються сьогодні істориками термінів, призводить або до нерозуміння їх змісту, плутанини: одним і тим самим словом-терміном позначаються зовсім різні поняття; або до того, що в кожному окремому випадку поняття треба визначати, але тоді воно перестає бути поняттям і його використання втрачає всякий сенс [1, 102].

Вважаємо за потрібне відзначити і ще одну важливу якість, пов'язану із використанням термінів, які перекладаються із інших мов. Використання прямого перекладу (мовної «кальки») призводить до спотворення сенсу поняття. Адже «міжнародність» поняття, спільна термінологія, навіть при різному фонетичному та граматичному оформленні, термінів у кожній окремій мові, є найважливішою передумову розуміння проблеми.

З урахуванням всього вищезазначеного перейдемо до способів перекладу історичних термінів.

Для аналізу ми обрали 390 термінів із «Англо-русского исторического словаря» — по 15 перших термінів кожної літери англійської абетки.

За своїми **семантичними** ознаками терміни можуть бути поділені на декілька лексико-тематичних груп. В нашій роботі ми поділимо терміни за такими критеріями значень:

- топоніми;
- етноніми;
- антропоніми;
- інші поняття.

Як ми можемо побачити з таблички вище, істотну перевагу має тематична група історичних термінів «Антропоніми». Її можна поділити на такі змістові підгрупи:

- Імена історичних діячів (президенти, королі та королеви, військові, Папи, богослови, політичні діячі тощо): *Cabarrus Francois, Ba Maw, Eadred, Fabian Saint, Kaahumanu, Paasikivi Juho.* Імена вчених, представників різних історичних шкіл: *Oakley Kenneth Page, Xenophon.*

— Міфоніми. Градація в цій групі є важливою для професійних істориків, тому ми розділимо їх на дві підгрупи, а саме: імена релігійних персонажів, які відносяться до монотеїстичних релігій (християнство, іслам, буддизм, іудаїзм): *Aaron, Abaddon,Yahweh* та імена божеств ті інших персонажів в давніх культурах з політеїстичними релігіями: *Baal, Ea, Iachus, Oannes, vahana.*

Досить велика кількість термінів також належить до таких тематичних груп як «Інші історичні поняття». Вона включає в себе різноманітні історичні терміни серед яких є терміни, які відображають різні історичні реалії. Наприклад, *Caballero, gabelle, kabana, qadi* тощо.

Тематична група «Топоніми» складається з термінів, які є назвами: регіонів в різних історичних періодах: *Dacia,Saba, Tabal, Xanthus, Yafo.*

Терміни, які відносяться до тематичної групи «Етноніми» також не є дуже частотними. До них відносяться назви племен, народів: *Ga, Gabar, Ha, Iapigus, Kababish, Nabataeans, Pa, Taabwa* тощо.

Пропонований читачеві перший досвід такого словника допоможе зрозуміти текст з літератури, суспільних наук, оскільки крім суто історичних термінів і назв історичних подій в нього включені терміни з археології, етнографії, архітектурі, міфології, історії релігії, назви стародавніх і сучасних народів, держав і організацій, історичні назви сучасних міст і т.д.

Abashevo culture *– археол. абашевская культура бронзового века Поволжья и Приуралья.*

Cable *– архит., витой орнамент.*

Caboched *– геральд., срезанный.*

EAM *– ЭАМ <Греческий национально-освободительный фронт>, комм., антифашистская организация в Греции (1941-45).*

Earplug *– этн., ушная подвеска.*

Gad *– библ., Гадово колено (Вт. XXIII, 20, 21).*

Habad *– Хабад, евр. движение.*

Iberians *– иберы, древн. Народ Испании.*

Оскільки існує певна специфіка при перекладі імен та прізвищ (наприклад, іноді перекладач помилково називає св. Іоанна Богослова Джоном теології, а палац Ірода Великого, згадуваний у відомому романі Булгакова, палацом Геродота), в словник включена добірка імен найвизначніших діячів світової історії, яка, зрозуміло, не є всеосяжною, але в деяких випадках відсутності тієї чи іншої прізвища дозволяє передати її за аналогією.

Jabotinsky *– Владимир Жаботинский, Владимир Евгеньевич, сионистский деятель (1880-1940).*

Ubico (Castaneda), Jorhe *– Убико (Кастаньеда), Хорхе, гватемальский диктатор (1878-1946).*

Wadd *– Бадд.*

Yahweh *– Яхве (Ягве; Иегова), имя бога в иудаизме.*

Специфіка словника зажадала від упорядника забезпечити більшість статей невеликими анотаціями, які містять коротку характеристику явища чи події, в т.ч. дату і назву держави; в персоналіях вказані роки життя або правління (для стародавніх правителів) і міститься коротке визначення: державний діяч, політичний, комуністичний, військовий, релігійний і т. п.

Yajurveda *– Яджурведа, сборник ведической литературы.*

Yakima *– якима, индейское племя Сев. Америки.*

Xavier, Saint Francis *– Хавьер, Святой Франциско, катол. миссионер (1506 – 52).*

Wafdist Youth, League of *– Организация вафдистской молодежи, молодежная организация «Вафд» в Египте (осн. 1957).*

Waal Interglacial Stage *– геол. ваальское межледниковье (плейстоцен).*

Vaishnavism *– вишнуизм, поклонение инд. богу Вишну и его воплощениям (Браме и Кришне).*

Історичний термін виступає як самостійно існуюча одиниця перекладу, яка вимагає свого способу перекладу. Він полягає у виборі: 1.транскрипція і транслітерація; 2.транскрипція + транслітерація + морфологічна адаптація під російську мову; 3. калькування; 4. еквівалент; 5.розширення; 6.звуження.

1. Транскрипція та транслітерація

Транскрипція (передача звукової форми слова мови оригіналу) та транслітерація (передача слова мови оригіналу по літерах) — найбільша група, яку ми виділили (складає 65 % всіх термінів). Частіше за все транскрипцією та транслітерацією передаються власні назви (антропоніми, етноніми, топоніми) та інші назви. Наприклад:

Aaron *библ. Аарон, евр. первосвященник (Исх. XXVIII, 1).*

ba *ба, душа в древнеегип. мифологии.*

I li *«И Ли», кит. конфуцианский канон*

maarib *маариб, евр. вечерняя молитва.*

rabassa morta *«Рабасса морта», договор между землевладельцем и крестьянином, съемщиком земли в Каталонии (16-19 вв.).*

2. Транскрипція + транслітерація + морфологічна адаптація під російську мову

За нашими спостереженнями близько 3% термінів перекладаються не тільки за допомогою калькування та транслітерації, але й адаптуються

морфологічно до мови використання. В нашому випадку до російської мови. Розглянемо приклади:

Abashevo culture *археол. абашевская культура бронзового века Поволжья и Приуралья.* ***Gabar*** *гебры, зороастрийцы Ирана.*

Habakkuk, The Book of *Книга пророка Аввакума (ветхозаветная литература).* ***Iacchus Иакх****, древнегреч. божество.*

maa-aluse*, маалусы, подземные духи в эстонской мифологии.*

3. Калькування

Такий тип перекладу полягає у дослівному перекладі власного імені по частинах з наступним складанням цих частин в одне ціле. В зазначеному переліку термінів зустрічається 20 випадків такого перекладу, що складає 5% із загальної кількості.

«E pluribus unum» *(лат.) «из многих один», девиз, изображенный на гос. печати США (1776) и на амер, монетах.*

ealdorman *олдермен, старейшина в англосаксонском обществе.* ***Fabian Society*** *«Фабианское общество», англ. социалистическое общество (осн. 1883).*

IAEA *МАГАТЭ < Международное агентство по атомной энергии>.*

IBEC *МВЭС <Международный банк экономического сотрудничества>.*

Jacobin Club *якобинский клуб, левая полит, группировка времен Великой франц. революции.*

Kabwe man *человек Кабве, остатки первобытного человека, найденные в Брокен Хилле <Кабве>.*

OAS *ОАГ < Организация американских государств*

oath-breaker *клятвопреступник.*

Waal Interglacial Stage *геол. ваальское межледниковье (плейстоцен)*

4. Еквівалент

Такий спосіб перекладу є достатньо популярним у текстах наукового, публіцистичного та художнього стилів, адже його використовують для перекладу понять, які існують в обох мовах та однаково зрозумілі англомовним та україно- або російськомовним реципієнтам. Еквівалент був використаний у 12% випадків.

Aaronic priesthood *Ааронов чин, категория духовенства у мормонов.* ***abaciscus*** *архит., плитка мозаики.*

Baalism *ідолопоклонство*

Babel, Tower of *Вавилонская башня.* ***cabling*** *архит, заполнение (каннелюр колонны).* ***Dacke War*** *восстание Дакке, крестьянское восстание в Швеции (1542—43).*

Dade Massacre *Дейдово побоище, расправа индейцев над отрядом майора Дейда накануне Флоридской войны (дек. 1835).* ***earl*** *1) граф; 2) эрл, представитель родовой знати в раннесредневековой Англии.*

earplug *этн. ушная подвеска.*

fabricator *археол. отбойник.* ***Earth Mother*** *Мать Земля, божество в древн. религиях.* ***jackstones*** *игра в камешки.*

Nafels, Battle of *Нефельское сражение 1388 (история Швейцарии).*

oath *клятва; присяга.*

Rabulist riots *рабулистские волнения (история Швеции, 1838).*

tabernacle *1) жилище, обитель; 2) библ. скиния, передвижное святилище, построенное Моисеем; 3) храм, молельня; 4) церк. дарохранительница; 5) церк. рака, гробница святого.*

table *1) плита; дощечка; 2) надпись на плите; скрижаль; 3) табель; список; 4) орхит, карниз; 5) церк. престол;*

5. Розширення

Перекладач іноді змушені порушити правило незмінності інформації при перекладі. Він повинен виділити, а деколи і пояснити факти, не пояснені в оригіналі, що приводить до розширення інформаційної структури тексту. В наданій нами вибірці таких варіантів перекладу зустрічається 5%.

cable *архит, витой орнамент.*

Gad *библ. Гадово колено (Вт. XXIII, 20, 21).* ***Ibero-Maurusian industry*** *археол. иберо- мавр ская палеолит. индустрия (культура) Сев. Африки.* ***oak-apple day*** *день возвращения короля Карла II (29 мая)*

Obadiah, Book of *Книга пророка Авдия (ветхозаветная литература).*

Sabbatarian *еврей, соблюдающий субботу.*

O.B.E. *кавалер ордена Британской империи.*

SA CA*, нацистские штурмовые отряды в Германии.*

Ubiquitarians *убиквисты, лютеранские богословы, признающие телесную вездесущность Христа.*

wage-price control *контроль над заработной платой и ценами.*

wager of battle *решение спора в личном поединке.*

6. Звуження

Близько 10 % від усіх термінів зустрічається прийом перекладу — звуження. Найчастіше в використанні історичної термінології його використовують при перекладі археологічних культур, назв династій. Цей висновок підтверджується наведеними прикладами.

Abbadid dynasty *Аббадиды <Абадиты>, мусульм. династия в Андалусии (11 в.).*

babe in Christ *религ. новообращенный.* ***Kachemak culture*** *Качемак, археол. культура Аляски.*

Kadamba family *Кадамба, династия в Индии (4—6 вв.).*

Mac family *Мак, феод, дом в Сев. Вьетнаме (1527-92).*

Rabbinic Judaism *раввинизм, религ. система в традиционном иудаизме.*

Saale Glacial Stage *геол. Заале, оледенение в Сев. Европе.*

Tabgatch Dynasty *Табгачи*

За статистикою, найбільш вживаними в словнику є власні назви. Отже, розглянемо їх особливості.

Імена власні найчастіше створюють власні системи і складні структури, в яких перекладачеві необхідно розібратися для повного розуміння перекладного матеріалу. Класифікації таких структур, і способи їх створення надає ряд наукових робіт , представлених в бібліографічному списку.

У сучасній лінгвістиці власні імена часто визначаються як лексичні одиниці, на відміну від загальних слів, які вважаються позначальними одиницями . Іншими словами, основна функція власного імені — номінативна, призначена для розрізнення однотипних об'єктів [**4**, 153].

Вивченням власних назв займається особливий розділ лінгвістики — **ономастика**. Ця наука присвячена класифікації онімів, історії їх виникнення і перетворення, а також вивченню їх значень і різноманіття.

У нашій роботі ми розглянемо ряд класифікації імен, запропоновані А. В. Суперанською. Авторка у своїй класифікації спирається на різних лінгвістів XX століття, як російських, так і закордонних. Дослідниця виділяє свої, на наш погляд, більш точні, більш конкретні підкатегорії, які і роблять цю класифікацію найповнішою. :

1) Імена живих істот і істот, які сприймаються як живі

а) антропоніми (індивідуальні та групові);

б) зооніми (індивідуальні та групові);

в) міфоніми.

2) Іменування неживих предметів:

а) топоніми;

б) космонімія і астроніми;

в) фітонімів;

г) хрематоніми;

д) назви засобів пересування;

е) сортові та фірмові назви.

3) Власні імена комплексних об'єктів:

а) назви підприємств, установ, товариств, об'єднань;

б) назви органів періодичній пресі;

в) хрононіми;

г) назви свят, ювілеїв, урочистостей;

д) назви заходів, кампаній, воєн;

е) назви творів літератури і мистецтва;

ж) документоніми;

з) назви стихійних лих;

і) фалероніми. [**5**, 174-205]

Саме ця класифікація була прийнята нами як робоча для систематизації вибірки з обраного словника.

Розглянємо імена власні більш докладно. В словнику зустрічаються наступні види власних назв — антропоніми, міфоніми, топоніми. Наведемо більше прикладів.

1) Імена живих істот і істот, які сприймаються як живі

а) антропоніми (індивідуальні та групові);

- імена реальних історичних персоналій

Abahai *Абахай <Тай-цзун>, маньчжурский хан (1592-1643).*

Babak *Бабак <Папак>, руководитель народного восстания в Зап. Иране и Азербайджане (ок. 798—838).*

Fabiola, Saint *Фабиола, святая, христианка, учредившая первую общественную больницу в Зап. Европе (ум. ок. 399).*

- назви династій

Kadamba fam*ily Кадамба, династия в Индии (4—6 вв.).*

Mac family *Мак, феод, дом в Сев. Вьетнаме (1527-92).* ***б) міфоніми;***

- імена, пов'язані з монотеїстичними (світовими) релігіями

Gabriel *1) Гавриил, архангел; 2) Габриель, руководитель восстания рабов в США (ок. 1775-1800).*

Iblis *Иблис, имя дьявола в исламе.*

— імена, пов'язані з політеїстичними релігіями та племінними культами

Daedalus *Дедал, герой древнегреч. мифологии.*

Earth Mother *Мать Земля, божество в древн. религиях.*

Iasion *Иасион, герой древнегреч. мифологии.*

2) Іменування неживих предметів:

топоніми;

- географічні назви. Найчастіше зустрічаються назви міст чи інші географічні об'єкти, які пов'язані з історичними подіями.

Dachau *Дахау, нацистский концлагерь в Германии.* ***Gades*** *Гадес, финикийская колония в устье р. Бетис <Гвадалквивир>.*

La Chapelle-aux-Saints *археол. Ла-Шапель-о-Сен, палеолит, стоянка во Франции.*

- сталі назви відомих пам'ятників архітектури та культури

Babel, Tower of *Вавилонская башня*

Caaba *1) Кааба, главное святилище ислама; 2) место паломничества*

3) Етноніми

- історичні народи

Daci *даки, группа фракийских племен.* ***Iapyges*** *япиги, древн. иллирийское племя*

- сучасні племена та етноси

Dafla *дафла, народ Индии и Бутана.*

Ga *га, народ Ганы.*

Ha *ха, народ Танзании. – Назви археологічних культур* (Археологічна культура є сукупністю матеріальних решток, залишених певним соціальним організмом, який існував у минулому. Взаємозв'язки елементів матеріальної культури відбивають соціальноекономічну структуру та функціонування минулого соціуму).

Kachemak culture *Качемак, археол. культура Аляски.*

Nachikufan industry *археол. Начикуфу, неолит, индустрия Центр. Африки.*

Отже, в результаті аналізу 390 історичних термінів з англо-російського історичного словника, можемо відзначити наступну специфіку в перекладі історичних термінів.

За семантичними ознаками терміни поділяються топоніми, етноніми, антропоніми, інші поняття. Найбільша група – антропоніми, що складає 48% від загальної чисельності. Меншою групою є – інші історичні поняття (40 %). Найменшими групами, за статистикою, є топоніми та етноніми (по 6%).

Розглядаючи особливості перекладу історичних термінів в історичних словниках, ми виділили наступні способи перекладу, які використав автор – 1.транскрипція і транслітерація; 2.транскрипція + транслітерація + морфологічна адаптація під російську мову; 3. калькування; 4. еквівалент; 5.розширення; 6.звуження.

Література:

1. Бобков М.С. Терминологический инструментарий исторической науки: к постановке проблемы / М.С. Бобков // Научные ведомости БелГУ. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. – 2010. – №13 (84).- Вып. 15. – С. 102 – 108.
2. Миньяр-Белоручева А.П., Покровская М.Е. Особенности перевода исторических терминов / А.П. Миньяр-Белоручева, М.Е.Покровская // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика. – 2013. – Том 10. – №2. – С.47-53.
3. Николаев Г. А. Англо-русский исторический словарь: 30 000 имен, названий, терминов / Г.А. Николаев – М.: Издательская группа «Прогресс», «Лексикон», 1995.-464 с.
4. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М., 1986.
5. Суперанская Л.В. Структура имени собственного / Л.В. Суперанская– М.: Наука, 1969. – 207с.

Серебрянникова Н.И. Особенности функционирования и перевода исторических терминов – Статья.

Аннотация. Работа посвящена анализу методов перевода исторических терминов с английского языка на русский на материалах «Англо-русского исторического словаря» под редакцией Николаева Г.А. В него вошли биографии ключевых фигур мировой истории, исторические комментарии относительно отдельных исторических регионов, религиозные и политические движения, международные организации, ключевые битвы и места.

Ключевые слова: перевод, исторический период, метод перевода, имена собственные.

Serebryannikova N. Functional Equivalence And Translation of historical terms. – Article.

Summary. The work is devoted to the analysis of the difficulties arising from the translation of historical terms from English to Russian and our main source is «English-Russian historical», by Nikolaev G. It includes biographies of key figures in world history, historical summaries for each country, and entries on religious and political movements, international organizations, and key battles and places.

Key words: translation, historical period, method of translation, proper names.

УДК 327(477)

Тімкін І.Ф.
к. і. н.,доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін ДУТ, м.Київ

Новікова Н.Є.
старший викладач кафедри соціальних технологій НАУ, м.Київ

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті на основі останніх досліджень і публікацій розглянуто сучасні підходи до визначення поняття «національна безпека», зроблено структурно-функціональний аналіз системи забезпечення національної безпеки України, яка була б адекватною протидією загрозам життєво важливим національним інтересам.

Ключові слова: національна безпека, система забезпечення національної безпеки, функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України.

Постановка проблеми. У новій редакції Стратегії національної безпеки України, яка прийнята у травні 2015 р., передбачається «...створення нової системи забезпечення національної безпеки України, що здатна протистояти російській загрозі, яка має довгостроковий характер, і враховує докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України.

Ця обставина і визначає актуальність розв'язання проблеми, яка досліджується. Вона обумовлена наявними загрозами прогресивному розвитку як на національному, так і на міжнародному рівнях».

На підставі аналізу сучасних досліджень і публікацій [1-10] можна зробити висновок про те, що проблеми забезпечення національної безпеки України в умовах соціальних трансформацій, актуальні напрями підвищення ефективності системи забезпечення національної безпеки, її функції та завдання розглядаються у наукових працях вітчизняних дослідників, а саме: В.І. Абрамова, О.П. Дзюбаня, Д.Я. Кучми, В.А. Мандрагелі, Г.П. Ситника, В.Ф. Смолянюка, М.М. Шевченко та інших. Проте, незважаючи на значну кількість робіт з теми, яка розглядається, на сьогодні залишилось багато невизначених питань щодо теоретичного аналізу ефективності системи забезпечення національної безпеки України.

Саме тому, **мета статті** полягає у спробі побудувати організаційно-функціональну структуру системи забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Проблеми, пов'язані з безпекою як соціальним явищем, завжди хвилювали людство. Біля джерела дослідження цього питання стояли такі мислителі минулого як Публій Овідій, Геракліт, Цицерон, Тібулл, Горацій, Сенека, Августин Блаженний, Макіавеллі, Гуго Гроцій, Клод Сен-Сімон, Шарль Монтеск'є та інші, які пов'язували безпеку передусім з державними утвореннями та зовнішніми загрозами.

З виникненням національних держав, перетворенням їх в основного суб'єкта міжнародних відносин безпека набула характеру національної безпеки. Англійський філософ і політичний мислитель Томас Гоббс (1588-1679 рр.) вважав, що національна безпека — не просто центр державницької діяльності, вона головний сенс існування держави. Без неї, на думку Гоббса, взагалі неможлива будь-яка держава.

На розуміння поняття «національна безпека» впливають історичний і політичний досвід держав, характер політичних режимів, особливості міжнародної ситуації в конкретний історичний період, цілі зовнішньої і військової політики та інші фактори.

Ще українські гуманісти кінця XVI — поч. XVII ст. усвідомлювали необхідність створення власної держави «яка б політичними, дипломатичними, культурними, врешті військовими засобами відстоювала життя і свободу українського народу» [7, с.102].

Сучасний підхід до проблеми національної безпеки у США має доктринальний характер, що передбачає певну структуру: [2]

1. Фундаментальні (постійні) інтереси, що забезпечують безпеку, процвітання і свободи американського народу.
2. Місія країни на даному етапі (це і є доктрина, що віддзеркалює національні інтереси у конкретному розумінні президента).
3. Конкретні цільові установки, що розробляються суб'єктами національної безпеки країни (президентською «командою», державними

структурами, групами впливу, комерційними та неурядовими організаціями).

Процес розробки поглядів на національну безпеку визначають наступні фактори:

— ступінь реальності зовнішньої загрози;
— політична роль президента;
— ступінь між партійної боротьби.

Наприклад, адміністрація президента,обраного від республіканців, виявляє жорсткий реалізм, а доктрина національної безпеки зорієнтована на використання силових інструментів, підтримку союзників і вироблення такої стратегії, цілі якої можуть бути виконаними.

Демократів відрізняє лібералізм, особливо у відношенні економічних і соціальних питань.

У процесі вирішення проблем національної безпеки демократи орієнтуються більшою мірою на бажаний результат, аніж на шляхи та необхідні засоби його досягнення.

«Стратегія національної безпеки» Барака Обами, як і всі попередні доктрини подібного роду, зберігають тенденцію на підтримку американського лідерства у світі.

Одночасно вона має рід важливих нововведень:

— вперше в стратегії пропонується інтегрувати інструменти американської міцності: дипломатію, військову силу, економічні інструменти, розвитку, сили забезпечення внутрішньої безпеки;
— у стратегії мова йде про перенапруження сил в спробі консолідувати однополюсний світ. Особливий наголос робиться на розвиток освіти, охорони здоров'я, науки і техніки, вирішення проблем дефіциту державного бюджету;
— на перше місце ставиться завдання щодо забезпечення лідерства США у створенні «чистих енергетичних технологій»;
— у документі проголошується, що США мають намір зберегти військове домінування і сприяти пануванню над будь-яким потенційним суперником.

Таким чином, у новій стратегії не знята повністю теза про право Вашингтона на військово-силові дії. «...США зберігає право на однобічні дії, якщо необхідно захищати нашу країну і наші інтереси, але ми будемо намагатися дотримуватися норм, які регулюють використання сили» [2].

Проблема забезпечення національної безпеки постійно перебуває в центрі уваги провідних країн світу, а обґрунтуванню напрямів способів її розв'язання присвячено чимало наукових праць.

Але на сьогодні не існує єдиного визначення понять «національна безпека», «система національної безпеки», «система забезпечення національної безпеки». Кожна країна індивідуально визначає сфери, які вона відносить до національної безпеки, перелік об'єктів і суб'єктів її забезпечення, виходячи із тих завдань, які стоять перед державою на національному та міжнародному рівнях, та її можливостей.

Досліджуючи проблему національної безпеки України, Ліпкан В.А. [6] виокремлює різні підходи до її визначення.

1. Представники першого підходу визначають дане поняття через формальну адекватність загроз і засобів, які мають вживатися.
2. Представники другого підходу визначають дане поняття через формулу гарантій та механізмів.
3. Третій підхід, за якого аналізоване поняття виражається через здатність держави захищати свої інтереси та реалізувати свої цілі у сфері безпеки як всередині держави, так і за її межами.

Сам автор підтримує підхід, який визначає національну безпеку крізь призму гарантій, заходів і загроз із урахуванням напряму забезпечення власного розвитку.

Достатньо цікавим філософський підхід до аналізу національної безпеки, в центрі уваги якого знаходяться два аспекти герменевтики цього поняття: 1) історичну дійсність (об'єктивну реальність) національної безпеки як вона розвивалася, існувала як наявне буття в історичному процесі, і зараз існує як об'єктивний фактор буття (як дійсна внутрішня і зовнішня політика держави, її інститутів, інших форм соціального і культурного життя народу і соціуму, орієнтованих на національне покликання і визнання в соціумі; 2) та істину національної безпеки, яку ми маємо відкрити, пізнати, вивчити тощо.

Автори вважають, що національна безпека «...є основою для конструктивної взаємодії органів державної влади, організацій і суспільних об'єднань для захисту національних інтересів України і забезпечення безпеки особи, суспільства і держави» [1].

Національна безпека будь-якої держави внаслідок своєї багатоаспектності і комплексності потребує соціальної системи її забезпечення, основним призначенням якої є виконання певних дій, спрямованих, перш за все, на захист національних цінностей, реалізацію національних інтересів. Тобто мова іде про систему забезпечення національно безпеки [СЗНБ].

СЗНБ виступає як організаційна система державних недержавних інституцій, інших суб'єктів, які покликані вирішувати завдання забезпечення національної безпеки у визначений законодавством спосіб.

Розглядаючи СЗНБ як складову системи національної безпеки, професор Ситник Г.П. розуміє її як «...сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних,

правових та інших) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи та заклади, сили та засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та іншого характеру) щодо реалізації національних інтересів... [7].

СЗНБ є цілісною системою, елементи якої тісно пов'язані між собою. Основними елементами СЗНБ є її суб'єкти та об'єкти.

У якості основних об'єктів СЗНБ розглядаються національні цінності та національні інтереси.

Можна також класифікувати об'єкти СЗНБ через призму носіїв національних цінностей і національних інтересів. У даному разі об'єктами є держава, суспільство, людина і громадянин.

Крім цього, об'єктом СЗНБ виступає і сама СЗНБ.

Суб'єктами СЗНБ виступають: держава, суспільство, окремі громадяни.

У цьому разі можна погодитися з підходом який вважає доцільним «...під системою національної вважати певну сукупність суспільних та державних структур та недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав та свобод громадян, базових цінностей суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також підсистема державних законодавчих актів та нормативних документів недержавних (суспільних) організацій» [4].

У процесі взаємодії об'єктів і суб'єктів СЗНБ виникають деякі функціональні особливості. Так, завдання щодо забезпечення національних інтересів покладаються, передусім, на державу та її інститути, а суспільство і громадяни беруть меншу участь у відповідних процесах.

Суб'єкти СЗНБ тісно взаємодіють між собою, але кожен з них спеціалізується на вирішенні конкретних завдань відповідно до своєї предметної компетентності.

У своїй праці Шевченко М.М. розглядає функціональні компоненти СЗНБ [10].

Наприклад, аналітичний компонент включає дії, пов'язані з накопиченням та аналізом нових знань у сфері національної безпеки(інформації про реальні та потенційні загрози, національні інтереси, цінності, цілі та інші структурні компоненти національної безпеки).

Прогнозно-проектувальний компонент призначений для прогнозування міжнародної та воєнно-політичної ситуації, визначення можливих загроз і ризиків та планування діяльності органів по забезпеченню національної безпеки в напрямку досягнення національних цілей.

Конструктивно-організаційний компонент передбачає дії по реалізації конкретного впливу системи на середовище національної безпеки, на загрози національній безпеці з метою їх усунення чи мінімізації. Він також включає стратегію по використанню засобів, ресурсів, методів по забезпеченню національної безпеки.

Комунікативний компонент — це дії, що пов'язані із налагодженням взаємодії структурних компонентів в середині системи забезпечення національної безпеки та зовнішнім середовищем.

Аналіз функціональних складових СЗНБ дозволяє визначити її функції: ціле покладання, ціле визначення, ціле реалізації, організаційно-управлінська, прогностична, основоположна (фундаментальна), програмно-теоретична, планування, аналітична, інтеграційна, координаційна, соціально-адаптивна, ідеологічна, партисипаторна, моніторинг та контроль.

Відповідно до вказаного переліку функцій створюються окремі підсистеми, що забезпечують виконання завдань по забезпеченню національної безпеки.

1. Інституційна підсистема. До функцій цієї підсистеми можна віднести у першу чергу функцію цілепокладання. Вона стратегічно визначає функцію інших механізмів системи забезпечення національної безпеки і запускає функціонування всієї системи.

В цій підсистемі також реалізовується функції цілевизначення та цілереалізації, які регулюють процеси формування системи забезпечення національної безпеки з урахування контексту політичного режиму конкретної держави, домінуючої парадигми національної безпеки, рівня розвитку науки державного управління та безпекознавства. В цій системі також реалізовується програмно-теоретична функція. Саме тут розробляється та удосконалюється нормативно-правова база, що визначає умови, можливості і межі функціонування цієї системи, виробляються умови, що забезпечують ефективність функціонування механізму забезпечення національної безпеки, форми взаємодій з іншими підсистемами національної безпеки, а також міжнародними системами безпеки.

Отже, в основу цього функціонального компоненту підсистеми покладено завдання по концептуалізації національних інтересів, визначенню національних цілей забезпечення безпеки, політико-правового конструювання системи забезпечення національної безпеки. Варто додати, у цій системі здійснюється взаємодія між суб'єктами забезпечення національної безпеки, а саме: органами законодавчої, виконавчої

та судової влади, спеціалізованими органами, що безпосередньо опікуються питанням забезпечення національної безпеки, недержавними інститутами — політичними партіями, громадськими організаціями і соціально-політичними рухами, а також із суб'єктами соціального рівня — соціальними групами, спільнотами (етноси, класи, суспільного загалом), окремі громадяни і т.д.

2.Організаційно-управлінська підсистема реалізовує організаційно-управлінську, координаційну та інтеграційну функцію, які забезпечують організацію державного управління в системі забезпечення національної безпеки, а також формування та взаємодію органів державної влади, соціальних інститутів, міжнародних організацій, що опікуються питаннями забезпечення безпеки.

3.Прогнозно-проектувальна підсистема виконує функції прогностичної, аналітичну та функцію планування, що забезпечує прогнозування міжнародної, воєнно-політичної, геополітичною, геоекономічної, суспільно-політичної, економічної, демографічної ситуації, визначення можливих загроз і ризиків національній безпеці, а також планування діяльності органів державної влади, що опікуються питаннями забезпечення національної безпеки.

4. Функціональна підсистема. До функцій цієї підсистеми можна віднести фундаментальну (основоположну) функцію, що регулює процеси забезпечення національної безпеки. В основу цього функціонального компоненту підсистеми покладено завдання по забезпеченню національної безпеки.

5. Культурно-ідеологічна підсистема. До функцій цієї підсистеми можна віднести соціально-адаптивну та ідеологічну функцію.

6. Партисипаторна (громадська) підсистема. Для реалізації партисипаторної функції запропоновано особливу підсистему, що сприяє соціалізації громадян країни, з метою їх активної участі в системі забезпечення національної безпеки.

7. Комунікативна підсистема. До функцій цієї підсистеми можна віднести функцію моніторингу та контролю. В основу цього функціонального компоненту підсистеми покладено завдання встановлення доцільної взаємодії між структурними компонентами системи в процесі її функціонування за допомогою передачі інформації щодо стану національної безпеки та функціонування системи.

На основі попереднього аналізу матеріалу можемо представити систему забезпечення національної безпеки на основі принципу суспільної взаємодії як інтегровану систему, що поєднує в собі головні складові забезпечення національної безпеки, в тому числі підсистеми,як такі, що забезпечують структурно-функціональну взаємодію та структурні елементи, що регулюють відносини усередині кожної підсистеми.

Таким чином, за своєю оргнізаційно-функціональною та ресурсною спроможністю СЗНБ повинна гарантувати суверенітет, територіальну цілісність, сталий розвиток, добробут та фізичну безпеку громадян.

Література:

1. Абрамов В.І., Афоніна О.Г. Національна безпека як філософська категорія. — Режим доступу:academy.gov.ua/ei/11/txts/10avibtk.pas.

2. Баранов Н.А. Лекції по курсу «Проблемы национальной безопасности контроля над вооружениями». — Режим доступа: nicbar.ru/nazbez_lekzia3.htm/

3. Державне реагування на загрози національним інтересам України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання: матеріали круглого столу(Київ, 19 лютого 2014р.)/за ред. К.О. Ващенка, Г.П. Ситника. — К.: НАДУ, 2014. — 170с.

4. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальної трансформації(Методологія дослідження та забезпечення): Монографія. — Харків: Константа, 2006, — 440с. — Режим доступа:dspace.nlll.edu.ua/bitstream/.../Dzeban-2006.

5. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. Доп. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов, С.В. Сьомін. — К.: НІСД, 2015. — 58с. — Режим доступа:www.niss.gov.ua/...nac_bezp-182c.8.p...

6. Ліпкан В.А. «Національна безпека України: навчальний посібник. — Національна академія внутрішніх справ України, Кондор, 2008. — 551с. — Режим доступа: https://books.google.com.ua.

7. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 200. — 472с.

8. Ситник Г.П. Державне управління національної безпеки(теорія і практика)[текст]: монографія/ Г.П. Ситник.-К.: Вид-во НАДУ, 2004 — 408с.

9. Стратегія розвитку України — 2020:[Електронний ресурс]/Офіційний веб-портал Президента України.-Режим доступу:http://www.president.gov.ua

10. Шевченко М.М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. — Режим доступа: netionalsecurity.org.ua/.../funkcii-ta-zavdannya.

Тимкин И.Ф., Новикова Н.Е. Структурно-функциональная характеристика системы обеспечения национальной безопасности Украины

Анотация. В статье на основании последних исследований и публикаций рассмотрены современные подходы к определению понятия «национальная безопасность», проведен структурно-функциональный анализ системы обеспечения национальной безопасности Украины, которая была бы адекватным противодействием угрозам жизненно важных национальных интересов.

Ключевые слова: национальная безопасность, система обеспечения национальной безопасности, функции и задания системы обеспечения национальной безопасности Украины.

Timkin I., Novikova N. Structural and functional characteristics of the Ukrainian national security.

Annotation. Based on the research and publications the article provides modern approaches and understanding of «national security», provides structural and functional analysis of national security system of Ukraine, that would adequately protect against threats to vital national interests.

Key words: national security, national security system, functions and tasks of national security system of Ukraine.

УДК 262.12 (477)

Штука С. В.,
аспірантка
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

АСПЕКТ ЕКУМЕНІЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ЙОСИФА СЛІПОГО

Анотація. У статті на широкому фактологічному матеріалі аналізується історичний портрет патріарха Йосифа Сліпого, який із гідністю, винісши тортури тоталітарного режиму, відстоював і розбудовував греко-католицьку церкву. Митрополит це приклад як можна активною діяльністю зорганізувати та провести за собою все світове українство. Він підтримував ідею об'єднання церков київської традиції, щоб таким чином згуртувати націю в єдиній церкві. Ідея українського екуменізму була животворною у період пастирської діяльності Сліпого.

Ключові слова: Йосиф Сліпий, митрополит, екуменізм, унійний рух, екуменічна ідея.

Питання екуменізму не втрачає своєї актуальності. Ця ідея і сьогодні працює на користь національного й духовного відродження України. Вона знаходить підтримку як у церковних колах, так і серед широкої української громадськості. Ідея українського екуменізму була животворною у період пастирської діяльності митрополита Йосифа Сліпого. Це приклад, як можна активною діяльністю зорганізувати та провести за собою все світове українство. Він підтримував об'єднання церков київської традиції, щоб таким чином згуртувати націю в єдиній церкві

Науковці, що досліджують аспект екуменізму в діяльності Йосифа Сліпого, намагаються з'ясувати його феномен в українській історіографії. Варто відзначити ряд дослідників, які вивчали та розглядали це питання у своїх працях: Бистрицька Е. [1], Бойцун Л. [2], Кобрин М. [10], Дацько І. [9], Ходак І. [7], Сапеляк А. [6] та інші.

Мета статті — комплексно дослідити аспект екуменізму крізь призму діяльності Йосифа Сліпого. Окрім того, автор намагатиметься проаналізувати унійне питання в умовах підпілля ГКЦ. Даний аспект недостатньо висвітлений в сучасному науковому дискурсі та потребує ґрунтовного аналізу.

Початком екуменічної діяльності Йосифа Сліпого можна вважати час студіювання ще у Римі, в Григоріанському університеті, коли він побував на Велеградському з'їзді. Зокрема, з цього приводу була написана стаття «На Велеграді» (6-9 серпня 1922 р.). У доповіді митрополит згадав про культ св. Кирила та Мефодія в Україні. Для вияву єдності християнської думки згодом до Риму були привезені мощі св. Кирила [9]. Конгреси на яких Сліпий і в подальшому брав активну участь, аж до Другої світової війни, стали великим чинником у визріванні нового бачення церкви східного обряду. Саме на таких міжнародних зустрічах українська церква одержувала слово для поглиблення і всебічного висвітлення екуменічного питання.

На четвертій унійній конференції в Пінську (7-9 вересня 1933 р.) Йосиф Сліпий виступає з доповіддю про візантійську традицію, як форму культури. Питання візантизму в цей період було суперечливим, передусім серед дослідників західної культури. Однак Сліпий передбачав власну проекцію цього питання на майбутнє. Реферат з яким виступав духівник на конференції містив п'ять підрозділів: 1) розуміння візантійства; 2) складові чинники візантійства; 3) головні риси цієї культури; 4) дієвість візантійської культури; 5) візантійство як унійно-екуменічний чинник. Йосиф Сліпий намагався бути більш об'єктивним. Митрополит наголошував «тим, чим Рим був для Заходу, тим Візантія була для Сходу і слов'ян» [9].

У 1936 році у Львові було організовано з'їзд, присвячений 300-літтю київського митрополита Вельямина Рутського. Він мав на меті поглибити екуменічні студії. Йосиф Сліпий виступив з доповіддю на тему: «Погляд на з'єднинені та нез'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними». Виступ базувався на глибокій шані та любові до східної церковної традиції, яку митрополит пропагував і серед вихованців Богословської академії.

Важливим етапом для розвитку ідеї екуменізму стало написання наукових праць та послань митрополита Сліпого. На думку Івана Дацька, особливої уваги заслуговує, написаний перед Другою світовою війною «Петроградський синод 1917 р.» — це першочергове джерело про те, як народжувалась помісна церква в лоні вселенської і католицької [9]. Саме на цьому з'їзді були присутні вісім російських священиків. Цього історичного факту не можна викреслити зі сторінок історії.

Початок Другої світової війни вніс корективи в церковне життя Східної Галичини. У цей період була повністю відновлена організаційна

структура багатьох конфесій. На Західній Україні, крім пануючої греко-католицької церкви, розгорнула свою діяльність і Українська автокефальна православна церква. У жовтні 1939 р. було утворено екзархати, для поширення впливу ГКЦ на всій території Радянського Союзу. На Волині новопризначеним єпископом був М. Чарнецький, в Білорусії – А. Неманцевич, у Росії та Сибіру унійну місію виконував М. Чарнецький, а в Україні – Й. Сліпий. Усі священики мали намір шляхом проповідей та пастирського служіння втілити в життя наміри глави ГКЦ [7]. Така активна праця в напряму екуменічної діяльності дала деякі позитивні результати. Насамперед почали проводитися різноманітні церковні заходи серед населення. Один з них відбувся 1942 р. і стосувався тематики «Тиждень з'єднання церков» [4]. Проте через політичні обставини того часу не вдалося здійснити екуменічний процес серед українських церков.

22 грудня 1939 року митрополит Андрей Шептицький висвячує отця Йосифа Сліпого на архієпископа-коадютора львівського, з правом наступництва. Розпочинається новий шлях поставленого владики. Великі надії в досягненні екуменічної діяльності митрополит покладав на свого заступника Й. Сліпого. На думку А. Шептицького, той перебуваючи на посаді ректора Львівської духовної семінарії, мав насамперед розповсюджувати ідеї церковного єднання шляхом вивчення історії церкви, її прав та обрядів серед майбутніх священиків. 1943 р. глава ГКЦ запропонував для досягнення поставленої мети створити Церковну археографічну комісію як місце для дослідження історії української церкви. До складу комісії були запрошені відомі представники богослов'я, чільне місце серед них займав і Й. Сліпий. Проте через військові дії Другої світової війни Церковна археографічна комісія так і не розпочала своєї діяльності [3, с. 187].

У 1944 році митрополит розпочав пошук духовних осіб, які б змогли розвивати не лише церковне життя, але й екуменічну діяльність на всій території України. Незабаром цю місію зголосилися виконувати священнослужителі П. Процюк та Й. Кладочний [7, с. 728]. Прибувши до Києва, вони з дозволу державної влади утворили Греко-католицьку церкву. За визначенням сучасної дослідниці О. Сурмач заснована церква мала великий авторитет не лише серед католиків, а й православних та закріпила за собою парохіяльні будинки, школи, бібліотеку.

1 листопада 1944 р. не стало митополита Андрея Шептицького. Не довго перебував і Йосиф Сліпий на митроличому престолі, адже з приходом радянської влади на західноукраїнські землі він та інші духівники греко-католицької церкви були заарештовані. Розпочався період перебування пастора ГКЦ у радянських таборах, яке тривало з 1946 по 1963 роки. Однак і тут він знайшов час для екуменічної діяльності. Не раз брав участь в підпільних богослужіннях, спільно із православними священиками. Як подає у своїх споминах Франц Гробауер, що відбував покарання разом із ним, Йосиф Сліпий причащав усіх охочих, для цього використовував родзинки, що йому передавали [9, с. 13].

У таборах Йосифу Сліпому часто пропонували послухати атеїстичні лекції. Ніколи не відмовлявся, але завжди дивувався невігластву «фахівців», які доводили, що Бога немає. Відбуваючи примусові роботи, митрополит не припиняв виконувати на засланні пасторські обов'язки: приймав сповіді, висвячував у духовний сан, рятував в'язнів від гріха відчаю. «Головне — завжди зберігати рівновагу духу» — таким було його кредо.

Сам Сліпий назвав цей період «екуменізм страждання», який в реальності можна бачити в концтаборах [11].

Після свого звільнення Йосиф Сліпий приїжджає до Риму і активно включається в роботу II Ватиканського собору. Зокрема, митрополиту було надано титул кардинала.

Основними засадами екуменічної діяльності II Ватиканського собору, котрі прийняли грекокатолики стало проголошення конституції «про Літургії», в якій зазначалося про впровадження живої мови під час літургії. Першим кроком було створення міжєпархіальної літургійної комісії, яку очолив Іван Бучко. Стосовно екуменізму на II Ватиканському соборі було прийнято декрет «Про екуменізм» [5, с.106]. В даному документі знаходимо головні принципи ГКЦ відносно екуменізму. Одна з частин даного документу «особливе положення східної церкви» найбільше значення має для греко-католиків. Рішення собору стосувалися і східних християн, котрі не належать до католицької церкви, зокрема було постановлено, що: «Східним християнам, які в добрій вірі живуть відлучені від Католицької Церкви, якщо вони добровільно просять, можна уділяти святі Тайни Сповіді, Євхаристії та Єлеопомазання» [10].

Останні тези Декрету «Про Східні Католицькі Церкви» містять і промовисте зауваження, що «...ці всі права встановлюються з уваги на теперішні умови, доки Католицька Церква та Східні відлучені Церкви не дійдуть до повноти єдності» [5, с. 108].

Свідченням та виявом екуменічної позиції в ГКЦ стали послання Йосифа Сліпого. В одному із них «Про поєднання у Христі» від 3 червня 1976 року, він закликає до єдності і християн віри

євангельської, а також єговістів, зазначаючи, що серед даних християн є менше догматичної різниці і вона є не принциповою поряд з тим, що об'єднує всіх [6].

Наприкінці життя патріарх Йосиф Сліпий пише «Заповіт», в якому висловлює свої настанови українцям, щоб вони були єдині у змаганні, щодо здобуття незалежної Україні, будучи ревними християнами [10]. Своєрідною екуменічною проекцією є викладене в заповіді побажання бути похованим у соборі св. Софії у Римі, коли буде відновлена незалежність України перевести його у храм св. Юри у Львові і коли буде створений український патріархат, який би об'єднував всіх християн–українців, і відновлені богослужіння у храмі св. Софії в Києві перенести його туди [10].

Екуменізм – праця для єдності церков, була рушійною силою життя Йосифа Сліпого як священика і архієрея. Це окремий етап в еволюції унійної позиції ГКЦ. Він був учнем Шептицького і в питанні екуменізму дотримувався теж його ідей. Адже попри вісімнадцятирічне поневіряння у таборах, фізично виснажений митрополит не здався і прокладав нові шляхи до єдності. Однією із ідей, якою палав митрополит і якій присвятив усе своє життя, було бажання єдності української церкви. Митрополит розробив, а тоді невтомно і послідовно втілював свою унійну програму.

Література:

1. Бистрицька Е. В. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого престолу з Росією та СРСР 1878 – 1964. Монографія // Елла Бистрицька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
2. Бойцун Л. Патріарх Йосиф Сліпий як ісповідник ідеї національної церкви // Ідея національної церкви в Україні. – Т., 1996. – С. 10 – 13.
3. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / Василь Ленцик – Львів: Свічадо, 2004. – 608 с.
4. Любінець І. Кардинал Йосиф Сліпий про релігійні основи національного єднання українців // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. – К. – 2001. – С.103 – 108.
5. Михайлишин М. М. Блаженніший Йосиф Сліпий та ідея патріархату УГКЦ. – Львів: Свічадо, 2007. – 192 с.
6. Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському Соборі. – Львів: Стрім, 1995. – 216 с.
7. Ходак І. Екуменічна діяльність Андрея Шептицького / І. Ходак // Історія релігій в Україні: наук., щорічник, 2014. – Л.: Логос, 2014. – Кн.1. – С.726-733.
8. Хома І. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого / І. Хома. – Рим : Богословія, 1987. – 64 с.
9. Дацько І. Екуменічна й Еклезіологічна мисль патріярха Йосифа Сліпого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecumenicalstudies.org.ua/sites/default/files/docs/Ekklesiologia_Slipoho.pdf
10. Кобрин М.С. Екуменічна позиція УГКЦ: етапи розвитку та сучасні тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2013_77_76.pdf
11. Околіт Н. Лицар духу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.personal-plus.net/204/1661.html

Штука С.В. Аспект экуменизма сквозь призму деятельности Иосифа Слепого

Аннотация. В статье на широком фактологическом материале анализируется исторический портрет патриарха Иосифа Слепого, который с достоинством, вынеся пытки тоталитарного режима, отстаивал и развивал ГКЦ. Митрополит – это пример как можно активной деятельностью провести за собой все мировое украинство. Он поддерживал идею объединения церквей киевской традиции, чтобы таким образом сплотить нацию единой церковью. Идея украинского экуменизма была животворной в период пастырской деятельности Иосифа Слепого.

Ключевые слова: Иосиф Слепой, митрополит, экуменизм, унийное движение, идея экуменизма

Svitlana Shtuka An aspect of ecumenism is through the prism of activity of Yosyf Slipyj

Summary. The article offers the analysis of a historic portrait of patriarch Yosyf Slipyi on widely-spread materials, who suffered cruelty of totalitary regime with dipnity developed the Ukrainian Greek Catholic Church. Yosyf Slipyj is an example of organizing Ukrainians in the whole world and becoming its leader. He supported the concept of consolidation churches of Kyiv tradition for uniting the nation in one church. The notion of Ukrainian ecumenism was life-giving in the period of metropolitan Slipyj's parsonic activity.

Key words: Yosyf Slipyi, metropolitan, ecumenism, ecumenical movement, idea of ecumenism.

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.752(477)

Камбур А.В.,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи та кадрової політики
Буковинського державного фінансово-економічного університету.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Автор прослідковує вимушений процес засвоєння населенням нової та незвичної субсидіарної (на противагу комунітарній) та ліберальної (на противагу тоталітарній) ідеології, що робить акцент на свободі особистості та виключно на її власній відповідальності за свою долю і долю близьких людей, і яка змінює знаки традиційних цінностей на протилежні.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтири, перехідне суспільство.

Актуальність. В широкому розумінні цінностями є предмети і явища (як матеріального, так і ідеального порядку), а також їх якості і властивості, які мають певну значущість для суспільства та особистості, тобто здатні задовольняти їхні потреби та різноманітні інтереси. У соціології цінності розглядаються головним чином як соціально-нормативні регулятори суспільного життя і поведінки людей, як фундаментальні норми (моральні, законодавчо-правові, релігійні та ін.), що забезпечують цілісність соціального організму [10, с.1216].

В психології поняттю «цінність» може надаватися декілька значень, в залежності від аспекту, який на даний момент розглядається:

1) Цінність як суспільний ідеал, вироблений суспільною свідомістю, абстрактне уявлення про атрибути належного у різних сферах суспільного життя, яке міститься в ньому.

2) Цінності, які постають в об'єктивованій формі у вигляді витворів матеріальної та духовної культури чи людських вчинків.

3) Соціальні цінності, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості у формі особистісних цінностей [7, с.442].

Рівень дослідження проблеми. Свого часу до досліджуваної проблеми зверталися Е.Дюркгейм, В.Франкл, Т.Парсонс та ін. Зміст цінностей зумовлений соціальними факторами, на що неодноразово вказував засновник французької соціологічної школи Е.Дюркгейм. Суспільство, на його думку, є сховищем усіх людських цінностей, які випливають із соціальної реальності. Така позиція рішуче протистоїть позиції баденців, згідно з якою цінності знаходяться по той бік емпіричної реальності і можуть бути предметом лише віри, а не наукового пізнання [3, с.105]; [8, с.58-59].

Досить оригінальні думки щодо природи цінностей і значення їх для людини висловлює австрійський філософ і психолог В.Франкл. «Бути людиною, — пише він, — означає бути небайдужим до смислу, котрий вимагає здійснення, і цінностей, що вимагають реалізації. Це означає жити в полі напруги, що виникає між полюсами реальності та ідеалів, які вимагають матеріалізації. Людина живе ідеалами і цінностями. Людське існування не автентичне, якщо воно не виступає як самотрансценденція» [11, с. 285].

До ціннісної проблематики неодноразово звертався також видатний американський соціолог Т.Парсонс. У своїх працях він наголошував, що необхідно досліджувати не взаємодію реальних та ідеальних чинників, а взаємопроникнення соціальної та культурної систем, які не просто взаємозалежні у своєму розвитку, а взаємопроникають одна в одну.

Поняття «ціннісні орієнтири індивіда» було введено в соціологію у 20-х роках XX ст. американським соціологом Уільямом Томасом та польським соціологом Флоріаном Знанецьким, що жив певний час у США. Вони відомі як автори першої книги в галузі емпіричної соціології «Польський селянин у Європі і Америці» (Чикаго, 1921). Ціннісні орієнтири індивіда названі автори розглядають як *соціальну установку*, що регулює його поведінку. У такому контексті ціннісні орієнтири стали предметом багаточисельних досліджень в американській та західноєвропейській соціології, а ще більше у соціальній психології. Як відображення фундаментальних соціальних інтересів людини, ціннісні орієнтири виражають її суб'єктивну життєву позицію, світоглядні та моральні принципи. У У.Томаса та Ф.Знанецького цінності набувають «ситуативного» характеру. Центральне місце в їхній теорії займає поняття «соціальна ситуація», яка включає як об'єктивно існуючі соціальні цінності, так і суб'єктивні установки. Формування особистісної системи цінностей відбувається при

«визначенні ситуації» індивідом за допомогою їхньої взаємодії та суперництва [1, с.357].

На сучасному етапі в царині цієї проблематики плідно працюють такі українські вчені, як В.Волович, Є.Головаха, О.Злобіна, М.Лукашевич, В.Тихонович, О.Донченко, А.Лобанова, І.Кононов, Н.Паніна, В.Тарасенко, Н.Ходорівська, М.Шульга, А.Ручка, С.Шудло, А.Тащенко та інші.

Суспільні перебудови сьогодні об'єктивно зумовили якісні зміни в системі соцієтальних відношень, які супроводжуються зміною фундаментальних механізмів соціального регулювання та якісною трансформацією соціальних інститутів. Зміни вплинули передусім на цінності та норми, які лежали в основі найважливіших соціальних інститутів.

Пристосування людини до соціуму передбачає обов'язковість з'ясування нею легітимно-домінуючої в суспільстві ціннісно-нормативної системи через її сприйняття. Якщо людина не сприймає легітимно-домінуючу ціннісно-нормативну систему соціуму, до якого вона прагне інтегруватися, то процес пристосування значно ускладнюється. Він може здійснюватися: а) соцієтально-неадекватним, неприхованим протиставленням особистісної системи ціннісних орієнтирів соцієтальній; б) мімікрійним, маскуванням особистісної нормативно-ціннісної системи під соцієтальну, тобто прихованим протиставленням особистісних ціннісних орієнтирів соцієтальним.

У цій статті конкретним об'єктом дослідження є українське суспільство, яке впродовж кількох років називали суспільством, що трансформується, суспільством перехідного типу, транзитним суспільством, а нині його, напевно, можна вже назвати посттрансформаційним, оскільки ЄС уже надав Україні статус країни з ринковою економікою. Отже, можна вважати, що трансформація від командно-адміністративної системи до ринкової відбулася, і почалася посттрансформаційна доба. Проте від зміни назви помітних змін у ньому не відбувається, адже, наприклад, рівень життя основної частини населення — один з найнижчих у Європі, людина все ще залишається соціально незахищеною тощо.

Метою статті є прослідкувати вимушений процес засвоєння населенням нової та незвичної субсидіарної (на противагу комунітарній) та ліберальної (на противагу тоталітарній) ідеології, що робить акцент на свободі особистості та виключно на її власній відповідальності за свою долю і долю близьких людей, і яка змінює знаки традиційних цінностей на протилежні.

Механізм «правової несвободи» поступився механізму «неправової свободи», який полягає в тому, що індивіди змушені все частіше вступати у неправові стосунки (односторонні чи двосторонні, антагоністичні чи солідаристські) з владою, правоохоронними органами, злочинними угрупуваннями чи елементами і т.ін.

Виходячи з мети, автор поставив **завдання** прослідкувати, яким чином посилюються внутрішні суперечності, які виникають внаслідок неузгодженості нормативних вимог з реальними умовами життя, що уможливлює подальше існування «подвійної моралі», за якої відбувається порушення узгодженості між словом і ділом, а також виникає «тіньова нормотворчість», тобто створення неофіційних правил поведінки, якими і раніше керувались, і нині керуються певні особи (ділки, ловкачі, шахраї, злочинні елементи).

Такі ціннісні орієнтири, як ідеологічно заангажована соціальна активність поступилися місцем вседозволеності та безвідповідальності, а колективізм — індивідуалізму.

Інтенсивне розмивання попередньої системи цінностей радянського суспільства почалося наприкінці 80-х років XX ст. Переосмислювалося значення таких цінностей, як свобода, справедливість, демократія, права людини, гроші і т.ін. Переосмислення відбувалося не лише на рівні окремих індивідів, зокрема дисидентів, але й цілих соціальних груп.

Зміну ціннісних орієнтирів, яка відбулася на території України, ми пропонуємо поділити на три етапи.

Перший етап (з 1985 до 1994 року) можна схарактеризувати руйнацією попередньої пануючої системи ідеологізованих радянських цінностей, найважливішими серед яких були розвинутий соціалізм, радянський спосіб життя, соціалістична демократія та інші, які нав'язувалися людям, котрі вірили, що «наша демократія», «наш спосіб життя» — найдемократичніші у світі. Хоча це було далеко не так. На цьому етапі відбувалася диференціація більш-менш однорідного у ціннісному відношенні суспільства, перетворення його в суспільство різнорідне, ціннісно гетерогенне. Зазначимо, що серед основних причин цих тектонічних просувань було масове розчарування у можливостях державного патерналізму, відчуття невідповідності того, що діється, з тим, що має бути. Для цього періоду характерними були достатньо висока політизація більшості громадян, яка виявлялася у зростаючому рейтингу таких цінностей, як «свобода», «демократія», «незалежність», «права людини»; і навпаки, такі ідеологізовані радянські цінності, як «інтернаціоналізм», «колективізм», «ентузіазм», «боротьба» і т.ін. в той час стрімко втрачали своє значення і відходили на другий план.

На *другому етапі* (1994-1998 рр.) найбільш важливими стали передусім процеси прискореного ціннісного розмежування між елітними та масовими групами, а також між молоддю та людьми старшого покоління. Масові прошарки нашого суспільства, відчуваючи себе «безпритульними», кинутими державою на призволяще, засвоювали нові цінності, які являли собою складний конгломерат «старого» і «нового», результат свого роду «адаптації» попередніх соціально-політичних, патерналістських установок до реальності, в якій держава не бере участь.

Разом з тим, у цей період наше суспільство, яке ми розглядаємо як сукупність соціально-демографічних груп, все ж таки зберігало свою однорідність (принаймні, стосовно базових, значущих для більшості населення цінностей), чого мало хто очікував з огляду на широко розповсюджені уявлення про притаманні йому глибокі розколи. Тобто ціннісне ядро масової свідомості, звільняючись від поверхово-ідеологізованої «оболонки», все ж таки демонструвало свою кремезність. Можна сказати, що воно протистояло процесам свого розпорошення та поляризації, еволюційно трансформуючись, але не знищуючись. Передусім, ціннісна поляризація суспільства виявлялася у зростаючому розмежуванні між «батьками» та «дітьми» (між старшою — більше 55 років — віковою категорією та молоддю до 25 років), а також між людьми з вищою освітою та малоосвіченими громадянами.

Тут важливо зазначити, що поляризація за віковою ознакою торкалася низки ключових для сучасного суспільства цінностей, пов'язаних з новими, ринковими відносинами, які найточніше характеризують особливості адаптації до них полярних вікових груп. Це такі цінності, як «власність», «праця», «гроші», «свобода», «власна гідність», «працелюбство», «підприємливість», «професіоналізм», «освіченість» та ін.

Нарешті, *третій етап* (розпочався з 1998 р.) ознаменований неузгодженими процесами ціннісної консолідації та ціннісного розмежування всередині самих елітних груп, а також закріпленням у свідомості широких мас ціннісних орієнтирів, які допомагають їм адаптуватися до соціальної дійсності, вистояти і досягти успіху.

За даними І.Мартинюк та Н.Соболевої, серед основних цінностей на перші місця за важливістю, як і слід було очікувати, вийшли: «матеріальні статки, благополуччя дітей, здоров'я, міцна родина»[6, с.348]. Це і зрозуміло, оскільки більшість людей в Україні зосереджені безпосередньо на проблемах повсякденного виживання у цей складний і жорсткий час. Вони прагнуть одержати ту культуру і обрати ті цінності, що допоможуть їм вистояти і домогтися успіху: насамперед це «цікава робота, підвищення освітнього рівня, незалежність у справах, судженнях і вчинках, розширення культурного кругозору і доступ до культурних цінностей» [Там само, с.349]. Цінуються також особисті свободи і «демократичні надбання» у вигляді свободи слова, свобода підприємницької ініціативи, можливості критикувати і контролювати владу. «Попри очікування, не надто високо оцінюється відсутність значної майнової диференціації, уникнення поділу суспільства на багатих і бідних, вищі і нижчі прошарки» [Там само].

Тобто можна констатувати певне зниження напруженості з приводу чужого багатства і очевидний відхід від уявлень про зрівнялівку як соціальну справедливість. Тим самим готується грунт для сприйняття майнової нерівності в суспільстві як норми. При цьому створення в суспільстві рівних для всіх стартових можливостей продовжує сприйматися як одна з найбільш важливих цінностей. Стабільно високими залишаються цінності суспільного визнання і сприятливої морально-психологічної атмосфери в суспільстві. Усе це свідчить про поступове вироблення у широких мас українського населення нових ціннісних пріоритетів.

На нашу думку, ми повинні згадати і про тенденцію формування та розвитку так званого «*споживчого індивідуалізму*» чи «*адаптаційного індивідуалізму*», що характерно для всього трансформаційного періоду. Ця тенденція у свій час відмічалася І.Клямкіним [5] і Г.Дилигенським [4]. На їх думку, індивідуалізм, характерний для пострадянської людини, це не індивідуалізм західного суспільства, який допускає наявність громадянського суспільства, розвинутої системи соціальних зв'язків, високої культури і т.ін. Пострадянський індивідуалізм — це передусім не зовсім адекватна реакція на попередній, такий, що насаджувався зверху, колективізм, і зворотним його боком є знищення соціальних зв'язків, слабкість громадянського суспільства, відсутність солідарності у відстоюванні своїх соціальних та політичних прав.

На відміну від консолідованого західного суспільства, українське суспільство атомізоване, до того ж цей стан характеризує усі його основні соціальні групи, враховуючи і політичну еліту, яка захоплена безперервною внутрішньою боротьбою за владу і не здатна захищати не лише загальнонаціональні, але й власні групові інтереси.

У порівнянні з серединою 90-х років минулого століття, за даними соціологічного моніторингу «Українське суспільство 1992-2010 рр.» за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К., 2010, сьогодні не задоволені своїм життям в Україні 44,0 % її мешканців, а своїм становищем у суспільстві — 46,6 %. Таких, хто позитивно оцінює своє жит-

тя, усього 28,4 %, а становищем у суспільстві задоволені лише 19,5 %. Решта від оцінок утримується.

Сподівання на поліпшення життя в найближчі роки важко назвати оптимістичними. Кожен другий (50,1 %) упевнений, що ніякого покращення не буде, і лише 21,1 % вважають, що їхнє життя найближчим часом більш-менш покращиться. А понад 25 % опитаних перебуває в невизначеності щодо найближчого майбутнього [2, с.72].

Невизначеність ситуації на ринку праці в Україні та необхідність самостійного пошуку нових джерел доходу для своїх сімей «увімкнули» механізм самоорганізації як один із принципів синергетики. Одним з ефективних способів виживання стала трудова міграція мешканців країни за її межі, як один із способів виживання.

У зв'язку із проблемами, про які йдеться в статті, серед громадян України поширюються песимістичні настрої, зневіра в краще майбутнє. Філософсько-соціологічна концепція песимізму мало кого приваблює, але це досить важлива проблема, яка вимагає не тільки своєї подальшої теоретичної розробки, але й практичного розв'язання. Справа в тому, що песимістично налаштована особистість часто примиряється з постійною пригніченістю, оскільки сподівається, що відмова від активного прагнення до успіху позбавить її від стресів і дистресів. Однак це помилкова думка. Домінуючий негативний фон, характерний для такої особистості, значно знижує її життєвий тонус і продуктивність будь-якої діяльності. Безперечно, не можна повністю уникнути негативних емоцій та й недоцільно, оскільки вони також в окремих випадках мобілізують людину. На думку багатьох біологів, людина не повинна дозволяти своєму мозкові «звикати» до неприємностей. Видатний канадський біолог зі світовим ім'ям Ганс Сельє, зокрема, рекомендує забувати про «безнадійно огидливе» й частіше бувати серед людей, працюючи та спілкуючись з ними [9, с.65].

Підсумовуючи проведений аналіз, необхідно зазначити, що для всього досліджуваного нами періоду характерна принципова незавершеність у формуванні єдиної несуперечливої системи цінностей, яку б поділяла переважна більшість українського суспільства. Існуючі блоки старих та нових цінностей не створюють ціннісної єдності, вони часто конфліктують між собою, не дозволяючи сформуватися стійкому «ядру» нової системи цінностей. Ціннісні конфлікти спостерігаються не лише між різними професійними та соціально-демографічними групами, але й усередині основних соціальних груп українського суспільства. Жодна з них не є однорідною за своїми ціннісними орієнтирами, які часто виглядають непослідовними і суперечливими. Завдяки цій непослідовності і суперечливості виявляються помітні коливання всередині елітних та масових груп.

Зміна соціальних умов, суспільних ціннісних орієнтирів призводить до того, що механізм відтворення останніх перестає бути провідним, він поступається місцем адаптаційним механізмам. Динаміка індивідуальної ціннісної системи особистості у трансформаційному суспільстві може виявлятися так:

1. збереження попередньої ціннісної системи суб'єкта, не дивлячись на суспільні зміни що відбуваються. Сформована в процесі минулого досвіду індивідуальна система ціннісних орієнтирів слугує своєрідним фільтром для ціннісної інформації, яка надходить ззовні;

2. розлад індивідуальної ціннісної системи. Стан, який означає початок руйнації індивідуальних цінностей;

3. криза індивідуальної ціннісної системи, відчуження і самовідчуження, ціннісний вакуум;

4. розвиток — така зміна в ціннісно-орієнтаційній системі особистості, коли збагачується внутрішній зміст ціннісних орієнтирів за допомогою механізму адаптації до соціокультурного середовища, що змінюється.

Відомо, що процес трансформації в нашому суспільстві охопив усю систему соціальної організації та систему життєвих цінностей, що знайшло своє відображення в індивідуальній свідомості особистості. Глибокі зміни, які охопили широкий спектр соціальних чинників, вимагаючи зміни стратегії життя і техніки повсякденної поведінки, зумовили необхідність введення в дію нових адаптаційних механізмів. Для багатьох це завдання виявилося занадто складним.

За нинішніх умов *довіра, впевненість* у завтрашньому дні, *готовність* до активної діяльності заради сьогодення та майбутнього, *соціальна активність* і т.ін. є важливими цінностями суб'єктивного порядку, без яких неможливі й інші цінності. Звідси можна вивести *принцип адаптації через соціальну активність і діяльність*, у процесі яких створюються життєво важливі цінності. А особистість застосовує ціннісні орієнтири в своїй поведінці, якщо вони цілком відповідають її реальним можливостям, і вона практично не наслідує їх, якщо вони виконують функцію смислової компенсації відсутніх можливостей.

Що стосується недалекого майбутнього, напрошується все-таки оптимістичний висновок. Образно кажучи, як транзитний поїзд у кінцевому рахунку прибуває на станцію свого призначення, так і наше суспільство, що має необхідний науково-технічний, творчий потенціал за законами соціальної еволюції та при хорошому керівництві

(пройшовши складний шлях свого розвитку), займе гідне місце в числі найрозвинутіших країн світу, які, на думку відомих західних соціальних філософів Е.Фромма, Д.Белла, О.Тоффлера, Й.Масуди та ін., увійшли вже в стадію «постіндустріального» суспільства, а в майбутньому побудують синергетичне суспільство. Синергія ж, як відомо, базується на принципах самоорганізації та саморозвитку. Та й ринкова економіка базується на цих принципах і про їх часткове застосування українськими громадянами уже йшлося в статті. Відповідним чином відбуватимуться позитивні зміни в ціннісних орієнтаціях людей, особливо молоді, поступово здійснюватиметься їх соціалізація та одухотворення.

Література:

1. Американская социология. Перспективы, проблемы, методы / Под ред. Т. Парсонса: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1972. — 392 с.
2. Ворона В., Шульга М., Українське суспільство. 1992–2010. Соціологічний моніторинг — К.: Вид.-во НАН України ; Ін-т соціології НАН України., 2010. — 636 с.
3. Гофман А.Б. Эмиль Дюркгейм о ценностях и идеалах // Социологические исследования. — 1991. — №2. — С. 104-106.
4. Дилигенский Г.Г. Реформы и общественная психология // Власть. — 1998. — № 3. — С. 78-91.
5. Клямкин И.М. Политическая социология переходного общества // Политические исследования. — 1993. — № 4. — С. 41-64.
6. Мартинюк І., Соболєва Н. Країна, держава, вітчизна: образи України у масовій свідомості // Українське суспільство — 2003. — Соціологічний моніторинг. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. — С. 343-353.
7. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — 2-е изд., — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.
8. Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания. — К.: Наукова думка, 1987. — 156 с.
9. Селье Г. Стресс без дистресса. — М.: Прогресс, 1979. — 178 с.
10. Социология. Энциклопедия.— Минск: Книжный дом, 2003. — 1310 с.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла / Пер. с англ. и нем. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.

Камбур А.В. Функционирование ценностной сферы в современном украинском обществе. — Статья.

Аннотация. Автор исследует вынужденный процесс освоения населением новой субсидиарной (в отличии от комунитарной) и либеральной (в отличии от тоталитарной) идеологии, которая делает акценты на свободе личности и исключительно на ее собственной ответственности за свою судьбу и судьбу близких для нее людей, и которая изменяет знаки традиционных ценностей на противоположные.

Ключовые слова: ценности, ценностные ориентации, переходное общество

Kambur A.V. Functioning of Values in Modern Ukranian Society. — Article.

Summary. The author studies the forced process of mastering by the population of an unusual subsidiary (opposite to commutarian) and liberal (opposite to totalitarian) ideology which emphasizes personality's freedom and solely his/her own responsibility for his/her own and their close people's destiny that changes signs of traditional values into opposite ones.

Key terms: values, value orientations, society of transitive type.

УДК 141.7:316.62:316.324.8

Ляльчук К.М.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры философии естественнонаучных факультетов
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

О ВОЗМОЖНЫХ КОНФЛИКТАХ В ПОСТЭКОНОМИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В статье выявлены возможные социальные последствия экономического процветания, которое приведет к постэкономическому развитию. Осуществлено представление постэкономического общества как сложной системы. При рассмотрении конфликтов в постэкономическом обществе автор использует синергетический подход. Рассмотрено взаимодействие различных аспектов поведения сложных социальных систем.

Ключевые слова: социальный конфликт, постэкономическое развитие, постэкономическое общество, сложная социальная система, поведение человека, экономика знаний.

Современное общество и его экономика представляют собой сложную нелинейную систему с различными возможными путями дальнейшего развития. Наиболее привлекательный путь возникает при длительном экономическом росте порядка многих десятков лет. Последствия этого возможного процесса одним из первых исследовал в 1931 г. известный английский экономист Дж. М. Кейнс.

По его мнению, длительное экономическое процветание приведет к постэкономическому развитию, при котором у государства уже не будет экономических функций. Движущая сила такого процесса — значительное повышение производительности факторов и уровня жизни людей в развитых странах. «В долгосрочном периоде человечество решит свою экономическую проблему. Я предсказываю, что уровень жизни в развитых странах через 100 лет возрастет в 4 — 8 раз по сравнению с нынешним» [1, с. 63].

Это приведет к полному удовлетворению первичных потребностей человека, которые насыщаемы при некотором конечном уровне совокупного дохода (в отличие от вторичных потребностей, которые могут вместе с доходом расти бесконечно). Эго также освободит человека от насущных, экономических нужд и поставит другой сложный вопрос: как это скажется на качестве человеческого поведения?

Считается, что в современном обществе пороки людей играют важную роль в экономических процессах. Так, английский философ Б.Мандевиль в основном своем произведении «Басня о пчелах, или Пороки частных лиц — Благо для общества» пришел к заключению о том, что современное общество процветает благодаря порокам его членов и приходит в упадок, как только в нем торжествует благонравие. Иначе говоря, зло является побудительным стимулом прогресса, служит залогом их успехов в хозяйственной деятельности [2, с. 489].

Кейнс согласен с такой точкой зрения применительно к современным экономическим процессам. Однако, полагает он, все изменится в постэкономическом обществе, «Когда накопление богатства перестанет считаться одной из основных задач общества, изменятся многие нормы морали. ... Мне кажется, что мы сумеем вернуться к некоторым наиболее ясным и недвусмысленным принципам религии и традиционной добродетели: что алчность — грех, что давать день в рост преступно, а любовь к деньгам отвратительна, что увереннее всех вступает на тропу мудрости и добродетели тот, чьи помыслы меньше всего направлены на завтрашний день. Цели мы вновь поставим выше средств, а хорошее предпочтем полезному» [1, с. 65, 67].

Одновременно Кейнс предостерегал: такое состояние общества может быть достигнуто примерно к 2030 г. только при выполнении определенных условий. Самых важных условий два: 1) отсутствие больших войн; 2) незначительный прирост населения [1, с. 64]. В противном случае, полагал Кейнс, предсказанный им результат отодвинется на более поздний срок.

Фактически Кейнсом были поставлены три фундаментальных вопроса:

1. Возможно ли постэкономическое развитие человеческого общества?
2. Если да, то когда это произойдет?
3. Каким будет поведение человека в таком обществе?

На первый вопрос можно ответить положительно, но с важной оговоркой. Постэкономическое развитие общества, будучи возможным, не является единственно возможным. Допустимы различные альтернативные варианты дальнейшего развития общества, в том числе вариант, когда растущее увеличение совокупного богатства ведет к ускоряющемуся росту социального неравенства.

Именно это сегодня и происходит. Чтобы такого не происходило в дальнейшем, необходимо (но достаточно ли?) опережающее увеличение налогов на самых богатых и частичное перераспределение полученных от таких налогов средств в пользу менее имущих социальных слоев.

Но дело не только в этом. Переходный период от экономического общества к постэкономическому обществу невозможен без социальных и иных конфликтов. «Постэкономическое состояние общества отнюдь не будет свободно от самых различных конфликтов и противоречий» [3, с. 10]. Отметим два наиболее важных типичных конфликтов такого рода.

1) Переход от экономического общества к постэкономическому невозможен без значительного увеличения индивидуальной свободы граждан. Но тогда неизбежно усиливается конфликт между индивидуальными и общими интересами, который требует институционального разрешения. «Конфликт между личной заинтересованностью гражданина и интересами коллективного целого является основной проблемой свободного общества» [3, с. 404; 4, p. 262].

Сегодня эта тенденция проявляется в возникновении «мозаичной демократии», которая постепенно приходит на смену демократии «массового общества» с его крупными политическими партиями, средствами массовой информации (газеты с большими тиражами, радио и телевидение) и массовыми движениями. «Мозаичная демократия» основана на так называемом «решающем меньшинстве», использующем для связи активных индивидов, гипнотизирующих пассивное большинство, Интернет [5, с. 301].

С системной точки зрения мозаичная демократия имеет шансы на успех в критических режимах поведения нелинейной социальной системы, когда малые воздействия могут привести к значительным результатам. Примером могут служить события, известные сегодня как «оранжевые революции».

Как справедливо замечает Тоффлер, когда окружающая обстановка становится слишком бурной, системы перестают быть линейными, а это предоставляет широкие возможности для небольших групп. «При нормальных условиях такие группы не имеют существенного значения, но они могут послужить толчком, когда культурная и социальная обстановка спокойна, а политическая жизнь парализована или же политические партии вяло соперничают, в подобной ситуации даже малый партнер в коалиции может нарушить равновесие власти» [5, с. 302].

2) В постэкономическом обществе будет отсутствовать эксплуатация человека человеком в марксовом смысле (как присвоение созданного трудом работника прибавочного продукта владельцем средств производства). Однако при этом не будет достигнуто традиционного социалистического равенства [6, p. 129]. Возникнет «новое неравенство», основой которого станет не собственность на материальные блага, а личностные качества человека, в первую очередь его способность к производству информации и превращению ее в продуктивные знания [3, с. 405].

«Впервые в истории условием принадлежности к господствующему классу становится не право распоряжаться благом, а способность (подчеркнуто нами — К.Л.) им воспользоваться» [3, с. 435; 7, с. 574-576]. И неизбежно возникает вопрос: не приведут ли такие социальные различия к новым социальным конфликтам?

Чтобы хотя бы частично ответить на этот вопрос, необходимо иметь некоторые представления об экономике знаний. Это экономика, в которой основным фактором производства становятся знания как производительная сила. Это способность человека создавать производительные инновации в окружающем мире и в самом себе. Результатом становится непрерывная модернизация производства, общества и самого человека.

Экономическим и социальным инструментом экономики знаний становится человеческий капитал. Концепцию человеческого капитала впервые разработал Т.Шульц, получивший в 1979 году Нобелевскую премию по экономике. Он утверждал, что благосостояние людей зависит не от земли, техники или их усилий, а, скорее, от знаний, от инвестиций в сферу образования. К человеческому капиталу он относил также капиталовложения в сферу здравоохранения, физической культуры и науки.

По мнению Т. Шульца, между человеческим и вещественным капиталом нет принципиальных различий в том смысле, что тот и другой приносят доход. При этом инвестиции в человеческий капитал опережают вложения в вещественный капитал, поэтому собственность на вещественный капитал приобретает вторичное значение: кроме того, общество, больше вкладывая в человека, может добиться не только роста продукта, но и более равномерного его распределения [8].

Однако, если рассматривать не только общественный человеческий капитал в смысле Шульца, но и индивидуальный человеческий капитал, представляющий собой применение индивидуальных способностей и знаний человека для увеличения его личного дохода, то более равномерного распределения совокупного располагаемого дохода, скорее всего, не получится. Напротив, могут появляться и усиливаться конфликты между

индивидами, обладающими разной величиной индивидуального человеческого капитала.

Все перечисленные нами конфликты, однако, относятся к периоду, переходному между современным обществом и будущим постэкономическим обществом. Но, может быть, в самом постэкономическом обществе уже не будет никаких социальных конфликтов, поскольку в нем не будет эксплуатации человека человеком, а различия в индивидуальном доходе не будут социально значимыми?

По нашему мнению, ответ на этот вопрос должен быть отрицательным, поскольку индивидуальные различия и склонности людей различны. Ниоткуда не следует, что поведение людей в условиях индивидуальной свободы и материального достатка окажется столь однообразно моральным, как предполагал Кейнс. Напротив, возможны последовательные бифуркации линий поведения, и указанный Кейнсом вариант поведения станет лишь одним из возможных.

Экономический достаток, не обремененный заботой о его поддержании или увеличении, может приводить к пьянству, сексуальным порокам, различным маниям и другим асоциальным типам поведения.

Интересно, что сам Кейнс пять лет спустя в своем главном сочинении 1936 г. рассмотрел возможность, допускающую стяжательство даже в постэкономическом обществе, но в ослабленном и потому безвредном варианте. Дело в том, что у части людей стремление увеличивать личное богатство стало неотъемлемой частью их психологии, которая сохраняется и тогда, когда перестает быть экономически целесообразным. Лишить их этого занятия — значит перенаправить их интерес в сторону увеличения жестокости и насилия, стремления к личной власти и различных форм самовозвеличения. Надо дать им возможность играть с процентными ставками и другими финансовыми инструментами для извлечения личной прибыли. «Но не обязательно, чтобы для поощрения названных видов деятельности и удовлетворения наклонностей, о которых идет речь, игра велась по таким высоким ставкам, как сейчас. И гораздо меньшие ставки будут служить так же хорошо, как только игроки привыкнут к ним» [9, с. 511]. Получаемая ими прибыль в лучшем случае будет покрывать лишь издержки «плюс надбавку за риск и вознаграждение за мастерство и надзор» [9, с. 512].

Приведем и другой аргумент. В постэкономическом обществе производительность труда станет очень большой и будет продолжать расти. С достижением определенного критического уровня роста этой производительности отпадет необходимость того, чтобы работал каждый индивид. Работать будут только те, кому интересно такое приложение своих способностей. А что будут делать остальные люди? Не исключено, что свобода от необходимости трудиться приведет к такому уровню пороков, который значительно превысит нынешний уровень и станет источником новых социальных конфликтов.

Таким образом, подводя итоги вышесказанному, можно утверждать, что взаимодействие различных аспектов поведения сложных социальных систем создает дополнительный синергетический (системный) эффект, способный придать новое качество поведению таких систем. Важно то, что в таких системах даже в состоянии равновесия возможны значительные конфликты с далеко идущими последствиями.

Литература:

1.Кейнс Дж. М. Экономические возможности наших внуков / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. Д. Шестакова // Вопросы экономики. — 2009. — № 6. — С. 60-69.

2.Субботин А.Л. Мандевидь. / Субботин А.Л. // Новая философская энциклопедия в 4-х томах / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс. А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. — М. : Мысль, 2001. — Т. 2. — С. 488 -489.

3.Иноземцев В. За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Л. Иноземцев. — М.: «Akademia» — «Наука», 1998. — 639 с.

4.Drucker P.F. Concept of the Corporation. — N.Y, 1983. — P. 262.

5.Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. Е. Руднева (введение, гл. 1-3); Л. Бурмистрова (гл. 4-5); К. Бурмистров (гл. 6-7); И. Москвина-Тарханова (гл. 8); А. Микиша (гл. 9, 15, 16); А. Мирер (гл. 10, 11): В. Кулагина-Ярцева (гл. 12-14); Н. Хмелик (гл. 17, 19, 20); Е. Комарова (гл. 18). Научный редактор, автор предисловия — д.ф.н., проф. П.С. Гуревич / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2008. — 557 с.

6.Arendt H. The Human Condition / by Hannah Arendt; Introduction by Margaret Canovan. Second Edition. — Chicago : The University of Chicago Press, 1958. — 370 p. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.slideshare.net/malhaartificial/hanna-arendt-the-human-condition

7.Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. В. В. Белокосков, К.Ю. Бурмистров, Л.М. Бурмистрова, Е.К. Комарова, А.И. Мирер, Е.Г. Руднева, Н.А. Строилова Научный редактор, автор предисловия — д.ф.н., проф. П. С. Гуревич / Э. Тоффлер. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 669 с.

8.Shultz T. Investment in Human Capital. — N.Y., London, 1971. — 325 p.; Becker Gary S. Human Capital. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — 416 p.

9.Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег // Дж. М. Кейнс. Избранные произведения: Пер. с англ. А.Г. Худокормов / Дж.М. Кейнс. — М. : Изд-во «Экономика», 1993. — 543 с.

Ляльчук К.М. Про можливі конфлікти в постекономічному суспільстві. — Стаття.

Анотація. У статті виявлено можливі соціальні наслідки економічного процвітання, яке призведе до постекономічного розвитку. Постекономічне суспільство розглянуто як складна система. При розгляді конфліктів в постекономічному суспільстві автор використовує синергетичний підхід. Розглянуто взаємодію різних аспектів поведінки складних соціальних систем.

Ключові слова: соціальний конфлікт, постекономічний розвиток, постекономічне суспільство, складна соціальна система, поведінка людини, економіка знань.

Lyalchuk K. M. Conflict problem in post-economic society. — Article.

Summary. In article almost not studied problem of a place of the conflict in post-economic society. The author identifies possible social implications of economic prosperity, which will lead to a post-economic development. Implemented the submission of post-economic society as a complex system. The author uses a synergistic approach. Interaction of the various aspects of the behavior of complex social systems.

Keywords: social conflict, difficult social system, post-economic society, post-economic development, human behavior, knowledge economy.

УДК: [101.9]

Мартинюк Е. І.,
кандидат філософських наук,
доцент філософського факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Никитченко О. Е.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії Національний університет «Одеська юридична академія»

ЗРОСТАННЯ ІНКЛЮЗІВІЗМУ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Анотація. В статті розглядається зростання інклюзівізму як конвергентного процесу сучасного релігійного життя, який характеризується зміною ставлення до представників інших релігій у багатьох релігійних традиціях, що можна позначити визнанням можливості спасіння представників інших конфесій, чи визнанням усіх релігій проявом чогось єдиного.

Ключові слова: інклюзівізм, спасіння, релігія.

У цій статті ми продовжуємо низку публікацій, що містять в собі характеристику головних тенденцій у розвитку сучасного релігійного життя, для виокремлення яких ми користуємося позначкою «конвергентні процеси». Цей термін, нагадуємо, вперше було вжито у працях науково-дослідницького центру «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського Національного університету імені І.І.Мечникова [1].

«Конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміну можна визначати як ті, що притаманні більш ніж однієї релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями.Треба ще раз зауважити, що все, що відомо про наявність загального (узагальненого) в релігії, те, що дозволяє дослідникові аргументувати, що йдеться саме про релігійні явища, продовжує констатуватись та дискутуватись і в наш час.

У статті характеризується лише зростання інклюзівізму, але сам цей процес корегує з усіма іншими, що сформувались в означений період часу, чи найбільш актуалізувались за останні десятки років. Це перш за все: актуалізація есхаталогії, актуалізація соціальних концепцій, американізація, вельтізація, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, консюмерізм, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксізація, приватизація, сучасний релігійній плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріорізації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.

Термін «інклюзівізм», вперше було запропоновано видатним німецьким індологом Паулем Хакером. З усього його теоретичного надбання Deutsch Wikipedia звертає, головним чином, увагу на зміст, яким наділяє це поняття автор, посилаючись на його працю «Інклюзівізм. Індійський спосіб мислення» [2]. Словник підкреслює, що Хакер позначав поняттям «інклюзівізм» (Inklusivismus) універсальний характер індійської думки. Цей термін позначає, що якесь центральне уявлення чужої релігійної чи світоглядної групи ідентифікується, збігається з тим, чи іншим центральним уявленням групи до якою належить саме людина — наявно, чи ні, наголошення на цій ідентичності свідчить про підлеглість, чи поступовність засвоєних уявлень, хоч сам чужий нічого для цього не зробив. Йдеться про гнучку інтелектуальну полеміку, у якій спрямування проти чужого світосприйняття супроводжується визнанням його важливих понять, чи навіть найважливішого поняття. Цей метод ведення полеміки, відрізняється від пізніше розвинутого дискурсу, де вживаються формально-логічні аргументи. Така полеміка виявляє духовну м'якість і гнучкість і може приваблювати окремих учасників. Індуїсти не мають терміну, щодо позначення цього феномену і в нашій культурі не має еквіваленту «інклюзівізму», мабуть тому ми помилково сприймаємо його як «толерантність». Як казав Хакер, інклюзівізм є засіб чи підпорядкування, чи ослаблення, чи розвинення понять задля самоствердження. Він не поширював зміст цього терміну за межи індуїзму і не вважав його універсальним, психічною рисою людини, що надає їй можливості вести інтелектуальну дискусію за межами її власного світу [3].

Не зважаючи на застереження Хакера, цей термін за десятиріччя, що вже минули, набув не аби яке значення, вперш за все, саме в іудеохристиянському обігу, де його вживання потребує кожен раз уточнення змісту. Частіше за все,

застосовуючи поняття «інклюзівізм» можуть розуміти «толерантність» (про це вже йшлося вище), «плюралізм», «релятивізм» однак, на наш погляд, наведені терміни у сучасній філософії взагалі, та релігієзнавстві зокрема, мають дуже насичений власний зміст. Тому треба визначитись щодо значення, який набув цей термін у сучасній суспільній думці. Зі зрозумілих причин дискурс щодо ставлення релігійних (насамперед), та світських мислителів до явища, чи поняття «інклюзівізм» розпочався у Західному світі, але вже наприкінці XX століття ця полеміка стає системною і в Східній частині Європейського континенту.

У 1998 році з'являється стаття В. Шохіна «Пауль Хакер та свято-батьківське тлумачення нехристиянської думки» [4]. В цій статі, автор, з посиланням на вищезгадану працю Пауля Хакера, визначає термін «інклюзівізм» («інклузівізм») як такий, що: «має місце, коли хтось витлумачує визначене ключове поняття чужого релігійного чи світоглядного напрямку як ідентичне тому, чи іншому ключовому поняттю того напрямку, до якого належить сам, у такій спосіб підкорює, чи поступається тому, чи іншому судженню. Подальше обґрунтування того, що чуже ідентично своєму не запроваджується» [5]. Далі наводяться приклади з різноманітних джерел індуїзму та буддизму (від ранніх форм до сучасних). Також підкреслюється, що інклюзівізм має виражене «політичне» стратегічне призначення: бо позначає претензію на завоювання чужих релігійних територій за допомогою дипломатичного компромісу [6].

В звертанні Хакера до надбання Індії В.Шохин розрізнює два головних аспекти: його співставлення свято-батьковской та зовнішньої до християнства позиції в ставленні до чужих релігійних традицій як особливий предмет його наукових пошуків та засвоєння великим індологом в його діалозі з індійською думкою самого духу Батьків Церкви. Більш за все Пауля Хакера турбував саме модерновий нехристиянський інклюзівізм, суто секулярізаційні спроби оновлення ставлення до християнських релігій, перш за все доктрина К. Ранера, що отримала позначку присутності «анонімного християнства» у нехристиянських традиціях. За В. Шохіним, К. Ранер побудував приблизно наступний силогізм: 1) спасіння дається лише через Христа та Євангеліє, 2) але й до роповіді Євангелія нехристиянські релігії були у змозі нести індивіду не лише «природне» знання про Бога, але ж й благодать, бо Бог є милосердним, 3) отже, християни повинні вбачати адептів цих релігій в якості анонімних християн. Більш того, «анонімне християнство» існує на такому ж надприродному, радикальному та гуманістичному рівнях, що й християнство експліцитне.

При цьому, як зауважує В. Шохін, взагалі немає потреби зв'язувати спасіння людства з Христом, та, мабуть, тому справедлива думка «суперекуменістів», які бачать заслугу Ранера в звільнені християнства від ... «христоцентризма» [7].

Посилаючись на ту саму сторінку праці Пауля Хакера О.Н. Анікеева визначає, що суть інклюзівізму міститься у тому, що центральне уявлення чужої релігійної і традиції наголошується ідентичним тому, чи іншому центральному уявленню групи, до якої належиш ти сам. В головному, к інклюзівізму, прямо чи побічно відносять ствердження, що чуже, що наголошено індентичним своєму, в якість мірі підкорюється йому». [8]

Погоджуючись з В. Шохіним в загальному характері інклюзівізму індійських та античних релігій, паралелі між якими як у теоретичних аспектах так і в практичній утилізації можливі, бо в глибинних основах обох релігійних традицій є типологічна відповідність, авторка називає іх «законами політеїстичної парадигми» [9].

Далі у неї йдеться про те, що на противагу «інклюзівізму» в релігієзнавстві виникло поняття «есклюзівізм» задля виокремлення суттєвої властивості монотеїстичних релігій, яка, за її думкою, не допускає жодних інших богів та культів за своїм визначенням. Підсумовуючи дослідження з цій проблеми, у том загалі, в більш ширшому питанні про релігійний плюралізм (Гарольда Нетланда, наприклад), вона вважає, що інклюзівізм можливий лише у тому випадку, коли елементи, що абсорбуються у вигляді божественних персоналій не порушують та не зачіпляють основ даної релігії, і, навпаки, таке явище як есклюзівізм у будь який традиції в змозі не просто порушити, але й суттєво викривити фундаментальні принципи даної релігії, і від тоді у неї виробляються захисні засоби супротив таких зовнішніх факторів. До того ж вона виокремлює різні відтінки змісту понять «інклюзівізму» та «ексклюзівізму», яких вони набули в процесі тривалої полеміки. О.Н. Анікеєва формулює чотири їх аспекти: культовий (особистісний Бог\боги), метафізичний (сутність та атрибути Бога (Божества), культурологічний та ідеологічний» [10].

Характеризуючи культовий аспект, вона наголошує, що коли монотеїстична релігія допускає істинність інших богів та релігій вона саморуйнується, а політеїстична релігія нічого не зазнає.

Під метафізичним аспектом інклюзівізму мається на увазі «місіонерська стратегія», яка притаманна і монотеїзмові, і політеїзму, яка виявляється в ототожненні будь яких інших уявлень та концепцій (буття, премудрість, вічність, всюди присутність тощо). Треба, за її думкою, відрізняти божественну суть та божественну особу.

Таким чином, можна казати, що Бог один для всього людства, але коли йдеться про особистість Бога\богів, то це вже суттєва різниця між політеїзмом та монотеїзмом.

Культорологічний аспект — це прийняття чи неприйняття тих чи інших обрядів, звичаїв, традицій іншої релігії до своєї [11].

Ідеологічні (та навіть політичні) аспекти релігійного інклюзівізму і ексклюзівізму зараз, за думкою авторки, розглядаються як такі, що інклюзівізм пов'язаний з толерантністю, а ексклюзівізм з нетерпимістю. На її погляд, мішанина культового та ідеологічного аспектів інклюзівізму/ексклюзівізму зовсім неприпустима, бо це заперечує релігійну свободу (принаймні, можливості збереження своєї релігії непорушною) [12].

Згадуючи «універсалізм» язичництва, як його було сформульовано А.В.Карташовим, вона розуміє його, як принципово безособистнісний фон і вказує лише на основу політеїстичної парадигми-атрібутивно-функціональну концепцію особистості. Окрім того, як їй здається: «цей культовий інклюзівізм є частним випадком більш загальної риси, яку можна назвати релятивізмом божественних особистостей в політеїстичній парадигмі релігійної свідомості. Цей релятивізм проявляє себе: по-перше, у включенні (інклюзівізм) зовнішніх богів у середину даного пантеону та в паралельному (чи такому, що завершується) с інклюзівізмом процесі релігійного синкретизму і агломерації; по-друге, в елімінації визначеного контингенту божественних персонажів без шкоди для релігії; по-третє, в ототожненні зовнішніх богів з внутрішніми на основі єдиної парадигмальної (чи феноменологічно\суттевої) структури чи функції; по — четверте, у взаємообміні і взаємозаміни божественних персонажів між різними політеїстичними релігіями. Метафізичною засадою цього релятивізму божественних особистостей, на наш погляд, може бути лише пан(ен)теїстичне тло релігійної свідомості, бо відносність особистих богів обов'язково припускає абсолютність безособистного (божества, космоса, мокши, нірвани і т.ін.)» [13].

Усю напругу дискурсу з приводу сучасного вживання термінів, що тут розглядаються можна проілюструвати на нижченаведеному прикладі.

Характеризуючи статтю Дм. Хансинджера «Постліберальна теологія» у збірці «Кембріджський вступ до постмодерної теології» (The Cambridge Companion to Postmodern Theology/ed. by K. Vanhoozer. — Cambridge University Press.-2003. — p.295,) С.С. Піменов, за автором наводить як приклад сучасного постліберального розуміння, вислів Л. Нібіджана: «Вже звично класифікувати погляд християнства на ставлення до світових релігій чи як плюралістичний, чи есклюзівістський, чи інклюзівістський...[моя] позиція есклюзівістська у тому сенсі, що підкреслює виключну істину Одкровення в Ісусі Христі, але вона не есклюзівістська у сенсі заперечення можливості спасіння для нехристиян. Вона інклюзівістська у тому сенсі, що відмовляється обмежити спасіння Божою благодаттю члена християнської церкви, але вона нехтує інклюзівізм, який розглядає нехристиянський релігійний досвід як засіб спасіння. Вона плюралістична у сенсі визнання благодатної справи Бога в житті кожної людської істоті, але вона знехтує плюралізм, який заперечує виключність та остаточність того, що Бог содіяв во Ісусі Христі» [14, с.511].

З усіх наведених визначень інклюзівізму можна зробити висновок, що ця проблема стосується, головним чином, взаємин між монотеїстичними релігіями та політеїстичними. Однак, треба зауважити, що вона не менш актуальна і у лоні самих монотеїстичних релігій, які в кінцевому варіанті сформувалися у так званій «аврамістичній традиції». Своє ставлення до прихильників інших релігій склалося в межах юдаїзму, християнства, ісламу задовго до актуальної дискусії з приводу інклювізму.

Вже і Вікіпедія містить статтю «Сім законів нащадків Ноя» згідно з прийняттям яких, з точки зору Маймоніда, кожен не єврей, який їх виконує, потрапить до Царства Небесного. Це заборони: ідолослужіння, богохульства, вбивства, перелюбу, крадійства, вживання у їжу плоті, відрізаної від живої тварини, а також обов'язок створити справедливу судову систему. (Талмуд. Сангедрін 56а; Тосефта, Авода Зара 8:4, ср. Маймонід «Мішна Тора», розд. Закони царів 9:1, 8:11) [15].

Найбільше прикладів інклюзівізму, що можуть бути доступними кожній пересічний людині наведені в англомовній версії Вікіпедії, в статті, що присвячена даному терміну [16].

Почнемо з визначення цього поняття у засобі комунікації, що зараз є мабуть найбільш доступним з усіх джерел, де можна отримати інформацію у даному питанні. Тут йдеться про те, що інклюзівізм є одним з декількох засобів розуміння відносин проміж релігіями, згідно якому одна частина вірувань є абсолютною істиною, а інша частина-частковою. Йому протистоїть ексклюзівізм, який стверджує, що лише один шлях є істинним, а інші помилкові. Також вказується на те, що інклюзівізм є особливою формою релігійного плюралізму, згідно якому усі вірування мають еквівалентну цінність, відповідно з особливим контекстом вірування. У самому інклюзівізмі визначається дві школи мислення: традиційна, котра стверджує, що власні погляди віруючого є абсолютно істинними, і віруючими інших релігій праві

настільки, наскільки вони згодні с цім віруючих, та релятивістська — що визнає за усіма людьми частковий зв'язок з абсолютною істиною [17].

Ілюстрацією цих типів розуміння інклюзівізму послуговують за часів античності загальна тенденція давньогрецьких письменників включати іноземних богів до свого пантеону, та синкретизм, як сутнісна риса давньогрецької релігії, в який за часів елліністичної культури виникли перські, анатолійські, єгипетські, особливо етруско-романські елементи.

Найбільше прикладів інклюзівізма наведено у абзаці, присвяченому християнству починаючи зі слів Ісуса: «Хто не супротив нас, — той за нас (Мк. 9:40), а потім апостола Петра, що писав про Бога: Він «вам долготерпіть, бо не хоче, щоб хто загинув, але щоб усі навернулися до каяття» (2 Петр 3:9) [18].

Переказуються відомі вірші з послання св.апостола Павла до Римлян: «12. Котрі бо згрішили без Закону й загинуть, а котрі згрішили в Законі, приймуть суд за Законом...

13. Бо не слухачі Закону справедливі перед Богом, але виконавці Закону виправдані будуть.

14. Бо коли погани, що не мають Закону, з природи чинять законне, вони, не мавши Закону, самі собі Закон,

15. що виявляють діло Закону, написане в серцях своїх, як свідчить їх сумління та їхні думки, що то засуджують, то виправдують одна одну.

16. дня, коли Бог, згідно з моїм благовістом, буде судити таємні речі людей через Ісуса Христа» (Рим 2:12-16).

Наводяться також інші місця Святого Письма, що використовуються деякими євангельськими вченими, схильними до інклюзівізму. Ще, через низку прикладів християнського ставлення до іновірців, Wikipedia називає серед відомих прихильників інклюзівізму св. Юліана з Норвіга, Августа Хопкінса Стронга, К.С. Льиса, Джона Веслі, Кларка Піннока, Карла Ранера, Джона Є. Сандерса, Терранса Л. Тіссена і Роберта Браша. Бажаючи можуть придивитися до аналогічних висловів в Корані, у юдаізмі, індуїзмі та Бахаї [19].

Оскільки в наведених прикладах немає вказівки на православ'я, занотуємо, що й в цій традиції це питання вже давно існує. Сучасний православний богослов О.І. Осіпов формулює її за вдалою назвою Павла Флоренського «антиномія гієни» [20]. За думкою О.І. Осіпова, питання, які виникають в зв'язку з вченням про пекло, можна сформулювати таким чином: 1. Якщо Бог від вічності знав хто і як буде використовувати свою свободу, то з якою метою Він дав буття тим, хто піде на вічні муки. Для порівняння для юдеїв та мусульман не існує такої проблеми, оскільки Єгова чи Аллах лише милостивий та справедливий Суддя, але не Любов. 2. Зло не має сутності, тому воно не може бути довічним, тому не може і смерть бути вічною. 3. Якщо, насолоджуючись у Раю, ангели та люди були у змозі відторгнути Бога, то чому, страждаючи в пеклі, вони ніколи не можуть звернутися до нього; чи не э ствердження про безумовну вічность пекла запереченням однієї з найважливіших християнських істин — свободи особистості. У книжці наводяться цікаві роздуми з цих питань прот. С. Булгакова, священика П. Флоренського, мислителя Н. Ф. Федорова, та інших авторитетів православного богослов'я, але на сам кінець автор погоджується з Н. Бердяєвим, що ця проблема «є граничною таємницею, яка не піддається раціоналізації» [21].

Майже на ті ж самі питання Ніни Поліщук зовсім недавно відповідав Єромонах Пантелеймон Трофімов (наразі він один із найкращих фахівців з есхатології в Українській Греко-католицькій Церкви) в інтерв'ю для Інтернет — видання «Християнин і світ». На запитання про суперечку: Бог — це любов vs свобода вибору людини та інші, він відповів, що зрозуміти напругу між Божою любов'ю і справедливістю допомагає теорія кенозісу, згідно якою Бог заради свободної волі людини відмовився від свого передзнання, але спасіння усіх (апокатастазис) суперечить багатьом біблійним уривкам: «Це проблема поразки Бога, якщо не всі спасаються, бо про марноту жертви на хресті ми говорити не можемо». Далі він наводить аргументи Сергія Булгакова, як прибічника ідеї спасіння усіх, який з посиланням на Григорія Ніського, Орігена, Ісака Сиріна доводить, що за зло, яке завжди скінченне не може бути вічного покарання, повноцінне блаженство у вигляді раю неможливе, якщо водночас хтось мучитиметься. Розповідаючи про офіціальні позиції Католицької і Православної церков щодо «антіноміі гієни», П.Трофімов нагадав, що у православ'ї досі чинні анафематизми, прийнятті за імператора Юстиніана, де відлученими від церкви є всі ті, хто говорить про загальний апокатастазис, хоча є відомі сучасні православні богослови, що висловлювалися на користь спасіння усіх. «Офіційна католицька позиція теж вказує на чіткій поділ позиції між праведниками і грішниками після смерті, тобто заперечує апокатастазис» [22]. «Хоч офіційні позиції чіткі, та це не заважає богословам висувати різні теологумени (власні теорії) на користь спасіння усіх, на неможливість ототожнення, вічності в раю і вічності в пеклі...» [23]. Що до протестантства, то там не може бути однієї офіційної думки. За Лютером, чи Кальвіним спасіння усіх не передбачається, але й серед протестантів є теологумени, що поділяють ідею апокатастазису. І на сам

кінець він також каже, що «уся есхатологія — це таїнство, ми нічого тут не можемо стверджувати напевно, можемо тільки висувати припущення, здогадки, що ґрунтуються на Святому Письмі та літургійних текстах, найбільшою напругою, звичайно, для мене залишається питання усіх ...» [24].

Досліджуючи актуальну проблему поєднання толерантності з діалогом культур, українська авторка Іванова К.А. наголошує на тому, що цей діалог завжди стикається з установкою на взаємні зміни позицій при повазі чужої точки зору [25].

Обгрунтовуючи актуальність проблеми, що досліджується, вона посилається на соціальні умови сьогодення, які викликають потребу в інтегральній соціальній позиції, при тому, що толерантність існує в різних своїх формах: світоглядній, релігійній, політико-правовий, морально-етичній, теологічній, лінгвістичній психоемоційний та ін. К. Іванова говорить про необхідність міждисциплінарності у наукових розвідках з цього питання, культурно-антропологічного його бачення, аккультурації, структурно-фунціональної асиміляції, і транснаціоналізації, моделей кроскультурних, мультікультурності, метіссажа, «салатної миски» і т. п. [26].

В пошуках відповідних термінів для характеристики особливостей сучасного розвою соціуму, Н.К. Іванова звертається до поняття «інклюзівізм», починаючи його визначенням за Хакером, екстраполяцією В.К.Шохиним цього інструментарію на свято-батьківську традицію і робить слушне зауваження, що інклюзівізм виявляється найбільш життєздатним в умовах конкуренції релігій в якій виступає як місіонерська зброя. Дослідниця виокремлює щляхи, якими інклюзівізм поширюється у сьогоднішній культурі: 1) це суттєве звернення в наш час серед віруючих зацікавлених питанням про те, як відповісти на релігійність інших; 2) тенденція бачити «віру» скрізь не біблійні описи «економії віри», як просто суб'єктивні емоції, через які людина здійснює віру і які різняться за об'єктивним змістом. «Такім чином, сьогоденна культура може бути описана в трьох пов'язаних, але не ідентичних термінах: різноманітність, інклюзівізм і терпимість. Різноманітність, іноді звана мультикультуралізмом, є позитивним поняттям, яке закликає нас до адекватної оцінки неєвропейських народів і культур світу. Інклюзівізм інша сторона монети, він просить нас уникати мови або традиції, яка потенційно виключає деяких людей з культури» [27]. Автор звертає увагу на схожість постмодернізму та неоіндуїзму, бо загальним для цих двох феноменів є змішання стилів, еклектизм; відмова від побудови системи, логіко-категоричної організації думки і прийняття поза раціональної словесної плинності; відхід від дихотомії духовне-тілесне, священне-мірське, етичне-аморальне, істинне-хибне: антисистематизм; адогматизм; самоствердження особистості у свободі творчості. І її подальша характеристика плюралістичного інклюзівізму виводить авторку до обґрунтування сучасних пошуків реалізації діалогу культур до необхідності вирішувати цю проблему у руслі діалогу філософської компаративістики [28].

До усіх наведених визначень та характеристик інклюзівізму можна додати ще і ще, як з боку прихильників цього процесу, так і тих, хто вбачає у ньому загрозу своєї вірі. На додаток наведемо ще лише одне визначення інклюзівізму, що міститься у «Вестмінстерському словнику» Мак-Кім Дональда К., який у вступі до перекладу, такі відомі релігієзнавці як О.Н. Красніков та Е.С. Елбакян, характеризують як довідник з термінології західного християнства [28]. («http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/slovari_ehnciklopedii/mak_kim_donald_k_vestminsterskij_slovar_teologicheskikh_terminov/23-1-0-4882). Інклюзівізм релігійний (inclusivism, religious) — погляд, звісно якому одна релігія включає те, що вважається істинним та ведучим до спасіння в інших релігіях» [29; с.153].

Вище вже було показано, що трактування терміну «інклюзівізм» і в філософі релігії взагалі, і в релігієзнавстві зокрема, і навіть у теологуменах деяких представників монотеїстичних традицій виходить за межи «релігій спасіння», стикається з усією соціальною дійсністю. Але, враховуючи наш євроцентризм, зосередимося саме на сучасній актуалізації «інклюзівізму» саме в християнському середовищі.

Якщо поширити висновки з «силогізму Ранера», сформульованому В. Шокіним, то християнство може лишитися не тільки «христоцентризму», але й «теоцентрізму», що також можна побачити в іншому конвергентному процесі сучасного релігійного життя, що отримав у нас назву «вельтізація», яскравим прикладом якого є діяльність Всесвітнього Парламенту релігій, де окрім «Бога», вживається поняття «Абсолют» та інші, задля залучення до співпраці невіруючих і атеїстів, але цей процес потребує окремого дослідження. Ще можна навести яскравий приклад з заяв Папи Римського Франциска І: «Якщо кожен з нас на своєму місці буде робити щось добре, ми рано чи пізно зустрінемося, а наші культури почнуть взаємодіяти. Через добро ми знайдемо друг друга. «Але я — невіруючий, святий отець, Я — «атеїст», — скаже хтось. Роби добро і ми зустрінемось», — наголосив Франциск І та додав, що за допомогою «крові Христової» навіть атеїсти отримають спасіння». На другий день прес-секретар Ватікану Томас Росіка спростував цю заяву, бо невіруючи наврядчи спасуться. «Спасіння дарує

Христос, голова, через Церков, тіло Його. Отож, люди, що відмовились війти до неї, чи залишитись в ній, не можуть бути врятовані», — обнародував Росіко офіційну позицію Ватикану з цього питання [30].

Не можемо також при розгляді релігійного інклюзівізму обминути тему ставлення сучасних віруючих до актуальних проблем сучасності, взагалі, та релігійної, зокрема. Нагадаємо лише про характер дискусій, що зараз точаться з приводу проблем гомосексуалізму та легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерів). Почнемо с того, що ще 15 травня 2007 року Всеукраїнська Рада Церков і Релігійних Організацій (ВРЦІРО), до складу якої входять представники християнських, мусульманських, та іудейських конфесій надрукувала декларацію про негативне ставлення до цього явища: «...ми виступаємо категорично проти законодавчого встановлення у нашій державі одностатевих шлюбів, чи реєстрованих одностатевих партнерств, проти пропагування одностатевой сексуальності. Ми не виступаємо за дискримінацію осіб, які вважають себе гомосексуалістами, але ми категорично проти того, щоб гомосексуальний спосіб життя й поведінка трактувалися як природні, нормальні й корисні для суспільства й особистості. Ми проти того, щоб гомосексуалізм пропагувався, як варіант норми статевого життя і щоби держава заохочувала своїх громадян до одностатевих сексуальних стосунків. Ми готові у відкритій дискусії обстоювати погляди викладені у цій Декларації. Ті, хто бажають побороти будь-які гріховні потяги й пристрасті, завжди знайдуть допомогу в нашій конфесії [31].

Бажаючи можуть ознайомиться з головними аргументами такої точки зору на ЛГБТ та деякі інші проблеми сучасної біоетики у тексті самої «Декларації», та у багатьох інших легкодоступних матеріалах. Немає жодних труднощів зараз ознайомитися і з аргументами представників тих самих релігій, що підписали цей документ, як обґрунтовуються саме ті положення, котрі заперечуються в Декларації.

Більш цікавим може бути констатація того факту, що, наприклад, за даним Public Religion Research Institute 57% американських католиків підтримують одностатеві шлюбі, а 60% — усиновлення дітей гей-парами [32]. Навіть Папа Римський Франціск три роки тому визначив своє ставлення до людей нетрадиційної орієнтації: «Хто я такий, щоб судити?» [33]. Religion news service рік по тому розповсюджив інформацію про американку, представницю чорної раси, що є лесбіянкою, яка навчається у равіністічній школі, готується стати ребе [34].

Напруга між різними конфесіями у християнстві з приводу ставлення до одностатевих шлюбів лише зростає. У 2015 році Російська Православна церква розірвала офіційні стосунки з протестантами Шотландії та Франції за те, що вони благословляють одностатеві союзи. Нагадаємо, що в 2003 році РПЦ призупинила контакти з Єпископальною церквою у США в зв'язку з тим, що до сану єпископа було визначено відкритого гомосексуаліста, а в 2005 році зі Церквою Швеції, коли вона почала благословляти одностатеві шлюби [35].

Англіканська деномінація знаходиться на межі розколу з 2003 року, коли Єпископальна церква США з тих же причин, що викликали відмову РПЦ від офіційних стосунків з нею. А в 2010 році у Лос-Анджелесі єпископську кафедру англикан зайняла лесбіянка. В 2012 році Єпископальна Церква США прийняла офіціальний текст літургії для благословення одностатевих шлюбів. Саме це послугувало причиною для покарання цієї Церкви лідерами Англіканського співтовариства, які у цьому році накинули не неї дисциплінарне покарання [36].

В минулому році ВРЦІРО засудило зміни до кодексу трудових законів щодо «гендерної ідентичності» та «сексуальної орієнтації», бо, на їхню думку, подібні правки призведуть до позитивної дискримінації сексуальних меншин, пропаганди та дискримінації представників інших частин суспільства [37].

22 грудня 2015 р. парламент Греції, країна в який офіціально пануючою є православна церква, що засуджує одностатеві шлюби прийняв закон про легалізацію одностатевих шлюбів, а 26 січня 2016 р. в Афінах стався перший в історії країні одностатевий союз [38].

1 березня на сайті Кабінету Міністрів України було обнародувано план дій з реалізації національної стратегії в сфері прав людини. Один з законопроектів присвячено легалізації одностатевого громадянського партнерства. Планується направити цій законопроект до Верховної Ради до другого кварталу 2017 року [39].

На тлі усіх наведених у статті матеріалів маємо зробити висновок, що «зростання інклюзівізму» є конвергентним процесом сучасного релігійного життя, а саме тому, що поширені серед значної кількості релігійних традицій, є відповіддю сьогоденним «викликам» суспільства, актуалізується в наш час, корегує з іншими конвергентними процесами, та, в свою чергу викликає дивергентні тенденції у розвою соціальної, в загалі, та релігійної, зокрема, сфер відтворення буття соціуму та його антропологічної динаміці.

Література:

1. Див. попередні публікації у цьому журналі, наприклад: Мартинюк Э.И., Никитченко Е.Э. Актуализация эсхатологии (гносеологический аспект).Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — (Серія «Історія. Філософія. Політологія»). — 2011. — Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — (Серія «Історія. Філософія. Політологія»). -2011 — № 2 — С. 64-69.; Nykytchenko O.E. Rationalization of worship acts as a convergent process in modern religious life/Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. — (Серія «Історія. Філософія. Політологія»). — Одеса. — вип. 5. — 2013. — с. 64-69; Никитченко О.Е. Акселерація як конвергентний процес в сучасному релігійному житті (медико — психологічний та демографічний аспекти)/ Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. — Одеса: Фенікс, 2014. — Вип. № 7 — 210с.
2. Aus: Inklusivismus (1979) Posthum in: Oberhammer, Gerhardt (Hrsg.): Inklusivismus: Eine indische Denkform. Wien: Akad. 1983, s.1, 12, 14, 17, 23.Електроний ресурс.-[Режим доступу]:http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki 1083892#cite_ref-1
3. Там само.
4. Шохин В. «Пауль Хакер и святоотечественная трактовка нехристиянской мысли»/ Альфа и Омега. -№19. — 1998/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://www.pravmir.ru/paul-haker-i-svyatootecheskaya-traktovka-nehristianskoy-myisli/c
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само.
8. Аникеева Е.Н. Проблемы индийского теизма: философско-компаративный анализ. Монография. — М.: Изд-во Православного свято-тихоновского гуманитарного университета, 2013.-256 с. //Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://cyberleninka.ru/article/n/anikeeva-e-n-problemy-indiyskogo-teizma-filosofsko-komparativnyy-analiz-monografiya-m-izd-vo-pravoslavnogo-svyato-tihonovskogo.pdf
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.
14. Пименов С.С. Кембриджское введение в постмодернистическую теологию/Философия религии: Альманах 2008-2009/Отв. ред. В.К.Шохин/ Ин-т философии РАН.-М.: Языки славянских культур, 2010.- 528 с.
15. Сім законів нащадків Ноя /Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://wikitwiki.in.ua/index.php?newsid=320295
16. Inclusivism/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: https://en.wikipedia.org/wiki/Inclusivism
17. Там само.
18. Там само.
19.Там само.
20. Осипов А.И. Путь разума. В поисках истины. — М.Изд. Сретенского монастыря, 2004/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://www.logoslovo.ru/media/file/9/27757.pdf
21.Там само; с.399, 417
22.Спасуться всі. «?» чи «!». Про останні питання перед смертю/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://xic.com.ua/z-zhyttja/11-intervju/358-smert-vidplata-za-grihy-chy-bozha-ljubov-pryvid-dlja-strahu-chy-shljah-do-spasinnja
23.Там само.
24. Там само.
25.Иванова К.А. Восток-Запад: диалог культур и толерантность/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://lib.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea30-2010.pdf
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. Мак-Ким Дональд К. Вестминстерский словарь теологических терминов: Пер.с.англ.- М.:Республика, 2004. — 503с.
30. Там само.
31. Декларація ВРЦІРО про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та так званих одностатевих шлюбів/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://vrciro.org.ua/ua/index2.php?id=49&option=com_content&page=0&pop =1&task=view
32. Ванунц Гоша. Тяжкий крест. Как католики примиряются с гомосексуальностью//События недели: итоги и факты. — №45.04.11., 2014/ Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://www.furfur.me/users/686689/posts?page=11
33. Госсекретарь Ватикана назвал легализацию однополых браков поражением человечества/ Електроний ресурс. — [Режим доступу]:http://www.aif.ru/society/law/ gossekretar_vatikana_nazval_odnopolye_braki_porazheniem_chelovechestva
34. Religion Research/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: https://www.washingtonpost.com/national/religion/shes-black-gay-and-soon-you-can-call-her-rabbi-correction/2015/05/28/54d9e186-0578-11e5-93f4-f24d4af7f97d_story.html black gay soon
35. Русская церковь разрывает контакты с протестантами Шотландии и Франции/ /Интерфакс религии/ Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=59007
36. Лидеры Англиканского содружества наказали Церковь в США за одобрение гей-союзов/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=3&id=66103
37. ВРЦІРО засудила зміни до Кодексу трудових законів щодо «гендерної ідентичності» та сексуальної орієнтації»/Електроний ресурс. — [Режим доступу]:http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/61734
38. В Греции заключен первый однополый союз// События недели: итоги и факты-№5-02.02.2016/Електроний ресурс. — [Режим доступу]: http://novostink.ru/mir/140681-v-grecii-zaklyuchen-pervyy-odnopolyy-soyuz.html
39. Текст документа: «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року » № 1393-р — редакція від 23.11.2015 / Електроний ресурс. — [Режим доступу]:http://www.kmu.gov.ua /control/cardnpd?docid=248740679

Мартынюк Э.И., Никитченко Е.Э. Возрастание инклюзивизма как конвергентный процесс современной религиозной жизни. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается возрастание инклюзивизма как конвергентного процесса современной религиозной жизни, который характеризуется изменениями отношений к представителям других вер, во многих религиозных традициях, что можно обозначить признанием возможности спасения представителям иных вероисповеданий или признанием всех религий проявлением чего-то единого.

Ключевые слова: инклюзивизм, спасение, религия.

Martuniyk E., Nykytchenko O. The Increasing of the inclusivism as convergent process of modern religious life. –Article.

Summary. This paper describes the increasing of inclusivism as one of the convergent processes in modern religious life, which characterizes the changes in attitude towards believers of another religious traditions. That may indicate acceptance and distribution of the same chance for salvation as for representatives of other confessions, or the recognition that all religions exist as manifestation of the same phenomenon.

Key words: inclusivism, salvation, religion.

УДК 168.5:007

Матюшина І.І.
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»

СИСТЕМНІСТЬ СЛОВА В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. В статті розглядається структурна організація смислу слова як елемента комунікації. Запропоновано ієрархічна структура смислу слова, що включає у себе не тільки традиційно прийняті елементи: предметне та смислове значення, а враховує застосування слова в конкретній комунікації та його входження в більш широкий контекст. У статті розглянутий окремий випадок застосування слова в контексті наукової комунікації — застосування слова як поняття. Описані різні рівні розуміння поняття як системи.

Ключові слова: слово, поняття, смисл, значення, системний метод, комунікація.

Вивчаючи комунікативні процеси, процеси утворення смислу, його інтерпретації, філософи та логіки звертають увагу переважно на структурні особливості текстів, на міжтекстову комунікацію, а слову як найдрібнішому значущому елементу мовленнєвої комунікації, приділяється недостатня увага. Слово — не формальна змінна в мовах живої комунікації. Це ціла система, що працює по тим ж принципам організації, що і мова в цілому, і комунікація в цілому. Те ж в логіці можна сказати про поняття — це елемент системи мислення і у той же час — система, порівнянна по складності з мисленням людини в цілому. Отже, **метою** статті є аналіз структурної організації смислу слова як елемента комунікації та його окремого випадку — поняття в системі наукової комунікації.

Слово виділяється як елемент тексту і адресантом і адресатом по канонах даної мови, по канонах мовної діяльності, спільним для всіх учасників комунікації. Слово (словосполучення) виконує функції знака в ситуації спілкування. Структура слова-знака трьохелементна: вона включає саме слово як звуковий або буквений матеріальний предмет і два види значення: предметне та смислове.

Предметне значення — це здатність слова відсилати до деякого предмета дійсності (матеріальної, ідеальної, культурної). Цей предмет називають референтом, денотатом, екстенсіоналом, а ця здатність слова називається, відповідно референтною, денотатною або екстенсіональною функцією слова.

Смислове значення слова — це здатність слова відсилати нас до деякого образа нашої свідомості; цей образ включає ознаки, за допомогою яких ми можемо впізнати, виділити, відрізнити предмет, про який йде мова, від інших предметів. Смислове значення слова називають також інтенсіоналом, сигніфікатом, конотатом або просто смислом. Щодо природи смислового значення існують дискусії, на які звертає увагу Барбара Хол Парті: одні дослідники вважають, що інтенсіонал —це зміст свідомості, психологічний стан; інші — дотримуються позиції, що це сторона об'єкта-екстенсіонала, що «значення мовної одиниці (у значенні «інтенсіонал») встановлює її екстенсіонал (у тому розумінні, що тотожність інтенсіоналів визначає тотожність екстенсіоналів)» [1, с.305]. Як би те не було, безперечно одне — кожне слово має своє предметне та смислове значення.

Однак у комунікації одне з них може стати головним, явно вираженим, залишаючи «у тіні» інше. Якщо головним, явно вираженим елементом значення слова стає предметне значення, а смислове виражено неявно (або навіть є лише потенційним), то слово набуває функції імені, тобто «знака предмета». Якщо ж головним, явно вираженим елементом значення слова стає смислове значення, а предметне значення виражене неявно, то слово функціонує як предикатор (тобто «знак ознаки»). Головною функцією слова стає тут інтенсіональна (сигніфікативна, конотативна, смислова) функція.

У природних мовах функції імен і предикаторів зафіксовані як головні в іменниках (імена) і прикметниках, прислівниках (предикатори). Але в мовленні і іменники, і прикметники можуть функціонувати і як імена, і як предикатори. Це визначається в комунікативній ситуації. Імена та предикатори, з погляду сучасної логіки і семіотики, — це не різні класи знаків (слів), а різні функції того самого слова: «Ім'я та предикатор, а також поняття розрізняються функціонально залежно від способу вживання слів, словосполучень» [2, с.43]. Слово стає знаком поняття, якщо в даній мові зафіксований «стійкий спосіб зв'язку між предметним і смисловим значенням знака; як смислове значення при цьому виступають не будь-які ознаки, а лише загальні, істотні ознаки предметів»... «Те саме слово в різних ситуаціях

може вживатися то як ім'я, то як предикатор, то як поняття» [2, с.44-45].

Тут ми хотіли б звернути увагу на деякі обставини. По-перше, спосіб вживання слова повинен бути прийнятий у даній мові, у даному соціумі (тобто бути легітимним у цьому соціумі). По-друге, вибір способу вживання слова залежить від комунікативних цілей. Навіть у науковому спілкуванні не всі слова позначають поняття, хоча спосіб вживання слова як знака поняття — необхідний елемент наукової комунікації (не тільки наукової, але наукової — обов'язково). По-третє, зазначені вище способи вживання слова (ім'я і предикатор) у багатьох контекстах можуть сполучатися в одному слові (до речі, у понятті вони сполучаються).

Тепер виникає наступне питання: що є смислом слова? Чи варто ототожнити смисл слова з тим, що називається смисловим значенням (інтенсіоналом, конотатом, сигніфікатом), або смисл слова — його сукупне значення (предметне значення плюс смислове значення)?

Звертаючи увагу на неоднозначність вживання терміна «смисл» в існуючій літературі по семантиці, у лінгвістичній і філософській літературі, варто визнати доцільним більш широкий підхід, пов'язаний з уявленням про розмаїтість смислів, про розмаїтість способів подання смислів. Зокрема, комунікація в онтологічному аспекті актуалізує предметні значення слів, які, по суті, є елементами смислу знаків, що вказують на предмет. Тому предметне значення також належить до смислу слова, а смислове та предметне значення є різнорівневими елементами однієї системи смислу в широкому його розумінні.

Перевага системного підходу до поняття «смисл» слова полягає в тому, що він дозволяє предметне та смислове значення слова не вважати просто однорівневими елементами смислу, а побачити суттєвий зв'язок між ними усередині єдиного смислу. Особливо наочно це видно в понятті. Предметне значення — це субстрат; смислове значення — це ті властивості субстрату, які виділяються в ньому в якості істотних, і по яких ідентифікується субстрат у якості такого. А вибір цих властивостей здійснюється з урахуванням цілей людини, завдань, які він вирішує за допомогою цього поняття (пізнавальних, комунікативних).

Різниця між ім'ям і предикатором, зокрема, може бути зрозуміла саме як розходження структурних варіантів представлення смислу слова; один іде від слова до предметного значення через уже відоме смислове значення (предикатор); інший — від слова до смислового значення через предметне значення (ім'я).

Але якщо позначити структуру смислу слова в більш широкому її розумінні, то схема буде мати вигляд: смисл (у широкому розумінні) — це (1) предметне значення + (2) смислове значення + (3) ті трансформації, які з ними відбуваються у процесі «живої» комунікації + (4) їхній зв'язок, що проявився в даній комунікативній ситуації + (5) зв'язок попередніх факторів 1-4 з більш широким смисловим полем, елементом якого є значення даного слова (смисловий контекст свідомості комуніканта, смисловий контекст соціуму, культури, універсуму культур і т.д.). Цей смисловий контекст не зводиться тільки до концептуальних систем комунікантів (за концепцію Р.Павільоніса), до фундаментальних смислів Г.Фреге. Сюди можуть бути віднесені норми, правила, що регулюють способи вживання слова. Але, знов-таки, перед нами не однопорядкові елементи смислу. Знак «+» тут — це знак системного синтезу, що утворює ієрархію, самим нижнім, підпорядкованим елементом якої є предметне значення.

Комунікативний контекст включає системи цінностей і ціннісних орієнтувань, прийнятих людиною (соціумом); цей контекст містить у собі і архетипи колективного несвідомого, і моделі картин світу, сформовані в надрах духовної сфери філософії, релігії, мистецтва. Схема комунікативної ситуації, побудована семіотикою, на яку ми спираємося, мовчазно припускає, але прямо не вказує, що той, хто продукує смисл та той, хто сприймає, розуміє — вони репрезентують деякий соціум, соціум присутній у них, і, свою чергу, своєю поведінкою, своїм вибором способів подання інформації в «живій» комунікації вони можуть істотно впливати на все смислове поле соціуму, спілкуватися із цим полем. Це смислове поле, мабуть, і є той універсальний, єдиний, цілісний Смисл, що поєднує концепти даної культури і який одні називають духовним світом людства, інші — Богом (А.Ф.Лосєв, наприклад, вважав символічні форми способом вираження Божественної сутності світу, а слова — вираженням першосутності кожного явища; П.Флоренський бачив у слові посередника в енергійному зв'язку Бога та людини).

Відносна самостійність значень слів виявляється в тому, що вони функціонують не тільки в реченнях живої комунікації, але і окремо, як одиниці, що несуть смисл. Крім того, значення слова як інваріант колишніх вживань у спілкуванні як би «консервується» у словниках.

Тому значення слова може бути розглянуте не тільки як субстрат якоїсь більш складної смислової єдності, але і як самостійна система, самостійний смисл. Поняття є одним з видів значення слова, що панує в науковій комунікації. Зміна

значень понятійних рядів стає останнім часом предметом спеціального вивчення в семіотиці [2]. Оскільки понятійні значення розглядаються при цьому в єдності зі способами їхнього входження в інтелектуальне життя певного часу, з урахуванням їх значущості, то тут можна говорити про те, що відповідні слова мають не тільки значення, але й смисл, і ці смисли здатні розвиватися.

Наукове поняття — це найбільше строго регламентований варіант значення слова. Тут свобода тлумачення зведена до мінімуму. Для термінів однозначність смислу є нормою. Але комунікативне життя поняття виходить далеко за рамки заданої логікою схеми: слово — обсяг (предметне значення) — зміст (смислове значення). Саме поняття показує, що смисл у широкому його розумінні не детермінований тільки мовою, не виникає і не функціонує лише як елемент тексту, знакової форми. Те ціле, у яке входить наукове поняття, — це життя наукового знання, процес його одержання, подання, переробки, передачі, зберігання.

Слово, що позначає наукове поняття, здобуває свій смисл, свою значимість у системі наукового знання прямо пропорційне тому внеску, що дане поняття вносить у теорію, у практичне застосування теорії, у систему теорій, інформаційний простір науки і навіть інформаційне поле культури. Деякі поняття стають категоріями, а деякі концептами культури, що фіксують фундаментальні цінності.

Підкреслюючи величезну роль наукових понять, що виходить далеко за межі їхнього логічного ядра, Ст. Тулмін стверджує, що «кожне поняття — це інтелектуальний мікроінститут» [3, с.171].

Тут мається на увазі, що крім логічного ядра кожне поняття має свої виміри в науковому пізнанні — воно повинне бути релевантне і ефективно в процесі рішення певних завдань. Кожне поняття має правила і межі свого застосування. Є універсальні правила вживання понять, що формулюються логікою, а є локально закріплені правила, що регулюють зв'язок понять із темою, з теорією, науковою парадигмою. Тулмін справедливо відзначає, що поняття не вічні в якості еталонів і інструментів раціональності: «...вчений, що не вміє критикувати та змінювати свої поняття там, де цього вимагають колективні цілі його дисципліни, порушує «обов'язки» своєї наукової «станції»...» [3, с.171]. Тут, як бачимо, Тулмін звертає увагу на динамізм, мінливість смислу наукового терміна, обумовленого динамізмом розвитку науки. Межі стійкості смислу наукового поняття задає наука.

Значенням слова може бути не тільки наукове поняття, але поняття повсякденної свідомості. Лінгвісти розрізняють у цьому випадку способи уточнення значення відповідного слова — уточнення значення наукового поняття здійснюється за допомогою визначення в енциклопедіях, а уточнення значення повсякденного поняття — за допомогою тлумачення в словниках [4, с.86-99]. І ті, і інші процедури уточнення підкоряються правилам. Правила ці теж не є незмінними. До традиційних правил співмірності, заборони кола і визначеності в сучасних підручниках логіки додають нові, наприклад, правила цілісності і простоти [5, с.102-107].

На наш погляд ці теоретико-системні правила комунікативно виправдані, тому що їхнє виконання підвищує ефективність комунікації, що забезпечує конструктивність діалогу і взаєморозуміння його учасників.

При всій мінливості та динамічності понять, вони залишаються найбільш стійкими елементами смислу усередині наукового знання. Вони конденсують у собі пізнавальний досвід і тому залишаються одним з головних способів «упакування» знання при його передачі та зберіганні. О. Ф. Асмус помічає, що критика раціональності, інтелектуалізму не випадково починається із критики понять: «У понятті антіінтелектуалісти завжди бачили свого споконвічного та найсильнішого ворога» [6, с.265].

Таким чином, системність смислу, вираженого поняттям, може бути розглянута в декількох планах.

По-перше, саме поняття — системно організований смисл, «клітинка» смислу. Поняття є системою: субстратом у ній є те, що називають предметним значенням, структурою цієї системи є ознаки, включені в зміст поняття, або його смислове значення: саме ці ознаки задають, що належить до субстрату (обсягу) поняття, а що не належить. Загальний, істотний, необхідний характер цих ознак дозволяє говорити про нормативність поняття. В.О.Свєтлов вважає, наприклад: «У силу того, що кожне поняття виражає суму якихось необхідних умов, всі поняття носять нормативний характер. Це означає, що в тій реальності, у якій живе та діє людина, не тільки поняття повинні відповідати своїм речам, але і речі повинні відповідати своїм поняттям. Нормативний характер понять означає також, що можуть існувати поняття, для яких ще не відкриті відповідні речі» [7, с.29-30].

Ознаки, що включені в зміст поняття, у свою чергу, детерміновані цілями пізнання, практичними та теоретичними завданнями, що розв'язуються, темами дослідження в широкому значенні цього слова [8]. Цільові та тематичні установки виконують роль концептів, що детермінують вибір змісту поняття та створюють можливість поняття бути смислом, мати сенс, тобто бути причетним

до відповіді на питання «для чого?». Ціннісно-нормативний аспект поняття і дозволяє говорити не тільки про те, що є значення якогось терміна, але й про те, що він виражає смисл.

По-друге, системність поняття може вивчатися як його причетність до системи знання вже в якості субстрату. Для наукового поняття це означає входження в систему наукового знання; наприклад, у наукову парадигму, науково-дослідну програму, у тематичну цілісність, у наукову комунікацію в широкому її розумінні (в інформаційному та соціально-організаційному планах) [9, с. 24].

Фахівці, що вивчають наукову комунікацію, відзначають тенденцію до «постійного зростання вартості будь-якого елемента цілісної системи науково-технічної комунікації» [9, с. 31]. Роль міжособистісної комунікації в процесі функціонування понятійних смислів при цьому описується за допомогою таких характеристик: оперативність, вибірковість, наявність оцінки і синтезу, витяг прикладного смислу, передача неформульованого смислу, супроводження зворотним зв'язком [9, с. 112-113].

Все це, безумовно, стосується функціонування наукових понять, ролі мовчазно прийнятих зразків, правил, норм, що діють як установки при створенні, розумінні і трансляції понять у науці.

По-третє, системність поняття може бути зрозуміла в історичному вимірі як спосіб входження в деякий понятійний ряд, що виник історично і репрезентує комунікацію не в одній системі, що належить певному історичному часу, а між системами наукового знання, що належать різним епохам.

По-четверте, системність поняття можна розуміти як цілісність знання і цінності, раціонального і емоційного його компонентів («експресивний смисл» Е.Кассирера). Наукове поняття прагне позбутися від цього компонента за допомогою введення штучних мов, за допомогою обмежень, що вводять для природних мов. Але практично емоційний ореол непереборний і присутній навіть у самих абстрактних понять, що добре відомо будь-якому теоретикові. Проявляє себе цей «ореол» у комунікації, у тому числі в автокомунікації.

У всіх цих аспектах сигніфікативне значення детермінує референціальне значення, є способом подання референціального значення, що залежить, у свою чергу, від більш широкого контексту пізнання, комунікації. От чому, повертаючись до питання про різні розуміння інтенсіоналу, що аналізує Б.Хол Парті, ми схильні приєднатися до думки, що екстенсіонал встановлюється за допомогою інтенсіоналу, а не навпаки. Але вже в контексті семіотики, філософії необхідно поставити проблему детермінованості способів подання інформації про світ у більш широкому контексті, у контексті комунікації, «життєвого світу».

Отже, смисл слова як система включає в себе предметне, смислове значення, їх трансформації в процесі комунікації, їх зв'язок між собою та більш широким комунікативним контекстом (фундаментальним та ситуативним). Системність поняття включає в себе системно організований смисл слова, його причетність до певної системи знання, причому історично обумовленої системи, та єдність його раціонального та емоційного компонентів.

Література:

1. Парти Б. Холл. Грамматика Монтегю, мысленные представления и реальность / Б. Холл Парти // Семиотика: Антология. — М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. — С. 304-324.
2. Сумарокова Л.Н. Основы логики / Л.Н. Сумарокова. — Одеса: Юридична література, 2000. — 264 с.
3. Тулмин Ст. Человеческое понимание: Пер. с англ./ Ст. Тулмин. — М.: Прогресс, 1984. — 327 с.
4. Социально-лингвистические исследования. Сб. научн. трудов. / Под ред. Л. П. Крысина и Д. Н. Шмелёва. — М.: Наука, 1978. — 232 с.
5. Тульчинский Г.Л. Проблемы осмысления действительности. Логико-философский анализ / Г.Л. Тульчинский. — Л.: Ленинградский университет, 1986. — 177 с.
6. Асмус А.Ф. Алогизм Уильяма Джемса/ А.Ф. Асмус // Асмус А.Ф. Историко-философские этюды. — М.: Мысль, 1984. — С.262-300.
7. Светлов В.А. Практическая логика. Учебн. пособие / В.А. Светлов. — С.-Пб.: МиМ, 1997. — 668 с.
8. Хмелева А.П. Системный подход в исследовании значения знака (историко-методологический аспект) / А.П. Хмелева // Интерпретация как историко-научная и методологическая проблема. — Новосибирск, Наука, 1986. — С.48-55.
9. Коммуникация в современной науке. Сб. переводов с англ. / Сост., общ. ред. и вступит, статья Э.М. Мирского и В.Н. Садовского. — М.: Прогресс, 1976. — 438 с.

Матюшина И.И. Системность слова в контексте коммуникации. — Стаття.

Аннотация. В статье рассматривается структурная организация смысла слова как элемента коммуникации. Предложена иерархическая структура смысла слова, которая включает в себя не только традиционно принятые элементы: предметное и смысловое значение, а учитывает использование слова в конкретной коммуникации и его вхождение в более широкий контекст. В статье рассмотрен частный случай применения слова в контексте научной коммуникации — употребление слова как понятия. Описаны различные уровни представления понятия как системы.

Ключевые слова: слово, понятие, смысл, значение, системный метод, коммуникация.

Matiushyna I.I. Systemacity of the word in the context of communication. — Article.

Summary. The article presents structure of sense of the word as communication element. The paper analyzes hierarchical structure of sense of the word. This structure includesof extension, intension, it considers use of the word in a specific communication and it considers entry of the word into a wider context. The article studies a special case of application of the word in the context of a scientific communication — the use of the word as concepts. The author features different levels of representation of concept as systems.

Keywords: word, concept, sense, meaning, system method, communication.

УДК 130.2:821.161.1-94 Цветаева

Платика Е.С.
аспирант философского факультета,
старший лаборант кафедры культурологии
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

ЯЗЫК ПОЭТА КАК ОСНОВА ДУХОВНОЙ СВЯЗИ ПОКОЛЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ)

Аннотация. Статья посвящена выявлению роли языка поэта в формировании и укреплении духовной связи поколений. Внимание автора сосредоточено преимущественно на творческом наследии М. Цветаевой и её деятельности по увековечиванию памяти современников. Рассматривается специфика поэтического языка, актуализируется посредническая миссия поэтического слова и его назначение быть связующим звеном различных эпох и культур.

Ключевые слова: язык поэта, слово поэта, культура Серебряного века, связь поколений

В наше время под небывалым воздействием научно-технического прогресса, средств массовой информации и коммуникации стремительно обесценивается язык, перекраивается и практически уничтожается культура речи, забываются истоки и основы культуры в целом. Современные технологии наносят невозместимый вред человечеству, и вследствие этого ни язык, ни тесно связанное с ним мышление не развиваются должным образом. Всё больше человек говорит и всё меньше мыслит. Темп нашей жизни задается не внутренними духовными потребностями, а внешними техническими достижениями. Язык превращается всего лишь в средство. Слово почти ни во что не ставится, о сказанном не задумываются, не мыслят тем более и о сокрытых в слове смыслах. Язык не развивается, он механически приспосабливается к повседневным нуждам, научно-техническому и социально-историческому процессу, той или иной политической ситуации. Как ойкумена, как всеобъемлющее пространство духовной и мыслительной жизни язык утрачивается с каждым днем.

Эта ситуация в какой-то мере напоминает события столетней давности. Вспомним, что в 1917 году один из наиболее последовательных теоретиков культуры Серебряного века Вячеслав Иванов писал о языке как об источнике жизни, как о силе, формирующей и определяющей наше сознание, наши мысли и поступки. В его небольшой, но содержательной статье «Наш язык»[3], прослеживается один сквозной мотив: от языка как первоначальной связующей ойкумены[1] к языку как дому бытия, где формируется духовная составляющая человека, где восстанавливаются и укрепляются связи поколений и разделенных временем эпох. Иванов говорил о языке как о духовной и физически ощутимой ойкумене русского народа и, в конце концов, всего рода человеческого. Казалось бы, какое дело до языка, когда идут кровопролитные войны и осуществляются государственные перевороты?! Но Иванов настоятельно твердил о благодати церковно-славянского языка, о соприродном ему, многообразном и всеобъемлющем языке эллинства, о его «икуменической», «кафолической» силе, о его все объединяющем назначении, он верил, что таким поистине вселенским и всечеловеческим в духе должен быть русский язык [см.: 3, с.676].

Подобная озабоченность проблемами языка, его формированием и воздействием на духовную жизнь человека была свойственна не только теоретикам культуры или же представителям религиозной философии, но и собственно поэтам: Александру Блоку, Осипу Мандельштаму, Николаю Гумилеву, Марине Цветаевой. Слово поэта в данной связи представляет весомое значение, поскольку поэтический язык играет в укреплении связи поколений свою специфическую роль и побуждает человека к переживаниям, мышлению и поступкам особого рода. *Цель настоящей статьи* — показать значимость языка поэта для формирования и укрепления духовной связи поколений на примере творчества Марины Цветаевой.

Изучая творческое наследие Цветаевой, легко допустить, что в сфере жизненных ситуаций она была человеком стихийным и опрометчивым, однако в поэзии предельно точной и последовательной. Ни один языковой знак не появлялся в её стихах случайно. Она постоянно акцентировала ту или иную часть слова, созвучие, соотношение звуков и так, выделяя необходимое, добиралась до смысла образа или вещи. Поэтом она ощущала себя и

[1] В данном случае, конечно же, следует учитывать первоначальное значение слова «ойкумена» (др. греч. οἰκουμένη), а именно: «обитаемая часть суши, включающая все заселенные, освоенные или иным образом вовлеченные в орбиту жизни общества территории» [2].

при написании прозаических текстов, автобиографических произведений, воспоминаний и даже писем. Такая скрупулезная работа над языком была обусловлена изначальным пониманием поэзии в качестве языка богов, который каждый раз обнаруживает себя с новой силой, в новом, ранее неизвестном качестве: «Поэзия язык богов! Этого никто не повторил, это мы все сказали, каждый заново» [см.: 7, с.305]. Вспоминая детство, первый опыт стихосложения, Цветаева связывала свой дар с волшебными, чарующими силами. Силы эти, как мы можем заметить, антиномичны по своей природе: «Это была — я, во мне, чей-то дар мне — в колыбель. «Бог—Черт, Бог—Черт, Бог—Черт», и так несчетное число раз, холодея от кощунства и не можа остановиться, пока не остановится мысленный язык» [см.: 7, с.43]. Далее, эта же мысль о поэзии как о языке богов появлялась и в таком варианте: «От Державина до Маяковского (а неплохое соседство!) — поэзия — язык богов. Боги не говорят, за них говорят поэты» [см.: 7, с.305].

Поэт, таким образом, является медиатором между миром людей и миром богов, а созданные им произведения соединяют эти миры. Поэт, в отличие от обычного человека, соприкасается непосредственно с истоками бытия и запечатлевает в словах и созвучиях мир невидимый. Человек же, проникая в творческий мир поэта, может, в свою очередь, также соприкоснуться с областью сверхчувственного. Более того, именно благодаря поэту, и в данном случае Цветаевой, нам открывается возможность соприкоснуться с миром прошлого, миром, который, казалось бы, безнадежно утрачен.

Над каким бы текстом не работала Цветаева, она всегда полагалась на какую-то идеально запечатленную картину произведения и не в меньшей мере на сам язык, который помогает удерживать явившийся образ. «Все мое писанье, — сознавалась она, — вслушиванье. Отсюда, чтобы писать дальше — постоянные перечитыванья. Не перечтя по крайней мере двадцать строк, не напишу ни одной. Точно мне с самого начала дана вся вещь — некая мелодическая или ритмическая картина ее — точно вещь, которая вот сейчас пишется <...>, уже где-то очень точно и полностью написана. А я только восстанавливаю» [7,с.285]. Размышляя о языковом «я» поэта в эссе «Поэты с историей и поэты без истории», она напишет, что поэтическое «я» — это «я» человеческое, выраженное в строе речи, что «стихи часто являют нам нечто сокрытое, приглушенное и даже заглушенное, чего и сам человек в себе не знал и не узнал бы, если бы не стихотворный дар», и, наконец, что стихотворный дар открывает «действие сил, неведомых тому, кто действует, и кто осознает их лишь в самый момент действия» [см.: 7, с.398]. Поэт, начиная творить, не предполагает, какой будет итоговая мысль, заключительное высказывание («Поэт — издалека заводит речь./Поэта — далеко заводит речь...»).

Помимо того что Цветаева неизменно связывала язык поэзии с божественными силами и настойчиво выводила его за рамки обыденного языка, она так же неоднократно утверждала его вне- или же сверхнациональность. Так, в письме к Рильке от 6 июля 1926 она напишет: «Поэзия — уже перевод, с родного языка на чужой — будь то французский или немецкий — неважно. Для поэта нет родного языка. Писать стихи и значит перелагать. Поэтому я не понимаю, когда говорят о французских, русских или прочих поэтах. <...>Для того и становишься поэтом (если им вообще можно стать, если им не являешься отродясь!), чтобы не быть французом, русским и т. д., чтобы быть — всем. Иными словами: ты — поэт, ибо не француз. Национальность — это от- и заключенность. Орфей взрывает национальность или настолько широко раздвигает ее пределы, что все (и бывшие, и сущие) заключаются в неё» [см.: 4, с.163]. Подобным образом мыслил и сам Рильке. Размышляя о прочтении писем на разных языках, он писал: «...часто какое-нибудь из них видится мне в таком свете, при котором все языки — один язык» [см.: 4, с.101].

Поэт на самом деле находится на границе земного и потустороннего мира. Развивая тему поэта как медиатора в культуре, нельзя не вспомнить одно из писем, написанное Цветаевой уже после смерти Р.-М. Рильке и адресованное его последней секретарше Е.А. Черносвитовой. В этом письме Цветаева разъясняет ту особую связующую миссию, которая возлагается на поэта не только в ходе его земной жизни, но и после неё. «Хотите одну правду о стихах? — вопрошает Цветаева. — Всякая строчка — сотрудничество с «высшими силами», и поэт — много, если секретарь! — Думали ли Вы, кстати, о прекрасности этого слова: секретарь (secret)? Роль Рильке изменилась только в том, что, пока жил, сам сотрудничал с —, а теперь — сам «высшая сила» [4, с.208]. Таким образом, именно на поэта возлагается какой-то нескончаемый, вековечный труд — быть связующим звеном при жизни, переводить язык богов в земной мир, а затем — пребывать в самих истоках сущего, к которым, в свою очередь, обращаются последующие культуры и поколения.

Здесь, конечно же, не стоит забывать и о назначении читателя, его особой творческой задаче. Ведь все мы вместе взятые как раз и представляем пришедшее на смену поколение,

последующую культурную эпоху. Следуя мысли Цветаевой, можно сказать, что теперь и сама она пребывает в неразрывном единстве с высшими силами, и мы, постигая глубину замысла её произведений, как раз и пытаемся с этими силами сотрудничать. А это возможно лишь при условии полного погружения в текст, лишь при условии предельно вдумчивой и ответственной работы читателя.— «Вскрыть сущность нельзя, подходя со стороны. Сущность вскрывается только сущностью, изнутри — внутрь, — не исследование, а проникновение. Взаимопроникновение. Дать вещи проникнуть в себя и — тем — проникнуть в неё» [7, с. 322]. — Так писала Цветаева о переводах писем Рильке на русский язык, но эти же слова можно применить и в отношении процесса восприятия и понимания её собственных произведений. В результате творческого взаимодействия мы можем проникнуть в мир поэта и выйти на иной уровень бытия — бытия сверхчувственного, которое затрагивает глубины нашей души.

Дело в том, что перевод тех или иных произведений, а в данном случае писем самого Райнера-Мария Рильке Цветаева понимала как событие знаковое, символическое. Это не просто перевод с одного языка на другой. Это формирование своего поэтического «я» таким образом, чтобы отдать его на службу другому: «...сегодня мне хочется, чтобы Рильке говорил — через меня. Это, в просторечии, называется перевод». И поскольку русское слово «перевод» Цветаеву не вполне устраивает, она всматривается в немецкоязычный вариант, раскрывая важные с ее точки зрения смысловые оттенки: «Насколько у немцев лучше — nachdichten! Идя по следу поэта, заново прокладывать всю дорогу, которую прокладывал он. Ибо, пусть — nach (вслед), но — dichten! — то, что всегда заново. Nachdichten — заново прокладывать дорогу по мгновенно зарастающим следам» [см.: 7, с.322].

Перевод с одного языка на другой, особенно когда речь идет о литературных произведениях, всегда представлял проблему как для самого переводчика, так в плане соотношения языков, взаимодействия культур и эпох. Для Цветаевой, как мы помним, и собственно авторский оригинал уже был переводом с языка ангельского на язык человеческий. В то же время она полагала, что великие произведения при переводе на другой язык не утрачивают своей гениальности и, несмотря на ход времени, всегда остаются современными. «...Мировая вещь та, — утверждала Цветаева, — которая в переводе на другой языки на другой век — в переводе на язык другого века—меньше всего— ничего не утрачивает. Всё дав своему веку и краю, еще раз всё дает всем краям и векам. Предельно явив свой край и век — беспредельно являет все, что не — край и не — век: навек» [7, с. 331]. Здесь нельзя обойти вниманием и тот факт, что Цветаева в слове «перевод» видела еще и несколько иное предназначение: перевести можно не только тексты, но и душу. Так, работая над переводом Рильке, она писала: «...у перевода еще другое значение. Перевести не только на (русский язык, например), но и через (реку). Я Рильке перевожу на русскую речь, как он когда-нибудь переведет меня на тот свет. За руку — через реку» [см.: 7, с. 322].

Как оговаривалось выше, Цветаева чувствовала себя поэтом не только в ходе стихосложения или в процессе перевода, но и при написании прозаических произведений. Здесь тоже выверено каждое слово, здесь тоже не просто восстанавливается образ того или иного человека, но и осуществляется проникновение в мир бытия личности и самой эпохи. Такая работа стоит непомерных затрат: это и переживания, и главное — непосредственное проживание событий, казалось бы, чужой жизни, но теперь — уже ставших частью личной жизни поэта. Так, в «Повести о Сонечке», посвященной актрисе Софье Голлидэй, Цветаева писала: «Чем больше я вас оживляю, тем больше сама умираю, отмираю для жизни, — к вам, в вас — умираю. Чем больше вы — здесь, тем больше я — там. Точно уже снят барьер между живыми и мертвыми, и те, и другие свободно ходят во времени и в пространстве — и в их обратном. Моя смерть — плата за вашу жизнь. Чтобы оживить Аидовы тени, нужно было напоить их живою кровью. Но я дальше пошла Одиссея, я пою вас — своей» [6, с. 409–410].

Вчитываясь в тексты Цветаевой, мы можем ощутить присутствие тех, с кем она находилась в личном или же творческом общении. Цветаева сумела сохранить для последующих поколений образы людей, благодаря которым можно судить не только о самих личностях, об особенностях культурной жизни, о царившей тогда духовной атмосфере, но и об исторической эпохе Серебряного века в целом. Восстанавливая в памяти своих близких, пытаясь воспроизвести в слове образы дорогих людей, Цветаева буквально переводила их из мира умерших в мир живых, считала это своим долгом, задачей первостепенной важности, реализация которой требует огромных затрат жизненных сил.

Большинство своих воспоминаний Цветаева писала в память об ушедших. Писала для того, чтобы запомнили, узнали, не забыли. Она запечатлевала те моменты жизни, которые связывались с сущностью личности. И теперь у нас есть возможность проникнуть в бытие практически

неизвестных для нас людей и восстановить их жизненный мир. Это своего рода знакомство, встреча, которая без Цветаевой не состоялась бы никогда.

Ярким примером такой редкой встречи-узнавания являются тексты, посвященные Николаю Гронскому — первому поэту в эмиграции.[1] Цветаева приложила все усилия для того, чтобы Гронский стал известен. Пожалуй, если бы не она, Гронский ушел бы в прошлое практически бесследно. И, в общем, Цветаева этот факт сознает и буквально проговаривает в первом стихотворении цикла «Надгробие»: «Не дам тебе — умереть совсем!../ Не дам тебе — порасти быльем!» [5, с.326]. Однако одним лишь творчеством Цветаева не ограничилась. Она прекрасно понимала, что в то время публикация ее произведений в России, откуда родом и сам Гронский, практически неосуществима. И для того чтобы о молодом поэте узнали его современники и потомки, она все же находит возможности опубликовать свои тексты за пределами России.

В результате её статья «Поэт-альпинист» впервые выходит на сербохорватском языке, а затем она просит свою подругу Анну Тескову разместить статью в одном из чешских изданий [см.: 8, с.418].И, далее, чтобы о молодом поэте узнали на родине, она обращается всё к той же Тесковой с просьбой показать поэму Гронского «Белладонна» Альфреду Бему: «Я бы хотела, — пишет Цветаева, — чтобы он о ней сказал в печати — это все, что осталось у родителей: посмертная слава сына)» [см.: 8, с.418].Цветаевой удается осуществить задуманное. Благодаря её стараниям, о Гронском услышали, и немалую роль в этом сыграла написанная по просьбе Цветаевой статья Бема «О Гронском и его поэме Белладонна» [см.: 1]. Ко всему написанному о Николае Гронском Цветаева относилась строго. И если статью Бема она оценила «хорошо», то отзыв Адамовича — «бездарно»[2] [см.:8, с.418].

И это лишь малая доля той огромной творческой работы, которая была проделана Цветаевой для увековечивания памяти своих современников. Запечатлев в произведениях близких ей людей, поэт дает возможность нам не только полноценно восстановить их образ, заинтересоваться их жизнью, но и, возможно, даже полюбить. Так укрепляются связи поколений, мы узнаем об эпохе, ранее нам неведомой. Здесь, конечно же, нужно принять во внимание, что Цветаева воспроизводила не просто биографические подробности жизни того или иного человека, а создавала духовный образ личности. И для того чтобы такой образ был более явственный, ей иногда приходилось нарушать ход событий, дописывать, додумывать, дополнять.

Язык дает нам возможность не только называть уже существующее в мире, не только озвучивать уже названное, но и создавать новое. В этом плане поэтический язык наделен особыми силами: он подводит нас к сущности вещей и событий, к целостному образу личности, заставляя наше мышление работать в ином ритме, в том числе и при помощи знаков препинания: тире, умолчаний (<...>), скобок и т.д. Даже если перед нами знак паузы или тишины, мысль в эти моменты не останавливается, а только нарастает, и тишина становится красноречивей любого звука.

Слово поэта дарует нам возможность не только узнавать бесконечные смысловые оттенки языка, но понуждает обращаться к истокам культуры и на собственном опыте познавать ценность духовных связей и образов. Вчитываясь в поэтические тексты, воспоминания, оставленные поэтами, мы также можем ощутить, как возрождается ушедшее время, как воскрешаются те или иные события и оживает ушедшая эпоха. А вместе с возрождением прошлого сейчас, в нашей настоящей жизни, мы все, ныне живущие и когда-то умершие, продолжаем пребывать в едином духовном пространстве.

Литература:

1. Бем А. О Н.П. Гронском и его поэме Белладонна [Электронный ресурс] //Меч. –1935.– №6. – Режим доступа к публикации: http://www.mochola.org/russiaabroad/bem/bem35_gronski.htm
2. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа к публикации: http://enc-dic.com/enc_big/Ojkumena-42047.html
3. Иванов Вяч. И. Собрание сочинений: В 4 т. — Т. 4. — Брюссель, 1987. — 782с.
4. Рильке Р. Письма 1926/ Р. Рильке, Б. Пастернак, М. Цветаева. — М.: Книга, 1990. — 256с.
5. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. — Т. 2: Стихотворения. Переводы. — М.: Эллис Лак, 1994. — 591с.
6. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. — Т.4: Воспоминания о современниках. Дневниковая проза. — М.: Эллис Лак, 1994. — 686 с.
7. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. — Т.5: Автобиографическая проза. Статьи. Эссе. Переводы. — М.: Эллис Лак, 1994. — 718с.
8. Цветаева М. И. Собрание сочинений: В 7 т. — Т.6: Письма /Марина Ивановна Цветаева. — М.: Эллис Лак, 1995. — 798 с.

[1] В своем очерке «Поэт-альпинист» Марина Цветаева отвечает на бытовавший в то время вэмигрантсккких кругах вопрос о возможности полноценного существования поэта в эмиграции. Как полагает Цветаева, жизнь Гронского подтверждает такую возможность: «Это —первый поэт, возникший в эмиграции. Первый настоящий поэт» [см.: 8, с. 418]

[2] Речь идёт о вступительной статье Г.В. Адамовича к поэме Н.П. Гронского «Белла-Дона» напечатанной в газете «Последние новости» от 9 декабря 1934 года

Платика О.С. Мова поета як основа духовного зв'язку поколінь. (На прикладі творчості Марини Цвєтаєвої). — Стаття.

Анотація. Стаття присвячена виявленню ролі мови поета у формуванні й зміцненні духовного зв'язку поколінь. Увага автора зосереджена переважно на творчій спадщині М. Цвєтаєвої та її діяльності заради увічнювання пам'яті сучасників. Розглядається специфіка поетичної мови, актуалізується посередницька місія поетичного слова та його призначення бути сполучною ланкою різних епох і культур.

Ключові слова:мова, слово поета, культура Срібного століття, зв'язок поколінь.

Platyka E.S.The Poet's Language as a basis for spiritual relationship between Generations. (On an example of Marina Tsvetaeva's works). — Article.

Summary. The article deals with the clarifying of role Poet's Languagein forming and strengthening of the spiritual relationship between Generations. The author focuses primarily on M.Tsvetaeva's creative heritage and her activities to perpetuate the memory of contemporaries. Much attention is given to specifics of Poet's Language. It draws our attention to the mediatorial mission of Poet's Word and its purpose to be a mediator between different epochs and cultures.

Keywords: Poet's Language, Poet's Word, the Culture of the Silver Age, relationship of Generations.

УДК 1: 316

Пурцхванидзе О.В.,
кандидат философских наук
доцент кафедры социологии, философии и права
Одесской национальной академии пищевых технологий

К ПРОБЛЕМЕ ОНТОЛОГИИ МЕДИА

Аннотация. В статье рассматривается специфика бытия медиа, возникновение новой реальности — реальности медиа, как следствия иконического поворота обусловленного развитием и внедрением в бытие общества и человека новых цифровых технологий.

Ключевые слова: медиа, медиареальность, иконический поворот, онтология медиа

Исследования, относящиеся к проблемам связанным с последствиями развития цифровых технологий и их внедрением в повседневное бытие общества, с конца XX века стали занимать не только социологов, культурологов, психологов, а и собственно философов. По-видимому, обусловлена данная ситуация настоятельной потребностью в философском осмыслении факта, что на фоне развития цифровых технологий, когда компьютеры, мобильные телефоны, всевозможные гаджеты превращаются из средств коммуникации в условие существования человека, формируется новая реальность — реальность медиа. Скорость, с которой идет процесс дистрибуции «медиапроизводных», последствия, что наступают в результате их распространения, говорят нам о наступлении нового этапа и в развитии человека. Посему интерес философии к кругу означенных проблем — закономерен, как и закономерно формирование новой дисциплины — медиафилософии.

Концептуализируя процессы, происходящие в современной культуре, философы и культурологи, следуя традиции положенной еще в конце 60-х годов XX века Ричардом Рорти, впервые использовавшим в философии понятие «поворот», описывают нынешний этап в развитии общества как результат иконического поворота. Данной проблеме прямо и опосредованно посвящены работы Ж.Батая, Н.Лумана, М.Маклюэна, Г.Бёма, В. Беньямина, А.Моля, М.По и др. Понятие «iconic turn» первым употребил швейцарский искусствовед Г. Бём в 1994 году. Следует отметить, что есть опасность в уравнивании его со всеми иными, как то лингвистическим, онтологическим, антропологическим. Поэтому вполне можно согласиться с мыслью И.Инишева, который пишет, что «... лингвистический поворот превосходит все прочие в масштабах. На сегодня нет ни одного сколько-нибудь влиятельного направления в философии и гуманитарных науках, которое оставалось бы не затронутым им» [1, с.186]. Более того, иконический поворот не следует толковать как самостоятельный и приводящий к парадигмальным сдвигам в культуре, «...его следует рассматривать скорее как комплементарный по отношению к лингвистическому повороту. В его рамках происходит продуктивная дифференциация предметного поля гуманитарных и социальных наук, в результате которой образуется новая, относительно самостоятельная, трансдисциплинарная область исследований» [1,с.187]. Что до комплементарности иконического поворота, то здесь вспоминается интервью Александра Грязнова, опубликованное еще в 1999 году. Размышляя о лингвистическом повороте в философии, он говорит о языке и понимании его основополагающей роли в культуре, а не только как средстве передачи идей. Более того оценивая философию постмодерна подчеркивает: «Постмодернизм уже задается вопросом: а может быть язык обладает еще большей автономией, может быть это сфера, которая сама навязывает предмету его структуру?» [2, с,44]. Аналогичные мысли, только в отношении средств коммуникации находим и у теоретиков исследующих медиа. Релевантность размышлений о лингвистическом и медиа поворотах наблюдается, когда, например, М. Маклюэн пишет, что медиа следует рассматривать не как автономно существующие средства для передачи информации, а как сообщение, и, что они, будучи структурированными, становятся главным условием бытия человека. Опираясь на тезис, что средство, а не содержание является сообщением, М.Маклюэн подчеркивает подчиненную роль содержания. Здесь следует заметить, что современный медиатеоретик Маршалл По не согласен с подобными выводами и утверждает, что медиа сильно не изменили реальность, а скорее «активизировали те основные исторические тренды, которые уже существовали, усилили то, что уже работало. С появлением интернета: электронная почта — это все равно почта, онлайновые газеты — все равно газеты, видео из YouTube — все равно видео, интернет-покер — игра и т. д. Мы как бы ускорили работу, облегчили использование инструментария, но не поменяли его

сути» [3]. Однако это не только не отрицает идею о важности лингвистического поворота, а наоборот подтверждает мысль о комплементарности поворота иконического. Его суть состоит в том, что вербально ориентированная культура в силу внедрения в жизнь новых технологий, переходит в иную фазу своего существования, становясь визуальной. На смену слову приходит картинка, визуальный образ. «Образы и различные визуальные содержания стали поистине вездесущими, что в конечном счете привело к соответствующим переменам в функции и статусе образов» [1, с.184]. При этом визуальные образы новых медиа выступают не первичными в своем содержании, а снимают в себе текстовую составляющую.

Медиафилософия как специальная область философского знания начинает свое самоопределение как раз в условиях иконического поворота, поскольку возникает проблема уяснения онтологического статуса медиареальности, выявляющегося в сконструированном характере ее символического пространства. Чтобы определиться, что же являет собой медиафилософия, каков предмет ее исследования, и вообще, корректен ли сам термин — «медиафилософия», либо это инерция развертывания смыслов в рамках постмодернистской рефлексии, необходимо уяснить, чем сегодня являются медиа, каков их онтологический статус, то есть, как они представлены в бытии. Ведь, если реальность, бытие рассматривать исключительно как медиа, тогда утрачивается специфика собственно философских проблем. Однако если традиционные философские проблемы рассматривать в условиях тотальности медиа, «трансгрессии» медиа, и все иное, что предлагают современные медиатеоретики, возможно будут найдены условия, при которых термин «медиафилософия» будет достаточно корректен.

Само понятие медиа, при всем многообразии денотатов: нечто среднее, находящееся посередине, медиум, жрец, шаман, среда, способ, посредник, средство коммуникации, как полагают медиатеоретики достаточно сложно определить. Трудно отделить медиа от не-медиа. «В референциальном плане медиумом (посредником или средой) может быть все что угодно. Ни у какой сущности нет иммунитета против того, чтобы стать средством для чего-то еще» [4, с. 67]. В силу своей неопределенности медиа и попадают в проблемное поле философии. При этом в факте самого наличия медиа или коммуникации и ее средств трудно усомниться, особенно в современных условиях. Но определиться с тем, как же существуют медиа, достаточно сложно, поскольку приближение к самому феномену погружает в частности инструментального порядка, различения способов, средств передачи информации, содержания медиа, влияния их на человека и т.д.

Один из наиболее влиятельных исследователей медиа, и как его называют, «провозвестник» новой компьютерной эпохи Маршалл Маклюэн, как отмечено выше, вместо понятия медиа использует понятие «средство коммуникации». Причем, как считает исследователь, наиболее важным в коммуникативном процессе становится не содержание, а само средство передачи информации, которое в условиях внедрения новейших технологий, есть продолжением нашего тела, наших органов чувств. Это на наш взгляд может стать отправным пунктом в поиске ответов на поставленный вопрос об онтологическом статусе медиа. И если раннее считалось, что медиа — это исключительно незаинтересованный посредник, будь то письмо, телефон, радио, компьютер и т.д., то сегодня в результате иконического поворота «медиа не только становятся самостоятельными, но и единственным, или, усилив тезис, условием существования человека» [5, с. 10].

Исследование истории медиа можно начинать с момента первого наскального рисунка. Ведь следуя логике М. Маклюэна, медиа это средство коммуникации, а исходя из значения термина «медиа» — это нечто среднее, находящееся посередине. Т.е. мы можем сделать вывод, что медиа существуют столько, сколько существует человек. Однако на каком-то этапе своего существования они обретают совершенно иной статус, т.е. из средства передачи информации превращаются во всепоглощающий феномен бытия и претендуют на истинно сущую реальность, единственное условие бытия человека. А потому, на наш взгляд, есть необходимость проследить наиболее значимые для данного исследования этапы развития медиа.

Важным этапом в развитии медиа стало появление фотографии, что явилось результатом успехов в области химии и физики XIX века. Как полагают исследователи фотографии, она предоставила возможность получать объективную характеристику о происходящих событиях. Правда, подобные утверждения принять полностью трудно, поскольку, как представляется, фотография не всегда дает исчерпывающую характеристику о чем-либо. А в силу нецелостности изображения может даже искажать отображаемое ею. И, тем не менее, трудно не согласиться с мыслью А.А. Китаева, который пишет: «История фотографии в сравнении с историей философии ничтожна по времени. Но если философия... так и осталась уделом избранных, то фотография — и сегодня мы это можем уверенно констатировать — настолько захватила умы и руки человечества, пусть и благодаря своим прикладным, утилитарным

применениям, что философы уже не вправе умывать руки и делать вид, что ничего существенного в цивилизации образа не происходит» [6, с.286].

С момента своего возникновения фотография расценивалась как исключительно положительное явление. Она определялась, как «зримый образ истории», как «связующий людей элемент», как «книга объединяющая поколения читателей, не соприкасающихся во времени путем запечатления моментов социальной действительности» и т.д. Отражая действительность таковой, каковой она есть, фотография давала многообразный эмпирический материал для исследователей, восполняла ограниченные возможности человека. Но, во-первых, с самого своего начала она, как медиа «малого радиуса действия» создавала некое локальное пространство, которое «все заметнее опосредует наше отношение к близким, к миру и к самим себе». А «...то, каким образом оперирование и разглядывание фотоснимков меняет наше отношение к сущему и к нам самим — важная тема в границах философии медиа» [7, с. 269]. Более того, специфичность фотографии определяется, и ее двумерностью в отличие от четырехмерного континуума реального пространства-времени. Во-вторых, появившись, фотография развивалась и продолжает развиваться в двух направлениях, как «прямая», документирующая реальность, и как «сделанная», которая предполагает вмешательство в действительность на этапе съемки, а потому формирования некой новой реальности. То есть сразу же, только возникнув, фотография несла в себе спектр возможностей, которые стали актуализироваться значительно позже и при наличии определенных условий. Налицо процесс конструирования нового символического пространства, символических сфер, так или иначе определяющих бытие общества и человека.

Итак, фотография возникает еще в Х1Х веке, однако об иконическом повороте стали говорить только в конце ХХ века. Причина этого состоит в том, что на смену фотографии аналоговой приходит цифровая. Как известно аналоговая фотография, требует больших затрат времени на ее изготовление. Что касается цифровых фотографий, то и их производство и их потребление качественно отличаются от аналоговых. «Легкость и быстрота получения цифровых фотоизображений, простота их хранения привели к резкому увеличению числа фотографов и производимых ими снимков, что предопределило переход их на экранную (удобную и практичную) форму их визуализации» [7, с. 269]. А поскольку как отмечалось выше, современный человек без мобильного телефона, иного гаджета не представляется возможным, то потребности в распечатывании цифровой фотографии практически не существует. При этом каждый становится фотографом, т.е. отображает при помощи цифрового гаджета все, что ему заблагорассудится. Кроме того в любой момент времени ту или иную фотографию можно воспроизвести, отправить адресату по электронной почте, при необходимости увеличить, рассмотреть интересующие детали или просто удалить. Как полагает С.А. Лишаев, образ как вещь становится призраком экрана или машинным отображением кода. Ведь в отличие от аналоговой фотографии, которая производилась при использовании фотопленки, ее светочувствительного вещества и фотобумаги, цифровую фотографию хранит электронная память компьютера, визуальный образ выводится на экран при помощи простого нажатия кнопки. «Новизну цифрового способа фиксации образа следует видеть в том, что теперь фиксируется и хранится не сам образ, а его цифровой код» [7, с.271].

Таким образом, экран монитора становится средством распаковывания образов, иначе — призраков, поскольку образов самих по себе не существует, а существует их визуализация, как эффект функционирования компьютера, например. Аналоговые фотографии стареют, ветшают, как стареют, и даже исчезают вещи, умирают люди на них изображенные. Что до цифровых образов, то они не изменяются, более того, не привязаны к своему топосу, отправленные в Сеть могут появляться в любом месте и существовать сколько угодно долго. Все это говорит об изменении онтологии самой фотографии ставшей цифровой. А также появлении новой реальности — реальности медиа. Став цифровой, она трансгрессирует с легкостью заменяя аналоговую фотографию, как трансгрессирует новая реальность — реальность медиа, символическое пространство которой есть пространством дигитальных образов.

Последствия изменения онтологии фотографии для человека требуют специального исследования. Однако, несомненно то, что они приводят к трансформациям не только реальности вокруг человека, а и его самого, поскольку трансформируется прежде всего его познавательная сущность. С появлением цифровой фотографии на смену тексту, а, следовательно, и книги, приходит иконка, картинка, «смайл», как отмечалось выше, человек книги уступает место человеку экрана.

Важным этапом становления медиарельности стало появление кино и телевидения. Наиболее существенным отличием кино от фотографии есть то, что оно формирует реальность, зависящую от свойств самого технического медиума, который дает возможность войти в эту реальность и ощутить себя здесь действующим лицом. Ведь кино можно определить как искусство времени в

формах пространства. «Кино, — писал В.Пудовкин, — в полной мере может изображать всю сложность мира, делать ясными глубокие связи между явлениями, легко переносясь в пространстве и легко поворачиваясь во времени» [8]. Но относительно исследуемой проблемы, важным с появлением кинематографа стало то, что его специфика определялась, как считают медиатеоретики, свойствами «...самого технического медиума, когда соотнесение технических средств и воображаемых представлений, обладает своей материальной реальностью. Наряду с символическими проводниками техника представала в коммуникативном акте сеанса синема одним из важных материальных медиаторов...» [9, с.69]. Таким образом, кино, став синтетическим медиа, соединив в себе динамическое изображение и звук, приобретает ведущую роль в создании реальности медиа. Главным принципом создания медиарельности здесь становится принцип монтажа, на основе которого создается «подвижная архитектура изобразительного материала, своеобразная и новая художественная выразительная форма» [10, с.53]. Осмысливая специфику реальности кино Ю.Лотман писал: «Склейка кусков ленты и интеграция их в высшее смысловое целое — наиболее явный и открытый вид монтажа. Именно он привел к тому, что монтаж был осознан художественно и теоретически осмыслен. Однако скрытые формы монтажа, при которых любое изображение сопоставляется с последующим во времени и это сопоставление порождает некоторый третий смысл, — явление не менее значимое в истории кино» [11, с. 335].

Подобно тому, как фотография развивалась и развивается в двух направлениях: как «прямая», документирующая реальность, и как «сделанная», предполагающая вмешательство в действительность на этапе съемки, развивалось и развивается кино. С одной стороны это документальное, с другой — художественное кино, в свою очередь создающие документальную и художественную медиарельность. И как пишет Е.И. Кузнецова: «Вопрос о «монтажном» и «немонтажном» кино — это, по сути, вопрос о большей и меньшей иллюзорности медиареальности, созданной различными выразительными средствами кинематографа» [9, с. 70]. Хотя, когда мы говорим о медиареальности телевизионной, то в нынешних условиях, несмотря на внешне документальный характер, например, новостей, мы не можем быть уверенными в так называемой объективности предлагаемого материала. Ведь принцип монтажа сохраняется. А в условиях цифрового телевидения, в силу новых технических возможностей, вопрос о большей или меньшей иллюзорности снимается вообще. Это те же призраки, о которых отмечалось выше применительно к цифровым фотографиям, но призраки динамичные, говорящие, поющие и т.п., т.е. включающие и акустическую составляющую в своей репрезентации.

Для телевидения — одного из главных дистрибьютеров «медиапроизводных» и как медиа «доминантным принципом ее организации можно обозначить принцип событийности, во многом основанный на ритуализации социальной практики» [9 с. 71]. В структуре телемедиа главным становится событие, которое чем более непредсказуемо, тем более значимо. Причем речь идет и о событиях, которые происходят в реальной социальной практике. Но в основе журналистского выбора лежит поиск сенсаций и зрелищ. Все подчинено основному принципу стркутуризации телемедиа — принципу непредсказуемости. Проблемы, связанные с последствиями влияния телевизионной реальности на человека заслуживает специального исследования. Важным здесь есть то, что само ТВ кардинально меняет человека, его познавательную сущность, поскольку незаметно внедряясь в сферы подсознания, в силу специфики задач самого медиа и его существования, телевидение затрагивает ментальные структуры, изменяет видение и мышление.

Особое место в системе современной медиареальности принадлежит Интернету. Его преимущества перед традиционными средствами передачи информации состоят, в объединении визуальных, звуковых, печатных аспектов других СМИ; в персонализации и интерактивности; в отсутствии посредника.

«Развитие Интернета перемещает в киберпространство дискурс традиционных СМИ. Граница между сетевыми СМИ и традиционной прессой, приходящей в сеть, в последнее время все больше стирается. Конвергенция Интернета и СМИ создает предпосылки интегрированных мультиканальных маркетинговых коммуникаций, объединяющих во времени и пространстве возможности локального охвата аудиторий печатных и вещательных СМИ и глобального охвата Интернет-аудитории. Миграция различных форм СМИ в Интернет показывает, что Интернет является уникальной средой, которая обеспечивает едиными средствами доставку всех форм информации и к тому же изначально поддерживает как прямой, так и обратный канал для каждого пользователя» [12]. Таким образом, реальность создаваемая Сетью Интернет в современных условиях, когда компьютеры, гаджеты стали неотъемлемым атрибутом современного человека, обретает тотальный характер, становится условием бытия человека. Как полагают некоторые медиаисследователи радио как медиа ресурс в силу своей специфики

пока еще «устойчиво» и не поглощается Сетью Интернет, поскольку растет число автолюбителей, использующих радио. Однако, на наш взгляд, современный этап развития технологий дает возможность предположить, что не за горами время, когда электронные чипы будут вживляться в тело человека и давать ему возможность всегда и при любых условиях находиться в Сети, слышать, видеть, воспринимать реальность, создаваемую цифровыми образами-призраками, включать и выключать ее по желанию. И, как представляется, есть опасность, что выключать создаваемую иную реальность не каждому захочется. А потому вполне резонным и своевременным является представление А.Г. Кузнецова, который пишет, что «... проблематика медиафилософии связана с проблематикой философской иммунологии: концепт медиа заостряет наше внимание на том, чего мы раньше не замечали, но что возможно, угрожает нашему дальнейшему существованию» [4, с.67].

Исходя из вышеизложенного мы можем сделать следующие выводы. Во-первых, появление медиафилософии как специфической области исследований является закономерным процессом, связанным, прежде всего с иконическим поворотом «iconic turn», произошедшим в конце XX века. Во-вторых, современные медиа, как результат развития технологий и внедрения их в повседневное бытие общества и человека обретают новый статус, формируя новую специфическую реальность — реальность медиа, что показал анализ основных этапов развития медиа. В-четвертых, специфика современных медиа обусловлена тем, что в их основе лежат цифровые образы. Реальность медиа — реальность дигитальных образов. В-четвертых, в силу проникновения во все сферы бытия общества и человека медиа становятся не только средством, а и условием их существования, а потому и требуют глубокого философского осмысления.

Литература:

1. Инишев И.Н «Иконический поворот» в теориях культуры и общества / Илья Николаевич Инишев// Логос. — 2012. — № 1(85). — С.184-211.
2. Грязнов А.Ф. Постмодерн взбодрил аналитическую философию/ Александр Феодосиевич Грязнов // Логос — 1999.- № 8 (18). — С.42-47.
3. Почепцов Г. Новые медиатеории: Маршалл По [Электронный ресурс]/ Г. Почепцов // Режим доступа: http://psyfactor.org/lib/newmedia2.htm).
4. Кузнецов А.Г. Медиа и онтология вещей Медиафилософия УШ. Медиафилософия: междисциплинарное поле исследований/ А.Г.Кузнецов/ Под ред. В.В. Савчука / — СПб.: Издательство СПб философского общества, 2012. — С.65-86.
5. Савчук В.В. Медиафилософия: формирование дисциплины/ В.Савчук/ медиафилософия. Основные проблемы и понятия/ Кузнецов А.Г. Медиа и онтология вещей Медиафилософия УШ. Медиафилософия: междисциплинарное поле исследований/ под ред. В.В. Савчука СПб.: Издательство СПб философского общества, 2008. — С.8-39.
6. Китаев А.А. Роль фотографии в становлении цивилизации образа// Медиафилософия. Основные проблемы и понятия / Материалы международной научной конференции «Медиа как предмет философии», 16-17 ноября 2007 года. — СПб.: Издательство СПб философского общества, 2008. — С.285-288.
7. Лишаев С.А.. Цифровая фотография в контексте медиа // Медиафилософия. Основные проблемы и понятия / Материалы международной научной конференции «Медиа как предмет философии», 16-17 ноября 2007 года. — СПб.: Издательство СПб философского общества, 2008. — С 267-284.
8. Пространство и время в кино [Электронный ресурс]// Режим доступа: http://www.movieencyclopedia.ru/P/PROSTRANSTVO_I_VREMYA_V_KINO/
9. Кузнецова Е.И. Медиареальность как коммуникативный медиум»/ Материалы международной научной конференции «Медиафилософия. Границы дисциплины». — СПб.: Издательство СПб философского общества, 2008. — с.67-79.
10. Балаш Б. Кино. Становление сущности нового искусства. / Б. Балаш. — М.: Прогресс, 1968. — 328 с.
11. Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю. М. Лотман. — СПб.: Искусство — СПБ, 2005. — 704 с.
12. Филатова О.Г. Интернет как масс-медиа [Электронный ресурс]// Режим доступа: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/f/filatova.shtml

Пурцхванідзе О.В. До проблеми онтології медіа. — Стаття.

Анотація. В статті розглядається специфіка буття медіа, виникнення нової реальності — реальності медіа, як наслідку іконічного повороту, зумовленого розвитком та впровадженням в буття суспільства та людини нових цифрових технологій.

Ключові слова: медіа, медіареальність, іконічний поворот, онтологія медіа.

Purtshvanidze O.V. On the Media Ontology. — Article.

Summary. The author analyzes specifics of media being, emergence of new reality — the media reality which resulted from the iconic turn, development and introducing into the life of society and human being new digital communications.

Key words: media, mediareality, iconic turn, media ontology.

УДК 161.1+168.4

Райхерт К. В.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры философии естественных факультетов
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

УТОЧНЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЙ ПОНЯТИЯ «СИСТЕМА» В ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ

Аннотация. Уточняются словесные и формально-логические определения понятия «система» в параметрической общей теории систем. Предлагаются 12 новых словесных определений понятия «система». Рассматриваются 10 формально-логических определений понятия «система» на языке тернарного описания.

Ключевые слова: система, определения, формализация, параметрическая общая теория систем, язык тернарного описания.

В рамках параметрической общей теории систем, создателем которой является украинский философ Авенир Иванович Уёмов, было предложено нетривиальное (в смысле непростое, небанальное, оригинальное) определение понятия «система» в ходе реляционного обобщения ряда уже данных определений понятия «система» [1, с. 118–126]. В результате в параметрической общей теории систем оказалось возможным определить понятие «система» тремя способами: 1) словесно (через категории «вещь», «свойство», «отношение» и «определённое», «неопределённое», «произвольное»); 2) формально-логически (с помощью особой символической логики — языка тернарного описания); 3) системно-дескрипторно (через так называемые «системные дескрипторы»: концепт, структуру, субстрат). Более того, в результате указанного выше реляционного обобщения были получены два типа систем (или две модели систем) в параметрической общей теории систем, условно названные «системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой» и «системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой». Вот соответственно их определения:

(1) «Системой является произвольная вещь, на которой реализуется какое-то отношение, обладающее произвольно взятым определённым свойством» [2, с. 61].

(2) «Системой является произвольная вещь, на которой реализуются какие-то свойства, находящиеся в произвольно взятом определённом отношении» [2, с. 62].

По поводу этих двух определений А. И. Уёмов высказал следующее наблюдение: «Нетрудно заметить, что одно из них получается из другого путём замены слова «отношение» словом «свойство», а слова «свойство» словом «отношение»» [2, с. 64].

Внимательного читателя это наблюдение может насторожить. В определении (1) указано на «отношение» и «свойств***о***», а в определении (2) — на «свойств***а***» и «отношение». Какая-то асимметрия наблюдается. В такой ситуации возникает правомерный вопрос: «Действительно ли возможно получить из одного определения понятия «система» другое простой заменой слов «отношение» и «свойство» на слова «свойство» и «отношение» соответственно, если в одном определении одно «отношение» и одно «свойство», а в другом неопределённое число «свойств» и одно «отношение»?»

Этот вопрос можно было бы и проигнорировать, но приведённое наблюдение А. И. Уёмова есть не что иное, как формулировка так называемого принципа двойственности системного описания, отвечающего за «регуляцию» отношений между обоими понятиями «система», а также являющегося источником другого принципа — принципа дополнительности двойственных системных описаний [3, с. 50–53]. Более того, существует возможность получения из одного определения понятия «система» другого в параметрической общей теории систем. Такая возможность обусловлена именно принципом двойственности системного описания. От этого принципа нельзя так просто отказаться, так как он играет метафизическую роль в параметрической общей теории, то есть даёт последней начало и основание. В таком случае возникает необходимость уточнения словесных определений понятия «система» в параметрической общей теории систем.

Между тем следует принимать во внимание тот факт, что формализация определения понятия «система» средствами языка тернарного описания в параметрической общей теории систем напрямую зависит от словесных определений понятия «система» в параметрической общей теории систем, так как язык тернарного описания, как определённая формальная система символической

логики, призвана дать абстрактное описание понятия «система» с помощью особых чётко, ясно и точно определённых формальных символов. Отсюда: возникающая необходимость уточнения словесных определений понятия «система» в параметрической общей теории систем влечёт за собой необходимость уточнения формально-логических определений понятия «система» на языке тернарного описания в параметрической общей теории систем.

Сказанное выше позволяет сформулировать **цель** исследования — уточнить, словесно и формально-логически, определения понятия «система» в параметрической общей теории систем.

Для начала следует разобраться, почему в одном из приведенных выше определений «свойство», а в другом — «свойства». Здесь можно дать простое объяснение: на заре параметрической общей теории систем делались попытки использовать логику предикатов для определения понятия «система», а также попытки на основании логики предикатов построить специальный логико-математический язык для решения задач параметрической общей теории систем. В результате всех этих попыток возник язык тернарного описания (в ранних версиях он назывался «тернарной алгеброй») [4]. Изначально свойства и отношения в языке тернарного описания мыслились так же, как и в логике предикатов: свойства и отношения представляют собой предикаты и понимаются как функции, аргументами которых являются те или иные наборы (индивидов, предметов, у Уёмова — вещей), взятых из заранее определённой объектной (индивидной, предметной, вещной) области. Число их (условно обозначаемое n) характеризует количество объектов, которые должны входить в такой набор, то есть «местность» предиката, число аргументных мест при нём: «При $n = 1$ мы имеем дело с одноместным предикатом, обозначающим свойство, а при $n > 1$ — с n-местным отношением» [5, с. 121]. А. И. Уёмов полагал, что свойства и отношения можно свести к вещам, поэтому, когда в определении (2) он говорил об отношении, установленном между свойствами, то под «свойствами» он понимал уже «вещи». Само же «отношение» здесь требует n-местности, поэтому, речь идёт о свойствах, а не о свойстве. Однако в поздних версиях языка тернарного описания А. И. Уёмов принял следующее положение: «Все отношения имеют некоторое направление. Про них имеет смысл спросить, от чего и к чему оно направлено» [6, с. 12]. Это означает, что отношение может быть установлено не только между вещами, к которым могут быть сведены свойства, но и установлено в одной вещи, так как вещь может быть направлена и на себя. Это позволяет переопределить определение (2) следующим образом:

1. *Системой* является произвольная вещь, на которой реализуется какое-то свойство, находящееся в произвольно взятом определённом отношении.

Между тем следует учитывать тот факт, что «система» в параметрической общей теории систем может быть определена через системные дескрипторы: концепт системы (идея, цель, назначение, основная функция, смысл системы), структуру системы (способ реализации системы) и субстрат системы, который может быть представлен как единичная вещь, так и набор элементов системы, но главное — как то, на чём реализуется структура системы, заданная концептом системы. Исходя из возможности представления системы через системные дескрипторы, определения понятия «система» в параметрической общей теории систем могут быть уточнены следующим образом [7]:

1. *Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой* является произвольная вещь (*субстрат*), на которой реализуется какое-то отношение (*реляционная структура*), обладающее произвольно взятым определённым свойством (*атрибутивный концепт*).

2. *Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой* является произвольная вещь (*субстрат*), на которой реализуется какое-то свойство (*атрибутивная структура*), находящееся в произвольно взятом определённом отношении (*реляционный концепт*).

Впрочем, приведённые определения понятия «система» нельзя считать удовлетворительными с точки зрения точности, так как ранее было указано, что субстрат системы может состоять как из одной вещи, так и из нескольких вещей (так называемых «элементов системы»). В таком случае определения понятия «система» требуют дополнительного уточнения:

1. *Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой* является произвольная вещь (или являются произвольные вещи) (*субстрат*), на которой реализуется какое-то отношение (*реляционная структура*), обладающее произвольно взятым определённым свойством (*атрибутивный концепт*).

2. *Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой* является произвольная вещь (или являются произвольные вещи) (*субстрат*), на которой реализуется какое-то свойство (*атрибутивная структура*), находящееся в произвольно взятом определённом отношении (*реляционный концепт*).

Однако на этом трудности со словесными определениями понятия «система» в параметрической

общей теории систем не заканчиваются. В статье «Системы с реляционным концептом и параметр расчленённости» [8] показывается, что структура системы может быть расчленённой на элементы системы. Другими словами: из элементов может быть составлен не только субстрат системы, но и структура системы.

Если учитывать то, что структура и субстрат системы могут состоять как из одного объекта (вещи, свойства или отношения), так из нескольких, то можно дать, как минимум, **восемь** словесных определений понятия «система» в параметрической общей теории систем:

(1а) *Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой* является произвольная вещь (субстрат), на которой реализуется какое-то отношение (реляционная структура), обладающее произвольно взятым определённым свойством (атрибутивный концепт).

Формализация на языке тернарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [([a(*\iota A)])t] \qquad (1)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) отношение; t — определённое свойство; круглые скобки — это скобки, которые отделяют вещь от свойства или отношения: вещь помещается внутри круглых скобок, свойство справа от скобок, отношение — слева от скобок; квадратные скобки подчёркивают, что речь идёт о концептуальных формулах, которые фиксируют понятия или термы; астериск (звёздочка) — это указание на то, что отношение (или свойство) присуще вещи, а не наоборот: вещь обладает отношением (или свойством); ι — йота-оператор: оператор замкнутого тождества, указывающий, что в формуле речь идёт об одном и том же объекте. Подробнее о символике используемой здесь версии языка тернарного описания можно прочитать в: [3].

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то же самое, что неопределённое отношение, присущее произвольной вещи, которое обладает определённым свойством». Здесь произвольная вещь — это субстрат, неопределённое отношение — это реляционная структура, а определённое свойство — это атрибутивный концепт.

Пример. В качестве системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой представляется объект «Луна»: здесь атрибутивным концептом будет свойство «быть естественным спутником Земли»; субстратом — одна вещь: «небесное тело»; реляционной структурой — отношение, присущее небесному телу, — «обращение вокруг Земли».

(2а) *Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой* является произвольная вещь (*субстрат*), на которой реализуется какое-то свойство (*атрибутивная структура*), находящееся в произвольно взятом определённом отношении (*реляционный концепт*).

Формализация на языке тернарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [t([(\iota A^*)a])] \qquad (2)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) свойство; t — определённое отношение.

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то же самое, что неопределённое свойство, присущее произвольной вещи, которое обладает определённым отношением». Здесь произвольная вещь — это субстрат, неопределённое свойство — это атрибутивная структура, а определённое отношение — это реляционный концепт.

Пример. В качестве системы с реляционным концептом и атрибутивной структурой представляется объект «Луна»: здесь реляционным концептом будет отношение «обращение вокруг Земли»; субстратом — одна вещь: «небесное тело»; атрибутивной структурой — свойство, присущее небесному телу, — «быть естественным спутником Земли».

(1б) *Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой* являются произвольные вещи (субстрат), на которых реализуется какое-то отношение (реляционная структура), обладающее произвольно взятым определённым свойством (атрибутивный концепт).

Формализация на языке тернарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [([a(*\iota A^{\square} \cdot \iota A^{\square})])t] \qquad (3)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) отношение; t — определённое свойство; $A^{\square}$ — произвольная чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $A^{\square}$, который обозначает часть чего-то; • — символ связного списка, списка, который в каком-то смысле связывает объекты, символически зафиксированные в формуле.

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то означает, что неопределённое отношение, присущее произвольным вещам, которое обладает

определённым свойством». Здесь произвольная вещь — это субстрат, состоящий из элементов, неопределённое отношение — это реляционная структура, а определённое свойство — это атрибутивный концепт.

Пример. В качестве системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой представляется объект «высказывание»: здесь атрибутивным концептом будет свойство «коммуникативное намерение (интенция)»; субстратом — вещи: «слова»; реляционной структурой — отношение, установленное между словами, — «грамматически организованное единство».

(2б) *Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой* является произвольная вещь (*субстрат*), на которой реализуются какие-то свойства (*атрибутивная структура*), находящиеся в произвольно взятом определённом отношении (*реляционный концепт*).

Формализация на языке тернарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [t([(\iota A^{*})a^{\square} \cdot a^{\square}])] \qquad (4)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) отношение; t — определённое свойство; $a^{\square}$ — неопределённая чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $a^{\smile}$, который обозначает часть чего-то; $\cdot$ — символ связного списка, списка, который в каком-то смысле связывает объекты, символически зафиксированные в формуле.

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то означает, что неопределённые свойства, присущие произвольной вещи, которые обладают определённым отношением». Здесь произвольная вещь — это субстрат, неопределённые свойства — это атрибутивная структура, а определённое отношение — это реляционный концепт.

Пример. В качестве системы с реляционным концептом и атрибутивной структурой представляется объект «высказывание»: здесь реляционным концептом будет отношение «сверхсмысловое соединение»; субстратом — одна вещь: «предложение»; атрибутивной структурой — свойства, присущие предложению, — «(потенциальные) смыслы».

(1в) *Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой* являются произвольные вещи (субстрат), на которых реализуются какие-то отношения (реляционная структура), обладающие произвольно взятым определённым свойством (атрибутивный концепт).

Формализация на языке тернарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [([a^{\square}(*\iota A^{\square})], [a^{\square}(*\iota A^{\square})])t] \qquad (5)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) отношение; t — определённое свойство; $A^{\square}$ — произвольная чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $A^{\smile}$, который обозначает часть чего-то; $a^{\square}$ — неопределённая чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $a^{\smile}$, который обозначает часть чего-то; запятая — это символ свободное списка, списка несвязанных в каком-то смысле объектов, символически зафиксированных в формуле.

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то означает, что неопределённые отношения, присущие произвольным вещам, которые обладают определённым свойством». Здесь произвольная вещь — это субстрат, состоящий из элементов, неопределённые отношения — это реляционная структура, а определённое свойство — это атрибутивный концепт.

Пример. В качестве системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой представляется объект «высказывание»: здесь атрибутивным концептом будет свойство «коммуникативное намерение (интенция)»; субстратом — вещи: «символы (буквы или звуки)»; реляционной структурой — отношения, установленные между символами, — «конечные последовательности».

(2в) *Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой* являются произвольные вещи (*субстрат*), на которых реализуются какие-то свойства (*атрибутивная структура*), находящиеся в произвольно взятом определённом отношении (*реляционный концепт*).

Формализация на языке тернарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [t([(\iota A^{\square}*)a^{\square}], [(\iota A^{\square}*)a^{\square}])] \qquad (6)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) отношение; t — определённое свойство; $A^{\square}$ — произвольная чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $A^{\smile}$, который обозначает часть чего-то; $a^{\square}$ — неопределённая чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $a^{\smile}$, который обозначает часть чего-то; запятая — это символ свободное

списка, списка несвязанных в каком-то смысле объектов, символически зафиксированных в формуле.

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то означает, что неопределённые свойства, присущие произвольным вещам, которые обладают определённым отношением». Здесь произвольная вещь — это субстрат, состоящий из элементов, неопределённые свойства — это атрибутивная структура, а определённое отношение — это реляционный концепт.

Пример. В качестве системы с реляционным концептом и атрибутивной структурой представляется объект «высказывание»: здесь реляционным концептом будет отношение «организованное соединение»; субстратом — вещи: «слова»; атрибутивной структурой — свойства, присущие словам, — «значения».

(1г) *Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой* является произвольная вещь (субстрат), на которой реализуются какие-то отношения (реляционная структура), обладающие произвольно взятым определённым свойством (атрибутивный концепт).

Формализация на языке тернарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [([a \cdot a^{\square\,\square}\ (*\iota A)])t] \qquad (7)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) отношение; t — определённое свойство; $a^{\square}$ — неопределённая чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $a^{\smile}$, который обозначает часть чего-то; $\cdot$ — символ связного списка, списка, который в каком-то смысле связывает объекты, символически зафиксированные в формуле.

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то означает, что неопределённые отношения, присущие произвольной вещи, которые обладают определённым свойством». Здесь произвольная вещь — это субстрат, неопределённые отношения — это реляционная структура, а определённое свойство — это атрибутивный концепт.

Пример. В качестве системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой представляется объект «текст»: здесь атрибутивным концептом будет свойство «коммуникативное намерение (интенция)»; субстратом — одна вещь: «сложное синтаксическое целое»; реляционной структурой — отношения, установленные в сложном синтаксическом целом, — так называемые «межфразовые отношения».

(2г) *Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой* являются произвольные вещи (*субстрат*), на которых реализуется какое-то свойство (*атрибутивная структура*), находящееся в произвольно взятом определённом отношении (*реляционный концепт*).

Формализация на языке терчарного описания:

$$[(\iota A)System] \stackrel{def}{=} [t([(\iota A^{\square\,\cdot\,\square}\ \iota A\ *)a])] \qquad (8)$$

где A — любая (произвольная) вещь; *System* — свойство «быть системой»; $\stackrel{def}{=}$ — равно по определению; a — некоторое (неопределённое) отношение; t — определённое свойство; $A^{\square}$ — произвольная чэпса (аббревиатура: часть, элемент, подмножество, свойство, аспект), разновидность подобъекта $A^{\smile}$, который обозначает часть чего-то; $\cdot$ — символ связного списка, списка, который в каком-то смысле связывает объекты, символически зафиксированные в формуле.

В целом формула читается так: «Произвольная вещь обладает свойством «быть системой» — это то означает, что неопределённое свойство, присущее произвольным вещам, которое обладает определённым отношением». Здесь произвольная вещь — это субстрат, состоящий из элементов, неопределённое свойство — это атрибутивная структура, а определённое отношение — это реляционный концепт.

Пример. В качестве системы с реляционным концептом и атрибутивной структурой представляется объект «текст»: здесь реляционным концептом будет отношение «структурно-смысловая корреляция»; субстратом — вещи: «предложения»; атрибутивной структурой — свойство, присущее предложениям, — «способ выражения».

Не меньшим затруднением в параметрической общей теории систем является концепт системы. Здесь просто не понятно, следует ли концепт системы также представлять как составленный из элементов или нет. В статье «К вопросу об определении упорядоченных систем на языке тернарного описания» [9], например, показывается, что в так называемых «упорядоченных системах» концепт структуры включает в себя три свойства: антирефлексивность, транзитивность и антисимметричность — и это является принципиальным моментом в представлении А. И. Уёмова об упорядоченных системах. Если принять возможность того, что и концепт может состоять из нескольких объектов (вещей, свойств или отношений), то есть из элементов, то эвристически можно вывести как минимум ещё восемь словесных (и вместе с ними формально-логических) определений понятия «система» в параметрической общей теории систем, что я не готов сделать в данном исследовании,

так как не могу пока что предложить конкретные примеры под эти возможные определения.

Так или иначе, сказанное выше заставляет меня предполагать в качестве наиболее точного определения понятия «система» в параметрической общей теории систем следующее (см. также: [10]):

(1) *Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой* является произвольная вещь (или произвольные вещи) (*субстрат*), на которой реализуется неопределённое отношение (или неопределённые отношения) (*реляционная структура*), обладающее произвольно взятым определённым свойством (или произвольно взятыми определёнными свойствами) (*атрибутивный концепт*).

(2) *Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой* является произвольная вещь (или произвольные вещи) (*субстрат*), на которой реализуется неопределённое свойство (или неопределённые свойства) (*атрибутивная структура*), находящиеся в произвольно взятом определённом отношении (или в произвольно взятых определённых отношениях) (*реляционный концепт*).

Для того чтобы формализовать на языке тернарного описания необходимо перейти на метауровень языка тернарного описания и воспользоваться так называемыми «метасимволами», которые в языке тернарного описания предстают как прописные буквы латинского алфавита, выполненные в готическом шрифте (подробнее об этом см.: [3]):

$$[(\imath\mathfrak{A})System] \stackrel{\text{def}}{=} [([\mathfrak{B}(*\imath\mathfrak{A})])\mathfrak{C}] \quad (9)$$

$$[(\imath\mathfrak{A})System] \stackrel{\text{def}}{=} [\mathfrak{C}([(\imath\mathfrak{A}^*)\mathfrak{B}])] \quad (10)$$

Формула (9) учитывает все возможные варианты формально-логического определения понятия «система с атрибутивным концептом и реляционной структурой» на языке тернарного описания, включая формулы (1), (3), (5) и (7). В формуле (9) $\mathfrak{A}$ — это субстрат, который может состоять как из одной вещи, так из нескольких вещей; $\mathfrak{B}$ — это реляционная структура, которая может состоять как из одного отношения, так из нескольких отношений; $\mathfrak{C}$ — это атрибутивный концепт, который может состоять как из одного свойства, так из нескольких свойств.

Формула (10) учитывает все возможные варианты формально-логического определения понятия «система с реляционным концептом и атрибутивной структурой» на языке тернарного описания, включая формулы (2), (4), (6) и (8). В формуле (10) $\mathfrak{A}$ — это субстрат, который может состоять как из одной вещи, так из нескольких вещей; $\mathfrak{B}$ — это атрибутивная структура, которая может состоять как из одного свойства, так из нескольких свойств; $\mathfrak{C}$ — это реляционный концепт, который может состоять как из одного отношения, так из нескольких отношений.

Подводя **итоги** исследования, следует дать точные, на мой взгляд, словесные и формально-логические определения понятия «система» в параметрической общей теории систем:

Системой с атрибутивным концептом и реляционной структурой является произвольная вещь (или произвольные вещи) (*субстрат*), на которой реализуется неопределённое отношение (или неопределённые отношения) (*реляционная структура*), обладающее произвольно взятым определённым свойством (или произвольно взятыми определёнными свойствами) (*атрибутивный концепт*): $[(\imath\mathfrak{A})System] \stackrel{\text{def}}{=} [([\mathfrak{B}(*\imath\mathfrak{A})])\mathfrak{C}]$.

Системой с реляционным концептом и атрибутивной структурой является произвольная вещь (или произвольные вещи) (*субстрат*), на которой реализуется неопределённое свойство (или неопределённые свойства) (*атрибутивная структура*), находящиеся в произвольно взятом определённом отношении (или в произвольно взятых определённых отношениях) (*реляционный концепт*): $[(\imath\mathfrak{A})System] \stackrel{\text{def}}{=} [\mathfrak{C}([(\imath\mathfrak{A}^*)\mathfrak{B}])]$.

Литература:

1.Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / Авенир Иванович Уёмов. — М.: Мысль, 1978. — 272 с.

2.Уёмов А. И. Системные аспекты философского знания / Авенир Иванович Уёмов. — Одесса: Негоциант, 2000. — 160 с.

3.Уёмов А., Цофнас А., Сараева И. Общая теория систем для гуманитариев / Авенир Уёмов, Арнольд Цофнас, Ирина Сараева; под общ. ред. А. Уёмова. — Warszawa: Wydawnictwo Universitas rediviva, 2001. — 276 с.

4.Уёмов А. И. Об одном варианте логико-методологического аппарата системного исследования (часть 1) / Авенир Иванович Уёмов // Проблемы формального анализа систем / под ред. А. И. Уёмова и В. Н. Садовского. — М.: Высшая школа, 1968. — С. 42–69.

5.Символическая логика: учебник / под ред. Я. А. Слинина, Э. Ф. Караваева, А. И. Мигунова. — СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2005. — 506 с.

6.Уёмов А. И. Основы практической логики с задачами и упражнениями / Авенир Иванович Уёмов. — Одесса: ОГУ им. И. И. Мечникова, 1997. — 388 с.

7.Райхерт К. В. О соотношении понятий «параметрическая общая теория систем», «системно-параметрическая методология» и «системно-параметрический метод» / Константин Вильгельмович Райхерт // Научные труды SWorld. — 2014. — Т. 20. — № 2. — С. 12–21.

8.Райхерт К. В. Системы с реляционным концептом и параметр расчленённости / Константин Вильгельмович Райхерт // Вісник Одеського національного університету. Серія Філософія. — 2009. — Т. 14. — Випуск 21. — С. 171–182.

9.Райхерт К. В. К вопросу об определении упорядоченных систем на языке тернарного описания /

Константин Вильгельмович Райхерт // Молодий вчений. — 2015. — № 2. — С. 61—64.

10.Райхерт К. В. Уточнение словесных определений понятия «система» в параметрической общей теории систем / Константин Вильгельмович Райхерт // Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25-26 квітня 2014 року). — Львів: ГО Львівська фундація суспільних наук, 2014. — С. 21—23.

Райхерт К. В. Уточнення визначень поняття «система» у параметричній загальній теорії систем. — Стаття.

Анотація. Уточнюються словесні та формально-логічні визначення поняття «система» у параметричній загальній теорії систем. Пропонуються 12 нових словесних визначення поняття «система». Розглядаються 10 формально-логічних визначень мовою тернарного опису поняття «система».

Ключові слова: система, визначення, формалізація, параметрична загальна теорія систем, мова тернарного опису.

Rayhert K. W. More precise definitions of the concept of system in parametric general systems theory. — Article.

Summary. The paper gives more precise verbal and formal definitions of the concept of system in parametric general systems theory. 12 new verbal definitions of the concept of system are suggested in the paper. 10 formal definitions of the concept of system defined with the ternary description language are considered in the paper.

Key words: system, definition, formalization, parametric general systems theory, ternary description language.

УДК 111.852:7:001.8

Сапега В.В.,
аспирант кафедры философии естественнонаучных факультетов
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ ИСКУССТВА В ФИЛОСОФИИ ИСКУССТВА А. ДАНТО

Аннотация. Аналитическая философия обращает внимание на то, каким образом понятие искусство реализует себя в языке, выявляя таким образом различные модусы использования этого понятия. В статье описаны основные идеи и концепции философии искусства А.Данто, а также предоставлен обзор критики понятий, которые вводит А. Данто для определения искусства.

Ключевые слова: искусство, мир искусства, художественная идентификация, художественный предикат, аналитическая философия, философия искусства, философский анализ искусства.

Артур Данто (01.01.1924 — 25.10.1991) — представитель американской школы аналитической философии, профессор Колумбийского университета, автор книг и статей по эстетике, искусству и философии, редактор журнала «Journal of Philosophy». На русском языке пока что доступны только две его работы: «Аналитическая философия истории» [1] и «Ницше как философ» [2].

В данной статье проанализированы основные идеи и концепции, обоснованные А.Данто, а также представлен краткий обзор критики предложенных идей. В дальнейшем теоретические концепции А.Данто могут быть использованы как для анализа ситуации в украинской художественной среде, так и для построения глобальных концепций искусства.

Актуальность статьи связана как с непроработанностью идей А. Данто в пространстве украинской гуманитарной мысли, так и с актуальностью определения понятия искусства в связи с быстрыми изменениями происходящими с мире искусства, возникновением новых тенденций в искусстве и попытками теоретического осмысления этих тенденций.

Целью данной статьи является представление основных концептов, с помощью которых А. Данто пытается дать определение искусства на основе анализа его сочинений [4; 7; 6; 5].

Задачи данной статьи — характеристика ключевых для аналитической философии искусства А. Данто понятий, а также их критический разбор.

В своей философии искусства А. Данто пытался дать полное определение искусства в терминах необходимого и достаточного условий. Согласно «Словарю терминов логики», достаточными называются такие условия, при наличии (выполнении, соблюдении) которых утверждение А является истинным, а необходимыми — условия, без соблюдения которых А не может быть истинным. Сам метод берет начало в расчленении концепта на необходимые и исчерпывающие условия его применения. Используя этот метод можно определить, каким признаком или признаками *необходимо* обладать истинному члену категории, а отсутствие какого признака могло бы препятствовать членству в данной категории. Я выделила три основных признака, на мой взгляд, наиболее важных для философии искусства А. Данто — это принадлежность к миру искусства, а также возможность применения понятий художественной идентификации и художественного предиката.

Следует отметить, что А. Данто пытался преодолеть нео-витгейштейнианский запрет на определение понятия искусства, предлагая также альтернативный взгляд на теорию искусства. Он сформулировал проблему, основываясь на эксперименте, в рамках которого были представлены наборы познавательно неразличимых объектов, принадлежащих к разным онтологическим категориям — некоторые были предметами искусства, в то время как другие были просто объектами. Из эксперимента следовало, что ни одна познавательная характеристика не может быть использована в качестве критерия для различения искусства и не-искусства. Подводя итоги эксперимента, Данто пришел к выводам, к которым пришли впоследствии многие другие философы, а именно, что если предмет искусства не может быть определен с помощью одномерного предиката, то следует развить идею о том, что искусство может быть определено с помощью относительных терминов. Это утверждение Данто развивает в своей первой статье «Мир искусства», посвященной определению понятия искусства, в которой он также вводит понятие «мир искусства» в качестве необходимого условия искусства.

Данто придерживается репрезентационной теории искусства, согласно которой объект становится предметом искусства, когда он что-то означает и когда он это олицетворяет собой. Таким образом, искусство по сути своей

репрезентационно, а во-вторых оно отличается от других видов репрезентаций способом передачи своего содержания.

Это утверждение было раскритиковано Ноэль Кероллом в статье «Новое определение искусства Данто и проблема теорий искусства» [3], а также Джорджем Диккем в статье «Определяя искусство» [8]. Джордж Диккей указал на то, что содержательное условие не является необходимым, приведя примеры безсодержательного искусства, к примеру, искусства минимализма. В результате Данто признал недостаточность предложенного определения, и указал, что содержательность и олицетворение могут быть необходимыми, но не достаточными условиями искусства. Однако, Данто указал на то, что попытки создать работу без определенного содержания содержат в себе эту попытку в качестве содержания. Эти работы являются результатами практики создания безсодержательного объекта — картины, скульптуры, реди-мейда, даже когда эти работы не хотят относиться к чему-либо.

Если говорить о безсодержательной музыке или о декоративном искусстве, здесь Данто также обнаружил содержательность. Согласно Э. Гомбриху, и то, и другое являются результатом поиска порядка, что противоположно поиску значения характерного для других видов искусства. Разные способы достижения порядка, также как и разные порядки, ощущаются как разница между информацией и хаосом, напряжением и результатом. Произведениям чистой музыки или декоративного искусства обычно приписывают экспрессивные свойства, которые Данто назвал достаточным для того, чтобы отвечать содержательному условию.

Несмотря на вышеприведенные доводы, некоторые критики все еще считают некорректным сводить искусство к репрезентативной модели. Например, одним из таких критиков можно назвать Питера Киви. По его мнению, следует обращать внимание на художественные средства в отдельность и пытаться объяснить их конкретные свойства и возможности. По его мнению, это не говорит о том, что какие-то артистические формы окажутся менее ценными, чем другие. Чистая музыка, к примеру, значима постолько, поскольку у нее отсутствует значение.

Данто говорит, что, исходя из репрезентативного характера искусства, роль критика состоит в оценивании отношения между содержанием работы и тем, как это содержание репрезентировано. Произведение искусства олицетворяет свое содержание и следовательно задача зрителя состоит в оценивании того, как репрезентировано содержание, как оно воплощено в отдельной работе. «У критика двойная задача: определить, что работа означает, а затем показать, как это значение воплощено в работе» [5].

Хотя изначально кажется, что идея воплощения должна охватывать материальный аспект, которым обладает каждая работа, Данто, в первую очередь, обращает внимание на значение. Это одна из причин, по которым предположение Данто характеризуют как чересчур когнитивистское, исключающее эмоциональное влияние искусства на наши чувства.

Тем не менее эксперимент Данто полезен тем указанием, что сама по себе познаваемость не может быть достаточным обоснованием для отделения искусств от не-искусства. Несмотря на то, что мы можем видеть, слышать, дотрагиваться или читать произведения искусства, познание его этим не ограничивается. Во-вторых, понятие «мир искусства» дает нам представление о том, что создание искусства несет в себе рефлективную содержательную, так как у художника должно быть определенное представление о том, что такое искусство, чтобы создавать искусство. Таким образом А. Данто утверждает, что искусство обладает определенным знанием о самом себе, как о практике, что позволяет отделить данную практику от любых других.

Чтобы лучше понять, что такое «мир искусства» следует обратиться непосредственно к статье Данто «Мир искусства». В этой статье исследуется различия двух неразличимых объектов — «Коробочки «Брилло»» Уорхола и сами коробочки «Брилло», которые легко найти на полках супермаркетов — соотнося шаблон с сущностью мира искусства. Согласно Данто, мир искусства конституируется благодаря теориям искусства, которые в свою очередь предлагают способы отделения искусства от не-искусства. Таким образом Сикстинская Капелла — искусство, потому что Рафаэль жил и работал в мире искусства, когда обсуждаемая работа могла быть рассмотрена как возможный предмет искусства с точки зрения теорий искусства, которые характеризовали мир искусства того времени.

С точки зрения Данто, выраженной в статье «Мир искусства», концепт мира искусства имеет онтологическую роль, так как предметы искусства не могут существовать за рамками теорий искусства. Мир искусства — это теоретическая рамка, в которой предмет искусства может существовать. Таким образом теоретическое окружение предоставляет способы отделения искусства от не-искусства. Как говорит сам Данто, «что в конце концов отделяет коробочку «Брилло» от произведения искусства, содержащего коробочку «Брилло» — это определенная теория искусства.

Это теория искусства принимает его (произведение) в мир искусства, и она же удерживает его от превращение его в обычный предмет, которым он и является» [6, p. 580].

Без мира искусства искусство невозможно, и мы не могли бы назвать что-то предметом искусства, не определив это в адекватное окружение. Более того, соответствующая требуемая интерпретация работы подчинена теоретическое атмосфере, характеризующей мир искусства, в рамках которого была создана работа. То есть, идея мира искусства не только делает возможным искусство, но и предоставляет необходимые основания для определения искусства и его интерпретации.

Идея мира искусства характеризует искусство как нечто по своей сущности теоретическое, раз создание искусства и его определение в качестве искусства возможно лишь в рамках теорий искусства и мира искусства. Исходя из этого утверждения, Данто определяет искусство, созданное ранее появления теорий искусства, например, первобытное искусство, как не-искусство.

В своей работе «Мир искусства» Данто также предложил концепцию художественного определения. Эта идея отсылает к процессу, с помощью которого объект создается в качестве предмета искусства и определяется с помощью особенных «есть». Художественное «есть» определяет две вещи, которые могут не быть буквально идентичными — например, когда мы говорим, что этот мазок — это Икар, или когда в театре говорим, что этот актер — Гамлет. В этом случае это «есть» близко к метафорическому «есть» или магическому «есть».

Не менее важным понятием для Данто является понятие художественного предиката. Художественный предикат — характерная черта предмета искусства. Например, мы можем сказать, что музыкальный отрывок экспрессионистский или что картина кубистична. В противоположность «есть», используемому для художественной идентификации, кажется, что в этих утверждениях нет никакого сппецифического «есть». Когда художественный предикат применяют к произведению искусства, он лишь обозначает свойства, которыми рассматриваемое произведение искусства может обладать. Причем важно отметить, что применить художественный предикат можно только в отношении уже утвержденных предметов искусства, а не в отношении любого предмета, так как учитывается родственность определенного предмета искусства с периодом, стилем, художественной традицией и т.д. Т.е. бессмысленно использовать предикат в отношении объектов, созданных ранее предлагаемого концептуального периода.

Данто указывает на существование парных художественных предикатов, к примеру, «кубизм» и «не-кубизм», которые принадлежат к противоположным предикатам.

Согласно Данто, для того, чтобы предмет стал предметом искусства, к нему должно быть возможно применить либо художественную идентификацию, либо художественный предикат.

Стиль, по мнению Данто, — это специфическая категория, так как по природе своей он внутренне связан с логикой исторического дискурса. Это означает, что стилистический предикат не может быть полностью отнесен к работе в момент ее создания, вернее, для того, чтобы правильно установить стилистическую принадлежность, необходимо, чтобы прошло некоторое время.

Следующим важным утверждением А.Данто является утверждение о том, что определение сущности искусства может быть полезно для объяснения ценности произведения искусства. Именно благодаря способности искусства репрезентировать что-либо через олицетворение мы относимся к произведению искусства не только познавательно, но и эмоционально, что позволяет нам узнать новое о репрезентируемом мире и о нас путями, которые включают не только чистое познание.

Эта способность показывать другой мир, по мнению Данто, — одно из важнейших свойств произведения искусства. Произведения искусства — это фрагменты желаемого мира, не реального.

Показывая другой мир, произведение искусство предоставляет зрителю новые знания. Знания о возможном мире, о том, как бы в нем жилось, о нас самих, познающих себя, познавших другой мир. Знакомясь с другими точками зрения, мы знакомимся с самими собой с другой точки зрения, и хотя мы не можем полностью отказаться от нашего способа репрезентации мира, мы получаем возможность дистанцирования, столь необходимого для самопознания.

Подводя итоги следует признать, что философия искусства А. Данто позволяет разрешить сложную проблему определения природы искусства. В течение продолжительного времени арт-практики сопровождались теоретическими рефлексиями о своей природе, роли и ценности. Описанные выше понятия мира искусства, художественной идентификации и художественного предиката предоставляют возможность понять идеи А.Данто в отношении того, что такое искусство в его исторической и теоретической специфике и репрезентативного характера искусства, хоть и не дают полного понимания философии искусства А. Данто.

Дальнейшее изучение и осмысление методов и подходов, существующих в традиции аналитической философией, может помочь преодолеть трудности определения предмета и природы современного искусства, а также проанализировать концепты и идеи современного искусства. Арнольд Айзенберг в статье «Аналитическая философия и исследования искусства», говоря о перспективах аналитического подхода в исследованиях искусства, вводит термин аналитической эстетики, упоминая, правда, что анализ и ранее, как метод, был использован в рамках эстетических исследований, однако, его потенциал так и не был полностью раскрыт.

Литература:

1.Данто А. Аналитическая философия истории / А. Данто. Пер. с англ. А. Л. Никифорова, О. В. Гавришиной. — М.: Идея-Пресс, 2002. — 292 с.

2.Данто А. Ницше как философ / А. Данто. Пер. с англ. А. А. Лавровой. — М.: Идея- Пресс; Дом интеллектуальной книги, 2001. — 280 с.

3.Carroll N. Danto's New Definition of Art and the Problem of Art Theories, The British Journal of Aesthetics, 37(4), 1997.

4.Danto A. After the End of Art. — Princeton University Press, 2014. — 239 pp.

5.Danto A. The Abuse of Beauty: Aesthetics and the Concept of Art Chicago: Open Court Publishing Company, 2003. — 224 pp.

6.Danto A. The Artworld. — Journal of Philosophy LXI,1964. — 571 — 584 pp.

7.Danto A. What art is. — Yale University Press, 2009. — 184 pp.

8.Dickie G. Defining art. American Philosophical Quarterly. Vol. 6, No. 3 (Jul., 1969), 253-25 pp.

9.Isenberg A. Analytical philosophy and the study of art. The Journal of Aesthetics and Art Criticism. Vol. 46, Analytical Aesthetics (1987), 125 — 136 pp.

Сапега В.В. Характеристика поняття мистецтва в філософії мистецтва А. Данто. — Стаття.

Анотація. Аналітична філософія звертає увагу на те, яким чином поняття мистецтва реалізує себе в мові, таким чином виявляючи різні модуси використування цього поняття. В статті дан опис основних ідей та концепцій філософії мистецтва А. Данто, а також представляє огляд критики понятій, які вводить А. Данто для визначення мистецтва.

Ключові слова: мистецтво, світ мистецтва, філософія мистецтва, аналітична філософія, художня ідентифікація, художній предикат, філософський аналіз мистецтва

Sapega V.V. Characteristics of the concept of art in philosophy of art A. Danto. — Article.

Summary. Analytical philosophy brings attention on the ways the notion of art realises itself in the language field. Based on this the different moduses of utilization of the notion are elicited. In the article the main A. Danto's ideas and concepts of philosophy of art are described and discussed; the critics of the definitions of art brought up by A. Danto is reviewed.

Keywords: art, world of art, philosophy of art, analytic philosophy, artistic identity, artistic predicate, the philosophical analysis of art

УДК 167/168:316.774:061.22

Шохов А.С.,
соискатель кафедры культурологии философского факультета
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

ВЫСОКОКОМПЛЕКСНЫЕ ОБЪЕКТЫ И КОММУНИКАЦИЯ

Аннотация. В статье предпринята попытка сформулировать подходы к решению проблемы исследования высококомплексных объектов. В качестве одного из методов изучения предлагается рассматривать коммуникативный эксперимент, в котором индивид-исследователь по определенным правилам вопрошает коллективное исследовательское сообщество, получая разнообразные реакции, выполняющие роль экспериментальных данных. Поскольку коллективный субъект — коллективное исследовательское сообщество — располагает более полным видением высококомплексного объекта, чем отдельный исследователь, коммуникативные эксперименты могут после обработки полученных данных стать источником ценной информации о свойствах и качествах высококомплексного объекта.

Ключевые слова: высококомплексный объект, коммуникативный эксперимент, коммуникация

По замечанию Н.Лумана, «ни в одной из специальных дисциплин не найдется исследователя, который мог бы охватить знание в целом; но совершенно ясно, что ...мы имеем дело с высококомплексными структурированными системами, собственная динамика которых непроницаема и нерегулируема для любого наблюдателя» [8]. Проблема исследования подобных *высококомплексных структурированных систем* (шире — *объектов*) обнаруживается не только в практике научной деятельности, но и в экономике, которую также невозможно охватить единым взглядом как целое, в управлении крупными корпорациями и холдингами, при исследовании рынков, при изучении общественного мнения и т.п. Эта же проблема проявляется при изучении более частных объектов, к примеру — *коммуникации*. В этой связи видится весьма перспективным осмысление введенного Н.Луманом конструкта «высококомплексная структурированная система». Этот конструкт может стать основанием для введения представлений о «высококомплексном объекте». Целесообразность некоторого изменения конструкта связана с тем, что далеко не каждый высококомплексный объект может быть назван структурированной системой.

Поиск путей изучения высококомплексных объектов является актуальной исследовательской задачей, поскольку ее решение может иметь высокую философскую, методологическую, научную и практическую ценность.

1. Высококомплексные объекты как результаты интенсивной коммуникативной деятельности.

Не ставя целью, на данном этапе работы, углубляться в выявление ключевых характеристик высококомплексных объектов, важно указать на одну из главных причин возникновения подобного рода образований.

Научные, философские и иные исследования осуществляются в ситуации насыщенной коммуникации внутри сообществ профессионалов. В современном мире эта коммуникация формирует междисциплинарный и трансдисциплинарный уровни изучения. Экономика и бизнес развиваются в среде бизнес-сообществ, общественное мнение генерируется и распространяется в сетевых и клубных сообществах (в последние десятилетия все большую роль в этом начинают играть современные интернет-коммуникации). Специфическим образом организованная коммуникация, таким образом, становится тем процессом, который обеспечивает эффективность и результативность деятельности тех или иных социальных групп, чего бы эта деятельность ни касалась. С другой стороны, именно эта коммуникация является основанием для генерирования сложности, формирования высококомплексных объектов. Подчеркивая роль коммуникации в исследовании сложного, Э.Морен писал: «...познание с необходимостью становится, таким образом, коммуникацией, петлей, между познанием (феноменом, объектом) и познанием этого познания» [9, с.442].

Каждая новая рекурсивная петля увеличивает сложность изучаемого объекта, поскольку в последующем ее необходимо исследовать в контексте других возникающих и осуществляющихся рекурсивных циклов, тем самым делая сам процесс познания частью непрерывно усложняющегося объекта изучения. Обобщая, можно сказать, что развитие науки в целом почти во всех случаях связано с увеличением коммуникативной сложности, стимулирующей образование высокомплексных объектов.

2. Теории коммуникации и представления о сложности (комплексности)

В самом широком смысле, коммуникация — это процесс передачи сообщений, содержащих информацию [10, с.204].

Некоторые исследователи коммуникации выделяют в ней в качестве ключевых элементов — методы кодирования [12, с.45-60], другие считают, что коммуникация является результатом последовательной селекции *информации, сообщения* и варианта *понимания* коммуникативного акта [8]. Есть авторы, которые утверждают, что общая теория коммуникации невозможна, как невозможна, например, единая теория движения [15, с.2], и что в каждой ситуации необходимо строить специальные модели. Часто исследования в сфере языка расширяются до коммуникации, при этом язык определяется как «особый вид динамически сложного, структурированного рекурсивного поведения» [6, с.164].

Коммуникация рассматривается и как аутопойэтический процесс [8], формирующий среду, внутри которой происходит обмен определенными сообщениями и возникновение новой информации в результате понимания полученных сообщений.

Таким образом, коммуникация, с одной стороны, является одним из оснований для формирования высококомплексных объектов исследования, с другой — она сама становится таким объектом. В.И. Аршинов и Я.И.Свирский, рассматривая *сложностный мир* и его *наблюдателя*, главное внимание уделяют именно определению сложности, возникающей во взаимодействии *субъекта* (системы) и *среды*, ссылаясь при этом на работы Данило Дзоло, который указывает, что сложность — это в первую очередь ***когнитивная ситуация***, то есть *сложность в понимании* [2]. Проблема понимания находится также в исследовательском фокусе Ю.Хабермаса, который считает, что в исследовании коммуникации необходимо «идентифицировать и реконструировать универсальные условия возможности понимания» [13, с.1]. Понимание тесно связано с понятием «информация», которое Н.Луман определяет как «неожиданный отбор из многих возможностей» [7, с.75], имея в виду, что информация не передается, а «возникает» при получении сообщения, таким образом обеспечивая понимание. Н.Луман подчеркивает, что информация всегда является чем-то «удивительным и неожиданным, она не может быть ни чем-то стабильным, ни чем-то допускающим транспортировку; она должна порождаться внутрисистемно, ибо предполагает сравнение с ожиданиями» [7, с.75]. Идея того, что информация и мысли не передаются в процессе коммуникации, но возникают у получателей сообщения в процессе понимания, также разделяется и другими исследователями [15]. По мнению Н.Лумана, понимание не только является одним из признаков того, что коммуникация состоялась, но и «в самой коммуникативной системе служит условием соединения для дальнейших коммуникаций, то есть — условием автопоэзиса социальной системы» [8]. Таким образом, тесная связь *коммуникации* и *сложности* на более глубоком уровне проявляется как связь *информации* и *понимания*.

3.Проблема изучения высококомплексных объектов

Говоря об исследовательских задачах, актуальных в современных научных и философских сообществах, естественно предположить, что все вместе члены этих сообществ имеют более целостное представление об исследуемых объектах, чем отдельный ученый или философ. Коллектив исследователей способен формировать более целостный взгляд на решаемую задачу, если объектом изучения выступает *высококомплексный* или *сверхкомплексный объект*. Здесь важно кратко вернуться к определению ***комплексности***, данному Н.Луманом: «Ситуация является комплексной тогда, когда она состоит из элементов, количество которых настолько велико, что выступать в соотношении друг с другом они могут только селективно (выборочно)» [8]. Н.Луман, развивая это определение, утверждает, что единственным способом работать с комплексными ситуациями является редукция. Однако, при редукции, очевидно, происходит утрата сложности. А задача состоит в том, чтобы субъект коммуникации (актор) стал *субъектом-наблюдателем-проектировщиком-конструктором,* принимающим решения, распознающим риски, коммуницирующим «и одновременно сознающим свою находимость «внутри» сложного мира, внутри сложной вселенной» [1], см. также [14], [5]. Но может ли этот субъект, сохраняя свою индивидуальность, интеллектуально соединиться с коллективным наблюдателем, войти с ним в коммуникацию по поводу решения актуальной исследовательской задачи, касающейся изучения высококомплексного объекта?

Как строить эту коммуникацию, когда одним из акторов оказывается *коллективный субъект*? Как получить ответ от высококомплексного объекта, формируемого, в том числе, в процессе профессиональных коммуникаций? Какие коммуникативные действия субъекта-исследователя могут быть полезны в подобных ситуациях? На настоящем этапе исследований речь может идти только о введении гипотез, подлежащих последующей детальной проверке.

4. «Вопрошание» как «коммуникативное действие»

Юрген Хабермас, разработавший *теорию коммуникативного действия*, опирался на то, что согласование планов и намерений акторов, взаимопонимание, происходящее в процессе коммуникации, является одним из условий успешных совместных действий. Центральными понятиями теории коммуникативного действия являются теоретический и практический дискурс, для которых Ю.Хабермас формулирует нормы, обеспечивающие наилучшее взаимопонимание акторов [11, с.120-160]. Дискурс, который, по сути, является примером высококомплексной среды, толкуется Ю.Хабермасом как одна из форм отнормированной самими же участниками коммуникации, притом, что о введении тех или иных норм акторы договариваются друг с другом. Разумеется, реальная коммуникация часто выглядит не так идеально, как теоретический и практический дискурс Ю.Хабермаса, хотя, безусловно, коммуникация в научных, философских и бизнес-сообществах управляется некоторыми общепринятыми нормами. *Однако идеи Ю.Хабермаса могут быть интерпретированы как нормы и правила вопрошания коллективного субъекта исследователем об изучаемой проблеме, связанной с высококомплексным объектом.* Дискурсы, формируемые при изучении высококомплексных объектов, становятся частью самих изучаемых объектов, создавая контекст, исследуемый сообществом, и задавая парадигмы исследовательской деятельности.

Если «вопрошание» субъекта отвечает нормам и правилам, сформулированным Ю.Хабермасом, тогда само вопрошание становится своего рода коммуникативным экспериментом, в процессе которого при посредничестве коллективного субъекта (сообщества) выявляются свойства и качества изучаемого высококомплексного объекта. Коммуникативный эксперимент, вероятно, может состояться даже в том случае, если «вопрошание» не будет соответствовать сформулированным Ю. Хабермасом нормам коммуникативного действия, однако, чем в большей степени эксперимент соответствует идеальным требованиям, тем выше ценность и достоверность получаемых результатов.

Хотя в предыдущем абзаце имеется в виду такое же толкование слова «эксперимент», какое общепринято в естественных науках, то есть «вопрошание природы», но при решении исследовательских задач, о которых идет речь, это именно *коммуникативный эксперимент*, даже если темой коммуникации является решение сложной естественнонаучной задачи. Для чего такой эксперимент может быть необходим? В первую очередь для проверки того, стоит ли продолжать работу над некоей смелой гипотезой или идеей. Касается ли эта гипотеза природы темной материи, новой модели развития научного знания или нового подхода к исследованию сложностности, сообщество исследователей своей реакцией на правильно сформулированный вопрос, может смоделировать «ответ» изучаемого высококомплексного объекта. Высококомплексный объект включает в себя, в том числе, сформировавшиеся у исследователей гипотезы, теории и идеи, возникшие при его исследовании, а также свойства и качества объекта, которые пока не обнаружены или не исследованы, поэтому его можно описать как сложное пространство исследовательских активностей, которое известно профессиональному сообществу исследователей более полно, чем отдельному наблюдателю. Эти *активности* связаны с получением и изучением каждым исследователем, входящим в сообщество, разнообразных экспериментальных данных, с особенностями множественных рефлексий.

Вписывается ли новая гипотеза (идея) в уже сделанные исследования, усиливает ли она некоторые из них, продвигает ли к новым возможным достижениям? Является созданное исследователем «локальное пространство смысла» [3, с.215] ценным для сообщества? Развивает ли высказанная гипотеза (идея) существующие пространства смысла, создает ли новые?

Сообщество может обеспечить вопрошающему исследователю достаточно быструю и полную обратную связь, но может и настойчиво «не замечать» его вопрошания. По мысли Л.Н.Богатой, в культуре можно выделить две группы смыслов: «...к *первой* следует отнести смыслы, *усиливающиеся* при циркуляции в культурном континууме, ко *второй* — смыслы, *появляющиеся для того, чтобы потом исчезнуть*, в силу того, что они не привлекают к себе достаточного внимания... В культуре необходимо должны существовать механизмы как *стимулирующие*, так и *подавляющие* процессы образования новых смыслов» [4]. В коммуникации исследователя с профессиональным сообществом как наличие, так и отсутствие реакции может интерпретироваться как результат коммуникативного эксперимента. В цитируемой статье [4] приводятся ссылки на работу двух математиков, Рене Тома и Марселя Кауфмана, в которой строится математическая модель включения или выключения некоторых генов в живых клетках, составляющих единый организм, то есть имеющих одинаковый генетический набор, за счет чего и возникает специализация клеток [4]. Любой высококомплексный объект (в том числе живая клетка) потенциально может находиться в широком спектре состояний, лишь одно

из которых актуально в период проведения исследования. Исследование скрытых, потенциальных состояний, которые пока не актуализированы, но могут актуализироваться при стечении тех или иных обстоятельств и факторов, открывает новые мерности для научного и философского анализа.

Возвращаясь к рассмотрению возможностей коммуникативного эксперимента, можно предположить, что изучаемые высококомплексные объекты также могут проявлять или не проявлять некоторые свойства и качества, и в коммуникации научного или философского сообщества соответствующие «вопрошания» исследователя могут вызывать или не вызывать реакцию. Новые «вопрошания» в процессе коммуникативного эксперимента могут также выявить некоторые потенциально возможные и близкие к актуальному состоянию высококомплексного объекта свойства и качества. Таким образом, отдельный исследователь, вступая в коммуникацию с коллективным наблюдателем, получает сведения об актуальном и возможном потенциальном состоянии высококомплексного объекта.

В ходе коммуникативного эксперимента исследователь анализирует ответы сообщества, которые для него выполняют функцию экспериментальных данных. На основе полученных данных, после их обработки и интерпретации, он может продолжить свою исследовательскую деятельность. Получаемые ответы могут выглядеть как отзывы коллег, как количество ссылок и цитат из сделанных исследователем публикаций, как живой интерес, проявленный в ходе конференционных выступлений исследователя, как появление последующих критических работ и т.д.

Исследователь, экспериментирующий с реакцией сообщества, и тем самым изучающий высококомплексные объекты, отчасти похож на «наблюдателя второго порядка» В.И.Аршинова: «наблюдатель, наблюдающий другого наблюдателя, — вот исходный пункт мысленных экспериментов Эйнштейна, а затем Гейзенберга, Бора, Вигнера, Бома, Хокинга, фон Неймана, Тьюринга, Серля. Этот наблюдатель второго порядка (наблюдатель, наблюдающий себя как другого) явно или неявно присутствует в конструктивистских дискурсах автопоэзиса (Варела, Матурана), «теории обществ» Лумана, кибернетики второго порядка фон Фёрстера, синергетики» [1]. Однако, есть важное отличие исследователя, ставящего коммуникативный эксперимент, от *наблюдателя, наблюдающего за наблюдателем*. Это отличие состоит, в первую очередь, в активной исследовательской позиции, в конструировании эксперимента, в выборе или разработке парадигмы, на языке которой могут быть описаны и обобщены полученные данные. Через используемый парадигмальный язык описания высококомплексные объекты входят в культурное смысловое пространство и дальнейшее их исследование становится возможно только с учетом уже сделанных парадигмальных выборов.

Изучая некий новый естественнонаучный феномен, ученый вначале не располагает ни системой понятий, ни набором необходимых переменных, ни методами измерения, ни моделями, в которых эти переменные соединены друг с другом некими математическими выражениями. Вначале есть только эксперимент, в результате которого появляется набор данных, которые исследователь даже не знает, как систематизировать и описать. К примеру, если бы мы не знали классической физики, не имели представления о силе тяжести, силе трения и элементарной тригонометрии, как мы могли бы обобщить экспериментальные данные по наблюдению за предметами, скатывающимися по наклонной плоскости? Только когда появятся соответствующие понятия, переменные, методы их измерения, модели можно говорить о том, что экспериментальные данные подлежат обобщению. Обобщение часто осуществляется в рамках возможностей некоторой парадигмы, предписывающей, каким образом следует подходить к изучению данного типа данных. Иногда речь идет о данных не экспериментов, а наблюдений. Хрестоматийным примером в науке XVIII века стал поиск Иоганном Кеплером закономерностей в движениях планет, многочисленные данные о которых были собраны Тихо Браге. В итоге обработки и интерпретации была построена математическая модель движения планет и сформулированы законы Кеплера, которые в дальнейшем были выведены Исааком Ньютоном аналитически из Закона Всемирного Тяготения, что ознаменовало один из ярчайших триумфов натурфилософии.

Изучая высококомплексные объекты, современные исследователи оказываются в намного более трудном положении по сравнению с первыми естествоиспытателями, поскольку объект изучения по степени комплексности превышает возможности мышления отдельного исследователя. Поэтому без посредника в виде сообщества профессионалов-исследователей и, соответственно, новой методологии, решение стоящих перед современными исследователями задач становится практически невозможным.

Выводы

Коммуникация — процесс, обеспечивающий эффективность групп, в том числе научных и философских сообществ в процессе коллективной (в том числе — исследовательской) деятельности. Без исследования коммуникации становится практически невозможно понять научные

и философские результаты, в особенности это касается задач, связанных с наблюдением высококомплексных объектов, которые ни один отдельный исследователь не может охватить как целое.

Анализ существующих теорий коммуникации показывает, что и сама коммуникация предстает высококомплексным образованием, что позволяет говорить о необходимости при ее исследовании обращения к представлениям о «кибернетике второго порядка» и «наблюдателе, наблюдающем за наблюдателем».

Проблема исследования высококомплексных объектов, в первую очередь, проявляется как проблема сохранения сложности, «невыпадения» из сложности, избегания разнообразных вариантов редукции. Эта задача может быть решена путем специальным образом построенной коммуникации в форме коммуникативного эксперимента, в котором исследователь своеобразным способом вопрошает коллективного субъекта (научное или философское сообщество) о свойствах и качествах изучаемого высококомплексного объекта. По сути, такая коммуникация является коммуникативным экспериментом, в ходе которого исследователь формирует гипотетическую стратегию изучения высококомплексного объекта, входя в коммуникацию с коллективным субъектом.

Коммуникативный эксперимент может быть проведен как корректное «коммуникативное действие» (по Ю. Хабермасу). Результатом эксперимента является фиксируемая реакция сообщества, которая может состоять в том, что «вопрошание» исследователя замечено или в том, что его не замечают. Наличие или отсутствие отклика на коммуникативный эксперимент позволяет предположить, какие свойства и качества изучаемого высококомплексного объекта находятся в активном или пассивном состоянии в момент проведения эксперимента, и осуществить необходимую коррекцию гипотетических стратегий.

Литература:

1. Аршинов В.И. На пути к наблюдателю-конструктору инновационной сложности. [Текст] // Инновационная сложность. / Отв. редактор Е.Н.Князева. СПб.: Алетейя, 2016. — С. 15-37.

2. Аршинов В.И., Свирский Я.И. Сложностный мир и его наблюдатель. Часть первая. [Текст] // Философия науки и техники. 2015. Т. 20. — Т. № 2. — С. 70—84.

3. Богатая Л.Н. На пути к многомерному мышлению [Текст]: Монография — О.: Печатный дом, 2010. — 372 с.

4. Богатая Л.Н. О соотнесении постмодерна и техногенной цивилизации как общекультурных феноменов [Текст] // Культура народов Причерноморья. — 2007. — № 106. — С. 15-17.

5. Князева Е.Н. Инновационная сложность: общая методология и способы организации когнитивных, коммуникативных, социальных систем. [Текст] // Инновационная сложность. Отв. редактор Е.Н.Князева. — Спб.: Алетейя, 2016. — С. 38—100.

6. Кравченко А.В. О предметной области языкознания [Текст]// Язык и мысль: современная когнитивная лингвистика. — М.: Языки славянской культуры, 2015. — С.155-172

7. Луман Н. Общество как социальная система. [Текст] /Пер. с нем. А. Антоновский. — М.: Логос, 2004. — 232 с.

8. Луман Н. Что такое коммуникация? [Текст] // Социологический журнал. — 1995.- № 3. — С. 114-124.

9. Морен Э. Метод. Природа Природы. [Текст]. — М.: Прогресс-Традиция, 2005. — 464 с.

10. Морозова О. Н., Базылева О. А. Определение понятия коммуникации в современной лингвистике [Текст]. / Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина, Выпуск № 1. — Том 7. — 2011. — С. 204-211.

11. Хабермас Юрген Моральное сознание и коммуникативное действие. [Текст]. — СПб.: Наука, 2001. — 380 с.

12. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию [Текст] [Перевод с итальянского В.Г.Резник и А.Г.Погоняйло]. — СПб.: Симпозиум, 2004. — 544 с.

13. Habermas J. Communication and the Evolution of Society. — Boston: Beacon Press, 1979. — 240 pp.

14. Mainzer Klaus. Thinking in Complexity. The Computational Dynamics of Matter, Mind, and Mankind. — Berlin: 2007. — 492 p.

15. Sperber Dan and Wilson Deirdre. Relevance. Communication and Cognition. Second Edition. — Oxford, 1996. — 326 pp.

Шохов О.С. Висококомплексні об'єкти і комунікація. — Стаття.

Анотація. У статті зроблена спроба сформулювати підходи до вирішення проблеми дослідження висококомплексних об'єктів. Одним з методів вивчення пропонується розглядати комунікативний експеримент, в якому індивід-дослідник за певними правилами запитує колективне дослідницьке співтовариство, отримуючи різноманітні реакції, які виконують роль експериментальних даних. Оскільки колективний суб'єкт — колективне дослідницьке співтовариство — має більш повним баченням висококомплексного об'єкта, ніж окремий дослідник, комунікативні експерименти можуть після обробки отриманих даних стати джерелом цінної інформації про властивості і якості висококомплексного об'єкта.

Ключові слова: висококомплексний об'єкт, комунікативний експеримент, комунікація

Shokhov A.S. Highly-complex objects and communication. — Article.

Summary. In this article was formulated approaches for solving a problem of highly-complex objects research. The author proposed a communicative experiment as a method of study. In the process of communicative experiment the individual researcher asks questions to scientific or philosophical community in accordance with certain rules. These questions may look like publications containing hypotheses about highly complex object. A variety of reactions makes the experimental data of this communicative experiment. The community has a more complete vision of the highly-complex object than a single researcher, so after processing the data the researcher will have valuable information on the characteristics and qualities of the highly-complex object.

Keywords: highly-complex object, communicative experiment, communication

UDC: 122+81'255

Pankova L.A.,
candidate of Philosophy,
the Humanities Department,
International Humanitarian University

SOME ASPECTS OF TRANSLATING THE PHILOSOPHIC CATEGORIES FROM RUSSIAN INTO ENGLISH

Summary. The article presents the results of comparing the texts by Aristotle, Kant, Hegel, Husserl translated into Russian and English concerning the correspondence between the general philosophic notions in both languages.

Key words: philosophic category, equivalence in translation

Equivalence in translation can be roughly seen as relative semantic, stylistic, pragmatic, etc., correspondence between the meanings in the source language and the target language. The problem considered in this article concerns the equivalence between general philosophic conceptions developed in the Russian and English languages and referring to different historical and cultural traditions of Western society.

The main languages in which Western philosophy expressed itself were ancient Greek, ancient and medieval Latin, national European languages in modern history, first of all, German, English and French. Undoubtedly, Russian was also a 'philosophic' language. Despite all the historic, cultural, language barriers between national philosophic systems the general philosophic conceptions are rather universal and form the basis of the classical philosophical thinking regardless of the concrete historic conditions that influenced its different branches and schools.

The sources for this article are the translations of philosophic texts from different languages (Greek, Latin, German) to Russian and English. English is one of the most widely spread languages of international communication in social and humanitarian studies. According to the requirements established for the specialized periodicals by the Ukrainian Ministry of Education, the English language is one of the required working languages for academic periodicals and conferences. The academic papers in Ukrainian, Russian and other languages must have the English summary. Under such circumstances, the problem of equivalence between the basic concepts in academic language, particularly in translations from Russian into English, becomes urgent. A conception that is subjected to several translations, for example, from the source language to Russian and then from Russian to English may lose or misrepresent its initial meaning. Moreover, the meanings of philosophical conceptions, even of the most general ones, are often associated with their authors and the concrete period of their origin, therefore not only dictionaries for general use, but also specialized dictionaries and encyclopedias of philosophy often can't help translators or other humanity scholars who use the English language in their research. Hence, it is reasonable to find the equivalents of set terms, conceptions, categories in the texts of professional translations from the source languages into English.

The subject matter of the article concerns some set correspondences between philosophical categories in the Russian and English languages. Establishing the equivalent philosophical terms is based on comparison between the philosophic texts in English and Russian.

Categories are universal and ultimately general logical forms of human thinking as such. According to the definition in New Encyclopedia of Philosophy, categories are "fundamental notions, forms of thought, types of connections between the subject and the predicate in a judgment, settled ways of predication that exist in language, form the conditions of empirical knowledge and have *a priori* meaning as universals and general concepts" [5, c.228].

Each philosophic doctrine that develops the systems of categories tries to find out the correlations between the structures of thinking, language and being. The nature of general conceptions is problematic: whether they are speculative ideal forms, or refer to empirical being, or connect thinking and being.

The doctrine of categories originated within the ancient Greek philosophy as far as the division between being and thinking was clearly realized in the theory of knowledge. Aristotle, the founder of this doctrine used categories to study the ability of the Greek language to reflect being accurately and consistently according to the laws of formal logic. Aristotelian metaphysics is the study of being that reveals itself in the structure of language, in its semantic, syntactic, grammatical forms, and on the ultimate level – in categories.

Aristotle defines 10 categories or patterns of utterance: anything that is stated about things in existence, fits one of these categories.

Субстанция a) Первая сущность (единичное явление) b) Вторая сущность (родовое понятие)	Substance a) Primary substance, i.e. Individual (e.g., this man, this horse) b) Secondary Substance, i.e. Species (e.g., man, horse)
Количество	Quantity (e.g., four-foot, five-foot)
Качество a) состояние/условие b) способность c) воспринимаемое качество d) форма	Quality a) state / condition (e.g., grammatical — in the soul) b) capacity (e.g., rational — in the soul) c) affective quality (e.g., white) d) shape (e.g., square)
Отношение	Relation (e.g., double, half)
Место	Place (e.g., in the Lyceum, in the market-place)
Время	Time (e.g., yesterday, last year)
Положение	Position (Posture, Arrangement) (e.g., is lying, is sitting)
Состояние (Обладание)	State (Having) (e.g., has shoes on, has armor on)
Действие	Action (Doing)(e.g., cutting, burning)
Страдание (Претерпевание)	Being Affected (Acted Upon, Passion) (e.g., being cut, being burned)

In the subsequent course of philosophy development, the doctrine of categories acquires the ontological character, i.e. the categories are perceived not only as language patterns that reflect being, but also as immediate kinds of being that are grasped by thinking.

In the Middle Ages the Christian thinkers grounding on Aristotle's ideas draw a distinction between the categories of empirical world that reflect practical experience, and the transcendental categories that relate to the divine sacred world. Medieval realism, nominalism and conceptualism treated the nature of general concepts in different ways: as essence, as name and as meaning respectively. For example, according to Stanford Encyclopedia of Philosophy, Thomas Aquinas begins the derivation of the ten categories by dividing being into three modes: outside the mind (extra animam), in the mind (in mente), and as divided into act and potency (per potentiam et actum). His system of categories as represented in Stanford Encyclopedia of Philosophy and New Philosophical Encyclopedia (Russia) is the following:

substance [*substantia*]	Субстанция
quantity [*quantitas*]	Количество
quality [*qualitas*]	Качество
relation [*ad aliud*]	Отношение
habit [*habitus*]	Внешность
time [*quando*]	Время
position [*situs*]	Положение
location [*ubi*]	Место
action [*agere*]	Действие
passion [*pati*]	Претерпевание

A new stage in development of the categories doctrine was founded by I. Kant. He defines categories as *a priori* functions of judgment, which put experience in order on the basis of logical synthesis. Categories reflect rather the patterns of thinking than the things as such.

Количество	Единство	Quantity	Unity
	Множество		Plurality
	Всеобщность		Totality
Качество	Реальность	Quality	Reality
	Отрицание		Negation
	Ограничение		Limitation
Отношение	Принадлежность	Relation	Inherence and Subsistence (substance and accident)
	Причинность		Causality and Dependence (cause and effect)
	Общение		Community (reciprocity between agent and patient)
Модальность	Возможность — Невозможность	Modality	Possibility — Impossibility
	Существование — Небытие		Existence — Non-existence
	Необходимость — Условность		Necessity — Contigency

Another philosopher of German idealism G. Hegel develops fundamental and the most detailed doctrine of categories in his three-volume treatise 'The Science of Logic'. Hegelian categories are inherent not only in thinking, but also in nature, in World Spirit and in history. The categories are not considered as separate one from another, but as a dialectically interrelated system reflecting the Universe as a whole. This system of logical categories includes three sections according to philosophic triad Being — Essence — the Notion.

Бытие / Being

Качество / Determinateness (Quality)	Чистое Бытие / Being	Бытие / Being	
		Ничто / Nothing	
		Становление / Becoming	Единство Бытия и Ничто / Unity of Being and Nothing
			Возникновение и прехождение / Coming-to-be and Ceasing-to-be
			Снятие становления / Sublation of Becoming
	Наличное Бытие / Determinate Being	Наличное Бытие, как таковое / Determinate Being as Such	Наличное бытие вообще / Determinate Being in General
			Качество / Quality
			Нечто / Something
		Конечность / Finitude	Нечто и иное / Something and Other
			Определение, свойство, граница / Determination, Constitution and Limit
			Конечность / Finitude
		Качественная бесконечность / Infinity	Бесконечное вообще / The Infinite in General
			Взаимоопределение конечного и бесконечного / Alternating Determination of the Finite and the Infinite
			Утвердительная бесконечность / Affirmative Infinity
	Для-себя-бытие / Being-for-self	Для-себя-бытие как таковое / Being-for-self as such	Наличное бытие и для-себя-бытие / Determinate Being and Being-for-self
			Бытие-для-одного / Being-for-one
			Одно / The One
		«Одно» и «Многое» / The One and the Many	Одно в самом себе / The One in its own self
			Одно и пустота / The One and the Void
			Многие «одни». Отталкивание / Many Ones — Repulsion
		Отталкивание и притяжение / Repulsion and Attraction	Исключение «одного» / Exclusion of the One
			Единое «одно» притяжения / The one One of Attraction
			Соотношение отталкивания и притяжения / The Relation of Repulsion and Attraction
Величина (количество) / Magnitude (Quantity)	Количество / Quantity	Чистое количество / Pure Quantity	
		Непрерывная и дискретная величина / Continuous and Discrete Magnitude	
		Ограничение количества / Limitation of Quantity	
	Определённое количество / Quantum	Число / Number	
		Экстенсивное и интенсивное определённое количество / Extensive and Intensive Quantum	Различие между ними / Their Difference
			Тождество экстенсивной и интенсивной величины / Identity of Extensive and Intensive Magnitude
			Изменение определённого количества / Alteration of Quantum
		Количественная бесконечность / Quantitative Infinity	Количественный бесконечный прогресс / The Quantitative Infinite Progress
			Бесконечность определённого количества / The Infinity of Quantum
		Количественное отношение / The Quantitative Relation or Quantiative Ratio	Прямое отношение / The Direct Ratio
			Обратное отношение / Inverse Ratio
			Степенное отношение / The Ratio of Powers

Мера / Measure	Специфическое количество / Specific Quantity	Специфическое определённое количество / The Specific Quantum	
		Специфицирующая мера / Specifying Measure	Правило / The Rule
			Специфицирующая мера / Specifying Measure
			Отношение обеих сторон как качеств / Relation of the Two Sides as Qualities
		Для-себя-бытие в мере / Being-for-self in Measure	
	Реальная мера / Real Measure	Отношение самостоятельных мер / The Relation of Self-Subsistent Measures	Соединение двух мер / Combination of Two Measures
			Мера как ряд отношений мер / Measure of a Series of Measure Relations
			Избирательное сродство / Elective Affinity
		Узловая линия отношений меры / Nodal Line of Measure Relations	
		Безмерное / The Measureless	
	Становление сущности / The Becoming of Essence	Абсолютная неразличённость / Absolute Indifference	
		Неразличённость как обратное отношение её факторов / Indifference as an Inverse Ration of its Factors	
		Переход в сущность / Transition into Essence	

Сущность / Essence

Сущность как рефлексия в самой себе / Essence as Reflection Within Itself	Видимость / Illusory Being [Semblance]	Существенное и несущественное / The Essential and the Unessential	
		Видимость / Illusory Being	
		Рефлексия / Reflection	Полагающая рефлексия / Positing Reflection
			Внешняя рефлексия / External Reflection
			Определяющая рефлексия / Determining Reflection
	Определённые сущности или рефлективные определения / The Determinations of Reflection	Тождество / Identity	
		Различие / Difference	Абсолютное различие / Absolute Difference
			Разность / Diversity
			Противоположность / Opposition
		Противоречие / Contradiction	
	Основание / Ground	Абсолютное основание / Absolute Ground	Форма и сущность / Form and Essence
			Форма и материя / Form and Matter
			Форма и содержание / Form and Content
		Определённое основание / Determinate Ground	Формальное основание / Formal Ground
			Реальное основание / Real Ground
			Полное основание / The Complete Ground
		Условие / Condition	Относительно необусловленное / The Relatively Unconditioned
			Абсолютное необусловленное / The Absolutely Unconditioned
			Переход сути в существование / The Emergence of the Fact into Existence
Явление / Appearance	Существование / Existence	Вещь и её свойства / The Thing and its Properties	Вещь-в-себе и существование / Thing-in-itself and Existence
			Свойство / Property
			Взаимодействие вещей / The Reciprocal Action of Things
		Вещь состоит из материй / The Constitution of the Thing out of Matters	
		Растворение вещи / Dissolution of the Thing	
	Явление / Appearance	Закон явления / The Law of Appearance	
		Являющийся мир и в-себе-сущий мир / The World of Appearance and the World-in-itself	
		Разложение явления / Disslution of Appearance	
	Существенное отношение / The Essential Relation	Отношение между целым и частями / The Relation of Whole and Parts	
		Отношение между силой и её проявлением / The Relation of Force and its Expression	Обусловленность силы / The Conditionedness of Force
			Побуждение силы / The Solicitation of Force
			Бесконечность силы / The Infinity of Force
		Отношение внешнего и внутреннего / Relation of Outer and Inner	
Действительность / Actuality	Абсолютное / The Absolute	Развёртывание абсолютного / The Exposition of the Absolute	
		Абсолютный атрибут / The Absolute Attribute	
		Модус абсолютного / The Mode of the Absolute	
	Действительность / Actuality	Случайная или формальная действительность, формальная возможность и формальная необходимость / Contingency, or Formal Actuality, Possibility and Necessity	
		Относительная необходимость или реальная действительность, реальная возможность и реальная необходимость / Relative Necessity, or Real Actuality, Possibility and Necessity	
		Абсолютная необходимость / Absolute Necessity	
	Абсолютное отношение / The Absolute Relation	Отношение субстанциональности / The Relation of Substantiality	
		Отношение причинности / The Relation of Causality	Формальная причинность / Formal Causality
			Определённое отношение причинности / The Determinate Relation of Causality
			Действие и противодействие / Action and Reaction
		Взаимодействие / Reciprocity	

Понятие / The Notion

Субъективность / Subjectivity	Понятие / The Notion	Всеобщее понятие / The Universal Notion	
		Особенное понятие / The Particular Notion	
		Единичное / The Individual	
	Суждение / The Judgment	Суждение наличного бытия / The Judgement of Existence	Положительное суждение / The Positive Judgment
			Отрицательное суждение / The Negative Judgment
			Бесконечное суждение / The Infinite Judgment
		Суждение рефлексии / The Judgment of Reflection	Сингулярное суждение / The Singular Judgment
			Партикулярное суждение / The Particular Judgment
			Универсальное суждение / The Universal Judgment
		Суждение необходимости / The Judgment of Necessity	Категорическое суждение / The Categorical Judgment
			Гипотетическое суждение / The Hypothetical Judgment
			Дизъюнктивное суждение / The Disjunctive Judgment
		Суждение понятия / The Judgment of the Notion	Ассерторическое суждение / The Assertoric Judgment
			Проблематическое суждение / The Problematic Judgment
			Аподиктическое суждение / The Apodictic Judgment
	Умозаключение / The Syllogism	Умозаключение наличного бытия / The Syllogism of Existence	Первая фигура умозаключения: Единичное –Особенное –Всеобщее / First Figure of the Syllogism: the Individual-the Particular-the Universal
			Вторая фигура: O-E-B / The Second Figure P-I-U
			Третья фигура: E–B-O / The Third Figure I-U-P
			Четвёртая фигура:B-B-B / The Fourth Figure U-U-U
		Умозаключение рефлексии / The Syllogism of Reflection	Умозаключение общности / The Syllogism of Allness
			Индуктивное умозаключение / The Syllogism of Induction
			Умозаключение аналогии / The Syllogism of Analogy
		Умозаключение необходимости / The Syllogism of Necessity	Категорическое умозаключение / The Categorical Syllogism
			Гипотетическое умозаключение / The Hypothetical Syllogism
			Дизъюнктивное умозаключение / The Disjunctive Syllogism
Объективность / Objectivity	Механизм / Mechanism	Механический объект / The Mechanical Object	
		Механический процесс / The Mechanical Process	Формальный механический процесс / The Formal Mechanical Process
			Реальный механический процесс / The Real Mechanical Process
			Продукт механического процесса / The Product of the Mechanical Process
		Абсолютный механизм / Absolute Mechanism	Центр / The Centre
			Закон / Law
			Переход механизма / Transition of Mechanism
	Химизм / Chemism	Химический объект / The Chemical Object	
		Процесс / The Chemical Process	
		Переход химизма / Transition of Chemism	
	Телеология / Teleology	Субъективная цель / The Subjective End	
		Средство / The Means	
		Осуществлённая цель / The Realised End	
Идея / The Idea	Жизнь / Life	Живой индивид / The Living Individual	
		Процесс жизни / The Life Process	
		Род / The Genus [Kind]	
	Идея познания / The Idea of Cognition	Идея истинного / The Idea of the True а) Аналитическое познание / Analytic Cognition б) Синтетическое познание / Synthetic Cognition	Дефиниция / Definition
			Членение / Division
			Научное положение / The Theorem
		Идея блага / The Idea of the Good	
	Абсолютная идея / The Absolute Idea		

Hegelian Absolute Idea is the utmost category that crowns and comprises all the dialectical system of logical categories. Western philosophy of the XIX th century in general tends to develop the comprehensive system of categories that includes subdivisions in accordance with different fields of being and thinking.

In the XX th century the system approach to logical categories was superseded by the tendency to accentuate differences between the separate categories. Such particularistic approach was developed by the phenomenologist philosopher E. Husserl, who made a distinction between categories of meaning and formal ontological categories and found regular correlations between the categories of each kind. Husserl defines categories as pure logical notions that convey the essential features of things as such.

Категории значения	Categories of Meanings	Предметные (формальные) категории	Categories of Objects (Formal Ontological Categories)
истина	truth	предмет	object
понятие	notion	единство, множество	unity, plurality
утверждение	statement	отношение	relation
субъект	subject	часть и целое	part and whole
предикат	predicate	число	number
основание	ground	порядок	order
следствие	effect	качество	quality
конъюнкция	conjunction	свойство	property
дизъюнкция	disjunction	положение дел	state of affairs
умозаключение	syllogism	тождество	identity
		подобие	similarity
		величина	magnitude

Categorization of thinking and being is one of important features of philosophical knowledge, although contemporary philosophy has already abandoned an attempt to reflect the universe in all its dimensions by the means of comprehensive system of philosophic categories.

General philosophic concepts as logical means of cognition require accurate and equivalent translation so that to avoid false interpretations of their meaning. The article presented the results of comparing the philosophic texts by Aristotle, Kant, Hegel, Husserl translated into Russian and English concerning the correspondence between the general philosophic notions in both languages.

References:

1.Аристотель. Категории. [Електронний ресурс] — Режим доступа: http://ru.wikisource.org/wiki/Категории_(Аристотель)

2.Гегель, Георг Вильгельм Фридрих. Наука Логики. — в 3 т. / Г.В.Ф. Гегель. — М.: Мысль, 1972.

3.Гуссерль Э. Логические исследования: пер. с нем. / Э. Гуссерль ; перевод Э.А.Бернштейн ; под ред. С.Л.Франка ; новая редакция Р.А.Громова. — Т. I: Пролегомены к чистой логике. — — М.: Академический проект. — 2011. — 253 с.

4.Кант И. О чистых рассудочных понятиях или категориях / И. Кант // Кант И. Критика чистого разума. [Електронний ресурс] — Режим доступа: http://psylib.org.ua/books/kanti02/txt06.htm#3

5.Категории // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин. — М.: Мысль, 2000—2001. — ISBN 5-244-00961-3. 2-е изд., испр. и допол. — М.: Мысль, 2010. [Електронний ресурс] — Режим доступа: http://www.rulit.net/books/novaya-filosofskaya-enciklopediya-tom-vtoroj-e-m-read-201645-1.html

6.Aristotle. Categories. / Aristotle //- Translated by Octavius Freire Owen. [Електронний ресурс] — Режим доступа: http://en.wikisource.org/wiki/Categories_(Owen)

7.Categories / Stanford Encyclopedia of Philosophy. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://plato.stanford.edu/entries/categories/#ConCatSys

8.Edmund Husserl / Stanford Encyclopedia of Philosophy. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://plato.stanford.edu/entries/husserl/

9.Hegel, Georg. The Science of Logic. — Translated by A. V. Miller, George Allen & Unwin, 1969. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/hl/hlconten.htm

10.Kant I. The Critique of Pure Reason. // Kant I. // — Translated by J. M. D. Meiklejohn. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://philosophy.eserver.org/kant/critique-of-pure-reason.txt

Панкова Л.А. О некоторых аспектах перевода философских категорий с русского языка на английский. — Статья.

Аннотация. В статье представлены результаты сопоставления текстов переводов на русский и английский языки философских произведений Аристотеля, И.Канта, Г.В.Ф.Гегеля, Э.Гуссерля на предмет установления переводческих соответствий между общими философскими понятиями в системах данных мыслителей.

Ключевые слова: философская категория, переводческая эквивалентность.

Панкова Л.О.Про деякі аспекти перекладу філософських категорій з російської мови на англійську. — Стаття.

Анотація. Стаття пропонує результати зіставлення текстів перекладів на російську і англійську мови філософських творів Аристотеля, І.Канта, Г.В.Ф.Гегеля, Е.Гуссерля на предмет встановлення перекладацької відповідності між загальними філософськими поняттями в системах цих мислителів.

Ключові слова: філософська категорія, перекладацька еквівалентність

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32.019.5 : 159.952. 1 (043.3)

Александров Д.В.,
кандидат социологических наук, доцент кафедры философии Мелитопольского государственного педагогического университета имени Б.Хмельницкого

КОНСТЕЛЛЯЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ ВО ВЛАСТНОМ ПОЛЕ ОТНОШЕНИЙ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОИСКИ

Аннотация. В статье предпринимается попытка методологического обоснования последовательности возникновения и механизма реализации «локалов» политических интересов. Основное внимание автора сосредоточено на выявлении теоретических положений, обусловливающих концептуальность, системность существующих подходов к пониманию констелляции политических интересов, на выяснении сущностных аспектов, лежащих в основе данного явления.

Ключевые слова: политический интерес, констелляция, методология, властные отношения.

На сегодняшний день в справочной политологической литературе понятие «политический интерес» определяется довольно широко как «реальная причина политических событий и действий, стоящая за непосредственными мотивами, идеями участвующих в этих действиях индивидов, социальных групп, классов и государств» [1, С.47]. Ввиду того, что с момента первых употреблений в политической науке политический интерес не обрел понятийной четкости и единого поля значений, в целях раскрытия проблемы констелляции политических интересов под интересами мы будем понимать и политико-правовые механизмы удовлетворения потребности во власти, и основу формирования, развития и легитимации властной структуры общества, и объект отражения и движущую силу законотворческой деятельности, и проявления политических стремлений и ориентаций субъектов взаимодействия [2, С.90].

Общим в существующих трактовках понятия «политический интерес» является обозначение избирательного отношения институциональных и социальных субъектов политики к общественно-политическим процессам, явлениям и событиям, что отражается в постановке политических целей и действий по их достижению. Политологи сходятся во мнении, что политический интерес возникает в ситуации, когда обнаруживается наиболее оптимальное средство достижения желаемой цели, когда открывается возможность, реализация которой в большей степени способствует удовлетворению потребности во власти, управлении, политической организации. Интерес, как своего рода проекция потребностей субъекта политики на объективные возможности объясняет причину, почему политический интерес также определяет так называемую «меру» политического участия.

В работе «Страсти и интересы» А.О. Хиршман отметил, что с первых теоретико-политических построений античности и по сегодняшний день политический интерес играет двойственную роль, приписывая и определяя субъекту меру свободы действий во власти по сравнению с теми границами, которые установлены ему традициями, верованиями, нормами, однако одновременно и навязывает новые ограничения, исходящие из расчета, меры, благоразумия [3, p.42]. Согласно А.О. Хиршману, политический интерес предстает в истории науки как отражение двух элементов: эгоцентризма и рационального расчета, т.е. постоянной оценки затрат, прибыли, возмещения, причем второй элемент является главным, а первый проистекает из него [3, p.43].

Большинство современных ученых сходятся во мнении, что основой политического интереса является существенная зависимость положения субъекта в обществе от сферы политики, а сама конфигурация политических интересов определяется в конечном счете стремлением упрочить или изменить положение субъекта в обществе с помощью политических средств.

Под констелляцией политических интересов мы понимаем взаимное расположение, взаимодействие, конфигурацию политических интересов субъектов во властном поле. Термин «констелляция интересов» используется для обозначения ситуации высвобождения интерсубъективного процесса, в котором властные ориентации скапливаются вместе и становятся потенциально готовыми к действию. Констеллированные интересы являются комплексами, сформированными по определенным правилам и обладающими пространственно-временными характеристиками. Иными словами, на политической арене интересы проявляется как стремления субъектов к определенным властным ресурсам, ценностям, связям, нормам, что напрямую связано с формированием и реализацией властных преференций.

В научный оборот понятие «констелляция интересов» вводит М. Вебер. Понятие буквально обозначает взаимное расположение и взаимодействие интересов, устремлений, ориентаций социального актора. Обращение к проблеме констелляции интересов позволило ученому объяснить, почему политический субъект в своем поведении вынужден ориентироваться на интересы других, а государственный интерес становится одним из источников послушания порядку, опосредованно дисциплинируя индивидов и направляя их на социально одобряемую деятельность: «В самой общей форме содержание указанной констелляции интересов можно чисто формально определить так, как это уже многократно определялось, а именно следующим образом: отдельный индивид полагает, что он может рассчитывать на совместно принятый посредством обобществленного объединения характер действий другого или других и что в его интересах полностью ориентировать на это свои действия» [4, с.507].

Общественно-политическая ситуация выступает в качестве объективной основы формирования интересов социальных групп и отдельных людей. Если для реализации подобных преференций необходимы политические средства, такие как изменение государственной политики, участие в парламенте, поддержка партий, лидеров, политическое давление и т.д., то их использование запускает процесс констелляции политических интересов.

В силу того, что каждая историческая эпоха формирует свойственные ей правила, нормы и институты, в центре внимания ученых были различные политико-правовые аспекты интереса. Так, в период античности главное внимание в государственном устройстве уделялось интересам круга лиц, допущенных к участию в политической деятельности. Этим и были обусловлены повышенное внимание к конфигурации интересов, стремление определить отвечающую интересам форму правления. В Средневековье теоретико-политическое толкование интереса велось относительно соотношения государственной и церковной власти. В свою очередь в центре внимания идеологов буржуазии XVII–XVIII вв. констелляция политических интересов была связана с проблемой легитимацией права на управление, субординации и гарантий политических связей. Политический кризис начала XXI в., высокая динамика социально-политических процессов, разрушение существующих общественных структур, привычных традиций, устоявшейся политической культуры заставляет вновь обратиться к анализу политических интересов, их актуального содержания и специфики.

Анализ работ, посвященных исследованию констелляции интересов, свидетельствует, что данная тема не только сохраняет свою актуальность, но и ставит перед современной политической наукой значительный круг проблем, связанных с кардинальными изменениями в мире, решение которых имеет самое непосредственное отношение к судьбам отдельных стран и народов. Вслед за М. Вебером свой вклад в разработку данной научной проблемы внесли такие современные представители западной политической мысли как Дж. Гелбрейт, П. Самуэльсон, М. Фуко, Л. Роббинс, П. Бурдье, К. Макконелл, С. Брю, М. Фридман, Е. Вятр, Ф. Хайек, Ю. Хабермас, Н. Пуланзас и др. Среди отечественных исследователей следует назвать О. Аверина, С. Андреев, В. Сиренко, Ю. Тихомиров, А. Денисов А, Н. Карпенко и др.

На сегодняшний день исследуемая проблема остается недостаточно изученной, и поскольку не может быть раскрыта в рамках одной статьи, нашей целью является иллюстрация и анализ эвристических возможностей существующих теоретико-методологических подходов в обосновании констелляции политических интересов как процесса и результата взаимного расположения и организации политических ориентаций, стечения социально-политических обстоятельств в конкретные предпочтения, ориентиры, векторы развития. В методологическом плане в процессе исследования основное внимание было сосредоточено на выявлении теоретических положений, обусловливающих концептуальность, системность существующих подходов к пониманию констелляции политических интересов, на выяснении сущностных аспектов, лежащих в основе данного явления. При всем многообразии имеющихся точек зрения и концептуальных подходов есть основания утверждать, что имеется ряд наиболее общих, характерных черт, которые можно рассматривать как исходные методологические основания для дальнейших исследований в направлении анализа локалов политических интересов.

М. Вебер понимал под политическим интересом стремления субъекта добиваться политической и социально-экономической выгоды, благ и преимуществ. Субъект, в свою очередь, рассматривался как носитель интереса, т.е. ориентированный на максимизацию ресурсов, повышение статуса, получение власти, избавление от рамок и ограничений. Как отмечал автор, подобная ориентация указывала на естественное стремление, изначально заложенное в человеческой природе. В то же время, констелляция интересов понималась как выбор субъекта, а не установка социально-политической системы. Это постулировало, что интересы не объективны как продукты политического взаимодействия и политической структуры, однако

не отрицало, что политика создает условия, в которых эти интересы возникают и реализуются субъектами взаимодействия [4, С.632.].

В своих политических трудах М. Вебер выделил круг проблем, определяемых действием интереса, в большей степени в его инструментально-прагматическом значении. Рациональный контекст позволил ему определить тесную связь интереса с ожиданиями, ценностями и нормами, установить характер проявления интереса в политике, где он определил его как сплав двух ключевых элементов: «ясного осознания» и «недостатка чувства связи». Политический интерес классику удалось охарактеризовать и как имманентное свойство (атрибут) субъекта и «ассоциативное отношение» к объекту.

В противоположность веберианской идее рациональности, В. Парето процесс констелляции политических интересов описывал как взаимодействие иррациональных, инстинктивных направленностей субъектов во власти, которое имеет ситуативный, изменчивый характер, и лишь потом рационализующуюся до уровня цели и мотива [5].

В объяснении проблемы констелляции политических интересов сегодня остаются востребованными и ряд марксистских идей. В марксистском понимании политический интерес выступает конструктом, объясняющим связь между экономической составляющей общества, базисом и элементами надстройки. Политические интересы формируются на базе объективной материальной потребности за счет взаимной зависимости людей в процессе совместной производственной деятельности. Подчеркивая исключительное значение материального интереса в сложной динамике политической активности, В.Ф. Сиренко в работе «Интересы и власть» вторит классикам марксизма, которые определяли интерес как связь и взаимозависимость индивидов, между которыми разделен труд, как свойство субъекта, обусловленное наличными в обществе экономическими отношениями. В.Ф. Сиренко объясняет специфику формирования и особенности конфигурации политических интересов категориями «необходимое» и «возможное», объясняет политические интересы обращаясь к феномену «легитимации собственности». Констелляция политических интересов связывается автором с формированием и реализации во власти конкретных способов удовлетворения потребностей политических субъектов исходя из их положения в политическом поле [6].

По-прежнему, в своей классовой трактовке политический интерес раскрывает диалектическое единство объективных политических реалий и субъективных стремлений, предполагает, что на онтологическом уровне интересы не выступают как вечные и неизменные свойства, а меняются в зависимости от типа производственных отношений и положения субъекта в системе общественного разделения труда. Также присутствует идея противоречивого взаимовлияния личного и общественного интересов, который выражается в стремлении субъекта реализовать частный интерес с необходимостью следования классовому интересу как условию его реализации.

В неомарксизме Н. Пуланзаса проблема констелляции интересов рассматривается в контексте социальной практики и вытесняется из контекста социальной структуры. Понятие «интерес» выступает инструментом описания ограничений, рамок активности класса, в то время как понятие «практика» иллюстрирует процесс социального развития в рамках, определяющих масштабы активности одного класса по отношению к другому. Таким образом, констелляция интересов есть не что иное, как контуры активности, которые отделяют один уровень политического взаимодействия от другого, описывают насколько интересы одного класса ограничены только и непосредственно социальной практикой другого антагонистического класса: «классовые интересы как рамки распространения специфических классовых практик, располагаются относительно интересов других представленных классов» [7].

Значительно обогатили оригинальными идеями разработку проблемы констелляции политических интересов представители американской политической науки. Доминирующий прагматизм и эмпиризм явились своеобразной альтернативой теоретическому обобщению политической жизни, предлагая как практические модели успешной деятельности субъекта в конкретных ситуациях, так и решение актуальных политических проблем и конфликтов.

Теория конфликта, которая вышла на авансцену политологического знания в 60-70-х гг. XX века, оказалась не только первым, но и наиболее значительным вызовом структурно-функциональной трактовке политических интересов. Теоретиками конфликтологического подхода поднималась проблема, каким образом в процессе реализации разнообразных, противоречивых интересов социальных слоев, групп и индивидов формируется политический порядок. В теории конфликта политические интересы напрямую связаны с объяснением феномена власти, ибо основополагающим принципом выступило положение, что в обществе всегда присутствует скрытое или явное противостояние интересов как стремлений к успеху и первенству [8, С.23].

Политический интерес по Р. Дарендорфу рассматривается как источник противоречивости

политической жизни, как причина социально-политических конфликтов и факторов адаптации субъектов к изменяющимся условиям. Диалектика конфликтующих интересов, их институционализация, указывала на сходство позиции Р. Дарендорфа с марксистской идеей осознания классовых интересов и мертоновским пониманием функциональности ролевых структур. Однако если у К. Маркса в основе констелляции классовых интересов было положено стремление к собственности и владению средствами производства, у Р. Дарендорфа раскрывается процесс институционализации властных отношений и реализации права распоряжаться ресурсами [9].

Если в описании характера связи власти и интереса Т. Парсонс полагал, что функция власти состоит в поддержании целостности, сохранении согласованности ценностей и интересов [10], то Р. Дарендорф придает наибольшее значение неинтегративному аспекту власти, порождающему конфликтные интересы и соответствующие ролевые ожидания. Иными словами, конфликтологический подход объясняет феномен власти формированием, перераспределением, институционализацией нового набора властвующих и подчиняющихся ролей со свойственной поляризацией ориентаций. Предлагая изучать любую социально-политическую организацию как императивно координированную ассоциацию, построенную по принципу стандартизации ролей и распределения власти, Р. Дарендорф вкладывал в понимание интересов значения блага, выгоды, узаконенного права на управление. Бесспорным вкладом Р. Дарендорфа в теоретическую разработку проблемы констелляции интересов послужило понимание, что степень кристаллизации и выраженности интересов в континууме социально-политического конфликта во многом зависит от степени мобильности субъектов взаимодействия и от эффективности механизмов, регулирующих интенсивность конфликта.

Другой представитель конфликтологического подхода Л. Козер уместно подметил экстенсивность понимания Т. Парсонсом интереса субъекта в значении эгоистической разрушительной силы, дисфункционального фактора, нарушающего устоявшуюся систему властных отношений. В предложенной социологом концепции позитивно-функционального конфликта за основу анализа власти была взята имманентная враждебность, столкновение и борьба интересов [11, С.59].

Изучение проблемы констелляции политических интересов и формирование властных преференций предполагает рассмотрение и других подходов, в которых власть может выражать не только интересы политического субъекта, а собственно интересы политической организации. Следует вспомнить рассмотрение М. Фуко власти безотносительно политическому интересу. Ученый решительно отклоняет любое персонифицированное представление власти, т.к. рассматривает её согласно динамике сложившейся политической системы, которая не может быть приравнена к постоянно меняющейся конфигурации многочисленных интересов политических групп и заинтересованных субъектов.

Согласно ученому, сама власть детерминирует появление и конфигурацию интересов, а не наоборот, при этом нельзя идентифицировать большое количество политических интересов, которые динамично определяют специфику как внутренней, так и международной политики. Несмотря на то, что М. Фуко отказывался учитывать «игру интересов» в осуществлении власти, он охотно связывал развитие политической системы с классовым контролем [12, С.74]. Ученый полагал, что признание власти как реализации частного интереса означает лишь то, что интересы могут быть использованы в стратегиях доминирования, на что ещё в свое время указывал Р. Дарендорф.

Сталкиваясь с критикой идеи констелляции интересов без субъектов, М. Фуко отмечал, что последовательная, рациональная стратегия реализации политического интереса не определяет природу власти, что властные отношения только эксплуатируются частными интересами на политической арене. Э. Гидденс в работе «Устроение общества: очерк теории структурации» также придерживается точки зрения, что «власть не связана с удовлетворением частных интересов», поскольку отражает не желанный ресурс или специфический тип поведения, а характер всей деятельности в целом. [13, С. 57].

Как в своё время отметил А. Хиршман, политический интерес характеризует направленность на средства удовлетворения потребности, а также направленность на реализацию цели. Поэтому интерес стал одним из главных аналитических конструктов в объяснении как государственных целей, так и личностных стремлений к власти [3, p.184]. Специфику констелляции политических интересов исходя из принципа «цель — средство» разработал Дж. Коулмен [14]. Однако критики теории рационального выбора оправданно отмечают, что достаточно очевидное на теоретическом уровне различие цели и средства, теряет уместность для анализа конкретных политических ситуаций на практике. Есть различные способы достижения целей, кроме того, одни пути более эффективны, чем другие, но реализация целей совершается в политической ситуации, в которой другие политические агенты также пытаются реализовать свои цели. Кроме того, политическое действие

часто характеризуется риском и ситуативностью. Определение лучшего образа действия по реализации политической цели не следует из логической рациональности, в которой было бы возможно определить априорно самый эффективный способ достижения цели. Как только рациональность политического действия признана, различие между средствами и целями теряет большую часть своей субстанциональности.

Непосредственная цель становится средством для того, чтобы достигнуть более общей цели, в то время как средства превращаются в перспективные, стратегические цели. Различие между ориентируемым на цель и ориентированным на средства властными преференциями становится очевидным, когда относится к непреложным ценностям или наиболее общим разделяемым политическими субъектами целям. Например, группа рабочих защищает в забастовках свой интерес. Забастовка может пониматься или в терминах реализации цели (улучшить заработную плату или условия работы), или как шаг к достижению более высокой цели (возможно облегчающий приход к власти политической партии близкой к рабочему движению).

Поскольку на онтологическом уровне цели и средства проникают друг в друга, или скорее цели превращаются в средства, и наоборот, т.е. твердая дихотомия между ними исчезает. Из этого следует, что политические интересы в объяснении рациональности субъективного стремления во власти не касается отдельно рассмотрения средств или целей политического действия, а описывает их единство. Признание инструментального характера политического интереса предполагает, что констелляция интересов не может быть определена априорно в изоляции от ситуации, в которой они реализуются. Поскольку конфигурация интересов изменяется непосредственно в практике взаимодействия политических субъектов, полагаем, что ситуативно-деятельностный, пространственно-временной характер констелляции политических интересов должен быть заложен в их основу.

На наш взгляд, наибольшим эвристическим потенциалом объяснения особенностей констелляции политических интересов располагает теория поля П. Бурдье, которая в своем анализе властных преференций агента в политическом поле учитывает и владение капиталом, и приобретенный габитус, и устоявшиеся практики, и собственно интерес данного поля [15, С. 212]. Так, П. Бурдье на примере стратегии официализации обосновывал особенности формирования конфигурации и согласования политических интересов субъектов во властном поле. Ученый указывал, что политика служит особо благоприятной сферой применения стратегий официализации: стремясь заполучить право представлять группу и отнять его у конкурентов, соперничающие в борьбе за власть агенты могут использовать друг против друга только ритуальные стратегии или же стратегические ритуалы, нацеленные на символическую универсализацию частных интересов или на символическое присвоение себе интересов официальных: «При отсутствии сложившихся политических инстанций, наделенных фактической монополией на законное насилие, собственно политические действия могут осуществляться только с помощью эффекта официализации» [15, С. 94].

Таким образом, действительная общественно-политическая ситуация выступает в качестве объективной основы формирования интересов политических групп и отдельных субъектов политики. Если для реализации подобных преференций необходимы политические средства, такие как изменение государственной политики, участие в парламенте, поддержка партий, лидеров, политическое давление и т.д., то их использование запускает процесс констелляции политических интересов. Изучение проблемы констелляции политических интересов предполагает рассмотрение и других подходов, в которых власть может предопределять не столько интересы политических субъектов, сколько интересы политической организации в целом.

Литература:

1. Политология: Краткий словарь основных терминов и понятий. / Под ред. Пусько В.С. — М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2010. — 112с.
2. Словарь-справочник по социологии и политологии / Э.В.Тадевосян; под ред. Л.К.Кравцова. — М.: Знание, 1996. — 272 с.
3. Hirschman A. The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph. — Princeton: Princeton University Press, 1977. — 192 p.
4. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / Макс Вебер // Западно-европейская социология XIX — начала XX веков. — М., 1996. — С.491—507.
5. Pareto V. Elites and Their Circulation, C.S. Heller (ed.), Structured Socail Inequality: A Reader in Comparative Socail Stratification. — NY., 1969. — 134 p.
6. Сіренко В.Ф. Інтереси і влада. / Василь Сіренко. — К.: Оріони, 2006. — 536 с.
7. Poulantzas N. Political power and social class / Nicos Poulantzas. — London: New Left Books and Sheed and Word, 1973. — 367 p.
8. Бернацкий В.О. Интересы, их взаимодействие и функции: автореф. дис. на получение науч. степени д-ра филос. наук: спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / В.О.Бернацкий. — М., 1988. — 31 с.
9. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Ральф Дарендорф // Социологические исследования. — 1994. - №5. — 142-147 с.
10. Parsons T. Politics and Social Structure / T. Parsons. — NY.; London, 1969. — 351 p.
11. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О.А.Назарова; под общ. ред. Л.Г.Ионина. — М: Идея-Пресс, 2000. — 208 с.

12. Фуко М. Археология знания / М.Фуко / Пер. с фр. С. Митина, Д. Стасова; общ. ред. Бр.Левченко. — К.: Ника-Центр, 1996. — 208 с.
13. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структурации. — 2-е изд. — М.: Академический Проект, 2005. — 528 с.
14. Coleman J.S. Foundations of Social Theory. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990. — 436 p.
15. Бурдье П. Практический смысл. / Отв. ред. Н.А.Шматко. — СПб.: Алетейя, 2001. — 562 с.

Александров Д.В. Констеляція політичних інтересів у владному полі відносин: методологічні пошуки. — Стаття.

Анотація. У статті робиться спроба методологічного обгрунтування послідовності виникнення і механізму реалізації «локалів» політичних інтересів. Основна увага автора зосереджена на виявленні теоретичних положень, що обумовлюють концептуальність, системність існуючих підходів до розуміння констеляцій політичних інтересів, на з'ясуванні сутнісних аспектів, що знаходяться в основі цього явища.

Ключові слова: політичний інтерес, констеляція, методологія, владні відносини.

Aleksandrov D.V. Constellation of political interests in the power field of relations: methodological search. — Article.

Summary. An attempt of methodological grounding of origin and mechanism of realization of political interests is undertaken in the article. Basic attention of author is concentrated on the exposure of theoretical positions which stipulate conceptualism, system of the existent going near understanding of constellation of political interests, on finding out of essence aspects which are in basis of this phenomenon.

Keywords: political interest, constellation, methodology, imperious relations.

УДК 323.1

Вітман К.М.,
доктор політичних наук, професор,
декан магістратури державної служби
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. В дослідженні продемонстровано неефективність механізмів нейтралізації викликів, що формуються у зовнішньому середовищі етнополітичної системи Європейського Союзу як наднаціонального, поліетнічного інтеграційного проекту, на прикладі повільного і сповненого внутрішніх суперечностей процесу трансформації політики безпеки. Простежено шлях від зовнішніх етнополітичних конфліктів до формування джерел внутрішньої нестабільності, яка підштовхує таких впливових членів ЄС, як Велика Британія, до виходу зі складу ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, політика безпеки, етнополітичний конфлікт, етнополітична система.

Дезінтеграційні та інтеграційні тенденції в окремих регіонах планети, пов'язаних економічними, політичними, історичними зв'язками, етнокультурною спорідненістю — не є спорадичними явищами, обмеженими в часі. Вони є невід'ємною складовою більш складних етнополітичних процесів, що перебувають у постійній динаміці та розвитку. Можемо констатувати трансформацію, еволюцію не лише етнополітичних процесів, а й етнополітичної системи загалом, яку інтеграційні етнополітичні тенденції стабілізують, а дезінтеграційні, навпаки, виводять зі стану рівноваги. Цим обумовлений науковий інтерес до трансформації таких стабільних, на перший погляд, етнополітичних систем як Європейський Союз під впливом деструктивних етнополітичних процесів, які відбуваються на його теренах та в зовнішньому середовищі.

Висунемо гіпотезу про те, що Україна, як і інші держави, які не входять до складу ЄС, є зовнішнім середовищем Європейського Союзу як складної, багаторівневої, етнополітичної, поліетнічної системи. При цьому держави зовнішнього середовища, особливо ті, що безпосередньо межують з ЄС, серйозно впливають на динаміку, вектор його розвитку як етнополітичної системи. Для прикладу, нестабільність, етнополітичні конфлікти у державах зовнішнього середовища ЄС змушують Європейський Союз поступово переглядати політику сусідства, політику розширення, політику безпеки та оборони. Українські науковці розглядають політику сусідства як невід'ємну складову зовнішньої та безпекової політики ЄС. Зокрема, Г. Яворська зазначає, що «європейська політика сусідства є засобом зовнішньої та безпекової політики ЄС, яка має на меті врегулювання відносин із країнами, що межують із ЄС по всьому периметру його зовнішніх кордонів — морських і сухопутних — і встановлення у цих країнах «поясу безпеки і процвітання» [1, С.164]. Дослідниця зазначає, що недостатня ефективність і кволість, притаманна європейській політиці сусідства, набула загрозливого характеру, оскільки на практиці виявилася неспроможною запобігти та пом'якшити ризики для об'єднаної Європи.

Наразі після виникнення нового пулу викликів етнополітичного характеру у зовнішньому середовищі ЄС доводиться вибудовувати принципово нову концепцію відносин з оточенням, яка повинна позиціонувати Євросоюз як сильного, активного гравця не лише регіонального, а й світового рівня. Зрештою, і як етнополітичну систему, здатну підтримувати стабільність у своєму зовнішньому середовищі.

Динаміка міжнародних процесів, а саме — поява принципово нових викликів етнополітичної сфери, свідчить про те, що значення регіональних систем безпеки в забезпеченні стабільності та підтримці миру у світі надалі зростатиме. ЄС від моменту свого створення як наднаціональний інтеграційний проект передбачав формування власної регіональної системи безпеки. Однак ця система не була пріоритетом об'єднання європейських держав за економічним та регіональним принципом. Після набрання чинності в 1993 р. Маастрихтським договором (Договором про утворення Європейського Союзу) було сформовано багаторівневий механізм правового регулювання інтеграції в ЄС, яка дистанціювалася від домінування економічної складової. Інтеграція відтепер базувалася на так званих трьох опорах Європейського Союзу, до складу яких увійшли європейські співтовариства, спільна політика оборони, безпеки, зовнішніх відносин та співпраця у галузі

внутрішніх справ та юстиції [2, С. 27]. Як зазначає М. Пономарьов, це був проект політико-правової організації Європейського Союзу, заснований на спеціалізованих сферах інтеграції — соціально-економічній, зовнішньополітичній та правоохоронній. Принцип «трьох опор» дозволяв формувати Європейський Союз без серйозного обмеження державного суверенітету у всіх площинах інтеграції. Але при цьому, як зазначає науковець, чітко позначав стратегічні цілі інтеграційного процесу, не ставлячи його в залежність від політичної кон'юнктури [3, С. 18].

Маастрихтський договір у програмі спільної зовнішньої і безпекової політики визначав її головні завдання: охорона спільних цінностей, фундаментальних інтересів та незалежності ЄС; посилення безпеки ЄС та країн-членів усіма можливими засобами; охорона миру в усьому світі та підвищення міжнародної безпеки відповідно до принципів та цілей Гельсінського Заключного акта та Паризької хартії; сприяння міжнародній співпраці; розвиток і консолідація демократії; встановлення верховенства закону і забезпечення прав людини та основних свобод [4]. Не складно помітити, що більшість цих завдань спрямовані на підтримання стабільності як всередині Європейського Союзу як етнополітичної системи, так і стабільності зовнішнього середовища ЄС, яке прямо впливає на розвиток європейського інтеграційного проекту.

Водночас прикладом неефективності зовнішньої та безпекової політики ЄС у протидії зовнішнім та внутрішнім викликам може слугувати міграційна криза, що наразі спостерігається в Європейському Союзі. Ця проблема вже розглядалася у наших попередніх роботах, однак в іншому ракурсі — посилення дезінтеграційних тенденцій [5, С. 20-29]. Міграційна криза викликана збільшенням притоку біженців в 2015-2016 рр. з країн Африки та Близького Сходу, охоплених збройними конфліктами. Європейський Союз міг запобігти перетворенню цього етнополітичного виклику зовнішнього середовища на виклик внутрішнього середовища етнополітичної системи Євросоюзу (критичне збільшення кількості біженців — етнокультурно віддалених мігрантів з Сирії) шляхом провадження більш активної зовнішньополітичної діяльності з врегулювання збройного конфлікту в Сирії і недопущення його ескалації.

Політичний конфлікт в Сирії розпочався 15 березня 2011 р. з протестів та демонстрацій, в ході яких учасники вимагали відставки Президента Башара аль-Асада та демократизації держави. Цей конфлікт став продовженням Арабської весни: сирійські протестувальники надихнулися хвилею успішних протестів в країнах Арабського світу (Тунісі, Єгипті, Лівії) під гаслами здобуття політичної свободи та демократизації. Однак кольорова революція в Сирії переросла у внутрішню війну між владою та опозицією, в яку були втягнуті підконтрольні силам території і яка спричинила багатомільйонний потік біженців до об'єднаної Європи.

Європейський Союз завжди підтримував тісні зв'язки з країнами Північної Африки та Близького Сходу з огляду на їх наближеність до власних кордонів. Саме зважаючи на територіальну близькість, ЄС як етнополітична система є дуже вразливим до етнополітичних викликів, що походять з цих держав, які значно відстають за рівнем економічного розвитку. А саме — до нелегальної міграції, поширення тероризму та ісламського радикалізму, що становлять потужну загрозу європейським культурним та демократичним політичним цінностям. Етнополітична нестабільність Арабської весни одразу продемонструвала хибність європейської зовнішньої і безпекової політики, зокрема щодо країн Середземномор'я.

Після початку масових виступів та протестів у країнах Північної Африки (Тунісі, Лівії) в 2010 р. ЄС обійняв досить стриману позицію, обмежуючись закликами до влади держав не застосовувати непропорційних заходів до протестувальників. Така реакція не відповідала ані традиційній риториці Заходу про необхідність демократизації, ані реальним тенденціям змін суспільно-політичного життя в арабському світі, — наголошує А. Захарченко [6, С. 27]. Оскільки етнополітична нестабільність у багатомільйонних арабських країнах загрожувала серйозною дестабілізацією етнополітичної системи всієї об'єднаної Європи, ЄС намагався мінімізувати її масштаб, нехтуючи демократичними цінностями. Терористичні акти у Франції та Бельгії 2015-2016 рр., збільшення притоку мігрантів з арабських країн та їх небажання інтегруватися в суспільства європейських держав, зростання ісламської злочинності пізніше підтвердили найгірші побоювання єврочиновників.

Тому на перших етапах підтримка авторитарних, але стабільних режимів переважувала заклики до демократизації арабських країн, — зауважує А. Захарченко. Дослідниця підкреслює, що ЄС фактично проігнорував порушення прав людини та фасадну демократію в країнах Північної Африки, не виходячи за межі демократичного дискурсу [6, С. 28]. Час для напрацювання злагодженої позиції Європейського Союзу та її реалізації щодо кольорових революцій в державах Арабського світу було згаяно. Громіздка, складна процедура прийняття рішень всередині Європейського Союзу, суперечності між більш впливовими та менш впливовими державами-членами призвели до неадекватної та несвоєчасної реакції на етнополітичні

процеси в зовнішньому середовищі етнополітичної системи ЄС. Це ж стосується етнополітичних конфліктів на теренах Європи — Придністровського конфлікту та конфлікту на Сході України. МЗС України неодноразово вказувало на повільність реакції ЄС на ці події.

Як і всі етнополітичні процеси, Арабська весна характеризується ланцюговою реакцією поширення і в окремих державах, зокрема в Сирії, Саудівській Аравії, Тунісі триває і досі. Характерно, що не лише Європейський Союз проводить зовнішню та безпекову політику як наднаціональне утворення і регіональний актор забезпечення миру та стабільності. Окремі, найбільш впливові його держави-члени діють самостійно, враховуючи спільну позицію ЄС щодо того чи іншого конфлікту, але не обмежуючись нею. Німеччина, Франція, Велика Британія в першу чергу беруть до уваги власні національні інтереси, а не спільну позицію ЄС. Цим і пояснюється їх різна, строката роль у врегулюванні етнополітичних конфліктів у зовнішньополітичному середовищі етнополітичної системи ЄС. Її гетерогенний склад, різний ступінь ваги окремих гравців заважає досягненню консенсусу.

Наприклад, Велика Британія тривалий час чинить тиск на Європейський Союз, погрожуючи виходом зі складу об'єднаної Європи. Це серйозний внутрішній виклик Європейському Союзу як етнополітичній системі, який дестабілізує її. Влада Великої Британії вже оголосила про проведення референдуму щодо подальшого членства країни в ЄС в червні 2016 р. Раніше країна висунула низку умов, виконання яких продовжить її перебування у складі Євросоюзу. Вони стосуються економічного управління, конкурентоспроможності, суверенітету і обмеження міграції. Європейському Союзу довелося йти на поступки, щоб запобігти дезінтеграції ЄС. Домовленості, що отримали назву Брюссельської угоди, надають Великій Британії особливий статус в ЄС і передбачають, що країна у деяких сферах не виконуватиме європейські зобов'язання. Більшість з них стосуються послаблення тиску мігрантів на британську економіку: скорочення рівня виплат мігрантам аж до повного їх припинення, якщо міграція сягне виключно високого рівня.

Сторони також дійшли згоди про те, що посилення політичної інтеграції ЄС не буде поширюватися на Велику Британію, про що будуть внесенні відповідні зміни до Договору про ЄС. Д. Камерон заспокоїв виборців, підкресливши, що Велика Британія ніколи не стане частиною майбутньої Європейської супердержави, формування якої нині обговорюється. «Ми ніколи не братимемо участь, приміром, у створенні спільної Європейської армії», — наголосив прем'єр-міністр Великої Британії [7]. В ЄС сподіваються, що ці домовленості позитивно вплинуть на результати червневого референдуму про членство Великої Британії в ЄС. Адже, як свідчать соціологічні опитування, кількість прихильників виходу Британії з ЄС (49%) перевищує кількість респондентів, які виступають за продовження членства країни в ЄС (47%) [8].

Дезінтеграційні тенденції всередині Європейського Союзу як етнополітичної системи є серйозною перешкодою поглибленню інтеграції, напрацюванню спільної зовнішньої політики та політики безпеки, яка дозволила б ефективно нейтралізувати виклики зовнішнього середовища. Яскраво цю суперечність ілюструє спільна участь ЄС у врегулюванні конфлікту в Сирії і одночасно участь окремих членів ЄС в цьому процесі. Так, ЄС виступив за політичне врегулювання. Зокрема, голова Єврокомісії на саміті G20 наголосив, що військового вирішення сирійського конфлікту не існує [9].

Але при цьому Франція разом зі США взяла участь у військовій операції проти однієї зі сторін конфлікту в Сирії. Незважаючи на те, що більшість громадян висловилися проти військового втручання своїх держав в збройний конфлікт: 77 % німців, 68 % французів та 71% британців [10]. Влада Великої Британії відмовилися від участі у військовій операції в Сирії. Німеччина заявила, що візьме участь у ній тільки в рамках мандата НАТО, ООН чи Євросоюзу. Тоді як Франція спільно зі США в межах антитерористичної коаліції, що веде боротьбу з Ісламською державою, здійснила низку авіаударів у вересні-листопаді 2015 р. по базах ІД (командний центр, центр набору, депо з боєприпасами, тренувальний табір) біля міст Ракка та Мосул [11]. Після терактів у м. Парижі 14 листопада 2015 р. (129 жертв), відповідальність за які взяла на себе Ісламська держава, Франція посилила авіаудари в Сирії. Франція також представила в ООН проект резолюції про необхідність глобальної співпраці у боротьбі з цим екстремістським угрупуванням. Цей приклад демонструє, як окрема країна-член ЄС захищає власну національну безпеку та національні інтереси у спосіб, який суперечить спільній позиції ЄС щодо сирійського питання.

Втім, дослідники переконані, що, незважаючи на проведення окремими країнами ЄС власної політики безпеки, майбутнє за спільною політикою безпеки ЄС як потужного регіонального гравця. На думку В. Шатуна, історичний розвиток Європи засвідчує, що гарантування безпеки було і залишається завданням міжнародних політичних блоків та організацій, а з загостренням нетрадиційних

загроз постала потреба зміцнення інституційно-функціональної ролі міжнародних організацій у сфері гарантування безпеки [12, С. 60]. Спільна зовнішня та безпекова політика Європейського Союзу має на меті формування спільної оборонної політики і може у перспективі призвести до формування єдиної системи оборони.

В. Шатун підкреслює, що спільна зовнішня та безпекова політика ЄС розвивається як доповнююча, але не дублююча НАТО структура (хоча під час проведення операцій ЄС використовує матеріально-технічні ресурси НАТО); її головним завданням є формування інституційної, матеріально-технічної бази для подальшого розширення можливостей Євросоюзу щодо участі у врегулюванні регіональних та локальних конфліктів, навіть за межами Європи (на Близькому Сході, в Африці та інших регіонах світу) [12, С. 63]. Утім, якщо раніше Євросоюз у питаннях безпеки покладався здебільшого на оборонний механізм НАТО і політичний механізм ОБСЄ та ООН, то після виникнення етнополітичного конфлікту в Україні проблеми забезпечення спільної безпеки та оборони все більше актуалізуються на порядку денному європейської політики. Правовий механізм формування спільної безпекової політики ЄС закладений в Маастрихтському договорі (Договорі про утворення Євросоюзу) 1992 р., Амстердамському договорі (про зміни Договору про утворення Євросоюзу) 1997 р. Зокрема, останній договір містить положення про спільну європейську політику безпеки та оборони.

У межах Лісабонського договору (Договору про реформування ЄС) 2009 р. була введена посада Верховного представника ЄС із зовнішніх справ і безпекової політики. Після цих інституційних змін Євросоюзу вдалося напрацювати спільну позицію щодо політики безпеки. Верховний представник ЄС із зовнішніх справ і безпекової політики згідно зі ст. 18 і 27 Лісабонського договору проводить спільну зовнішню політику Євросоюзу і політику безпеки; вносить пропозиції щодо її розвитку; головує в Раді міністрів ЄС із закордонних справ; забезпечує узгодженість ЄС з питань зовнішнього впливу; несе відповідальність в межах покладених на нього в сфері зовнішніх зв'язків і координації інших аспектів зовнішньої діяльності ЄС повноважень; представляє ЄС з питань, що належать до спільної зовнішньої політики і політики безпеки; веде політичний діалог з третіми особами та країнами від імені ЄС та висловлює позицію ЄС в міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях [13, P. 306].

Більшість рішень, що стосуються зовнішньої та безпекової політики ЄС ухвалюються одностайно більшістю країн-членів ЄС шляхом врахування кількості голосів, наданих кожній країні в Раді міністрів ЄС із закордонних справ. Реалізація спільної політики безпеки покладена на Європейську Раду, яка окреслює принципи політики безпеки, її загальні напрямки, ухвалює рішення з питань оборонної політики, і Раду Європейського Союзу, яка приймає рішення щодо формування та впровадження спільної політики безпеки та оборони на основі загальних напрямків або спільних стратегій, розроблених Європейською Радою.

Саме у висновках Ради ЄС щодо спільної політики безпеки та оборони, ухвалених 18 листопада 2014 р., міністрами оборони країн ЄС було визначено, що конфлікти і джерела нестабільності в Іраку, Лівії, Сирії та Україні можуть мати тривалий вплив на європейську безпеку, міжнародний мир і стабільність. Здійснює моніторинг міжнародної ситуації і розробляє рекомендації Комітет з питань політики і безпеки. Як стверджує О. Кордун, в нестабільних умовах Комітет з питань політики і безпеки відіграє головну роль у визначенні реакції Євросоюзу на кризу, відповідає за політичний контроль та за стратегічні напрямки військових операцій [14].

Після запровадження посади Верховного представника з зовнішніх справ і безпекової політики ЄС активізувався як міжнародних гравець у сфері безпеки, реалізувавши низку миротворчих місій. Серед них слід згадати місію ЄС з моніторингу ситуації в Грузії після збройного етнополітичного конфлікту 2008 р., яка надала гуманітарну підтримку переміщеним особам. А також місію ЄС в Косово з верховенства права EULEX-Kosovo (так звану поліцейську місію), мета якої — надання допомоги косовським інституціям у досягненні європейських стандартів, зокрема у прокуратурі, судах, поліції, митній службі тощо. Поліцейські місії ЄС діяли також в Боснії та Герцеговині (EUPM Bosnia), Македонії (EUPOL Proxima). Всі вони були цивільними, спрямованими на розбудову правоохоронних органів держави.

ЄС не має спільної армії, яка діє на постійній основі, однак в межах безпекової та оборонної політики формує власні сили для спільних операцій із роззброєння; гуманітарної допомоги та надання порятунку; підвищення рівня військових знань та надання допомоги; запобігання виникненню конфліктів та проведення миротворчої діяльності; проведення військових операцій з антикризового управління, миротворчих операцій та надання допомоги у процесі постконфліктної стабілізації. Проти формування загальноєвропейської армії, яка могла б бути залучена до миротворчих операцій в сусідніх державах виступає Велика Британія, що очолює клуб держав-євроскептиків. Уряд країни стоїть на позиції, що оборона

є національною, а не євросоюзною відповідальністю і жодної перспективи для європейської армії зараз немає [15]. Більшість європейських країн скептично ставляться до ідеї інтеграції збройних сил, вважаючи її прерогативою НАТО. Також відкритим залишається питання щодо того, як довести необхідність європейської армії виборцям, які підтримують зменшення витрат на оборону та армію, — наголошує К. Зарембо [16]. Однак Німеччина зараз готує проект формування Європейського оборонного союзу, який передбачає створення спільної європейської армії. Проект містить положення про створення єдиного європейського генштабу для координації дій армії, Ради міністрів оборони країн ЄС, а також зі спільного виробництва та використання військової техніки [17].

Тому, зважаючи на внутрішні проблеми та суперечності в межах етнополітичної системи ЄС, сподівання України на миротворчу місію ЄС на Донбасі дуже далекі від можливості її реалізації. 18 лютого 2015 р. Рада національної безпеки і оборони України схвалила звернення до ООН і Євросоюзу щодо розгортання на території України місій із підтримання миру та безпеки. Верховний представник ЄС із зовнішніх справ і безпекової політики Ф. Могеріні пообіцяла проаналізувати прохання Києва про направлення поліцейської місії ЄС на Схід України для контролю за режимом припинення вогню та запобігання подальшій ескалації конфлікту. За словами представника України в ЄС К. Єлісєєва, Україна керувалася попереднім досвідом безпосереднього залучення Європейського Союзу до врегулювання балканської кризи в Боснії і Герцеговині та в Македонії, де цивільні місії не лише забезпечили мир, але й заклали міцну основу для поступової європейської інтеграції, наблизивши ці країни до членства в ЄС [18]. Однак Президент Європейської Ради повідомив, що на сьогодні і в найближчому майбутньому неможливо досягти спільного рішення ЄС про розгортання на Сході України безпекової місії ЄС [19].

Етнополітична система Європейського Союзу як наднаціонального, поліетнічного інтеграційного проекту є громіздкою і повільно реагує на глобальні виклики етнополітичного характеру. В цьому дослідженні продемонстровано неефективність механізмів нейтралізації викликів, що формуються у зовнішньому середовищі етнополітичної системи, на прикладі повільної трансформації політики безпеки, відсутності спільного бачення вектору її розвитку. Євросоюз дозволяє зовнішнім викликам перетворюватися у внутрішні, які дестабілізують етнополітичну систему зсередини. Простежено шлях від зовнішніх етнополітичних конфліктів до формування джерел внутрішньої нестабільності, яка підштовхує таких впливових членів ЄС, як Велика Британія, до виходу зі складу ЄС.

Література:

1. Яворська Г. Сучасні зміни в зовнішній та безпековій політиці ЄС: наслідки для України / Г. Яворська // Стратегічні пріоритети. — 2011. — № 2(19).
2. Аракелян М. Право Європейського Союзу: підручник / М. Аракелян, М. Василенко. — О.: Фенікс, 2012.
3. Пономарьов М. Історія країн Європи та Америки в Новітній час / М. Пономарьов. — М.: Проспект, 2010.
4. Treaty of Maastricht on European Union [Електронний ресурс] / European Union law. — Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:xy0026.
5. Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі / К. М. Вітман // Актуальні проблеми політики. — 2015. — Вип. 54.
6. Захарченко А. «Арабська весна» у дзеркалі Європейських ініціатив / А. Захарченко // Зовнішні справи. — 2011. — №10.
7. EU deal gives UK special status [Електронний ресурс] / BBC, 20 February 2016. — Режим доступу: http://www.bbc.com/news/uk-politics-35616768.
8. Dominiczak P. EU referendum: Brexit campaign has the edge, says Telegraph poll / P. Dominiczak [Електронний ресурс] / Daily Telegraph, 15 March 2016. — Режим доступу: http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/eureferendum/12193963/EU-referendum-Exclusive-Telegraph-poll-says-Leave-campaign-most-likely-to-win-in-June.html.
9. ЄС виступив за мирне вирішення конфлікту у Сирії [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. — Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/yes-vistupiv-za-mirne-virishennya-konfliktu-u-siriyi-127888_.html.
10. Німці та французи проти удару по Сирії [Електронний ресурс] / УНН, 7 вересня 2013. — Режим доступу: http://www.unn.com.ua/uk/news/1247336-nimtsi-ta-frantsuzi-proti-udaru-po-siriyi.
11. Французька авіація розбомбила нафтобазу «Ісламської держави» в Сирії [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня, 9 листопада 2015. — Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/francuzka-aviaciya-rozbombila-naftobazu-islamskoyi-derzhavi-v-siriyi-190503_.html.
12. Шатун В. Оборонна і безпекова політика Європейського Союзу: формування та еволюція / В. Шатун // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. — Сер.: Політологія. — 2014. — Т. 230. — Вип. 218.
13. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community // Official Journal of the European Union. — 2007. — Vol.50.
14. О. Кордун Спільна політика безпеки і оборони [Електронний ресурс] / О. Кордун // Політологічний словник. — К. : МАУП, 2005. — Режим доступу: http://subject.com.ua/political/dict/1234.html.
15. Giegold S. Britain's new deal with Europe isn't perfect, but it is fair [Електронний ресурс] / S. Giegold // The Guardian, 21 February 2016. — Режим доступу: http://www.theguardian.com/commentisfree/2016/feb/21/britain-deal-europe-eu-laws-europe.
16. Зарембо К. Європейська армія — реальність чи фантазія? [Електронний ресурс] / К. Зарембо // Європейська правда. — Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/16/7031852/view_print/http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/03/16/7031852/view_print/.

17. Barker A., Wagstyl S. Germany to push for progress towards European army / A. Barker, S. Wagstyl // The Financial Times, 2 May 2016.

18. Єлісєєв: Операція ЄС — оптимальний варіант врегулювання на Донбасі [Електронний ресурс] // Укрінформ. — Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1827697-e_lise_e_v_operatsiya_e_s___optimalniy_variant_vregulyuvannya_na_donbasi_2034968.html.

19. Безпекової місії ЄС на Сході України ближчим часом не буде — Д. Туск [Електронний ресурс] // Радіо Свобода, 26 квітня, 2015. — Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/archive/worldnews/20150427/2729/2729.html?id=26979633.

Витман К.Н. Трансформация политики безопасности как ответ на глобальные вызовы этнополитической системе Европейского Союза. — Статья.

Аннотация. В исследовании продемонстрировано неэффективность механизмов нейтрализации вызовов, формирующихся во внешней среде этнополитической системы Европейского Союза как наднационального, полиэтнического интеграционного проекта, на примере медленного и наполненного внутренними противоречиями процесса трансформации политики безопасности. Прослежено путь от внешних этнополитических конфликтов к формированию источников внутренней нестабильности, которая подталкивает таких влиятельных членов ЕС, как Великобритания, к выходу из состава ЕС.

Ключевые слова: Европейский Союз, политика безопасности, этнополитический конфликт, этнополитическая система

Vitman K.N. The Security Policy Transformation: Responding to the Global Challenges for the Ethnopolitical System of the European Union. — The Article.

Summary. The study demonstrated the ineffectiveness of neutralization mechanisms of challenges emerging in the environment of the European Union ethnopolitical system as a supranational, multiethnic integration project on the example of slow and full of internal contradictions process of security policy transformation. It traces the path from external ethnopolitical conflicts to formation of internal instability sources, which encourages such influential EU members like Britain to leave the EU.

Keywords: European Union, security policy, ethnopolitical conflict ethnopolitical system.

УДК: 316.334

Звездова О. О.,
аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДЕ-ФАКТО ДЕРЖАВ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Анотація. Дана стаття розглядає феномен існування де-факто держав та його висвітлення у наукових концепціях сучасних дослідників. Охарактеризовані основні етапи і причини виникнення та розвитку подібних державних утворень. Сформульовано визначення та основні ознаки, проаналізовані критерії класифікації де-факто держав.

Ключові слова: де-факто держава, невизнана держава, квазідержава, фактичний суверенітет, юридичне визнання.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються великою кількістю традиційних та нетрадиційних акторів, серед яких виділяють міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації, громадські об'єднання та навіть окремих індивідів. Але суверенна держава була та залишається одним з найбільш впливових суб'єктів на міжнародній арені. Тому не втрачає актуальності питання про механізм появи нових держав та входження їх до світової спільноти.

Одним з найперших документів в міжнародному праві, яке містило визначення поняття «держава» стала Конвенція Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року. У першій статті конвенції зазначалося, що держава є суб'єктом міжнародного права за наявності наступних критеріїв:

— постійне населення;
— певна територія;
— уряд;
— здатність вступати у відносини з іншими державами [3].

Але у процесі постійного розвитку міжнародна система зіткнулась із проблемою виникнення держав, які лише частково відповідають цим критеріям; або не відповідають зовсім, але наполягають на своєму праві на державність; або відповідають повністю, але їхній суверенітет суперечить національним інтересам та збереженню територіальної цілісності інших держав.

У XX столітті умовно можна виділити декілька етапів так званого оновлення світової спільноти. Перша хвиля утворення невизнаних держав відбулася у 1917-1918 роках у зв'язку з розпадом Російської та Австро-Угорської імперій. Проте політичне майбутнє цих держав формувалося по-різному: одні з них були добровільно чи примусово ліквідовані, а інші дістали міжнародне визнання [4].

Після кардинальної зміни системи міжнародних відносин, викликаної Другою світовою війною, політична карта світу продовжувала поповнюватися новими членами. Другий етап завершився разом із процесом деколонізації у 1960-х роках, коли незалежність отримали більшість колишніх колоній та підмандатних територій. Державному потенціалу, економічній незалежності, або навіть суспільній підтримці новоствореної держави надавалося досить мале значення. Самовизначення засновувалося на національних прагненнях домінуючої етнічної чи релігійної групи в певній колонії. Англійський дослідник Мартін Уайт дав цьому явищу назву «мажоритарний принцип», а Алі Мазруі визначив це як «расовий суверенітет» [9]. Такий підхід призвів до створення численних слабких квазідержав, які часто не могли забезпечити свою економічну і політичну стабільність, а свій суверенітет зберігали в основному лише через визнання світовою спільнотою.

Третій етап розпочався у 1990-ті роки разом із завершенням холодної війни та зруйнуванням біполярної системи міжнародних відносин, що кардинально змінило політичну карту світу та розстановку сил на світовій арені. Події, які стали символами нової епохи — зникнення зі світової політичної карти Радянського Союзу та поява об'єднаної Німеччини — не могли не спричинити нову хвилю боротьби народів за самовизначення. Характерною особливістю цього етапу стала демократизація та лібералізація міжнародного життя, що стало додатковим поштовхом у процесі появи нових держав. Але розпад таких багатонаціональних республік, як СРСР та Югославія супроводжувався значними етнонаціональними та релігійними конфліктами, що не могло не вплинути на позицію світової спільноти. Фактично принцип непорушності державних кордонів виходить на перший план, переважуючи право народів на самовизначення, що обумовило відмову від визнання нових самопроголошених держав (Нагірний Карабах Придністров'я, Абхазія та Південна Осетія,

Косово тощо) на пострадянському просторі та території колишньої Югославії [7].

Останні події, які можуть значно вплинули на позицію де-факто держав у світі та ознаменувати початок нового етапу, відбулися у 2008 році. Це міжнародне визнання Косово та визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії Російською Федерацією. Поки що важко сказати, які наслідки будуть мати ці події у перспективі на найближчі 20-30 років, але не викликає сумнівів, що активність де-факто держав на міжнародній арені значно посилилась. Четвертий етап триває з 2008 року і до сьогодні, характеризуючись зміною статусу двох де-факто держав Південного Кавказу і появою двох нових спірних територій на теренах України.

Наслідком стало збільшення уваги дослідників міжнародних відносин до проблеми існування геополітичних утворень, які, володіючи всіма ознаками державності (контроль над територією, фактичний суверенітет, система управління), не мають повного чи часткового міжнародного дипломатичного визнання і не можуть офіційно виступати в якості суб'єкта міжнародних відносин.

Такі утворення отримали статус самопроголошених держав, невизнаних держав або де-факто держав. Проблема визначення дефініції, яка використовується при аналізі цих територіальних утворень є досить суперечливою та немає певного загального підходу. Політологи та журналісти часто описують невизнані держави як «самопроголошені». Однак, як зазначив політичний консультант Модест Колеров, це визначення не зовсім вірне, тому що всі великі держави в сучасному світі «самопроголошені» [7].

Кожна країна сама проголошує свою незалежність та заявляє про свій державний суверенітет. Наприклад, Нідерланди отримали визнання лише через 70 років після проголошення незалежності. Згадаємо ще хоча б Декларацію незалежності Сполучених Штатів, прийняту 4 липня 1776 року, якою було проголошено, що тринадцять колоній у Північній Америці стають вільними та незалежними державами, а всі політичні зв'язки між ними та Великою Британією анулюються; або Акт проголошення незалежності, прийнятий позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991, яким було проголошено створення самостійної української держави — України.

Термін «невизнані держави» також не можна назвати універсальним, так як головна увага цієї дефініції приділяється проблемі визнання державного утворення світовим співтовариством, яке на етапі формування нової системи міжнародних відносин знаходиться у кризі та не має чітких умов політичного визнання нових акторів. До того ж, при застосуванні цієї дефініції з'являється необхідність виокремлювати «частково визнані держави», які де-юре не існують на міжнародній арені (не є членами ООН та інших провідних міжнародних організацій, не визнаються більшістю провідних держав світу), але мають дипломатичні відносини, або навіть офіційне визнання деяких конкретних суб'єктів. Наприклад, Абхазія та Південна Осетія були визнані Російською Федерацією, Венесуелою, Нікарагуа, Науру та Тувалу.

У західній науковій літературі зустрічається термін «квазідержави», але він визначає держави, які є юридично визнані повноправними, рівними акторами міжнародних відносин, що володіють такими ж правами і привілеями, як і будь-які інші держави, мають прапор, посольства, столицю і місце в Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, але не спроможні забезпечити виконання державних функцій за межами столиці, або навіть в ній. До таких держав іноді відносять Сомалі, Ліберію, Афганістан тощо.

На думку автора найбільш вдалим для характеристики таких геополітичних утворень є використання терміну «де-факто держава». Спираючись на дослідження американського науковця Скота Пега, можна сформулювати наступне визначення [8]:

Де-факто держава — це організоване політичне керівництво, яке у процесі розвитку набуло повноважень місцевої влади, отримало підтримку населення; і має здатність забезпечувати виконання державних функцій на території певного регіону, над яким зберігається ефективний контроль протягом значного проміжку часу. Де-факто держави позиціонують себе як актори міжнародних відносин, що здатні встановлювати міждержавні відносини із іншими акторами та прагнуть повної конституційної незалежності та широкого міжнародного визнання в якості суверенної держави.

Слід зазначити, що в європейській та американській політологічній літературі використовується спеціальний термін для позначення де-факто держав Євразії: separatist states або breakaway republics — «сепаратистські держави» або республіки, що «відійшли». Мається на увазі, що республіки, що «відійшли», в перспективі можуть «повернутися», і саме повернення розглядається як вирішення етнополітичного конфлікту, тобто відновлення територіальної цілісності держав [5].

Існує декілька різновидів класифікацій некласичних державних утворень в залежності від обраних критеріїв. Спробу розробити їх універсальну типологію зробив англійський дослідник Д. Гелденхейс. У своїй роботі «Спірні держави у світовій політиці» він наводить і намагається проаналізувати 12 типів «спірних держав»:

— невизнані або нерозпізнані держави;
— де-факто визнані держави;
— юридичні утворення подібні державі;
— квазідержави;
— номінальні держави;
— псевдодержави;
— держава в державі;
— навколодержавні утворення;
— нації без держав;
— території з особливим суверенітетом;
— недержавні актори;
— прото- або напівдержави [6].

Спробу класифікувати невизнані держави здійснив у своїй роботі «Невизнані держави пострадянського простору в системі російських національних інтересів» А. Большаков. Невизнані держави він класифікує по контролю самопроголошених урядів над заявленою територією і за ступенем їх міжнародного визнання. Розмір контрольованої території має для невизнаних держав велике військове і політичне значення. Багато невизнаних держав змогли завоювати і утримувати значні простори лише завдяки військовій та економічній допомозі суміжних країн-союзників, або втручанню міжнародного співтовариства. За цим показником їх можна поділити на чотири ідеальних типа:

— Перший — невизнані держави з повним контролем своєї території (Вазиристан, Придністров'я, Сомаліленд, Північний Кіпр).

— Другий — невизнані держави, які контролюють свою територію частково (Абхазія, Нагірний Карабах, Таміл Ілам, Південна Осетія).

— Третій — утворення під протекторатом міжнародної спільноти (Косово, яке юридично було частиною Сербії, але фактично управлялося адміністрацією ООН з 1999 р на підставі резолюції 1244 Ради Безпеки ООН. Зараз Косово отримало де-юре незалежність, але все одно залишається в сфері уваги міжнародної спільноти).

— Четвертий — квазідержави (етноси, які не отримали право на самовизначення), що контролюють анклави компактного розселення своєї етнічної групи (Курдистан, розташований на території Туреччини, Ірану, Іраку, Сирії) [2].

Цікавою є розширена класифікація естонського науковця Р. Тумла:

1. Частково визнані держави, які фактично контролюють власну територію: Китайська Республіка, Турецька Республіка Північного Кіпру, Абхазія, Південна Осетія.

2. Невизнані держави, які фактично контролюють власну територію: Сомаліленд, Придністров'я, Нагірний Карабах.

3. Невизнані держави, які контролюють частину власною території: Вазірістан, Таміл Ілам на Шрі-Ланці.

4. Частково визнані держави, які знаходяться у стані війни: Західна Сахара, Палестинська держава.

5. Частково невизнані держави (визнані більшістю держав світу, є членами ООН (окрім Святого Престолу), однак офіційно не визнані деякими країнами): Китайська Народна Республіка, Ізраїль, Святий Єпископальний Престол католицької церкви.

6. До територій з невизначеним статусом можна віднести Сіленд (територія офіційно не визнається частиною якої-небудь держави у тому числі Великобританії) [9].

За критерієм їхнього походження пропонується виділяти невизнані держави, що виникли в результаті:

— розпаду багатонаціональної держави (Абхазія, Придністров'я);

— самовизначення регіону з особливою етнічною та етнокультурною структурою населення (Північний Кіпр, Палестина);

— громадянської війни або збройного втручання (Північний Афганістан, Боснія).

В зв'язку з географічним положенням:

— окраїнні (Південна Осетія);

— внутрішні (Татарстан, Боснія).

В залежності від цілей створення:

— для вирішення національних питань;

— для вирішення соціально-політичних проблем.

В залежності від способів взаємодії публічної влади з населенням і державою-носієм:

— конструктивні;

— деструктивні [1].

Грунтуючись на аналізі основних концепцій, можна виокремити основні ознаки держав де-факто, що дозволяють відрізнити їх від повноправних держав. До них відносяться:

1. фактичний суверенітет (переважно внутрішній), під яким розуміється володіння ключовими атрибутами держави і перш за все здатністю до ефективного контролю над територією;

2. відсутність зовнішньої легітимації суверенітету, тобто відсутність визнання в якості незалежної держави і можливостей вступати в відповідні відносини з іншими державами;

3. наявність визнаного міжнародним співтовариством права іншої держави на «реінтеграцію» відповідної території.

Відповідно до виявлених ознак можна сформулювати ще одне визначення де-факто держави — політико-територіальне утворення, яке, володіючи основними ознаками держави, в той же час позбавлене міжнародно-правового визнання, внаслідок чого не володіє зовнішнім суверенітетом [1].

Отже, можна зробити висновок, що велика кількість досліджень з даної тематики обумовлює і різноманітні підходи до типології, класифікації та основних ознак подібних державних утворень. Для пострадянської політологічної школи більш характерними є визначення «самопроголошені держави» або ж «невизнані республіки». Але останніми роками все більшої популярності набуває запозичений у західних дослідників термін «де-факто держава».

На думку автора цей термін є досить вдалим. Тому що підкреслює різницю між визнанням де-юре та де-факто, а також акцентує увагу на головних ознаках таких невизнаних держав: здатність їх влади контролювати свою територію, наявність формальних показників державного суверенітету (гімн, прапор, органи державної влади, працююча промисловість).

Де-факто держави класифікують, спираючись на різноманітні критерії. На думку автора в цьому питанні найбільшої уваги заслуговує критерій ступеня визнання (невизнані, частково визнані й частково невизнані), що відразу дає уявлення про позицію світової спільноти щодо цих державних утворень.

Слід зауважити, що на відміну від ПМР, Абхазії, Південної Осетії та Нагірного Карабаху, самопроголошені республіки на Сході України не можуть називатися державами де-факто у зв'язку із незавершеним військовим конфліктом та повною відсутністю будь-яких формальних ознак держави.

Література:

1. Бердегулова Л.А. Квазигосударства в постсоветском пространстве: Историко-правовое исследование: Автореф. дис. канд. юридических наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / Владимирский государственный педагогический университет / Любовь Алексеевна Бердегулова. — Владимир, 2007. — 22 с.
2. Большаков А.Г. Непризнанные государства постсоветского пространства в системе российских национальных интересов / А.Г. Большаков [Электронный ресурс] // Политическая экспертиза. — 2008. — № 1. — Режим доступу: http://www.politex.info/content/view/413/30/.
3. Конвенция Монтевидео о правах и обязанностях государств (г. Монтевидео, 26.12.1933) [Электронный ресурс] // Инф. ресурс «Параграф». — Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38249008.
4. Кошелюк В., Гринюк Т. Самопроголошені держави як інструмент геополітичної стратегії провідних держав на Європейському континенті // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — К., 2008. — Вип. 37. — С. 287-292.
5. Маркедонов С.М. Де-факто государства постсоветского пространства: выборы и демократизация / Сергей Мирославович Маркедонов // Вестник Евразии. — 2008. — №3. — С. 76-87.
6. Силаева З.В. Классификация «спорных государств» в современной политической науке: основные подходы и инновации / Зоя Владимировна Силаева // ВЭПС. — 2012. — №1. — С. 233-237.
7. Markedonov S. Unrecognized Geopolitics / Sergei Markedonov // Russia in global affairs. — Vol. 4 — 2006. — № 1 — P. 68-79.
8. Pegg S. De Facto States in the international system / Scott Pegg / Institute of International Relations. The University of British Columbia, 1998. — 26 p.
9. Toomla R. De facto states in the international system. Conditions for informal engagement: Dissertation has been accepted for the commencement of the degree of doctor of Philosophy (in Political Science) / Institute of Government and Politics, University of Tartu, Estonia / Raul Toomla. — 2014. — 209 p.

Звездова О.А. Основные подходы к пониманию де-факто государств в современных научных концепциях. — Статья.

Аннотация. Данная статья рассматривает феномен существования де-факто государств и его освещение в научных концепциях современных исследователей. Охарактеризованы основные этапы и причины возникновения и развития подобных государственных образований. Сформулировано определение и основные признаки, проанализированы критерии классификации де-факто государств.

Ключевые слова: де-факто государство, непризнанное государство, квазигосударство, фактический суверенитет, юридическое признание.

Zvezdova O.O. Basic approaches to the understanding of the de-facto state in the modern scientific concepts. — Article.

Abstract. This article deals with the phenomenon of the de facto states and its coverage in scientific concepts of contemporary researchers. The basic stages and causes of such public entities development are analyzed. Definition, classification criteria and main features of the de-facto states are formulated.

Keywords: de-facto state, unrecognized state, quasi-state, the actual sovereignty, legal recognition.

УДК: 159 923

Камєнєва О. М.,
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету ім. І. Франка

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА ВНАСЛІДОК КОМУНІКАЦІЇ МІЖ СОЦІАЛЬНИМИ ГРУПАМИ

Анотація. У статті здійснено аналіз основних теорій та концепцій лідерства, розглянуто базові детермінанти формування політичного лідера, визначено причини появи «лідерського» типу особистості. Окреслено аспекти питання з погляду зарубіжних та вітчизняних науковців. Визначено чинники, що виступають підґрунтям формування політичного лідера. Проаналізовано дослідження феномену політичного лідера, розглянуто підходи до його розуміння. Охарактеризовано такі важелі впливу на формування та сприйняття суспільством політичного лідера як компетентність та соціабельність (здатність до соціальної взаємодії).

В результаті дослідження виявлено, що політичний лідер формується як елемент цілісної конфігурації — «ситуація-середовище-лідер». Політичний лідер сам будучи регулятором відносин між громадянами суспільства, виступає і результатом власної діяльності та комунікації з соціальними групами.

Ключові слова: політичний лідер, формування лідера, суспільство, ієрархія, комунікація.

Інтерес до феномену політичного лідера є в сутності самої природи людини. Особливо зацікавленість даним питанням виникає в суспільствах в періоди їх трансформації, модернізації, кризи, виникнення нових ціннісних орієнтирів. Це є актуально і для сучасного українського соціуму, де існує тенденція до розвитку лідера в процесі протистояння політичних сил, перепадів психологічних настроїв суспільних верств. Щодо динаміки еволюціонування особистості, то з появою нових завдань в суспільстві, ситуації в державі, трансформуються і лідерські якості. Вітчизняна політична думка, і це підтверджують самі науковці, що досліджують проблематику лідерства, характеризується відсутністю цілісної концепції чинників ефективності діяльності політичного лідера [7]. Крім того, дослідники феномену політичного лідера настільки сконцентровані на методологічній чистоті, що нездатні сприймати лідера так, як бачать його пересічні громадяни. Науковці розглядають політичного лідера як об'єкт дослідження, в той час як основна частина громадян сприймає його як особистість, частина культивує думку про його унікальність та винятковість. Більше того, кожен представник, що знаходиться нижче в ієрархії своєю поведінкою сприяє формуванню лідера, приходу його до влади та управління соціально-політичними процесами.

Метою статті є показати основні способи становлення політичного лідера, виявити яким чином на його формування впливають соціальні групи. Розглянути підхід до феномену політичного лідера як результату соціальної комунікації, виявити змістовні характеристики соціокультурної детермінації (що потребує не лише наукового, але й практичного погляду). Також важливо розкрити механізми комунікації лідера з соціальними групами, встановити, яким чином вивчення феномену політичного лідера корелюється з питанням соціалізації, поведінки оточуючих.

Вивчення феномену політичного лідера поєднується з питанням особистих якостей, оточення, ситуації, соціалізації, культури, поведінки. Дослідження даних факторів в комплексі дає цілісну картину для аналізу лідерства. Зміст і логіку формування політичного лідера відображають соціо- та політико-культурні детермінанти. Приклади формування політичного лідера, останні тенденції комунікативних відносин «лідер-електорат» дають певні закономірності, на основі котрих можна спрогнозувати, як саме відбуватиметься процес формування політичного лідера в перспективі.

Проблематику політичного лідерства досліджено в зарубіжній політичній науці досить ґрунтовно. Зокрема, науковим підґрунтям даної статті стали праці таких вчених, як Ж. Блондель, М. Вебер, Є. Вятр, А. Маслоу, В. Парето, М. Херманн. Дж. Барбер, Ф. Бартлетт, В. Белл, Дж. Бернс, Є. Богардус, Р. Зіллер, Г. Лассуелл, С. Міллз, Ф. Редл, Р. Хілл.

Щодо сучасних досліджень, то питання політичного лідера, владних відносин та комунікації розкривають у своїх працях такі вітчизняні науковці як Ю. Шайгородський [3], О. Траверсе [13], В. В. Бушанський [2], В. Корнієнко [6] та інші.

Звичайно, немає жодного уніфікованого визначення політичного лідера. Ряд дослідників роблять акцент на взаємному впливі суб'єктів політичного процесу при сумісній діяльності в політичній

сфері суспільства чи на ефективних результатах діяльності. Інші бачать політичного лідера одним із механізмів інтеграції групової діяльності. Стосовно визначення поняття, їх є сотні. Наводимо дефініцію українського політолога Дмитра Видріна — **політичний лідер** — це будь-який активний учасник політичного життя, політичної дії, процесу, здатний консолідувати зусилля оточуючих і активно впливати на цей процес [4, 81].

Ж. Блондель приділяв увагу психологічним аспектам проблеми політичного лідера, персоніфікації ідей та соціально-політичних сил суспільства в особі останнього [1, 16-17]. Р. Лінтон [14] вважав лідера феноменом політичної культури. В «Підручнику з лідерства», на основі 160 статей Стогділла, написаних в період з 1904 по 1960 рік наводиться більше 40 елементів, що мають відношення до психологічних рис лідера [11, 456]. Кожен з елементів згрупований по 6 основним рубрикам. Наприклад, фізичні дані, інтелект, соціальне положення, вік, енергійність, популярність, такт, адміністративні якості, впевненість у собі.

За даними Д. Кіндера [9, 81] в системі уявлень звичайних громадян про політичного лідера мають місце два незалежні виміри: компетентність і соціабельність (здатність до соціальної взаємодії). Цікаво, але **принцип «чим більше достоїнств, тим краще» в системі лідерських якостей виявився нежиттєздатним.**

Існують різні теорії лідерства. Можна виокремити наступні:

1. Теорія рис лідера. Лідерами стають індивіди з такими рисами як сила волі, цілеспрямованість, енергійність, розвинений інтелект, організаторські здібності, новаторство. Недолік теорії рис — вона не враховує що в різні історичні епохи суспільно-політичні сили потребували різних, іноді специфічних лідерських якостей.

2. Ситуаційна теорія Фідлера [9, 458]. Згідно з нею поведінка лідера залежить від соціальних умов. Вирішальну роль у формуванні особистості як лідера відігравали обставини. Вони ж визначали роль, функції та поведінку політика. Фідлер намагався показати зв'язок між особистісними якостями і типом ситуації. Аналіз Фідлера зводиться до наступного: недопустимо говорити про якості лідера як такі. Потрібно виокремлювати ті, що відповідають обставинам.

3. Згідно з психоаналітичною теорією лідерами стають люди, що придушили в собі лібідо. Як результат, сексуальна енергія, що вивільнилася сублімувалася в лідерську діяльність. Більше того, З. Фрейд та його послідовники вважають лідерство підвидом неврозу [11, 512].

Вагома частина політичних досліджень тісно пов'язують політичне лідерство з одного боку із ситуацією, з іншою — з соціальним середовищем. В методологічному плані мова йде про деяку цілісну конфігурацію, своєрідний трикутник «ситуація-середовище-лідер». За таким зразком лідерство — це соціально-психологічні відносини. Але акцент варто ставити не тільки на особистісних характеристиках політичного лідера, вивченні складових елементів його індивідуальності, але й на комунікативному процесі.

Так, незаперечним є той факт, що політичне лідерство — вища форма таланту в політиці, реалізація котрого є чи не головним мотивом устремлінь політика. Але постійна модифікація суспільних запитів вимагає від лідера нових рис характеру, дій, рішень. Самі лідери в процесі еволюції змінюються, разом з тим еволюціонує таке поняття як лідерство. З іншого боку, середовище, в котрому «вариться» лідер — це радше сировина для реалізації потенціалу, цілей та політичних ініціатив.

Так, поведінка лідера корелюється з настроями підпорядкованих йому верств, часто залежить від їх лояльності, схвалення, або ж нетерпимості. Але дії лідера також є і результатом впливу соціуму. Як колись зазначив Чарльз Дарвін, виживають не найсильніші чи найрозумніші, а ті, хто зумів пристосуватися до змін [9, 88].

Вивченням феномену лідерства є цікавим з точки зору етології. Дана наука досліджує формування великих і малих об'єднань за участю особи, що знаходиться на вершині піраміди. Безпосередньо лідеру підпорядковані домінанти вищого рангу, а їм, в свою чергу, домінанти нижчого рангу і так далі. Представники різних рівнів, а також одного рівня є суперниками. Етологи виявили, що в процесі утворення цих об'єднань, які, до речі, мають пірамідальну структура, на кожному вищому рівні зростає все більша конкуренція.

У формуванні лідерського типажу велику роль відіграє потреба в спілкуванні та сприйнятті поглядів і переконань. Більшість чоловіків орієнтовані на вступ у групу і змагання з іншими членами за підвищення свого ієрархічного рівня. Для психіки даних представників характерною є вища концентрація на діях і висловлюваннях щодо себе. Більшість «пірамідальників» мають вразливу психіку. Але існує 10% чоловіків, що не мають потягу до перебування у групі і змаганні за лідерство. Вони можуть входити в ієрархію, але відмовляються змагатися за лідерство і активізуються лише коли лідер цілком намагається підкорити їх своєму впливу. «Непірамідальники» є емоційно стійкішими. Вони концентруються на саморозвитку і індивідуальній діяльності, успішні у «неколективних» заняттях. їх багато серед вчених-аналітиків. Серед політиків чи менеджерів їх майже немає.

Чому люди включаються в політику можна також зрозуміти, вивчивши їх загальні потреби. Відповідно до піраміди Маслоу [11], до потреб відносяться фізіологічні (потреба людей в одязі, їжі, житлі), потреба в безпеці, підтриманні здоров'я. Далі йдуть потреби в прив'язаності (коханні), в духовній близькості, потреба в приналежності до певної соціальної групи. Вище — потреба в повазі, самоповазі, схваленні з боку інших, самореалізації. Остання група потреб, як правило, виникає, коли реалізуються нижчі, хоча бувають і винятки. Так само у різних групах людей потреби проявляються в різних формах: в одних, наприклад превалюють фізіологічні потреби (їжа, одяг, житло), в інших — визнання, самореалізація. Отже, можна говорити, що фінансово забезпечена, фізично здорова і самодостатня людина — потенційний політичний лідер.

До речі потреби піраміди Маслоу також детермінують і електоральну поведінку — матеріальний і культурний рівень, вид діяльності, умови роботи виборців, соціальний статус. Це все передумови для політичного вибору. Так, тенденція голосувати за реформи спостерігається по мірі росту матеріального рівня, вона характерна для «верхнього» прошарку виборців, котрі мають вищу освіту. Працюючі жінки, на відміну від домогосподарок схильні вивчати програми політичних лідерів.

Науковці М. Ной, С. Верба, Дж. Персонік [9, 82] дослідили частоту надання переваг виборцям різних аспектів уявлень про політику. При цьому виявилося, що особиста симпатія» важлива для 81% виборців, «політика з конкретного питання» цікавить 60% виборців, «партійна приналежність» має значення тільки для 41 % електорату.

Якщо перебазуватися до результатів досліджень, проведених в період останніх виборчих кампаній в Україні — 2014 та 2015 роки, то ми отримаємо наступну картину. Згідно з даними всеукраїнського опитування, проведеного в жовтні 2014 року (парламентські вибори) Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України спільно з асоціацією політичних психологів України [12] (Опитано 2000 респондентів у 152 населених пунктах усіх регіонів України за винятком АР Крим та територій не контрольованих українською владою в Донецькій і Луганській областях. Похибка вибірки становить 3,2%), існують наступні виразні тенденції щодо вибору електоратом політичних лідерів. Згідно з результатами досліджень 29,2 % респондентів мотивують свій політичним вибір наступним аргументом — «цю партію очолює політик, якому я довіряю» або «приваблюють особисті якості кандидата від даної партії» (26,7 %). Якщо порівнювати дані соціологічних опитувань з компанією 2007 року (тоді також відбувалися позачергові парламентські вибори) в електоральній мотивації громадян відбулися певні зміни, а саме:

— відійшла на другий план оцінка попередньої діяльності партії.

— посилився мотив особистої привабливості кандидата — лідера політичної сили.

Згідно з даними загальнонаціонального опитування, проведеного в жовтні 2015 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології головними чинниками для виборців при голосуванні більше значення мала особистість кандидата (57%), ніж те, яка партія його висуває (34%).

Опитування проводилося в 110 населених пунктах у всіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим та тих територій Луганської та Донецької областей, непідконтрольних Україні. Загалом було опитано 2040 респондентів за квотною вибіркою, репрезентативною за такими параметрами, як стать, вік, регіон та тип населеного пункту. Похибка вибірки не перевищує 2,3% [12].

Місцеві вибори 2015 року охарактеризувалися невисокою явкою населення. Основною причиною відмови від голосування — відсутність кандидатів та партій, за які варто проголосувати.

При голосуванні за кандидатів до органів місцевого самоврядування вирішальне значення мала насамперед особистість кандидатів (47,5%), далі йшла допомога жителям округу (39%), попередня діяльність політика (31%). У містах, де кандидатів у депутати місцевих рад висували партії, для виборців особистість кандидата (57%) важила більше, ніж те, яка партія його висуває (34%). На основі даних стає зрозуміло, що на процес формування політичних лідерів простежується вплив суб'єктивних факторів, таких як особисті симпатії чи антипатії соціальних груп.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, формування політичного лідера зумовлюється не стільки особистими якостями, скільки потребами вищого рангу (згідно Маслоу), пов'язаними з визнанням та самореалізацією. Також схильністю до певної «підпорядкованої» поведінки інших членів групи. Це виділяє з колективу того, хто здатний витримати конкуренцію з іншими, хто сам будучи регулятором відносин між громадянами суспільства виступає і результатом власної діяльності та комунікації з підпорядкованими собі ж соціальними групами. Таким чином політичний лідер формується як елемент цілісної конфігурації «ситуація-середовище-лідер», підпадає під вплив соціально-психологічних відносин і є наслідком комунікативних процесів із соціумом. Відповідно, перспективою подальшого вивчення

феномену політичного лідера є аналіз комунікативних процесів політиків та електорату, дослідження реакцій членів суспільства на діяльність тих, хто знаходиться на вищих щаблях влади.

Література

1. Блондель Ж. Політичне лідерство. Шлях до всеосяжного аналізу / Ж. Блондель. — М.: Рос. акад. упр., 1992. — 135 с.
2. Бушанський В. В. Про силу, що потребує консолідації // Українська правда. 19 січня 2010 року. Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2010/01/19/4639033/
3. Влада і суспільство: діалог через громадські ради : [монографія] / [Шайгородський Ю. Ж., Андрійчук Т. С. та ін. ; за заг. ред. Шайгородського Ю. Ж.] ; USAID [та ін.]. — К. : ПАЛИВОДА, 2011. — 147 с.
4. Выдрин Д.И. Очерки практической политологии. — Киев: Философская и социологическая мысль, 1991. - 128 с.
5. Ковлер А.И. Кризис демократии? Демократия на рубеже 21 века / А. И. Ковлер. — М.: Ин-т государства и права РАН, 1997. — 102 с.
6. Корнієнко В.О. Імідж політичного лідера проблеми формування та практичної реалізації: монографія / В.О. Корнієнко, С.Г. Денисюк. — ВНТУ: «Універсум» — Вінниця, 2009. — 146 с.
7. Корнієнко В.О. , Похило І.Д. Ефективність політичного лідера: критерії та механізми реалізації в сучасній Україні: монографія. — Вінниця: ВНТУ, 2009. — 140 с.
8. Мірошніченко П., Довгопол Н. Лідери // Персонал — 2005. — № 2. — С. 87 -91.
9. Общество и политика / Под ред. Большакова В. Ю. Санкт-Петербург: издательство Санкт-Петербурского университета, 2000. — 512 с.
10. Пахарєв А. Д. «Политическое лидерство и лидеры». — К.: Знание Украины, 2001. — 272 с.
11. Психология и психоанализ власти. II т. Хрестоматия. / Под ред. Райгородского. Издательский дом «БАХРАМХ-М» 1999. — 575 с.
12. Результати соц. опитувань [електронний ресурс]. — Режим доступу http://ispp.org.ua/index.php?inc=docs&id=26
13. Траверсе О. О. Політичне лідерство та керівництво доби «лібералізованого» тоталітаризму в СРСР: український контекст (60-ті — початок 90-х рр. XX ст.). — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2010 . — 268 с.
14. Linton R. The Cultural Background of Personality / R. Linton. — N.Y., 1981. — 157 p.

Каменева О. М. Становление политического лидера в результате коммуникации между социальными группами. — Статья.

Аннотация. В статье проанализированы основные теории и концепции лидерства, рассмотрены базовые детерминанты формирования политического лидера, определены причины появления «лидерского» типа личности. Очерчены аспекты вопроса с точки зрения зарубежных и отечественных ученых. Определены факторы, выступающие основой формирования политического лидера. Проанализированы исследования феномена политического лидера, рассмотрен ряд подходов к данному вопросу. Охарактеризованы такие рычаги влияния на формирование и восприятия обществом политического лидера как компетентность и социабельность (способность к социальному взаимодействию).

В результате исследования также установлено, что политический лидер формируется как элемент целостной конфигурации «ситуация-среда-лидер». Политический лидер сам будучи регулятором отношений между гражданами общества, является и следствием собственной деятельности и коммуникации с социальными группами.

Ключевые слова: политический лидер, формирование лидера, общество, иерархия, коммуникация.

Kamienieva O. M. Formation of political leaders as a communication result of social groups. — The Article.

Summary. The article analyzes the basic theories and concepts of leadership are considers basic determinants of the formation of a political leader, determines the causes of appearance of such personality types as «leader». The article outlines aspects of the issue in terms of foreign and domestic scientists, determines factors that are the basis for the formation of a political leader. Study of the phenomenon of political leader is analyzed, a number of approaches to this issue are considered. Such leverage in the formation of public perception of a political leader as competence and sociability (ability for social interaction) are characterized.

The study also founds that political leader is formed as a part of an integrated configuration “situation-environment-leader.” Leader himself is both a regulator of relationships between citizens of the society and the result of his own activities and communication with social groups.

Keywords: political leader, the leader of the formation of society, hierarchy, communication.

УДК 323.2

Клюєв К. Г.,
аспірант кафедри соціальних теорій
Інституту післядипломної та інноваційної освіти
ОНУ ім. І.І.Мечникова

ШЛЯХИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В АСПЕКТІ УРЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. В даній статті аналізується актуальні питання, щодо окреслення різноманітних підходів щодо шляхів стабілізації політичної системи. Головна увага зосереджена на розумінні дисфункції політичної системи, на аналізі конфліктної ситуації в країні, стабільності та нестабільності політичної системи; на дослідженні засобів регулювання політичними конфліктами та загальних методик прогнозування політичного розвитку.

Ключові слова: політичний конфлікт, стабілізація політичної системи, динаміка, політичний прогрес.

Актуальність теми дослідження. В умовах перехідного періоду, коли політичні процеси відзначаються суперечливістю, непередбачуваністю, виникненням взаємовиключних чинників, процес стабілізації вітчизняної політичної системи надзвичайно ускладнюється. Йдеться про швидкість й непередбачуваність появи та зникнення дійових осіб на політичній арені, латентні форми реалізації влади, стиль державного управління, що спирається не на правові норми, а на особисті рішення урядовців, стан аномії й ціннісної невизначеності, ослаблення соціального замовлення. Своєрідність сучасного модернізаційного процесу в Україні, який досі не відповідає прийнятним для нашого суспільства параметрам, потребує включення, поряд зі стихійними, цілеспрямованих механізмів соціально-політичного, економічного і правового розвитку відповідно до умов вільної конкуренції. Звідси стратегія збалансування державності в Україні повинна мати випереджальні орієнтири, враховувати не лише нинішні реалії, а й майбутні тенденції світової науки, техніки, інституціональних і соціокультурних особливостей. Розв'язуючи проблему забезпечення державності на демократичних засадах в Україні, сучасна наука повинна орієнтувати її провідників і суб'єктів на врахування новітніх тенденцій суспільного розвитку [1, с.302].

Тому актуальним є звернення саме до аналізу політичних конфліктів, особливо до питання щодо визначення шляхів стабілізації політичної системи.

Об'єктом статті є конфліктні явища в сучасному політичному процесі. Предметом дослідження є визначення шляхів стабілізації політичної системи.

Метою даної статті є дослідження різноманітних підходів щодо шляхів стабілізації політичної системи. Для досягнення мети слід вирішити наступні завданні: дослідити поняття та сутність дисфункції політичної системи, ознаки конфліктної ситуації в країні, стабільності та нестабільності політичної системи; окреслити засоби регулювання політичними конфліктами та загальні засади методики прогнозування політичного розвитку.

Сучасна політична конфліктологія дає багатий теоретичний матеріал для дослідження та аналізу. Це ґрунтовні роботи таких науковців, як К. Вітман, А. Дацюк, С. Ростецька, Т. Запорожець, І. Станкевич, Т. Хлівнюк, І. Кіянка та інших. Захищено ряд кандидатських дисертацій за тематикою політичних конфліктів. Але сучасна ситуація вимагає нового розуміння конфліктної ситуації в країні, визначення нових засобів та шляхів урегулювання конфліктів і т.п. Тому, основною метою даної статті є завдання показати актуальність та потребу у визначенні нових шляхів стабілізації політичної системи в аспекті урегулювання політичного конфлікту, на основі різних політичних подій та трансформацій.

Будь-яка політична система (стійка або нестійка) на різних етапах свого існування стикається з нестабільністю. Різниця полягає лише в тому, наскільки система здатна долати наростання дисфункцій і попереджати кризи розвитку. Варіантів розвитку системи в даному випадку два. Дисфункції у політичній системі викликають політичний процес, який призводить або до усунення дисфункції і розбудови системи, або до її руйнування. Стійкі системи мають більше ресурсних і організаційних можливостей долати дисфункції. В результаті дисфункції у стійких системах виступають стимулом до її подальшого розвитку. В нестійких політичних системах, де адаптивні можливості значно нижче, дисфункція окремої підсистеми може викликати системну кризу [2, с.129].

На думку Л. Козера та Д. Фельдмана, конфлікт, у тому числі суспільний, є позитивним явищем, оскільки стимулює подальший розвиток системи, в якій він виник. Водночас неконтрольований конфлікт може мати деструктивні наслідки

та призвести до знищення його суб'єктів [4; 5]. Як зауважує Д. Фельдман, «конфлікти притаманні всім сферам суспільних відносин, і хоча майже кожний з них може мати політичне значення, але тільки конфлікти з приводу влади, з-за відносин панування і підкорення є політичними» [5, с. 136].

Для пошуку технологій управління політичними конфліктами потрібно вирішити ряд завдань:

— необхідно не допустити виникнення конфлікту або його розростання і переходу в таку фазу і такий стан, що значно збільшують соціальну кризу;

— вивести всі приховані, латентні, неявні конфлікти у відкриту форму для того, щоб зменшити неконтрольовані процеси і наслідки даної взаємодії які неможливо буде правильно й оперативно відреагувати;

— зменшити ступінь соціальної напруги, що викликано розгортанням політичного конфлікту в суміжних областях політичного життя, щоб не виникати більш широкі, додаткові потрясіння, на регулювання яких буде необхідно витрачати додаткові ресурси й енергію [7, с. 129].

У процесі політичної практики було вироблено шляхи стабілізації системи, за допомогою яких попереджують внутрішньополітичні конфлікти.

Перший шлях — соціальне маневрування — передбачає перерозподіл частини суспільного продукту в інтересах опозиції. Цей перерозподіл залежить від розмірів суспільного продукту, рівня соціальної і політичної напруженості, гнучкості того прошарку суспільства, у якого відбирають частину суспільного продукту, професіоналізму політичного керівництва тощо. Він є своєрідним «клапаном», який випускає «пару» народного невдоволення.

Другий шлях — політичне маневрування — охоплює широкий спектр заходів щодо забезпечення перетворення різних інтересів на стійкий політичний альянс, який фактично сприятиме функціонуванню існуючої політичної влади. Наприклад, декларується мета, що відповідає інтересам більшості членів суспільства, і засоби, за допомогою яких її буде досягнуто. При цьому виграють час для застосування інших засобів стабілізації. Або ж не досягнувши проголошених цілей, керівництво держави, залишаючись при владі, відправляє у відставку кабінет міністрів або одного конкретного лідера.

Третій шлях — політичне маніпулювання, тобто цілеспрямований вплив на суспільну свідомість, передусім через канали масової комунікації. Як правило, засоби масової інформації зосереджено переважно в руках панівних у суспільстві політичних сил, тому їхня діяльність зорієнтована на стабілізацію існуючої політичної системи. Істотну роль засоби масової інформації відіграють у здійсненні такого способу попередження конфліктів, як «створення образу ворога». Його сенс полягає у покладанні відповідальності за нерозв'язані проблеми на інші політичні сили (наприклад, на опозицію), що відволікає увагу населення від гострих політичних та соціальних проблем.

Четвертий шлях — інтеграція в політичну систему контреліти. Дестабілізація суспільної системи сприяє формуванню контреліти, що відіграє роль інтегратора суспільного невдоволення. Контреліта утворюється з числа людей талановитих, з нестандартним мисленням, які через різні обставини не увійшли до складу правлячої еліти. І хоча влада намагається у будь-який спосіб нейтралізувати такого суперника, іноді це вдається.

П'ятий шлях — послаблення опозиції. Якщо контреліта не має за мету цілковиту дестабілізацію існуючої системи, то опозиція має чіткі наміри створити власну систему. Тому політичне керівництво прагне послабити її дії, використовуючи такі засоби як упереджувальна ініціатива в заходах, які мала на меті здійснити опозиція, викриття корисливої мети членів опозиції, нейтралізація лідерів опозиції та ін.

Шостий шлях — силовий тиск, який може мати різні форми: від встановлення відкритої диктатури, спрямованої на насильницьке викорінення негативного ставлення до системи, до застосування опосередкованих методів тиску. При цьому влада дотримується таких норм права, як оголошення надзвичайного стану, репресії, заборона опозиційних партій тощо. Якщо силовий тиск не виходить за розумні межі, він сприймається без зайвого опору.

Для вдалого вирішення політичного конфлікту необхідно дотримуватися декількох правил:

По-перше, локалізувати конфлікт, чітко визначити його межі (щоб не допустити включення у нього додаткових факторів).

По-друге, запобігти спрощенню проблем, які послугували підставою політичного конфлікту, їх дихотомічній трактовці; важливо розглядати проблему з точки зору спільного, що об'єднує обидві сторони: гуманізму, демократії, прав людини і т.ін.

По-третє, не слід втрачати час і вживати конструктивні заходів, оскільки час у вирішенні конфлікту є одним з вирішальних факторів, втрата якого означає зіткнення не лише з самим політичним конфліктом, а також із його наслідками, що можуть бути значно небезпечнішими за сам конфлікт.

Конфлікт можна вважати врегульованим, якщо: проблема зникає з політичного порядку денного; рішення приймається всіма його учасниками; немає потреби у підтримці умов угоди третьою

стороною; угода сприймається всіма учасниками відповідно до їхніх особистих систем оцінок як чесна і справедлива; рішення не є «компромісним», оскільки сторони не задовольнилися лише частковою реалізацією своїх цілей; угода встановлює нові, позитивні відносини між його учасниками; учасники добровільно, без будь-якого тиску приймають умови угоди.

Ситуація в країні показує, що, використовуючи недоліки конституційної реформи, Основний Закон намагаються переробити під найвпливовішу на сьогодні еліту. Постає питання і про ревізію політреформи. Проте слід розуміти, що скасувати її можна, але відновити моносуб'єктність верховної влади в країні неможливо. Суб'єктами політики, котрі впливають на політичні процеси й державний устрій України, останніми роками стають вищі судові інстанції. 2004 року це був Верховний Суд, згодом — Конституційний. Саме до нього апелюють органи влади та вищі посадові особи держави, і цей орган як інструмент, що впливає на функцію наслідку конфлікту, може реально вирішувати історичну долю України [6].

Досягнення рівноваги в українському суспільстві потребує розв'язання на державному рівні проблеми відносин більшості й меншості. У недалекому минулому функціонування радянської політичної системи переконливо засвідчило недоліки орієнтації держави лише на інтереси більшості населення. Історії відомо безліч прикладів, коли більшість, особливо у безальтернативних, «закритих» суспільствах, припускається трагічних помилок [2, с. 312].

Демократія передбачає, що в суспільстві забезпечується баланс інтересів більшості й меншості, що випливає із принципу рівності, завдяки чому інтереси меншості конкретизуються у гарантіях захисту прав людини. Люди володіють однаковою здатністю до самовизначення або до раціональних дій чи планування власного життя. Відповідно встановлюються демократичні процедури формування органів публічної влади та громадського контролю за її здійсненням [3].

Не маючи досвіду перебування в конфлікті й виходу з нього, наша країна опинилася в неослабному конфліктному полі. За умов конфліктної політики економіка цілковито залежить від політичних процесів, а регулювання економіки — від політичних інтересів. Це призводить до ігнорування об'єктивних економічних законів. Вплив на політику великих бізнес-груп створює дисбаланс в економічному розвитку окремих регіонів і рівні життя різних соціальних груп, що також сприяє розвитку конфлікту [6]. Хочу зазначити, що така думка була зазначена ще у 2009 році, але й сьогодні ситуація є також невирішеною.

Як вважає А. Ткач, регулювання політичних конфліктів може бути легітимним і нелегітимним. В Україні головним легітимним засобом урегулювання політичних конфліктів є Конституція. На його думку, урегулювання політичних конфліктів у конституційних межах передбачає дотримання декількох вимог: наявність довіри населення до політики і політиків; пріоритет професійних якостей, а не національних ознак при кадровому формуванні органів влади; наявність громадських організацій для контролю за діями та зміною влади; припинення діяльності екстремістських (національних, релігійних) організацій і рухів; заохочення утворення та вдосконалення інститутів громадянського суспільства із властивими йому толерантними різноманітними зв'язками [8]. До інших засобів врегулювання політичних конфліктів в Україні, А. Ткач відносить організацію та проведення референдуму із суперечливих питань та вибори. Вибір способу врегулювання політичного конфлікту залежить від суб'єктів конфлікту, його місця і часу (тобто виду конфлікту), майстерності політичних лідерів використовувати групи підтримки, знаходити прихильників і компроміси. Так, кінцева мета радикальних політичних конфліктів — докорінна зміна існуючої політичної системи управління державою, зміна політичного курсу країни, зміна владного апарату [8].

Для ефективного регулювання конфліктом І. Станкевич вважає, що необхідно враховувати стадію на якій він знаходиться і, відповідно, визначити головні завдання суб'єктів, що мають на меті контролювати політичний конфлікт. Так, в політичному конфлікті, на його думку, слід виділити наступні стадії його протікання:

— Виникнення конфлікту. На цьому етапі конфліктні відносини зароджуються, складається атмосфера напруженості між опозиційними сторонами, що виражає наявність визначеного предмета суперечки і конкуренції, розбіжності позицій політичних суб'єктів;

— Розвиток конфлікту. На даній стадії більш чітко виявляються сили, що підтримують кожну з конфліктуючих сторін; стає очевидним, що розширюється чи звужується сфера суперечки, яка ступінь його інтенсивності тощо. Збільшується кількість факторів, які необхідно відслідковувати для збереження контролю над розвитком конкурентних відносин, на даному етапі розвитку конфлікту;

— Закінчення конфлікту. Остання стадія є найбільш складним етапом оскільки від результату закінчення спірних відносин залежить заново складений баланс політичних сил. Найчастіше розглядають два основних варіанти закінчення

конфлікту — досягнення примирення сторін або їхня непримиренність, тобто створення безвихідної ситуації, нерозв'язності конфлікту. Між цими полюсами пролягає цілий ряд варіантів еволюції конфлікту, що відбивають його звичний розвиток (збереження колишньої інтенсивності), чи зниження, навпаки, наростання взаємної опозиційності сторін.

З огляду на найбільш типові засоби, автор виділяє два найбільш загальні шляхи примирення сторін:

— Мирне врегулювання конфлікту, яке можна досягнути такими способами: досягненням компромісу на основі збереження вихідних позицій заснованих на взаємних поступках; зняттям конфліктного протиріччя, оскільки виснажені ресурси конфліктуючих сторін, що унеможливлює продовження суперництва; знайденим в ході суперечки взаємоповаги сторін, розуміння прав та інтересів суперника. Найчастіше цей шлях примирення пов'язаний не з однобічним нав'язуванням волі, а з активністю обох конфліктуючих сторін;

— Примирення на основі примусу, що дозволяє одній із сторін ігнорувати аргументи суперника. Сутнісними характеристиками такого нав'язування однією із сторін може бути наступне: явна перевага (збережених, придбаних) сил і ресурсів з однієї сторони і їхній дефіцит з іншої; ізоляція однієї сторони конфлікту, зниження її статусу, а також інші стани, що свідчать про ослаблення її позицій, про поразку, як наслідок нанесення їй відповідно до правил гри; знищення, усунення ворога, в результаті чого, мир встановлюється під час відсутності ворога [7, с. 131].

Потрібно також підкреслити необхідність формування в Україні, як і в інших посттоталітарних державах, високої культури управління політичними конфліктами, яка дає змогу швидко та безпомилково знаходити найоптимальніші шляхи і методи, які можуть сприяти розв'язанню конфлікту із урахуванням та максимально можливим задоволенням інтересів усіх конфліктуючих сторін. формування такої культури - проблема надзвичайно складна, але її вирішення цілком реальне. Доказом нього може бути розвиток Західної Європи, де на зміну культурі, що робила ставку на індивідуалізм та силу, прийшла нова культура управління конфліктами, що віддає перевагу пошукам компромісу і консенсусу. Проте при формуванні власної високої культури управління конфліктами варто не тільки і не стільки запозичувати позитивний досвід Заходу чи Сходу, скільки спиратися на кращі традиції та риси українського народу, зокрема його гуманізм, толерантність, доброзичливість [8].

Л.О. Кочубей акцентує увагу, що культура розв'язання політичних конфліктів в Україні формується, проте динаміка ще замала, що може призвести до непоправних наслідків для суверенітету та соборності нашої держави. Важливим є неприпустимість конфронтаційного шляху розвитку між учасниками політичних баталій [9, с. 17]. Дійсно, в нашій країні досить довгий час не розвивалися питання щодо культури розв'язання політичних конфліктів. Саме це призвело до тої кризи що є сьогодні, і до тих негативних наслідків, які не дають країні прогресивно розвиватися.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасне уявлення про політичний конфлікт в Україні потребує нових підходів та інноваційних технологій регулювання. Це вимагає подальшого вивчення, в силу динамічних політичних процесів, які відбуваються в державі.

Література:

1. Максимова О.М. Синтез параметрів нестабільної політичної системи / Максимова О.М. // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 123/2011. Серія: Політологія. — Севастополь, 2011. — С. 128-131.
2. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. — К.: НІСД, 2007. — 396 с.
3. Савчин М. Демократія і конституційна легітимність: проблеми теорії та практики / Савчин М. // Віче. — 2010. — № 22. [Електронний ресурс: http://www.viche.info/journal/2287/].
4. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. — М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. — 208 с.
5. Фельдман Д. М. Политология конфликта.— М.: Стратегия, 1998. — 348 с.
6. Росенко М. Політичні конфлікти в Україні / Росенко М. // Віче. — 2009. — № 16. [Електронний ресурс: http://www.viche.info/journal/1596/].
7. Станкевич І.П. Шляхи та способи розв'язання політичних конфліктів / Станкевич І.П. // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. — 2007. — Вип. 87 — 88. — С. 128-132.
8. Ткач А. Особливості вирішення політичних конфліктів в умовах адміністративної реформи / Ткач А. // освіта регіону. -2010. [Електроний ресурс: http://social-science.com.ua/article/336]
9. Кочубей Л.О. Політичні конфлікти в сучасній Україні: технології запобігання та специфіка перебігу / Кочубей Л.О. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. — К., 2008. — Вип. 41. (підсерія «Курасівські читання») — 267 с. (С. 16-25).

Клюев К.Г. Пути стабилизации политической системы в аспекте урегулирования политического конфликта – Статья.

Аннотация. В данной статье анализируются актуальные вопросы стабилизации политической системы на современном этапе. Главное внимание сосредоточено на понимании дисфункции политической системы, на анализе конфликтной ситуации в стране, стабильности и нестабильности политической системы; на исследовании средств регулирования политическими конфликтами и общих методик прогнозирования политического развития.

Ключевые слова: политический конфликт, стабилизация политической системы, динамика, политический прогресс.

Kluev K.G. Ways of stabilization of the political system in the aspect of political settlement of the conflict. – Article.

Summary. This article analyzes the current issues of stabilization of the political system at the present stage. The main focus is on understanding the dysfunction of the political system, on the analysis of the conflict situation in the country, the stability and instability of the political system; to study means of regulation of political conflicts and common methods of forecasting political development.

Keywords: political conflict, the stabilization of the political system, the dynamics of political progress.

УДК: 327.7

Кокорєв О. В.,
кандидат філософських наук,
докторант кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ІНТЕГРУВАННЯ КРАЇН БАЛТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР (кін. XX - поч. XXI ст.)

Анотація. У статті проводиться аналіз особливостей розвитку країн Балтії та інтегрування їх в європейському просторі. Вивчення міжнародної інтеграції та її ролі у взаєминах з ЄС. Конкретизуються аналіз динаміки розвитку прибалтійських і центральноєвропейських країн, який досяг свого піку перед початком світової економічної кризи. Виділено основні класичні елементи успішної європейської інтеграції, які в теорії повинні бути основою будь-якого перспективного об'єднання.

Ключові слова: європейська інтеграція, альянс, ВВП, Євросоюз, НАТО, Литва, Латвія, Естонія, сучасний політичний процес.

Актуальність статті визначається тим, що перетворення в країнах Східної Європи і Балтії за останні 20-25 років — одна з найактуальніших і значущих тем для обговорення як в науковій, так і в практичній сфері, оскільки проблеми переходу від однієї системи господарювання до іншої в досить стислі терміни — це предмет серйозного аналізу. Перетворення в державах Балтії представляють науково-практичний інтерес в силу того, більшість країн були орієнтовані на досить швидке за масштабами історії органічне включення в європейський інтеграційний процес. Латвія, Литва, Естонія за короткий період пережили радикальні соціально-економічні, політичні перетворення, вступили в Європейський Союз, НАТО, СОТ.

В даний час відбулася оцінка реформ як в економіці, так і в соціальній сфері. Також представляється доцільною в силу вироблення напрямку оптимального вектора розвитку зовнішньоекономічної стратегії з країнами даного регіону з урахуванням їх політичного суверенітету і членства в ЄС.

Актуальність дослідження пояснюється ще й тим, що федералізація відносин при розвитку економічної інтеграції в Західній Європі зумовила модифікацію співвідношення сил як всередині ЄС, так і на світовому ринку, трансформування зовнішньоекономічних зв'язків в даному регіоні.

Європейський Союз за складом господарств окремих країн економічно не однорідний, і держави Балтії представляють собою специфічну групу країн: відносяться до периферії ЄС як інтеграційного об'єднання, де високо впливають на політичний істеблішмент європейських органів. Реалізація національних політико-економічних інтересів народів цих держав в рамках ЄС була підпорядкована пріоритетам європейської інтеграції.

Світова фінансово-економічна криза фактично сформувала умови більш реалістичних відносин політиків і економістів країн Балтії до місця і ролі їх національних господарств, як у складі ЄС, так і у світовому господарстві в цілому. І саме ця обставина позначила формування більш прагматичного підходу до зовнішньо економічного співробітництва при відмові від його зайвої ідеологізації. Всі ці трансформації в політиці і економіці країн Балтії в сучасних умовах зумовлюють не тільки їх уважний аналіз з боку українських дипломатичних кіл, а й ставлять завдання розробки адекватної політико-економічної стратегії в даному регіоні, що сприяє активізації використання раніше сформованих переваг і новостворюваних передумов для зовнішньоекономічного співробітництва.

Таким чином, актуальність даного дослідження полягає в тому, що проблема трансформації в країнах Балтії з урахуванням вступу останніх до ЄС представляє як теоретичний, так і науково-практичний інтерес і передбачає внесення відповідних корегувань у зовнішньоекономічній політиці.

Вивчення міжнародної інтеграції та її ролі у взаєминах з ЄС, викладається в роботах дослідників. Особливо слід відзначити праці таких авторів: Б. Балашші, Д. Митрани, В. Молле, А. Спінеллі, Е. Хааса та інших авторів. В ході розробки теми були використані праці вчених, що займаються проблематикою країн Балтії, як-от: Р. Симонян, Г. Федоров, С. Жданов, Т. Мозель, С. Ознобщев, І. Григор'єв, в чиїх роботах розкриваються окремі аспекти країн Балтії і перетворень, що відбулися під час становлення періоду незалежності. Використано роботи і зарубіжних авторів, що проживають в країнах Балтії і займаються питаннями інтеграції: Н. Мачуліса, Е. Смігли, П. Барзаускаса, Е. Леімане та ін. Оскільки існує

певний дефіцит попередніх розробок в даній області, то базу джерел склали законодавчі акти країн Балтії, офіційні документи і дані мережі Інтернет.

Мета статті полягає у виявленні ступеня впливу європейської інтеграції на трансформування країн Балтії.

Завдання — проаналізувати теоретичні підходи до процесу інтеграції в рамках Євросоюзу, звернувши особливу увагу на базові умови, рекомендації та зобов'язання країн Балтії при інтегруванні до складу членів Європейського Союзу за період з 1990-2016 рр.

Процес розпаду Радянського Союзу зайняв тривалий період часу; саме в цю стадію занепаду СРСР вписується перехід Естонії, Латвії та Литви від статусу Радянських Соціалістичних республік до статусу незалежних держав.

Відцентровий рух, що охопив прибалтійські республіки з перших місяців 1989 року, характеризувався серією маніфестацій і хвилювань, які увійшли в історію під назвою «співочої революції». Деякі з цих демонстрацій справили сильне враження на світову думку.

Першою країною Радянської Соціалістичної республікою, яка заявила про свою незалежність 11 березня 1990 року, була Литва. Згодом Естонія і Латвія вчинили за прикладом Литви, хоча формальне визнання незалежності настало із запізненням у декілька місяців через коливання міжнародної спільноти. Це рішення офіційно було прийнято тільки після проваленого річного путчу 1991 року.

З цього моменту прибалтійські республіки стали стрімко здійснювати структурні реформи з метою організації вільних ринкових відносин, щоб скоротити розрив з сусідніми західними країнами. Ефективність вжитих заходів політично висловилася у вступі в НАТО (в березні 2004 року) і в ЄС (у травні того ж року).

Членство в НАТО було для країн Балтії одним з основних завдань євроатлантичної інтеграції. З одного боку, воно задовольняло запити політичних еліт і створювало безпеку суспільству. З іншого боку, дозволило елітам позиціонувати свої країни як форпост проти Росії, прикордонну територію між Заходом і Сходом.

Після вступу в Північноатлантичний блок перед країнами Балтії постала кілька складних завдань:

— підтримка (точніше, досягнення) рівня витрат на оборону в розмірі 2 % ВВП;

— продовження реформування збройних сил і модернізація військової інфраструктури;

— участь у спільних військових операціях і навчаннях Альянсу;

— забезпечення патрулювання повітряного простору союзниками;

— підтримка політики «відкритих дверей».

Європейський Союз є впливовим учасником Міжнародного Співтовариства і одним з трьох основних і найбільш розвинених центрів сучасного світового господарства, поряд із США та Японією. ЄС — це згуртована політична і економічна сила, один з головних полюсів світової політики і економіки. Можна судити, що умови ЄС, які здавалися такими привабливими для Литви, Латвії та Естонії, виявилися на справі не настільки вигідними. Дані країни зіткнулися, в першу чергу, з такими проблемами, як сильна європейська конкуренція, обов'язкове виділення коштів на «порятунок» інших економік. Варто відзначити, що саме ці країни жили за рахунок фінансування Європейським Союзом, що проходило у кілька етапів. Так на першому етапі виплат допомогу від ЄС Естонії в 2004-2006 рр. склала 800 млн євро, що вплинуло на поліпшення економічної ситуації і викликало зростання показників.

Аналіз динаміки розвитку прибалтійських і центральноєвропейських країн показує, що стосовно рівня добробуту населення вони йшли практично однаковим шляхом розвитку і з моменту вступу ЄС також відчували поступове поліпшення рівня життя населення, який досяг свого піку перед початком світової економічної кризи.

Щойно ставши учасниками престижних міжнародних форумів, три країни продовжили своє просування шляхом бурхливого економічного зростання. Але непропорційно роздуте фінансування економіки, хоча і забезпечило відсоткове зростання валового національного продукту, що вилився в двоцифрових значеннях, виявилося палицею з двома кінцями під час кризи 2008-2009 років. Естонія, Латвія і Литва отримали сумний титул країн, які найбільше постраждали від фінансової бурі. Валовий національний продукт Латвії впав на 18% в найжахливіший рік кризи 2009 [5].

Дуже складне переплетіння в цих країнах тендітної економічної ситуації, делікатної політичної рівноваги, двосторонніх відносин з російським гігантом і політики надання громадянства, що проводиться національними урядами, дає вельми багатогранну картину з важко передбачуваним геостратегічним становищем Східної Європи. Почнемо з Латвії, що є важливим транспортним вузлом.

Відразу після отримання незалежності Латвія почала здійснювати програму деіндустріалізації, що супроводжувалася закриттям заводу-гіганта з виробництва електротехніки ВЕФ, заводу з виробництва мікроавтобусів РАФ, що призвело до значного зростання рівня безробіття, особливо

серед робітничого класу. Заводи з переробки рибної продукції теж постраждали від втрати внутрішнього ринку СРСР. Валовий національний продукт скоротився на 12,6 % в 1991 році, на 32,1 % в 1992 році і на 11,4 % в 1993 році. Незважаючи на це, політична верхівка хотіла, щоб банківський сектор і логістика стали галузями-двигунами відродження економіки країни. Прямі західні інвестиції сприяли розвитку економічного «буму» в перші роки нового тисячоліття. Тим не менш, вибух фінансової «бульбашки» в 2008 році завдав економіці країни величезної шкоди.

У 2010 році валовий національний продукт Латвії ледь досягав 90 % того, що був зареєстрований в останній рік під час перебування Латвії Радянської Соціалістичної республікою в складі СРСР в 1990 році. Високий рівень безробіття (13,2 % у травні) продовжує підживлювати втеча громадян у бік Заходу (особливо в англомовні країни). Після розпаду Радянського Союзу населення скоротилося на 400 тисяч осіб, а зменшення людських ресурсів ще більше загострило етнічні тертя між російськими і латиськими громадянами.

Саме відносини між двома етнічними компонентами відіграють визначальну роль у перспективі стабільного членства країни в ЄС або ж її маргіналізації на європейській сцені. Щоб отримати латиський паспорт, який дозволяє без візи в'їжджати в країни Європейського союзу, треба скласти іспит з латиської мови, умов якого не всі росіяни узмозі дотриматися. Ще в паспорті можна вказати власну національність: росіянин чи латиш. Такий вибір, зрозуміло, призводить до дуже конкретних наслідків, наприклад, до дискримінації на робочому місці. Проведена політика надання громадянства дає уявлення про дві великі групи людей, розділених тріщиною не тільки в соціальному, а й у юридичному плані.

Але найвагоміша проблема стосується мови. У Латвійській Республіці тільки одна офіційна мова — латиська, російська мова абсолютно не зізнається, що виходить далеко за рамки можливості отримання початкової та середньої освіти російською мовою. Рух «Все для Латвії», що об'єднався згодом з націоналістичною партією, став ініціатором збору підписів напередодні референдуму з приводу переходу системи освіти на латиську мову, щоб виключити російську мову зі шкіл, що дають обов'язкову для всіх освіту. У програму партії, між іншим, був включений пункт про відсоткове збільшення етнічних латишів з 59 % до 75 % у складі населення, передбачалося надавати економічну підтримку неестонців, які мають намір переїхати за кордон, і надавати економічні пільги латишам з діаспори, якщо вони захочуть повернутися на Батьківщину. Мотивація цієї кампанії полягала не тільки в залученні голосів на свою підтримку. Націоналістична партія більш ніж подвоїла кількість голосів на виборах (на останніх виборах у 2010 році партія завоювала 6 місць у Сеймі), а для досягнення цього результату вона включила в свою програму деякі питання, які громадська думка вважає чутливими. Не випадково, один відомий латиський журнал деякий час тому назвав одну зі статей «Боротьба не стільки за мову, скільки за владу» [4].

Росіяни теж висувають подібні ініціативи, тільки протилежно спрямовані. У листопаді рух російськомовних «Рідна мова» організувало збір підписів, щоб зробити російську мову другою офіційною державною мовою. Їх число досягло і переступило кворум, необхідний (154.379 підписів) для запиту на внесення змін до Конституції. Проте, для остаточного схвалення проекту закону необхідна кваліфікована більшість в парламенті, досягти якого неможливо, так як єдиною силою, яка підтримує цю ініціативу, є «Центр Згоди». Неминуче блокування цього проекту закону парламентом призведе до проведення ще одного референдуму з приводу введення у дію проекту про конституційну зміну, для схвалення якого необхідно, щоб за нього проголосувала половина плюс один виборець всіх, хто має право на участь у виборах, тобто 771 тисяча виборців. Незважаючи на те, що битва за визнання російської мови державною є по суті програної, вона, тим не менш, вказує на погіршення відносин між двома етнічними компонентами республіки. Ця боротьба знаходить вираз і в віртуальному світі. Кампанія протесту ведеться в соціальних мережах. На сторінці в Facebook мера Ушакова поміщене гасло «Ні — етнічній дискримінації».

Це ясно вказує на ситуацію в Латвії і на сприйняття частиною її жителів свого соціально-політичного становища.

Розглянемо Естонію — північну прибалтійську країну. Вона пережила інтенсивну кампанію індустріалізації в радянський період. Так само як і в Латвії, маса іммігрантів, в основному некваліфікованих робітників, залучених робочими місцями, відбилася на демографічній ситуації. Після здобуття незалежності Естонія теж ввела жорсткі закони на отримання громадянства, що представляють перешкоду для росіян. У той час як в Італії обговорюється питання: за яким принципом давати громадянство ius sanguinis e ius soli (по крові або по місцю народження — прим. перекладача), у естонців не було сумнівів в цьому питанні. Естонцями є ті, хто мав естонське громадянство на 16 червня 1940 року, коли радянські війська увійшли в країну, і їх нащадки. Для всіх інших (очевидно, російських) процедура

отримання громадянства залежить від часу проживання на території країни і особливо на знанні естонської мови. Дійсно, необхідно скласти іспит на знання мови. Естонська мова, так само як і литовсьа і латиська, дуже важка, і багато росіян просто не в змозі його вивчити, піддаючись за це дискримінації, наприклад, при допущенні до публічних конкурсів на отримання робочих місць.

Естонія теж ввела два види паспортів: сірі — для тих, хто не має громадянства, і блакитні — для естонських громадян. Цей вибір привів до подальшої етнічної ізоляції для власників сірих паспортів, серед яких рівень безробіття становить 22,8 %. Крім того, тільки 6,5 % серед них непогано говорить естонською. Якщо до цих даних додати, що тільки 4,3 % етнічних естонців добре говорять російською, то ми отримаємо тривожну картину країни, де мовний розрив слідує за етнічним і поглиблює його.

Політична арена відображає розкол в суспільстві. Правоцентристська ліберальна партія Реформ Естонії (член міжнародної ліберальної партії), що надихається теорією монетаризму в дусі Мілтона Фрідмана, ось уже протягом 15 років домінує в естонському парламенті Рійгікогу. Лідер партії Андрюс Ансіп займає пост прем'єр-міністра. Його опонентом є партія, яка виражає інтереси російської меншини (Eesti Keskerakond — естонська Центристська партія), що стоїть на лівоцентристських позиціях, яка набрала 23 % голосів на минулих виборах. Очолює її Едгар Савісаар, мер Таллінна.

Литва може похвалитися перед своїми північними сусідами значною етнічною однорідністю складу її населення (приблизно 85 % литовців). Завдяки цій особливості немає особливих суперечок між різними етнічними групами у цій самій південній з прибалтійських республік. Країна пішла по шляху надання громадянства всім, хто подав запит, не змушуючи жителів республіки здавати іспит з литовської мови.

Незважаючи на це, Литва теж переживає важкий соціально-економічний момент. Рівень безробіття досяг 17,9 % в 2010 році, а приросту населення немає взагалі, воно убуває (-0,27 %) — один з найгірших показників у світі. Через кризу багато жителів емігрує, населення знизилося з 3.335.000 осіб в 2009 році до 2.261.000 у 2010 році. Литва (за якою незабаром піде Естонія) стала першою європейською країною, яка ввела в дію Третій енергетичний пакет ЄС, що передбачає серед інших положень роз'єднання управління мережами газопроводів і контролю за ними акціонерних товариств. Росія не схвалила цей захід, так як Газпром є акціонером литовської національної енергетичної кампанії Lietuvos dujos [3].

У наміри Литви входить завдання домогтися відсторонення російських компаній від стратегічного контролю за поставками енергії в прибалтійські країни. Свій план Литва має намір здійснити, отримавши доступ до світового постачання скрапленого природного газу і побудувавши регазифікатор, щоб позбавити російських акціонерів контролю за своєю енергетикою на основі третього енергетичного пакета. Крім того, в країні роблять ставку на шельфовий газ. Представники уряду навіть взяли участь у Глобальній ініціативі щодо розробки шельфового газу, що проходила в 2010 році в Сполучених Штатах.

Позитивний результат щодо торгівлі після приєднання отримали країни Прибалтики, вийшовши, нарешті, в посткризовий період в профіцит в 2011-2012 рр. (Понад 60 % як експорту, так і імпорту Литви доводиться на країни ЄС) [2].

До кінця липня 2014 р споживчі ціни у 18 країнах валютного блоку, за даними Світового банку, виросли в річному обчисленні лише на 0,4% — це найнижчий показник з жовтня 2009 р. [3].

Однак можна виділити наступні основні класичні елементи успішної європейської інтеграції, які в теорії повинні бути основою будь-якого перспективного об'єднання.

В першу чергу необхідно відзначити, що інтеграція має шанси на успіх тільки в тому випадку, якщо її учасники досить чітко визначили її стратегію, головні етапи та їх послідовність. У стратегію європейської інтеграції в міру її виконання не раз вносилися корективи, але її загальний вектор залишався незмінним.

Регіональна інтеграція в силу складності і різноманіття проблем і завдань, відмінності інтересів її учасників тощо несумісна з поспішністю. Спроби порушити послідовність завдань або дій тощо приречені на невдачу і можуть поставити під сумнів саму ідею інтеграції. Саме тому в європейську стратегію був закладений принцип поетапного руху (Митний Союз і загальний ринок товарів — єдиний внутрішній ринок — економічний і валютний союз), розрахований на кілька десятків років [1].

Розширення ЄС в 2004 і 2007 рр., викликані приєднанням Угорщини, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії, Естонії, а також Болгарії та Румунії [4], позначені збільшенням середнього ВВП на душу населення країн Прибалтики і Центральної Європи.

Крім того, функціонування і розвиток ЄС забезпечується системою інститутів, норм, методів і процедур, які створювалися і удосконалювалися десятиліттями. Порівнюючи інституційний устрій ЄС і ЄАЕС, можна відзначити, що інститути євразійської інтеграції ще знаходяться на стадії

розвитку і становлення, з чого випливають їх недосконаліть, неузгодженість дій і відсутність єдності в прийнятті рішень і напрямках зовнішніх політик.

Важливо також і те, що з самого початку першорядна роль в розвитку європейської інтеграції була відведена праву. Це відповідало післявоєнної еволюції західноєвропейських держав, що стали на шлях послідовного здійснення принципу верховенства права. Євросоюз дотримується цього принципу. В ході свого розвитку він створив власну правову систему – право ЄС. Накопичений за кілька десятиліть масив нормативних документів є його законодавчою базою.

Проте, саме геополітика, що розуміється як серйозна і відповідальна дисципліна, вчить нас, що ніщо в історії не є незмінним, включаючи і передбачувану незворотність процесу європейської інтеграції.

Література:

1. Носов, М. Г. ЕврАзЭС и интеграционный опыт ЕС / М. Г. Носов, А. Ю. Бочевер, Ю. А. Борко. — М.: Ин-т Европы, 2013. – 112 с.
2. Goods and services (BPM5): Trade balance indicators, annual, 1980–2013 [Electronic resource] // UNCTADESTAT. — Mode of access: http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=16418.
3. Inflation, consumer prices (annual %) [Electronic resource] // The World Bank. — Mode of access: http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG.
4. List of EU-members [Electronic resource] // European Union. — Mode of access: http://europa.eu/about-eu/countries/index_en.htm
5. Monthly bulletin of Latvian Statistics. June 2011. – Central Statistical Bureau of Latvia, Riga, 2011. – P. 109.

Кокорев О.В. Интеграция стран Балтии в Европейское пространство (конец XX – начало XXі вв.). – Статья.

Аннотация. В статье проводится анализу особенностей развития стран Балтии и интегрирование их в европейском пространстве. Изучение международной интеграции и ее роли в взаимоотношений с ЕС . Конкретизируются анализ динамики развития прибалтийских и центрально европейских стран, который достиг своего пика перед началом мирового экономического кризиса. Выделены основные классические элементы успешной европейской интеграции, которые в теории должны быть основой любого перспективного объединения.

Ключевые слова: европейская интеграция, альянс , ВВП, Евросоюз, НАТО, Литва, Латвия, Эстония, современный политический процесс.

Kokorev O.W. The integration of the Baltic States into the European space – Article.

Summary. The article analyzes the features of the development of the Baltic countries and their integration in the European space. The study of international integration and its role in relations with the EU. Narrow analysis of the dynamics of the Baltic and Central European countries, which reached its peak before the global economic crisis. The basic elements of the classic success of European integration, which in theory should be the basis for any long-term association.

Keywords: European integration, an alliance of GDP, the EU, NATO, Lithuania, Latvia, Estonia, the modern political process.

УДК 374.32:304

Комарова М. С.,
аспирант кафедры политологии и государственной политики,
Российская академия народного хозяйства и государственной службы, Орловский филиал

МОЛОДЕЖЬ КАК СУБЪЕКТ ПРОВЕДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИИ

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы и перспективы формирования политики государства в отношении молодого поколения. Аргументированы приоритетные направления разработки государственной молодежной политики в новых российских условиях реформирования. Автор уделяет внимание специфике становления молодежного субъекта как активного участника проведения ГМП в российских условиях. Приводится дифференциация ценностных представлений молодежи, обуславливающих степень ее интеграции в жизнедеятельность российского общества. Аргументированы приоритеты государственной молодежной политики, нацеленные на реализацию потенциала молодых граждан

Ключевые слова: молодежь, государственная молодежная политика, общественно-политический потенциал, ценности.

Сегодня молодое поколение находится в стадии своего становления и освоения новых социально-политических ролей. Спецификой молодого поколения в любом государстве являются их особые социальные функции: наследование достигнутого уровня развития общества и государства; исполнение роли главного объекта воспитания и образования, социализации, адаптации; позиция ведущего субъекта социальных перемещений и экономической мобильности.

В условиях глобализации и вынужденного притока мигрантов молодежь должна стать проводником общенациональной идеологии толерантности, развития российской культуры и укрепления межпоколенческих отношений. Молодежь является важнейшим стратегическим ресурсом российского государства, а политика в отношении молодого поколения — приоритетной составной частью государственной социальной политики.

Становление молодежи как субъекта общественно-политической жизни проходит в достаточно сложных условиях ломки старых ценностей, стереотипов и формирования новых социальных отношений. Говоря о проблемах современной молодежи, следует исходить из ряда объективных и субъективных факторов, вступающих в противоречия, что непосредственно отражается на дальнейшем развитии потенциала подрастающего поколения [2, с.6-8]:

— расцвет интеллектуальных и физических сил и жесткий лимит времени, экономических возможностей для удовлетворения возросших потребностей;

— установка на личное благополучие и неосознанность понимания ценности жизни, что приводит к неоправданному риску;

— достаточно четко сформированные стремления и недостаточно развитая воля, необходимая для их достижения;

— осознание собственных идеалов, жизненных планов и одновременно их социально-экономическая абстрактность;

— желание выйти из под родительской опеки и финансово-экономические трудности самостоятельной жизни;

— развитый эгоцентризм в родительской среде и повышенный конформизм к группе сверстников;

— стремление самим сделать свой жизненный выбор и инфантильность ответственности за его последствия.

Выделенные противоречия обусловливают разработку стратегических целей государственной молодежной политики в России, направленных на развитие и реализацию потенциала молодежи, формирование необходимых социальных условий инновационного развития страны, реализуемое на основе активного взаимодействия с институтами гражданского общества, общественными объединениями и молодежными организациями.

Достижение поставленных целей предполагается осуществить за счет решения следующих задач [8]: во-первых, вовлечение молодежи в социальную практику и ее информирование о потенциальных возможностях саморазвития, обеспечение поддержки научной, творческой и предпринимательской активности молодежи; во-вторых, формирование целостной системы поддержки обладающей лидерскими навыками, инициативной и талантливой молодежи; в-третьих, гражданское образование и патриотическое воспитание молодежи, содействие формированию правовых, культурных и нравственных ценностей среди молодежи.

Нельзя не отметить тот факт, что целенаправленные и стихийные процессы социального развития привели к значительным изменениям в общественной системе воспитания и, в первую очередь, воспитания молодежи, что проявилось в прекращении деятельности ряда крупнейших молодежных организаций, фактической ликвидации государственного заказа на социально-педагогические программы работы с молодежью старше 14 лет. Фактически единственным инструментом реального взаимодействия молодежи и общества стала инициатива самих молодых людей, которые посредством ее реализации могли достигать собственных целей, удовлетворения персональных потребностей. При этом государство, создав в 90-х годах такое направление социальной политики, как молодежная политика, продекларировало приоритетность поддержки инициатив молодежи, право на участие самой молодежи в разработке и создании собственно молодежной политики.

В последние годы произошли серьезные изменения во взаимоотношениях государственной молодежной политики и общественных молодежных организаций, объединений, движений, которые, по сути, и являлись основным источником инициативы. Сегодня большинство экспертов приходят к мнению, что молодежь все меньше и меньше направляют свою активность в социально-политическую жизнь российского общества — в политику, в выборы, в местную активность. Общественные организации не столь активны в вовлечении молодежи в системные отношения, так как не пользуются должным уровнем авторитета.

Как социально-демографическая группа молодежь не представляет определенной целостности, отличается внутренней социальной, экономической и политической дифференциацией. «Принадлежность к той или иной молодежной страте во многом детерминирует функциональную роль молодых людей в жизнедеятельности общества, что определяет их дальнейшее участие в общественно-политической жизни страны» [5, с.72].

Обратимся к данным, полученным Всероссийским центром изучения общественного мнения (ВЦИОМ) [9]. В ходе опроса о том, какие направления в работе государства с молодёжью (отвечали 73% респондентов) представляются наиболее важными, 21% молодых граждан отметили трудоустройство, для 14 % — получение бесплатного образования, 10 % указали на государственную политику патернализма (см. табл.1)

Так, по мнению 43% россиян, молодежи сегодня сложнее реализовать себя, чем молодым людям конца 80-х — начала 90-х. По мнению большинства респондентов, государство недостаточно занимается проблемами молодежи, среди которых основные — безработица, платное образование, жилищный вопрос. На вопрос «Как Вам кажется, почему молодёжи в нашей стране сложно достичь успеха в жизни, реализовать себя? Чего для этого не хватает?» (отвечали 73% респондентов), на первом месте указана проблема трудоустройства и безработицы (см. табл.2)

Указанные факторы объективно снижают социальную включенность современной молодежи в общественные процессы, степень ее интеграции в жизнь российской общества. При том, что молодые люди сегодня в большинстве своем интересуются жизнью общества, они не являются ее активными участниками. Они, скорее, лишь наблюдатели, которые прекрасно понимают требования, предъявляемые к ним обществом, но не разделяют тех позиций и направлений, которые им сегодня предлагаются. Молодой человек сегодня воспринимает себя в своей собственной жизни лишь как функцию внешнего мира. Его взаимодействия с обществом носит по большей мере ритуальный характер. С одной стороны, в социальных настроениях молодежи одними из самых раздражающих факторов выступают неудовлетворительное состояние современного общества, недовольство политикой государства, но с другой стороны, молодежь осознает свою зависимость от этого общества и готова прислушиваться к его требованиям.

Из вышеизложенного видно, что перед государством и институтами гражданского общества всегда будут стоять задачи по организации эффективной передачи опыта молодому поколению, оптимальному включению молодежи в социальные и политические процессы, созданию наиболее благоприятных условий для самореализации молодой личности. Мы разделяем мнение П.А. Меркулова и Е.Н. Малик, что «задача государства и институтов гражданского общества — воспитать современную молодежь как активного субъекта формирования государственной молодежной политики. Именно сегодня представляется важным выстроить эффективные механизмы включения молодежи в созидательные процессы развития России» [7, с.140].

Молодежь ни прогрессивна, ни консервативна по своей природе, она — потенция, готовая к любому начинанию. Поэтому процесс эффективной и целенаправленной реализации общественно-политического потенциала молодежи — это задача органов государственной власти, которые призваны регулировать, куда повернуть слабо контролируемую энергию молодого поколения. Эта цель требует значительных усилий, и потенциал молодежи должен быть эффективно использован для решения указанной амбициозной задачи.

Таблица 1. — Первоочередные направления государственной молодежной политики в РФ

Первоочередные направления государственной молодежной политики	*в%, от числа опрошенных*	
Трудоустройство молодежи, предоставление рабочих мест молодым		**21**
«Обеспечить работой»; «дать рабочие места»; «предоставить работу»; «помочь с трудоустройством»; «после окончания высших учебных заведений предоставлять рабочие места»; «хотя бы какой-то доступ на работу. Без стажа, опыта не берут».		
Бесплатное образование		**14**
«Бесплатное обучение. У кого голова умная, поступить не могут, потому что денег нет»; «чтобы дети учились бесплатно»; «чтобы все учебные заведения были бюджетные»; «бесплатное образование высшее»; «чтобы образование было доступно для всех».		
Активная молодежная политика, забота о молодежи		**10**
«Поддерживать, вникать в проблемы, уделять внимание»; «помочь социально»; «помогать молодым семьям»; «денег выделить на развитие молодежи»; «программы специальные, их мало, сложно попасть».		
Организация бесплатного, доступного досуга		**9**
«Занять молодежь в свободное время»; «заинтересовывать, бесплатные или с умеренной платой кружки с разными направлениями»; «создавать бесплатные секции»; «кружки, пионерские лагеря».		
Обеспечение жильем		**7**
«Давать молодежи жилье»; «обеспечить достойным жильем после образования»; «всех обеспечить квартирами»; «снизить процент по ипотеке»; «строить жилье, особенно в сельской местности».		
Приобщение к спорту, к здоровому образу жизни		**7**
«Нашу молодежь надо приучить вести здоровый образ жизни»; «больше привлекать к спорту»; «спорт развивать детско-юношеский»; «спортивные школы»; «обратить внимание на спорт».		
Повышение качества образования		**4**
«Образование человеческое, нормальное»; «систему обучения улучшить, увеличить количество колледжей, дать возможность получать качественное профессиональное образование»; «систему образования улучшить»; «для начала ЕГЭ отменить, ввести наши советские экзамены».		
Обеспечение достойной зарплатой		**3**
«Повысить зарплату»; «добавить заработную плату»; «предоставить нормальный заработок»; «зарплату увеличить — это стимул для реализации»; «достаток повысить».		
Воспитание молодых		**2**
«Обратить внимание на воспитание»; «больше воспитывать»; «воспитывать более правильно»; «государство должно воспитывать детей».		
Патриотическое воспитание, выработка идеологии, дающей молодежи ориентиры		**2**
«Развивать в молодежи патриотизм»; «нужно больше настраивать молодежь на патриотизм»; «дать им идею, идеологию, мотивацию»; «чтобы была какая-то идеология»; «надо поставить им ориентиры, чтобы им было что достигать».		
Развитие экономики		**2**
«Развивать предприятия»; «улучшать экономическую ситуации, не повышать налоги для предпринимателей»; «создать более щадящие условия для начинающих бизнесменов»; «налоговые изменения, в том числе можно было бы для тех, кто начинает работать, убрать НДФЛ».		
Борьба с алкоголизмом и наркоманией		**1**
«Профилактику наркомании и алкоголизма вести»; «убрать винные магазины, сухой закон, бороться с наркоманией»; «все для детей, чтобы не пили, не наркоманили».		
Создание молодежных организаций		**1**
«Создавать организации для молодежи»; «молодежные организации организовывать»; «придумывать новые организации, которые развивают интерес к обучению».		
Другое		**1**
«Телевидение контролировать и интернет»; «прислушиваться к их мнению»; «искать среди них более талантливых, находить их»; «следить, куда тратит свои деньги»; «поднять ценность образования, убрать коррупцию»; «политическая свобода».		
Затрудняюсь ответить, нет ответа		**6**

Таблица 2. – Проблемы, с которыми сталкивается молодежь в России

Объективные и субъективные факторы, сдерживающие становление молодежного субъекта	***в%, от числа опрошенных***
Безработица, проблемы трудоустройства молодежи, отсутствие работы для молодых	27
Лень, инертность, отсутствие целеустремленности у молодых	12
Тяжелая жизнь, бедность, нехватка денег	11
Плохая молодежная политика, мало заботы о молодежи	7
Платность образования	7
Недостаточный уровень образования, нехватка знаний у молодых	6
Коррупция, протекционизм	6
Экономические проблемы	3
Жилищные проблемы	2
Проблемы с организованным досугом	2
Недостаток внимания со стороны родителей, плохое воспитание	2
Отсутствие молодежных организаций	1
Алкоголизм, наркомания	1
Отсутствие стабильности, уверенности в завтрашнем дне	1
Плохие законы, несоблюдение законов	1
Плохая работа властей	1
Другое	1
Ничего не мешает	1
Затрудняюсь ответить, нет ответа	6

Вместе с тем сама цель обеспечения инновационного развития России предъявляет особые требования к молодежи, ее мировоззрению, образованию и профессиональной квалификации, отношению к труду, умению работать в коллективе и, одновременно, к лидерским качествам молодых людей, к их предпринимательским способностям. Здесь доминирующие позиции принадлежат органам молодежного представительства: молодежные парламенты, молодежные общественные палаты, молодежные правительства и иные консультативно-совещательные структуры, созданные при органах законодательной и исполнительной власти разного уровня, а также структуры местного самоуправления. На наш взгляд, именно отмеченные институциональные структуры выступают оптимальной формой сочетания государственных, общественных и, в первую очередь, собственно молодежных интересов, в современных российских условиях.

Таким образом, переход государственной молодежной политики современной России на инновационный путь развития предполагает, с одной стороны активные меры государственного регулирования поддержки и создание условий для социально-политической самореализации молодежи, а, с другой стороны, требует умения молодых граждан самостоятельного выстраивания образовательных и карьерных траекторий, умения работать в высоко конкурентной среде.

Перспективность развития инициатив молодежи как субъекта проведения государственной

молодежной политики предполагает, по нашему мнению, объединение государственных и негосударственных ресурсов, (институтов гражданского общества), что предполагает межведомственный характер взаимодействия в целях:

— системного вовлечения молодежи в общественную и политическую жизнь, развития навыков самостоятельной жизнедеятельности молодых жителей страны, информирования всех молодых людей о возможностях их развития в России и в мировом сообществе, а также культуры применения созданных в стране возможностей личностного и общественного развития, что позволит молодому человеку полнее реализовать свой потенциал, укрепит его уверенность в своих силах и своем будущем.

Содержание и направленность данного процесса во многом определяют дальнейшее участие молодого поколения в преобразованиях и совершенствовании политической и общественной сфер России. Специфика политического участия молодежи «заключается в проявление политической активности, интереса к разрешению политических задач, через механизм реализации политических прав, побуждающих к политическому действию, а также использование тех или иных каналов вхождения в политику» [4, с. 9].

— продвижения активности молодежи и ее достижений в социально-экономической, общественно-политической, творческой и спортивной сферах, что даст возможность молодым людям проявить себя, реализовать свой потенциал и получить заслуженное признание в России. Значимую роль в данном направлении призваны сыграть институты образования. «Современный вуз выступает неоспоримым лидером по привлечению молодых людей к крупным проектам, которые дают возможность наиболее активной части студенчества реализоваться и сделать шаг к профессиональному росту»[6, с. 63].

— интеграция в полноценную жизнь молодых людей, имеющих различные психофизиологические и стартовые социальные проблемы — инвалиды; выпускники образовательных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, специальных (коррекционных) образовательных учреждений, специальных учебно-воспитательных учреждений закрытого типа; жертвы насилия, военных действий и катастроф; переселенцы и мигранты, лица, освободившиеся из мест лишения свободы и другие социально-уязвимые категории.

Такая система приоритетных направлений государственной молодежной политики, где активным субъектом, наряду с государством, будет и молодежь, обеспечит улучшение положения молодых людей, приведет к увеличению вклада подрастающего поколения в конкурентоспособность России и вместе с тем, компенсирует и минимизирует последствия ошибок, объективно свойственных молодым людям.

Литература:

1. Вовлечение молодежи в жизнь общества. Презентация гипотезы российского научного исследования: коллективная монография / Под ред. д-ра.пед.н., профессора С.С. Гиля — М.: Издательство РГСУ, 2007. Т.1. — 314с.
2. Ильинский, И. М., Луков, В. А. Государственная молодежная политика в России: философия преемственности и смены поколений // Знание. Понимание. Умение. 2008. № 4. С. 5—14.
3. Кирдяшкин И. В. Ценностный аспект политической социализации молодежи // Известия Алтайского государственного университета. 2009. № 4—1. — С. 272—274.
4. Малик Е.Н. Особенности включения молодежи в политическую сферу общества современной России. // Образование и общество. 2008. № 4. С. 8-10.
5. Малик Е.Н., Мельников А.В. Становление политической субъектности российской молодежи в условиях современности// Среднерусский вестник общественных наук. 2015. № 2 (38). С. 70-75.
6. Меркулов П. А. Реализация государственной молодежной политики в Орловской области // Знание. Понимание. Умение. 2013. № 4. С. 60—64.
7. Меркулов П. А., Малик Е. Н. Разработка государственной молодежной политики в России: история и современность // Вестник Орловского государственного университета. Серия: Новые гуманитарные исследования. 2015. № 2(43). С. 137—141.
8. Распоряжение Правительства РФ от 17.11.2008 г. № 1662-р (ред. от 08.08.2009) «О Концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года» [Электронный ресурс] // Справочно-информационная система Консультант Плюс https://www.consultant.ru.
9. Исследование «О молодежи: возрастные границы, ценности, особенности» (2014) LABS (лаборатория социологических проектов и коммуникаций). ФОМнибус» 6—7 сентября 2014 г. 43 субъекта РФ, 100 населенных пунктов, 1500 респондентов. [Электронный ресурс] URL: http://fom.ru/TSennosti/11748 (дата обращения: 25.09.2015).

Комарова М.С. Молодь як субєкт проведення державної молодіжної політики в росії. – Стаття.

Анотація. В статті розглянуто проблеми і перспективи формування політики держави у відношенні молодого покоління. Аргументовано пріоритетні напрямки розробки державної молодіжної політики у нових російських умовах реформування. Автор приділяє увагу специфіці становлення молодіжного суб'єкта як активного учасника проведення державної молодіжної політики в російських умовах. Наводиться диференціація цінностних уявлень молоді, що обумовлюють ступінь її інтеграції в життєдіяльність россійськорго суспільства. Аргументовано пріоритети державної молодіжної політики, що спрямовані на реалізацію потенціалу молодих громадян.

Ключові слова: молодь, державна молодіжна політика, громадсько-політичний потенціал, цінності.

Komarova M. Youth as the subject of carrying out the state youth policy in Russia. – Article.

Summary. In article problems and prospects of formation of policy of the state for the younger generation are considered. The priority directions of development of the state youth policy in new Russian conditions of reforming are reasoned. The author pays attention to specifics of formation of the youth subject as active participant of carrying out state youth policy in the Russian conditions. Differentiation of the valuable representations of youth causing extent of its integration into activity of the Russian society is given. The priorities of the state youth policy aimed at realization of potential of young citizens are reasoned

Keywords: youth, state youth policy, political potential, values.

УДК 323.1

Костенко В.О.,
НУ «Одеська юридична академія»
кафедра соціальної теорії

МІГРАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЄВРОПИ, ЇХ МАСШТАБНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу демографічних та політичних тенденцій сьогодення, які відбуваються в Європі. Адже великий наплив біженців та трудових мігрантів інших етносів спричиняє занепокоєння в європейського суспільства щодо робочих місць, релігії та фінансування з боку своїх держав. Крім того, невизначеність в політичній сфері урядів ряду європейських країн щодо вирішення питань стосовно надання притулку біженцям, визначення квот стосовно їх, призводить до використання одноособових методів, а не спільної політики щодо охорони зовнішніх та внутрішніх кордонів Європи.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, біженці, Європа.

На сьогодні європейський континент поринув у демографічну та політичну напруженість, яка має причиною масштабні потоки мігрантів. Кожного дня тисячі мігрантів незаконно перетинають його кордони, створюючи при цьому масові заворушення. Серед представників політичного керівництва Європи спостерігається певна розгубленість. Міністри і політики країн Єврозони мало що можуть вдіяти з потужними потоками біженців та мігрантів, які в будь-який спосіб намагаються проникнути на європейський материк. На сьогодні країни Європи виділяють великі суми на допомогу біженцям, виселяють своїх малозабезпечених громадян для надання притулку мігрантам, вмовляють своїх мешканців бути толерантними та надавати допомогу їм, але у відповідь з боку мігрантів місцеві жителі спостерігають нехтування місцевими традиціями та законами, зневагу на адресу традиційних культурних цінностей.

Так, згідно висновків М. Відякіної, західна Європа відрізняється від сусідніх регіонів високим рівнем життя, що обумовлює її привабливість як місце проживання для різних груп і общин. Особливо гостро є процес трудової міграції. Іммігранти в країнах Західної Європи становлять майже половину від загальної кількості населення. На відміну від США в країнах Західної Європи не було безперервної історії міграції [1].

З моменту поширення міграційної кризи в країнах Заходу почала розвиватися ісламізація. Мусульманські мігранти пропагують ідею шаріату і відверто зневажають християнські традиції та звичаї.

Відповідно до Загальної Декларації прав людини 1948 року закріплено право на свободу пересування і вибору місця проживання, яке є беззаперечно одним із основоположних особистих прав людини і громадянина. На практиці це означає, що ніхто не має права заперечувати або перешкоджати особам обирати державу, яку вони хочуть обрати місцем свого постійного перебування, але приїзд до іншої держави зобов'язує мігрантів дотримуватись її законодавства та поважати цінності місцевих громадян.

Якщо брати до уваги сьогоднішню ситуацію, то спостерігається слабкість Європи, незахищеність та не доопрацьованність законодавства країн Західної демократії щодо біженців та їх прийняття. Левова частка біженців, які осідають у країнах Євросоюзу — це не особи, які зазнають політичних, расових чи соціальних утисків у себе на Батьківщині, це особи, які мігрують в пошуках сприятливих умов для проживання, при яких законодавство деяких держав є толерантним до біженців, дозволяючи їм почувати себе господарями і категоричним до інтересів свого корінного населення.

Існує думка, що сучасна хвиля масової міграції спричинена насамперед громадянськими війнами та збройними конфліктами, але ми бачимо, що в основному шукають притулку не жінки та діти, які не в змозі перебувати в країні під час кривавих подій війни, а дорослі фізично міцні чоловіки, які здатні тримати зброю в руках, тим самим скоювати злочини та давати поштовх до розвитку злочинної діяльності.

Уряд пояснює такий наплив біженців подальшою зміною корінного населення на виробництві, але це не відповідає дійсності, оскільки більшість біженців відмовляються працювати і не бачать в цьому нагальної потреби. Європа проводила хитку міграційну політику протягом останніх десятиліть і зараз пожинає її плоди. Адже аналізуючи цінову політику ЄС для того щоб потрапити на його територію необхідна чимала сума коштів, як легально так і нелегально, тому біженці вже можна вважати бідними людьми.

Європа завжди була потужним технологічним ядром сучасного світу, але зараз в демографічному аспекті вона зникає. Інтернет — мережі кожного дня наповнюються новою інформацією щодо кількості мігрантів, але не важко зрозуміти, що такі статистичні дані є лише поверхневою оцінкою сучасної катастрофи, так як здійснюється підрахунок лише зареєстрованих осіб, яких у порівнянні з нелегальними мігрантами є мала кількість.

Демографічна катастрофа Європи стала ще більш помітною на тлі невиразної міграційної політики. За приклад країн у яких наявна вже демографічна криза можна взяти провідні держави Старого Світу – Німеччину, Велика Британію, Францію та Італію.

Важливим чинником демографічного механізму є народжуваність, саме від нього залежить майбутнє існування наступних поколінь. Для відтворення населення потрібен коефіцієнт народжуваності, який перевищує 2.11, але жодна з європейських країн не має такого показника. За даними ЦРУ найбільш високим є коефіцієнт народжуваності у Франції, він становить 2.08, але ці статистичні дані не мають ніякого відношення до білих французів, високу народжуваність спостерігають переважно у мігрантів—арабів. (2.9 проти 1.9 корінних французів) (за неофіційними даними населення П'ятої республіки сладається на 40 відсотків(!) з мігрантів). Показники Великої Британії є дещо меншими і складають 1.9(коефіцієнт народжуваності серед мусульман складає 2.5, серед не мусульман 1.8), Німеччини та Італії—1.43(1.9 серед послідовників ісламу проти 1.4 не мусульман). Це означає, що 15—20% новонароджених дітей в Західній Європі ростуть в мусульманських сім'ях. Етнічний склад Європи кардинально змінюється і вже зараз можна спостерігати процес заміщення народів. Ще нижчими є показники народжуваності в так званих країнах країнах ЄС—11, в Румунії цей коефіцієнт складає 1.32, в Литві—1.29, в Польщі та Словенії—1.33. Показники даних держав є відносно пропорційними у зв'язку з низьким відсотком мусульман серед населення [2].

Населення Європи не здатне до відтворення, тим паче збільшення свого населення, воно поступово вимирає, але не зменшується. За 2015 рік є помітним приріст населення: в Іспанії — на 0.81%, у Франції на 0.45%, у Великої Британії на 0.54%, в Німеччині відбувається вимирання населення, коефіцієнт приросту складає -0.18%, в Італії на 0.3%, в Норвегії на 1.19%, в Швеції на 0.79%. Чому? Завдяки ісламській експансії. З 90—х років минулого століття приріст населення країн Західної демократії майже на 90% складається завдяки мусульманській міграції. Частка мусульман в Європі збільшується з кожним днем,а іслам став другою найбільш впливовою релігією після християнства. За 21 рік (з 1990 по 2011 роки) популяція мусульманського населення виросла на 50%. Лідером приросту мусульманського населення є Великобританія — за останні 30 років популяція мусульман збільшилася в 35 разів (з 82 000 до 2 900 000). Постійно зростаючий відсоток послідовників ісламу на Старому континенті ще більш поглиблює демографічну кризу Європи. Офіційна статистика вражає: в Європі проживає понад 56 мільйонів мусульман, що становить 7.6% всього населення материка. Значна кількість мусульманського населення проживає у найбільш розвинутих країнах Західної демократії. У Франції проживає 6.13 мільйонів осіб, що сповідують іслам, в Німеччині—4.03 мільйони, у Великобританії—2.95 мільйони та 1.55 мільйони в Італії. Прогнози учених є невтішними для Європи, за декілька десятиліть вона може перетворитись у Європейський Халіфат. Якщо тенденція приросту мусульман у геометричні прогресії збережеться, то до 2050 року вони можуть складати третину або навіть половину всього населення Європи [3].

Офіційна статистика щодо міграційних рухів є далеко не точною і вона неспроможна повно масштабно відтворити етнічний склад населення, який зараз сформувався в Європі. Кількість мігрантів — мусульман у Франції, Німеччині, Італії, Бельгії, Швеції є заниженою.

Можна виділити дві причини, які вказують на недостовірність наданої інформації. Причина перша: реальна неможливість підрахунку. Мігранти, які проживають в ЄС нараховують великий відсоток нелегалів, які відповідно не зареєстровані та данні про яких ніде не випливають з боку служб, які проводять статистику серед населення. Причина друга: політична. Європа навмисно приховує справжню кількість мігрантів, для того, щоб унеможливити дестабілізацію в регіонах та масові протести серед населення. Корінне населення враховуючи утиски щодо себе почало дещо по — іншому ставитися до іноземців, якщо раніше ставлення було до мігрантів толерантне, то зараз присутні помітні тенденції щодо посилення націоналістичних та расистських ідей. Така кардинальна зміна у відношенні корінного населення до мігрантів не є дивною, так як поведінка останніх змушує задумуватися в застосуванні концепції терпимості. Відповідно соціальні конфлікти є неминучим явищем серед населення, яке переповнене мігрантами. До сьогодні політикам якось вдавалося штучно стримати цей процес, але чи на довго.

Європа поступово змінюється, настрої стають у ній дещо помітно негативними. Демографічну

катастрофу, яка поширилася по всьому континенту ще більше поглиблює міграційна криза та ісламізація населення. Етнічний склад Старого Світу змінюється і в майбутньому за різними думками вчених через декілька десятиліть Європа стане ісламським континентом. Корінна молодь в Європі вироджується, великий відсоток осіб молодого віку серед мусульман перевищує показники серед корінного населення, тому не важко зрозуміти, що вже через декілька десятиліть покоління мігрантів — мусульман повністю можуть витіснити толерантних лібералів з Європи. Проблема не в кількості мусульман, кількість яких зростає, а в тому, що Європа сама по собі стає слабкою. Вона не здатна нічого протиставити мігрантам, які руйнують ідентичність та цивілізацію всіх народів Європи.

Другою тенденцією є надання притулку біженцям, які перетнули кордон і тепер потребують соціального забезпечення та працевлаштування. Країни ЄС, які були економічними центрами зараз тяжко справляються з напливом нужденних.

За оприлюдненими в листопаді оцінками Європейської комісії, до кінця 2016-го до ЄС може прибути три мільйони шукачів притулку — втричі більше від того одного мільйона, що, як оцінюють, дістався до Європи у 2015- му. І Єврокомісія не бачить підстав вважати, що цей потік мігрантів почне вщухати принаймні до 2017 року [4].

ЄС дуже повільно реагував на цю проблему, не так як через наплив самих мігрантів, а через відсутність солідарності між його членами, переважно між «східними» та «західними», щодо спільних правил вирішення проблем з їх розселенням, що в свою чергу призводить до нерівномірного навантаження на міграційні служби окремих країн Європи. Зокрема, Угорщина, через територію якої нахлинула більшість мігрантів, перекрила свій кордон, збудувавши на ньому загорожу. За нею Хорватія, Македонія, Австрія і Словенія звели паркани на частині своїх кордонів. Крім цього, Угорщина і Словаччина в окремому порядку оскаржили в Європейському суді один із планів ЄС у відповідь на кризу з мігрантами — примусові квоти на розподіл лише невеликої частини біженців по країнах — членах.

На сьогодні велику частку від усіх утікачів до Європи становлять сирійці, і саме припинення конфлікту в Сирії стало б головним елементом зупинення потоку біженців.

До того ж, міграційна криза спричинила значне напруження в шенгенській зоні з відкритими внутрішніми кордонами, що перетинаються без перевірок. Особливо після терактів у Парижі була ініціатива реформувати чи скасувати цей режим, адже частина мігрантів організаторів вільно пересувалася між Францією і Бельгією, на території яких планували свої напади.

Саме з цим виникають суперечки щодо того, як охороняти зовнішні кордони шенгенської зони. За ініціативою таких країн як Франція та Німеччина, Єврокомісія пропонує посилити прикордонне агентство Євросоюзу і надати йому нових більш кардинальних повноважень зокрема, приходити на допомогу національним прикордонним службам країн — членів в охороні кордонів і, за деякими пропозиціями, у виняткових випадках і без згоди цих країн.

Так, до Євросоюзу прибуває все більше біженців, які сподіваються отримати притулок в одній з його країн. На це, у 2015 році чинності набрала директива з питань міграційної політики, мета якої була уніфікувати процедуру прийому біженців у всіх 28 країнах-членах. Процедура надання статусу біженця проводилася на розсуд держави, куди подавався відповідний запит. При цьому статус біженця був чинним лише на території тієї держави, яка його затвердила.

Відповідно до оцінок Єврокомісії це дозволяє гуманніше боротися з «міграційною лотереєю» у Європі, зупинити її поки що нереально. Для уніфікації процедури надання притулку у 2016 році Брюссель планує запровадити нову методику, яка визначатиме, що статус біженця, отриманий в одній з країн ЄС, має визнаватися іншими країнами Союзу. Але до того, як ці правила повністю запрацюють, може пройти кілька років. На даний момент немає єдиного списку країн, які всі члени ЄС вважали би «безпечними країнами походження», біженці з яких мають низькі шанси на отримання притулку. Кожна європейська країна веде свій список таких країн окремо. Наприклад, такі держави як Косово чи Ірак вважають на сьогодні «безпечними країнами походження», водночас як інші активніше приймають біженців з цих країн.

За людину, яка хоче отримати статус біженця відповідає країна, кордон якої вона перетнула першим, у цьому полягає суть так званого «дублінського припису», який знаходить своє відображення в Дублінській конвенції 1997 року. Підписавши Дублінську конвенцію країни ЄС погодилися, що розгляд заяв шукачів притулку повинна брати на себе та країна, яка дозволила їм в'їзд, тобто оформила візу, або ж перша країна в'їзду у разі нелегального проникнення [5].

Однак як бачимо на практиці сьогодення багато держав цього припису не дотримуються. Адже відповідно до нього, країни на зовнішньому кордоні ЄС — Греція, Італія, Болгарія та Угорщина мали відповідати за величезну кількість шукачів притулку та вирішувати проблему самотужки. Але шукачі статусу біженця обирають балкан-

ський маршрут чи шлях з Італії через Австрію у Німеччину, Францію чи країни на півночі ЄС. Це призводить до того, що найбільшу кількість біженців приймають тільки п'ять країн Євросоюзу, які згідно з «дублінським приписом» робити цього не мусили б.

З цим, Греція та Італія висловлюють свою позицію тим, що вони не можуть подолати тієї навали біженців, яка щорічно збільшується на їх території. Європейський суд неодноразово забороняв і наголошував політиканам інших країн на тому, щоб не відправляти мігрантів з Німеччини назад до Греції, яка у матеріальному плані просто не в змозі забезпечити належні умови прийому та розселення.

У 2016 році Єврокомісія планує почати обговорення внесення змін до «дублінського припису». Через невпинно зростаючу кількість шукачів притулку Брюссель у 2015 року запропонував розподілити 60 тисяч біженців, що прибули чи ще прибудуть до Греції та Італії, а також розміщені у таборах біля сирійського кордону, серед країн ЄС за так званим «квотним принципом» [6].

Лише за січень 2016 року до берегів Греції з Туреччини прибуло 60466 мігрантів, що в середньому дорівнює майже двом тисячам мігрантів у день. У грудні минулого року добова середньостатистична кількість новоприбулих мігрантів складала близько 3,5 тисяч осіб. Рекордні показники реєструвалися у жовтні 2015 року: тоді щодня до Греції прибували майже сім тисяч осіб [7].

Однак в результаті не погодження окремих країн — членів Союзу обов'язкові квоти прийняті не були, натомість країни висловили позицію щодо «добровільного» розподілу мігрантів. Але це рішення виконується повільно через те, що більшість членів ЄС, особливо зі Східної Європи, а також Великобританія та Іспанія не хочуть приймати біженців додатково, тим паче, що зараз існує інша проблема в ЄС, це так званий «Брихід», тобто британський вихід із ЄС. Точна дата референдуму ще не відома, є думка щодо його відкладення на 2017 рік. Але в будь — якому разі у 2016-му році загроза «бриходу» нависатиме над ЄС.

Крім цього, нелегальні мігранти впевненні, що недосконала система депортації залишає їм багато шансів. Так, як у ЄС фактично виконується тільки третина всіх рішень про відмову в наданні притулку. Особа заяву якої відхилили, може залишитись у країні ЄС з гуманітарних міркувань (як це відбувається, наприклад, у ФРН) або стати нелегалом (як, наприклад, у Греції чи Італії). Брюссель має намір уніфікувати процедуру депортації і покращити роботу з рідними країнами шукачів притулку, яким після невдалої спроби отримати притулок у країнах ЄС нерідко відмовляють у в'їзді на батьківщину.

Щодо продовольчого забезпечення біженців у Євросоюзі діють спільні правила, які, дотримуються не всі. Таких нелегальних таборів біженців, наприклад, як на грецькомі острові Кос чи французькому Кале, бути не повинно. Члени ЄС звертаються до Брюселля за коштами на розміщення шукачів притулку, які живуть у злиднях.

Німеччина в свою чергу намагається вплинути на країни Союзу, тому що на неї припадає більший відсоток всіх заяв в наданні притулку, які надходять на території ЄС. Але прийняття загального і обов'язкового до виконання правила, яке могло би замінити «дублінські приписи», поки не очікується.

Як бачимо, тенденції які відбуваються в Європі несуть в собі демографічний та політичний характер. Демографічна сторона полягають в тому, що Європа відчуває демографічну кризу, яка полягає в тому, що наплив біженців з інших країн, а особливо з мусульманських, призводить до заміщення народів, що є негативним фактором для європейського суспільства. Адже на біженців та їх утримання витрачаються чимало ресурси,особливо фінансового характеру. До того ж фактор посилення ісламізації призводить до витіснення християнських традицій, що змушує європейців боятися за своє майбутнє та відносини між різними етносами в Європі. Крім цього, біженці в якості трудових мігрантів, в пошуках кращих умов для існування, заповнюють велику частку робочих місць європейців, тим самим великий відсоток яких не виправдовують себе та дестабілізують ситуацію в Європі. Політична полягають у вирішенні на законодавчому рівні країнами ЄС проблеми надання притулку біженцям. Саме ця тенденція викликає занепокоєння в урядів європейських країнах, які вирішують питання стосовно введення квот на певну кількість мігрантів, наданні притулку та убезпечення своїх кордонів від масового напливу біженців. Але вирішення таких питань ще не має свого чіткого виконання. Так, як досягти консенсусу в ЄС із багатьох питань стає дедалі важче, окремі країни можуть піти 2016 року на односторонні кроки, відходячи від нинішньої концепції спільної зовнішньої і безпечної політики Європейського союзу.

Література:

1. Відякіна М. М. Трансформація міграційної політики країн Західної Європи в умовах розширення ЄС : автореферат дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 / М. М. Відякіна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2009. — 21 с.
2. Міграційна політика країн Європи. Велике заміщення народів — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://ukr.media/+3978/252754/
3. Там же.

4. Виклики для ЄС у 2016-му: мігранти, популісти і Росія — [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://www.radiosvoboda.org/content/article/27466085.html

5. Міграційна політика ЄС: основні невирішені питання — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://europe.newsru.ua/article/18677044

6. Малиновська О.А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / О. А. Малиновська. — К. : НІСД, 2014. — 48 с. — С. 12

7. Міграційна політика ЄС: основні невирішені питання — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://europe.newsru.ua/article/18677044

8. FAZ: 40 відсотків шукачів притулку не мають шансів на статус біженця — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.dw.com/.../міграційна-політика.../a-1867...

Костенко В.О. Миграционные тенденции в Европе, их масштабы и последствия. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена анализу демографических и политических тенденций сегодняшнего дня, которые происходят в Европе. Ведь большой наплыв беженцев и трудовых мигрантов других этносов вызывает беспокойство у европейского общества по поводу рабочих мест, религии и финансирования со стороны своих государств. Кроме того, неопределенность в политической сфере правительств ряда европейских стран по решению вопросов о предоставлении убежища беженцам, определение квот, приводит к применению единоличных методов, а не общей политики по охране внешних и внутренних границ Европы.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, беженцы, Европа.

Kostenko V. Migration trends in Europe, their extent and consequences. — Article.

Summary. The article analyzes the demographic and political trends of today that are taking place in Europe. For large influx of refugees and migrant workers of other ethnic groups is causing concern in European society about jobs, religion and funding from their states. In addition, the uncertainty in the political sphere, governments of several European countries to address issues relating to asylum, determine quotas on their results in sole use techniques not common policy to protect internal and external borders of Europe.

Keywords: migration, labor migration, refugee, Europe.

УДК: 316 (477)

Попова М. Ф.,
аспірант кафедри політичних наук
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННИХ РАЙОНІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація. У статті розглянуто проблеми проведення політики децентралізації в сфері культури на прикладі південних районів Одеської області. Проаналізовано характерні особливості регіону, який в культурному і національному сприйнятті є синтезом багатьох етнічних груп. Виявлено та обґрунтовано необхідність урахування специфіки управління в сфері культури, оскільки даний сегмент містить значний потенціал самоорганізації та саморозвитку. Проведене дослідження дозволяє констатувати: культуру не може бути введено в жорсткі рамки системи державної влади, а її децентралізація сприятиме ресурсному забезпеченню об'єктів культури, розвитку даної сфери в поліетнічному регіоні та досягненню більшої соціальної злагоди.

Ключові слова: децентралізація, культура, етнічні групи, система державної влади, поліетнічний регіон

Розвиток регіональної політики та місцевого самоуправління в Україні є об'єктом наукових дискусій та державної політики більш ніж 20 років. Ще з 2004 р. зміни в системі регіонального та місцевого розвитку було зазначено як завдання конституційного реформування, про що йдеться в законопроекті змін до Конституції № 3207-1. Політична ситуація, яка склалася в 2013–2014 рр., загострила це питання та змусила проводити рішучі кроки в напрямку реорганізації старої системи.

Напрями реформування визначені в програмних документах влади про децентралізацію та реформування місцевого самоуправління: Згода про коаліцію депутатських фракцій 2014 р. «Європейська Україна»; Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2014 р.; Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», яка затверджена Указом Президента від 12.01 2015 р.

Так, згідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», результатом реформ повинно стати відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення дієздатності місцевого самоуправління та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація положень Європейської Хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, фінансової самодостатності місцевого самоуправління.

Політика децентралізації спрямована на відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні. Так, в Програмі Кабінету Міністрів України в частині II («Нова політика державного управління») в якості завдання зазначено реалізацію «децентралізації і регіонального розвитку з передачею функцій на місця… скорочення державних службовців на 10 %, прийняття змін до Бюджетного та Податкового кодексів про передачу органам місцевого самоуправління додаткових бюджетних повноважень і стабільних джерел доходів» [5].

Метою даної статті є аналіз механізму проведення політики децентралізації в галузі культури на прикладі південних районів Одеської області, які входять в історичну область Буджак. Це такі райони як: Арцизький, Білгород-Дністровський, Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський, Саратський, Тарутинський та Татарбунарський. Ця місцевість в культурному та національному сприйнятті є синтезом багатьох етнічних груп.

За роки незалежності в Україні були зроблені перші кроки для інституціювання правової основи процесу децентралізації. Прийняті Закон «Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве самоврядування» (1990), «Про Представника Президента України», «Про місцеві Ради народних депутатів, місцеве і регіональне самоврядування» (1992), «Про місцеві державні адміністрації» (1997) та «Про місцеві адміністрації» (1999).

Протягом 2014–2015 рр. в Україні були прийняті нові закони: «Про співпрацю територіальних громад» від 17.06.2014 р.; «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02.2015 р.; «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі в справах орану місцевого самоврядування» від 2.09.2014 р.; «Про засади державної регіональної політики» від 5.02.2015, «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 р.

Розроблений та представлений законопроект «Про префекта» 2015 р. [4]

Запропоновані зміни передбачають: закріплення принципу децентралізації у здійсненні державної влади, спроможності місцевого самоврядування, сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць; запровадження трьохрівневої системи адміністративно-територіального устрою — область, район, громада з широким самоврядуванням; громадою є адміністративно-територіальна одиниця, яка включає один або декілька населених пунктів (село, селище, місто, а також прилеглі до них території); передача функцій виконавчої влади від місцевих держадміністрацій виконавчим органам відповідного рівня; розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності і наділення громад максимально широким колом повноважень; необхідне забезпечення фінансовими ресурсами повноважень органів місцевого самоврядування, включаючи їх участь у загальнодержавних податках; ліквідація державних адміністрацій і створення замість них державних представництв, позбавлених виконавчих функцій та наділення їх контрольно-наглядовими та координаційними повноваженнями [2, с. 4].

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1.04.2014 р., яка була схвалена КМУ, визначає напрями, механізми і строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [2].

Важливим етапом у створенні законодавчого підґрунтя для змін мало би бути прийняття змін до Конституції України в частині децентралізації.

Головною подією децентралізації 2015 р. стало ухвалення Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Ця подія надало початок процесу укрупнення базових територіально-адміністративних одиниць в Україні, яких до реформи було надзвичайно багато, але ефективність діяльності органів влади там була низька. До реформи в України існувало 11 520 територіальних громад: із них 458 міських, 783 селищних і 10279 сільських. Після завершення об'єднавчого процесу заплановано створення приблизно 1500 потужних дієздатних громад.

Культурне життя, у визначених раніше регіонах, концентрується здебільшого навколо Будинків культури, особливо це характерно для сільської місцевості. Фінансування сфери культури з кожним роком зменшується, тому місцеве населення та сільська рада змушені виживати за рахунок спонсорських внесків або окремих політичних проектів, які направлені на підняття рейтингу політичних партій в часи передвиборчої компанії.

Розглянемо деякі моменти культурного розвитку півдня Одеської області, починаючи з першого десятиліття XXI ст. Станом на 2001 р. в Тарутинському районі функціонувало 39 будинків культури та клубів, в яких працювало 188 гуртків народної творчості, які в свою чергу виховували 1608 учасників [3]. В Арцизькому районі — 13 клубів та 13 будинків культури. Проекти, які розроблялися та починали вводитися, мали довгостроковий вектор розвитку на 10 років [9].

2003 р. указом президента України був проголошений роком культури. Основні напрямки цієї програми: збереження і розвиток існуючої мережі закладів культури, надання їм сучасної матеріально-технічної бази; відродження української та інших національних культур, збереження культурних традицій району; естетичне виховання дітей та забезпечення установ культури кадрами. Для прикладу: на той час в Тарутинському районі функціонувала мережа установ культури (39 бібліотек, 37 клубів та будинків культури, школа естетичного виховання, національно-просвітницький і фольклорно-етнографічні центри) [3]. З районного бюджету на Програму розвитку культури не було виділено коштів, але в 2004 р. ситуація дещо змінилася, було надано 115,5 тис грн. на проведення «Бессарабської ярмарки», 190-річчя Тарутине і проведення районних заходів. У 2003–2004 рр. проведено ремонти Центральної районної бібліотеки для дорослих, бібліотеки в с. Лужанка, відремонтовано та газифікований районний Будинок культури і закуплена музична апаратура, відремонтовано Будинок культури с. Лісове та клуб с. Єлизаветівка Перемогівської сільської ради.

Не аби яку роль в розвитку культури, окрім фінансової підтримки, відіграють кадри. Як приклад можемо навести ситуацію, яка склалася в 2007 р. в будинку культури в с. Котловина Ренійського району, де після зміни директора на молодого, ініціативного фахівця, розпочався ремонт, який був потрібен будинку після пожежі, та активізувалася робота творчих колективів [8].

Якщо аналізувати регіональні ЗМІ в 2013 р. в рамках реалізації проекту «Народний бюджет», то варто звернути увагу на те, що було завершено ремонтні роботи в багатьох будинках культури. У с. Рибальське Татарбунарського району, було капітально відремонтовано приміщення бібліотеки,

яке знаходиться в будинку культури. Ремонт обійшовся в 30 тис. грн. [7]. У цьому ж році відремонтували Будинок культури в с. Розівка Саратського району. Витрати склали 500 тис. грн. Відремонтовано будинки культури в с. Криничне та Дмитрівка, Виноградівка Болградського району. У с. Васисилівка Болградського району в 2013 р. після засідання сільської ради на якій були присутні голова районної ради, було вирішено збільшити витрати на утримання Будинку культури (44,6 тис. грн.), як приклад співпраці місцевої та районної адміністрації [10]. В с. Уткаиосівка та Муравльовка Ізмаїльського району та с. Делен Арцизького району, було також розпочато капітальний ремонт будинків культури.

2015 р. в Ізмаїльському районі було проведено ремонт Будинків культури в таких населених пунктах як: Нова Некрасівка, Камишовка, Кислиця.

Нагальною проблемою в функціонуванні будинку культури є можливість гастролювати існуючим колективам. За останнє десятиліття суттєво зменшилася можливість проведення та відвідання фестивалів національних культур, що також негативно впливає як на загальний розвиток культури в країні, так і на цілісність та згуртованість громад.

Слід відмітити, що культура є специфічною сферою управління. Ця специфіка обумовлюється тим, що культура містить значний потенціал самоорганізації та саморозвитку. Відомо, що навіть в умовах адміністративно-командної системи управлінські впливи на неї не могли звести нанівець різноманіття культури ні на організаційному, ні на ідейно-художньому, ні на національно-етнічному рівнях [1]. Дана властивість культури дозволяє констатувати, що культура не може бути введена в жорсткі рамки системою державної влади. Децентралізація в сфері культури сприяє досягненню більшої соціальної злагоди, більш точному обліку витрат і вигод від реалізації рішень. Однією з проблем, пов'язаною з управлінням сферою культури, є ресурсне забезпечення закладів культури.

Вивчення ресурсного забезпечення культури в західних країнах показує, що економіка культури там носить змішаний характер. Відповідальність за фінансування культури несуть як держава, так і приватний сектор. Причому, державне фінансування відповідними політичними рішеннями направляється на підтримку і розвиток архівів, бібліотек, культурної спадщини, виконавських видів мистецтв (театр, балет, музика). Приватним сектором найчастіше підтримується культурна індустрія (книговидавництво, кінематограф). У ряді країн важливим механізмом підтримки культури є спонсорство [1].

Звісно ж в умовах сучасної України доцільно орієнтуватися і створювати необхідні передумови для змішаної моделі ресурсного забезпечення культури. По-перше, необхідні рішення і конкретні дії, спрямовані, перш за все, на надання державної фінансової підтримки культури. Це диктується потребами збереження національної культурної спадщини; посилення ролі культури як засобу вирішення таких гострих соціальних проблем як злочинність, наркоманія, пияцтво і т. п.; активізації використання можливостей культури в сфері профілактики конфліктів на міжнаціональному та релігійному ґрунті; підтримки молодих суб'єктів культури в просторі української культури.

Аналізуючи політику децентралізації на Одещині, слід відмітити, що можуть виникнути ризики, пов'язані з необхідністю перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць (з метою забезпечення їх фінансової спроможності). Укрупнення, скоріше за все, очікує територіальні громади та, можливо, адміністративні райони. Так, в Одеській області з 40 територіальних громад створено 8. Слід зазначити, що в умовах економічної кризи шанси на отримання достатнього державного фінансування на потреби інфраструктури та соціального розвитку дорівнюють нулю. А отже, тягар по виконанню ресурсного забезпечення місцевих бюджетів буде покладений на місцевих мешканців, а основу для цього буде створено завдяки реформуванню Бюджетного та Податкового кодексів.

Послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування на регіональному та субрегіональному рівнях за реалізацією повноважень, які будуть передані виконавчим органам місцевих рад, в умовах слабкості інститутів громадянського суспільства поза межами великих міст. Негативним наслідком цього може стати зростання порушень українського законодавства (включаючи посягання на права і свободи громадян) у процесі діяльності органів місцевого самоврядування. На даний момент цю тенденцію, зокрема, можна відстежити на прикладі норм статутів окремих територіальних громад, які обмежують право місцевої ініціативи.

Зростання партикуляристських тенденцій в областях — тобто, легітимізація у суспільній свідомості претензій регіонів на правосуб'єктність щодо тих політичних інтересів, які суперечать загальнонаціональним.

Відповідний ризик може виникнути внаслідок дії таких чинників: а) децентралізація під час процесу формування української політичної нації сприятиме посиленню серед населення регіональних ідентичностей, у тому числі в регіонах із найбільш специфічними соціокультурними рисами; б) можливе поглиблення соціальної дистанції між

територіальними спільнотами через: отримання регіональними елітами розширеної ресурсної бази для здійснення цілеспрямованих політичних заходів у бік соціокультурної уніфікації всередині соціумів відповідних областей; поглиблення диспропорції показників економічного і соціального розвитку областей; в) утворення територіальних комплексів із відносно високим потенціалом економічної самодостатності в разі укрупнення областей відповідно до меж соціально-економічних районів; г) активізація боротьби між політичними елітами різних рівнів адміністративно-територіального поділу навколо бажаного обсягу повноважень та матеріальної основи врядування; д) при цьому збереження інерції щодо покладання суспільством відповідальності за негативні явища в економічному та політичному розвиткові країни на головний центр впливу, який вбачається у центральних органах державної влади, при реальному обмеженні впливу останніх на політичний процес. Громадяни втрачатимуть упевненість у потрібності центральних органів державної влади [6].

Таким чином, для сучасної культурної політики принципове значення має тенденція до децентралізації управління сферою культури. На адміністративному рівні це виражається в тому, що відбувається послідовне розмежування повноважень між різними рівнями влади, все більшу роль починають відігравати муніципальні органи. На них покладено відповідальність за підготовку нових моделей культурної політики з урахуванням локальної соціально-економічної та культурної специфіки, культурних уподобань населення і місцевих громад. На прикладі розвитку культурних традицій Буджака чітко простежується вже давно розпочатий внутрішній процес формування окремої культурної громади. Важливішим моментом є моніторинг культурних практик і потреб населення територій, які плануються розвивати.

Отже, логіка розвитку держави, де громадяни активно приймають участь в процесі формування владних рішень і в процесі контролю за якістю їх реалізації через процедури суспільних консультацій, експертиз, ініціативи — перекладання на громадян повноважень та відповідальності з реалізації місцевих програм, є ефективним і актуальним рішенням. Але в умовах не розвинутого середнього класу в Україні передача повноважень на місця без створення політики економічного інвестування і промислового розвитку має ризики подальшої ескалації соціально-економічної кризи і повної дерегуляції в системі регіональних відносин. Територіальні громади і суспільні об'єднання в пошуках підтримки будуть шукати програми на «заказ», перетворяться в «пошуковців грантів» що є загрозою відцентрованим процесам.

Отже, процес децентралізації в Україні знаходиться на початковому рівні. Його фундамент потребує скрупульозних механізмів інституалізації задля уникнення ефекту «імітації» процесі трансформації відносин між «центром» та «регіонами».

Література:

1. Бабінова О. О. Державна регіональна політика і регіональний розвиток: сучасні реалії України та європейський досвід / О. О. Бабінова. — К. : Фенікс, 2011. — 268 с.

2. Данилишин Б. Регионализм в Украине: реальность и перспективы / Б. Данилишин // Зеркало недели. — 2012. — 16 июня. — № 22 (70). — С. 4.

3. Денисова В. Культура наша берегиня / В. Денисова / Знамя труда. — 2001. — 18–23 авг.

4. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 34, ст. 1167) [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-18; Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»// Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2015. — № 13, ст. 91) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19

5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. [електронний ресурс]/ — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

6. Макаров Г. В. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні. Аналітична записка / Г. В. Макаров [електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1021/ — Назва з екрану (Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України)

7. Окорокова С. Двенадцать лет в библиотеке не было света / С. Окорокова // Татарбунарский вестник. — 2013. — 13 июля.

8. Саранди О. Дом культуры требует внимания / О. Саранди // Ренийский вестник. — 2007. — 13 февраля.

9. Сибов Ф. С. Отчет / Ф. С. Сибов // Арцизские вести. — 2001. — 29 сентября.

10. Чебанов А. Васильевцы настроены оптимистично / А. Чебанов // Дружба. — 2013. — 26 марта.

Попова М.Ф. Децентрализация власти Украины в сфере культуры (на примере южных районов Одесской области). — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы проведения политики децентрализации в сфере культуры на примере южных районов Одесской области. Проанализированы характерные особенности региона, который в культурном и национальном восприятии является синтезом многих этнических групп. Выявлена и обоснована необходимость учета специфики управления в сфере культуры, поскольку данный сегмент содержит значительный потенциал самоорганизации и саморазвития. Проведенное исследование позволяет констатировать: культура не может быть введена в жесткие рамки системы государственной власти, а ее децентрализация будет содействовать ресурсному обеспечению объектов культуры, развитию данной сферы в полиэтничном регионе и достижению большего социального согласия.

Ключевые слова: децентрализация, культура, этническая группа, государственная энергетическая система, многоэтнический регион.

Popova M.F. Decentralization of power in Ukraine in the sphere of culture. — Article.

Summary. The present article considers the problems of implementation of the decentralization policy in the field of culture on the example of the southern areas of Odessa region. We have analyzed the characteristic peculiarities of the region, which is a synthesis of many ethnic groups in its cultural and national perception. We have revealed and grounded the necessity of taking into account the specifics of management in the field of culture, since this segment has significant potential for self-organization and self-development. The conducted research allows us to conclude that culture cannot be put into the rigid frames of the state power system, and its decentralization will contribute to the resource maintenance of cultural facilities, development of this field in the multiethnic region and achievement of greater social cohesion.

Keywords: decentralization, culture, ethnic groups, state power system, multiethnic region.

УДК: 316.

Rostetska S.I.,
candidate of the political science, assistant professor of the department of political science and law, the State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky»

MODERN IDENTITY THEORY IN FOREIGN STUDIES

Symmery. Identifies and describes the main approaches to the definition of «identity» concept in foreign studies. Analyzed approaches to the consideration of identity formation mechanisms.

Key words: identity, society, state, power, mechanism of formation of identity.

In times of the existence of transnational and intrenatsionalnyh States in connection with the phenomena of multi-ethnicity and cultural diversity have a problem coexistence, a certain symbiosis, quite distinct communities, which is associated with the problem of identity. It covers definitions of «ethnicity», «people», versatility and uniqueness of culture and concepts of assimilation. Society no doubt recognize the uniqueness of the person, his ability to think reasonably, in the modern world is the natural truth being fragmented to date. In the second half of the 20th century a fundamental change of attitude to the «uniqueness» has caused an identity crisis. Previously belonging to gender, social status, gender, race, clan occupied a stable position in the minds of people, and now the society and people's consciousness decentralized and disorganized.

The phenomenon of identity advocates object interdisciplinary analysis and is the subject of research from the standpoint of philosophy and sociology, political science, law, economics, public administration and so on.

According to Spanish sociologist M. Castells, interpretation modern era identity were three historical stages which are deeply connected with the evolution of the political and economic system. First, the identity which is the basis of legitimate strategies of industrial society. Second, the «resistant» identity that is formed on the ground of the presentation of local communities and the need for their recognition at national and global level. Third, the «project» identity, serving basis for the formation of the individual as an actor, actor personality information society [4, p. 38].

The basic methodological approaches to the study of identity formed over decades within the paradigm of symbolic and Neo-Marxism , functionalism, post-structuralism and postmodernism.

Modern political community can not be represented without a collective identity that unites individuals and the concept of «collective political» on which the feeling of spiritual unity and involvement in the community.

Overall, the identity of the modern era is characterized by the following provisions:

— Understanding of national identity as a natural givens (primordial approach) gives way to the interpretation of identity as a result of socio-economic development (modernist approach);

— Construction of identity (B. Anderson wrote about «imaginary society») and representations of it is through the introduction of a unified education system, national myth, census, political maps, museums, etc .;

— Modernization of traditional society has led to the «disappearance mythologizing of the world» (Weber), dominance of rationality structures in all spheres of public life. Gradually disappears and the sacred dimension of identity, which is now shaped by social and political technologies;

— Formation of modern identity is associated with the development of capitalist relations, science, geographical discoveries and so on. D. Under the influence of these factors and other religious and ethnic identification are gradually losing significance;

— National identity becomes the primary means of social and political mobilization, and the image of a unified nation promotes the unification of society to the political and economic challenges.

The identity theory was formulated by Stryker again. Recently, it has been further developed and the wider analytical perspective in the work of his supporters. Within its framework can be identified within the meaning of the different branches, some of which are more closely associated with other less original symbolic interactionism.

The identity theory is sacrosanct idea of the formation of self or self in the process of social interaction through which people get to know themselves, watching the reactions of others. Most important socio-psychological mechanism of formation of the self in favor acceptance of the role of the other. In theory S. Stryker variation identities are associated with a variety of social roles performed by the individual. In fact, we are talking about the fact that I is a collection of individual role-identities,

each of which, in turn, corresponds to the position of a role in society [11, p. 1089].

As part of the identity theory we are talking about the socially determined and reflect on a variety of individual I, which appear in the form of role identities. Which are the self-determination of that people attribute to themselves as a result of awareness of their positions in the public space, which are also linked to the performance of certain roles. Roles have a reflexive character as acquire value for the individual in the process of interaction and through interaction. The reactions of others to the individual arise primarily in connection with the performance of a particular role. These reactions, according to the theory of supporters form the basis for self-determination.

Thus, the roles are the foundation on which is built the identity of the building. However, the role – is the bridge which connects the individuals with a social structure.

The German philosopher Jьrgen Habermas proposes to use the term "I -identity" as a collection of personal and social identities. Personal and social spheres are in constant interaction, of inter. Privacy Notice (the system of personal conversations) "articulates" public (public) opinion, engaging with public institutions in the public dialogical relationship. The first area – the true, authentic; second – false, that is, to hide their identity, creating an illusory representation about themselves. By the XVIII century, according to the German philosopher, finally made out the contradiction of private and public spheres, which can not fail to provoke new questions for personal awareness in the public [8, p. 145].

The form of national identity makes it necessary to organize every nation in the state for the sake of independence. However, according to Habermas, is still in the social and historical reality of the State and the national homogeneous population has always been a fiction. The very nation-state for the first time creates the movements for autonomy in which oppressed national minorities fighting for their rights. And when the nation-state subjects its minority centralized management, it is contrary to the prerequisites for self-determination, which refers to itself and. This contradiction runs through the historical consciousness, in a medium which is formed by self-consciousness of a nation.

In order to create a collective identity and become its core, vital cultural and linguistic relationship must be submitted sense-way. Only the narrative structure of events that have meaning, tailored to the measure of his own team, provides outlook for the future-oriented actions, and meets the needs of self-affirmation and approval.

Habermas Y. believes that this is contrary to the sphere of the human sciences that contribute to be approved by the representation of the past. After correlation with the truth requires the science of the spirit of criticism. It contradicts sotsialnointegrativnoy function, for which the national state appealed to the public use of the social sciences. As a general rule, compromise arose thanks to literature, to erect feeling in cash in the methodological ideal and refuses to "stroke the wrong story." Look, refuses to back the winning side, the more can hide from themselves their own election, rather than the latter disappear in the selectivity of the narrative form [7, p. 224].

The creator of the theory of communication follows examines the structure of identity in this way – social identity (horizontal dimension) – the ability to fulfill various demands in role-playing systems; personal identity (vertical dimension) – the history of the life of the connection. These are two intertwined, undivided measurement, which is implemented "balancing I – identity". Balancing occurs via interaction techniques. Building on the philosophical tradition of linguistic philosophy, sociology, Weber, phenomenology, Habermas argues that technology is the defining language. Mastering the different techniques, the person tends to conform to social norms, while maintaining its originality. "Understanding the man himself does not only depend on how he himself describes, but also from those samples, he should be. I'm self-identity is determined by both the way people see themselves and how they would like to see yourself" [6, p. 7].

Modern twists and turns of identity is the result of the development of modernist culture, the division of society into system and life-world. Modernization includes not only the means of communication, economy and management, but also the life-world as a whole, their fragments, leaving the man only by the possibility of risky government highly abstract identity of "I".

Anderson works devoted mainly to the analysis of macro-prerequisites for the formation of nationalism in the early modern era, the concept of the imagination of communities has been widely recognized scientific, and it is often used to study different in meaning but similar in essence forms of social existence.

Anderson focuses all its attention on the study of the nation, defining it as the imagination of the political community – and the imagination of a genetically limited and sovereign. She imagination because representatives even the smallest nation will never know most of their fellow countrymen, will not meet, and will not even hear anything

about them, and yet in the imagination of each will live image of their involvement. Moving to a higher level of generalization, the researcher emphasized that any community of more than primitive settlement with the direct contacts between the inhabitants (though, perhaps, it is), is imagination. The Community must be distinguished not by their reality or unreality, and the manner of imagination [1, p. 35].

The concept of the imagined community became widespread in modern science and is often used in the conceptualization, analyzes the process of structuring a society. Construction and disintegration of the imagination of communities treated as a key process of the emergence and reproduction of modern and postmodern societies. Imagination community are represented based on the commonality of religion, place of residence (territory), gender, politics, civilization and science. However, the study of the many manifestations of the imagined community is still at the primary level.

One of the most meaningful concepts on the issue of the identity of a place in modern culture is presented to the famous British sociologist Anthony Giddens.

He continues to study identity not just as a psychological problem, but as a problem of the modern world and of history. In his work "The Modern and the self-identity" (1991) Giddens seeks to show identity and self-identity as a phenomenon of modern culture. Noteworthy is the fact that the theme of identity is itself insistently sounds in sociology and cultural studies [9, p. 187].

Modern has a context that generates self-identity. For Giddens theoretical moment of the birth of the phenomenon of identity becomes a transition from a traditional society to postconventional. The more tradition loses its power in society, the more the everyday social life is built on the basis of local and global conflicts, the more individuals should choose their life paths of a variety of perspectives. Modern becomes the foundation on which assert themselves self-actualization and self-preservation. Modern, for Giddens, is the following:

Confronting global and local transformation of intimacy leads to feelings. Traditional communications give way to more abstract, among which we should seek their intimacy, their circle, their place. Sophisticated, modern advanced social system abstractly organized ways of life in which each still have to find himself in particular.

In contradiction to a global and a local revealed mutual relationship of individual experience and abstract systems. This relationship requires constant updating experience, reiterates finding himself in all situations.

A natural consequence of the strengthening of the local and the global gap is the formation of the Organization and its various forms — from the modern social institutions to the media. The growing dynamism generated by the organization, maintains the difficulty of "docking" of social practices and individual behavior. All of these characteristics mean modernist problematic I scatter on the background of the social context. Social transformation, culminating today, self-identity and globalization, have become the two poles in the dialectics of local and global at the stage of "high modernism". (Giddens prefers definition — high modernist postmodern) [3, p. 167].

Dialectics is the field for the identity and can not be otherwise, because, by definition, Giddens, identity is continuity in space and time, but self-identity — a continuum, reflexively interpreted the applicable person (agent). Identity and self-identity is not given in the normal course of business, and are created and maintained in the reflexive activities of daily living [9, c. 53-55]. The continuity of self-identity there is constancy of self-compliance and the body itself in time. Paying tribute to the postmodern terminology, Giddens notes that the superior quality of self-identity is «constantly commits particular narrative.» The signs of «normal» self-identity are: biographical continuity, as a child developed a relationship of trust, the ability to act with integrity in practice. Self-identity, first of all there is the ontological security.

The ontological security is the basis for the next essential component of identity is a vital policy. Life Policy is self-actualization, occurring in postmodern contexts. In these globalization trends deeply invade the reflexive project of «self» and, on the contrary, self-realization processes affect the global strategies. «Life policy» appears in the situation of freedom of choice and is to adopt ethical norms: How to live? On what values to be guided? What is our responsibility to nature? What are the principles of environmental ethics and genetic engineering? What are the limits of technical and scientific discoveries and border invasion of privacy? Finally, what are human rights?

Giddens is his own hypothesis of identity structure. Identity is two poles on the one hand, the absolute opportunism (conformism), on the other hand, closed in on itself. Between the poles of the sociologist distinguishes different levels of structure. According to him, for a modern identity is characterized by the following dilemma and, accordingly, pathological forms: 1. unifikatsiya-fragmentation; 2. helplessness — mastering; 3. authoritarianism — uncertainty; 4. personal

needs – individual market. At every level possible pathological forms of development: 1. traditionalism – conformism; 2. omnipotence – alienation; 3. dogmatism – a radical question; 4. narcissistic – complete dissolution products in the world [9, p. 201].

A. Giddens is opposed to the majority of post-structuralist and post-modern theories predicting the ability of the crisis of modern man to find his identity.

Postrukturalizm direction represented Misheles Certeau, Michel Foucault and Bourdieu.

The starting point is the adoption of Certeau that identification – «acculturation» to methods, standards, practical advice in everyday life. Ancient art practice – the basis of human self-assertion. Man is subject to stereotyping, procedures adopted in the group culture. These procedures are recorded primarily in the language – in ways of speaking, writing and reading.

Finding identity presupposes the existence of socio-cultural elements, as the realization of linguistic system through speech; The invention of their language; self-assertion in the present (past created before and after the future) [10, p. 135].

Answering the question «How to win identity?», The French thinker believes that the first condition must be self-affirmation in time. It requires assigned to acquired skills, successful quality, prepare future expansion and thus acquire a certain independence in the ever-changing circumstances. This conquest of time by creating an autonomous space. A further condition for «conquest» of identity Certeau calls the assignment of methods of control, vision in comfortable spaces. Being able to see – to have the ability to predict, to run ahead of time by reading space. But the most important thing in this process is for the modern man becomes – the mastery of knowledge, in order to transform uncertainty into the visited history of space, have the power to secure their own place (military and scientific strategy, autonomous town, independent of the Constitution) [10, c. 136-138].

Implementation of such a life strategy is achieved through tactics. Subject everyday tactics occupies an important place in the works of Certeau. But tactics space – a space «other». Still popular in American social thought Certeau theory is not without controversy. If a person finds identity in the process of «acculturation», according to Certeau, then, how a culture itself, cultural diversity? If human culture is a medium adaptation to it, where there is a variety of cultural forms, for which so stands and structural anthropology, and post-structuralism?

Bourdieu, without considering the identity issue directly, the proposed algorithm socio analysis that defines a certain angle of view on the issue of identity mechanisms. One of the central concepts of Bourdieu's theory is habitus. Habit playing environment that is associated with certain conditions of existence, and is a system of durable dispositions acquired or structured entities. Habit – at the same time the creator of the individual and collective practices, causing the structure and generating structure. Habit as a sense of the game has incorporated a social game, which has become kind. Habit as a social, inscribed in the body of the biological individual, acts allows infinite game, which entered the game as an opportunity and an objective necessity [2, p. 99].

Bourdieu said that the class structure of society does not disappear, and reproduced on the basis of similar habitus. Identical are those that are a product of the same conditions (resources, capital distribution), have the same habit. The individual tends to identify with others, similar in habit in persons, especially for the protection of the habitus, self-preservation.

In every social field can be found in the social agents identical classification scheme associated with similar habitus, ensuring their mutual communication. Due to the fact that the habit embody the same story, objectified in structures, practices that they entail, are also homologous. They are aligned with the structures, as well as pre-conditioned and endowed with a single objective meaning, transcendent in relation to the subjective intentions, individual and collective.

Attitude habit homology combines separate the different members of the same class. Each individual system of dispositions in this regard is a structural variant of the other, which expresses the specificity of the social trajectory in positions within the class.

The input in the concept of P. Bourdieu's concept of «habitus», «social space», «capital» allow us to consider the process of identifying the product as a dual social structuration. On the one hand, the identity must reflect the position that the individual occupies in the social space, depending on the distribution of the totality of its capital. On the other hand, are generated by circuits is determined by the identity of perception and evaluation, dispositional formations.

Foucault positive identification of the subject is possible only through the game of true and false in the power relations of forces of a dispositif. The subject here can also be understood as an answer, but the answer is implied in the question through the game penetrating powers of man and the environment in which it is located. The question itself sets of identities through the field in terms of

creativity and mutations. There can be two forms of realization of subjectivation: as the one that is inscribed into the very power relations of forces shaping expressibility space and visibility; and as that, or have not yet come under the relationship, or be in the process of mutation of the old relationship. Or as that add up (going deep) subjectivized or vice versa smoothing, risking their very identity or authenticity. The result of Foucault could be called his care practices revitalization project itself, the meaning of which is that a person must create your own mode of self-control, free to reinvent themselves. Here it must be emphasized that the concept of identity strategy itself invented Foucault, who understood seen in the strategies of identity is the only way of escape from influence power-knowledge [5, p. 67].

Thus, in the foreign studies were certain general and specific traditions of the study of the phenomenon of identity. Their essence lies in the fact that the identity of a structural framework, the main parameters of which are targeted, informative and evaluative. Usually, there is an allocation of two aspects of identity: personal and social. Most modern theories of the personal aspect is secondary to the social. It is based on the use of depleted in the process of social categorization concepts. Identify the different types of identity takes place according to the following parameters is the presence and absence of the objectives of the crisis, the possibility of formulating a policy of life, openness to the choice, the power and the presence of decisions about creation itself self, determination, the ability of mastering modern knowledge and experiences. Theorists are unanimous in the opinion that the identity of the social in origin, formed by the interaction with people and learning each generated in the process of social communication language. identity changes due to social and political changes. However, in the modern theoretical analysis of identity are often absent substantive aspects of the research: the methods the ratio of internal and external, of the sources, the context of interaction of the individual and the public.

References:

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма/ Б. Андерсон. — Москва: Канон-Пресс, 2001. — 288 с.
2. Бурдье, П. Начала. Choses dites / П. Бур-дье ; пер. с фр. Н. А. Шматко. — М. : Socio-Logos, 1994. — 288 с.
3. Гидденс, Э. Устроение общества: очерк теории структурации. — М. : Акад. проспект, 2003. -528 с. .
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс.; пер с англ.; под. науч. ред. О. И. Шкаратана. — М. : ГУВШЭ, 2000. — 608 с.
5. Фуко М. Археология знания. Киев, 1996.- 208 с.
6. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М. ,1995. — 245 с.
7. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас. М.: Праксис, 2005. — 368 с.
8. Habermas U. Identitate/ U. Habermas // Zur Reconstruction des Historishen Materialismus. Frankfurt, 1976. — 346 p.
9. Giddens A . Modernity and Self-Identity/ A. Giddens. — Stanford, 1991. — 264 p.
10. Michel de Certeau. The Practice of Everyday Life. California, 1992. — 256.
11. Stryker, S. Identity theory and personality theory: mutual relevance / S. Stryker // Journal of Personality. — 2007. — 75(6). — P. 1084-1101.

Ростецька С.І. Сучасні теорії ідентичності в зарубіжних дослідженнях. — Стаття.

Анотація. Виявлено та розглянуто основні підходи до визначення поняття «ідентичність» в зарубіжних дослідженнях. Проаналізовано підходи до розгляду механізмів формування ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, суспільство, держава, влада, механізм формування ідентичності.

Ростецкая С.И. Современные теории идентичности в зарубежных исследованиях. — Статья.

Выявлены и рассмотрены основные подходы к определению понятия «идентичность» в зарубежных исследованиях. Проанализированы подходы к рассмотрению механизмов формирования идентичности.

Ключевые слова: идентичность, общество, государство, власть, механизм формирования идентичности.

УДК 327:061

Седляр Ю.О.,
д.політ.н., професор кафедри політології
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ У МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. Стаття розкриває основні концептуально-методологічні засади, що сформувалися в зовнішньополітичному аналізі, щодо оцінки ефективності зовнішньої політики. Висвітлюються три головні напрями теорії зовнішньої політики: класичний, теорія прийняття зовнішньополітичних рішень, компаративістика, в рамках яких вирішується проблема визначення ефективності дипломатії. Оцінюються перспективи дослідження ефективності зовнішньої політики держав із різним статусом в сучасних міжнародних реаліях.

Ключові слова: аналіз зовнішньої політики, ефективність зовнішньої політики, метод, теорія міжнародних відносин, прийняття зовнішньополітичних рішень, компаративний аналіз.

З остаточною руйнацією біполярності у світі не знизилася напруга в системі міжнародної взаємодії. Окрім того, світові процеси кінця XX — початку XXI ст. характеризуються зростанням чисельності і частоти міжнародних конфліктів, високим антагонізмом національних інтересів центросилових держав, що в сукупності призводить до суттєвих зрушень у структуризації міжнародно-політичного простору, появи нових викликів безпеці, механізмів реалізації зовнішньої політики.

Проблема оцінки ефективності зовнішньої політики є однією із найбільш важливих і у той же час полемічних у міжнародно-політичній науці. Вирішення даного завдання є складним і дискусійним питанням, як нам представляється, через те, що потребує чіткого розуміння цілі зовнішньополітичної діяльності, усвідомлення ієрархії пріоритетів, доцільності застосування відповідного інструментарію. У зв'язку із цим, теорії зовнішньої політики (в межах якої, передусім, і вирішується дане завдання) важко сформулювати єдині критерії результативності зовнішньополітичної діяльності, що б задовольняли весь спектр методологічних підходів і співвідносилися із міжнародними реаліями. Тим не менш, досліджуване питання має суттєве практичне значення, адже вивчення зовнішньої політики держави націлене на надання перспективних рекомендацій у напрямі посилення її міжнародних позицій, підбору ефективних засобів реалізації національних інтересів. Останнє, вочевидь, можна зробити лише на підставі порівняння попередньої практики ведення зовнішньої політики, співвіднесення досвіду країн щодо використання механізмів здійснення зовнішньополітичних цілей. Таким чином експертне середовище знову ж таки повертається до вироблення теоретико-методологічних засад і критеріїв оцінки ефективності зовнішньої політики. Отже, у даній роботі ми спробуємо проаналізувати та узагальнити підходи до визначення успішності зовнішньої політики, що домінують у міжнародно-політичній науці.

Російський фахівець П. Циганков, відштовхуючись від класиків зовнішньополітичного аналізу, що піднімали дане питання у своїх працях, зокрема Г. Брука, Х. Віарда, Л. Джонсона, Дж. Ендікотта, Ф. Зелікова, Ч. Кеглі-мол., Д. Пеппа, Б. Сепіна, Р. Снайдера, Е. Уіткопфа, і підкреслюючи, що зовнішньополітичний аналіз сформувався на межі політології та теорії міжнародних відносин, при оцінці ефективності зовнішньої політики пропонує відштовхуватися від теоретико-методологічних надбань відповідних наукових напрямів. При цьому, як відзначає науковець, політологів цікавить проблема оптимізації внутрішніх ресурсів держави як запорука підвищення успішності зовнішньополітичної діяльності, у їх поле зору потрапляють способи і механізми прийняття зовнішньополітичних рішень [1]. Представники компаративної політології співставляють результати зовнішньополітичної діяльності країн. У межах даного підходу доречним може виявитися порівняння досягнень діяльності країн однакового статуту (наприклад, великих/ середніх/ малих). Фахівці з міжнародних відносин звертають більшу увагу на характер і специфіку міжнародного середовища.

З іншого боку, деякі експерти розглядають проблему успішності зовнішньої політики у контексті можливості підвищення ефективності інструментів її реалізації, зокрема дипломатичного та стратегічного характеру [2]. Запропонований методологічний принцип, що виходить із розуміння компонентів зовнішньої політики у цілому, ми будемо розглядати тут як базовий. До його переваг, зокрема, можемо віднести те, що він надасть нам можливість продемонструвати максимально

можливий спектр концептуально-методологічних підходів до визначення успішності зовнішньої політики [3].

Визначений методологічний підхід із певною часткою умовності поділяють також А. Богатуров, М. Косолапов і М. Хрустальов [4]. Наприклад, М. Косолапов стверджує, що «зовнішня політика держави ... вимагає, щоб між теорією зовнішньої політики як явищем, з одного боку, й уявленнями про рушійні сили, механізми, шляхи і способи формування зовнішньої політики конкретного суб'єкта міжнародних відносин, з іншого, перебувала, поєднуючи їх, операційна концепція функціонування явища в певних умовах. ... Остання ж — ніщо інше, як модель зовнішньополітичного процесу, розроблена з опорою на спільні принципи і положення теорії зовнішньої політики як явища, теорії внутрішньої політики і теорії міжнародних відносин як середовища життєдіяльності суб'єкта міжнародних відносин і здійснення його зовнішньої політики» [5]. Об'єднання міжнародних і внутрішньополітичних факторів під час побудови концепції зовнішньої політики ще в 1981 р. запропонував авторський колектив під керівництвом В. Гантмана [6].

Дж. Фірон із Чиказького університету зазначає, що протягом 1987-1996 рр. в авторитетному виданні «Міжнародна організація» в 1/3 наукових публікацій так чи інакше досліджувався вплив внутрішніх чинників на успішність зовнішньої політики [7].

Важливість впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на ефективну реалізацію зовнішньої політики підкреслювали у своїх працях Б. Буено де Месвіта та Д. Лелмен, Х. Мілнер, С. Петерсон, П. Хут, С. О'Хеллорен, Д. Вердієр, Г. Даунс і Д. Рок, К. Елман, Б. Рассеет, Дж. Снайдер, Е. Стемм, Е. Кір, Дж. Легро, Р. Роузкранц і А. Штейн. Г. Кіссінджер, зі свого боку, написав: «Внутрішня організація — це не те, що не стосується справи ... Як мінімум, вона визначає соціальний ефект зовнішньої політики» [8].

При цьому під час оцінки ефективності зовнішньої політики будемо виходити з теоретичного принципу рівноваги, тобто припустимо, що внутрішні та зовнішні чинники однаково впливають на формування поведінки держави на світовій сцені, де жодний із факторів не є визначальним.

Вибір на користь такого підходу пояснюється тенденціями розвитку сучасних світових політичних процесів, зокрема глобалізації, взаємопов'язаності, збільшення транспарентності під час прийняття зовнішньополітичних рішень, за умови яких повної ізоляції будь-якої країни та відсутності зовнішнього впливу на неї не існує. Навіть тоталітарні/авторитарні режими так чи інакше зазнають впливу ззовні. Про це свідчить і те, що дедалі частіше громадяни, які відчули на собі вплив авторитарної системи, звертаються до інших держав із проханням надання політичного притулку, вимагають розширення демократичних свобод, підтвердженням чому може стати хвиля революцій у Північній Африці та на Близькому Сході 2011-2013 рр., феномен яких З. Бжезинський назвав «політичним пробудженням мас» [9].

Отже, обраний у цьому дослідженні підхід наближений до теорії пенетративних систем В. Хенрідера [10]. Її основними ознаками є значний вплив зовнішньополітичних подій на формування внутрішньої політики та широкий консенсус у прийнятті внутрішньополітичних рішень.

До того ж сьогодні у світі серед розвинених держав переважають саме ті, які мають пенетративні політичні системи, адже, з одного боку, вони зазнають впливу міжнародного оточення, а з іншого — не варто забувати про те, що зовнішня політика задовольняє внутрішні потреби держави. Як бачимо, міжнародний контекст проникає в будь-яку систему і надає їй пенетративного характеру.

Дж. Розенау, один із засновників теорії зовнішньої політики, у дослідженні «Передтеорії та теорії зовнішньої політики» виділяє п'ять чинників, що визначають успішність зовнішньої політики (особистість лідера, його роль, специфіку державно-політичного устрою, суспільного ладу, системні ознаки міжнародних відносин) [11].

Отже, до факторів внутрішнього середовища, що забезпечують високу ефективність зовнішньополітичної діяльності відносять: 1) структурну здатність реалізувати національні інтереси (інституційна згуртованість); 2) професійну і персональну готовність до проведення зовнішньої політики (компетентність); 3) наявність легітимності внутрішньої (високий рівень підтримки зовнішньополітичного курсу населенням країни); 4) процедурну та інструментальну ефективність з важливих міжнародних проблем.

За М.Рихтіком, аналіз процесу прийняття зовнішньополітичних рішень великих держав свідчить про те, що керівник країни немає ефективної структури, здатної управляти та контролювати зовнішньою політикою. Велике розмаїття відомств у виконавчій владі і складні взаємини між виконавчою та законодавчою владою призводять до того, що окремі відомства поводяться як автономні актори. Це спричиняє дві проблеми: 1) процес прийняття зовнішньополітичних рішень перетворюється на бюрократичне суперництво (замість визначення ієрархії пріоритетів); 2) унаслідок бюрократичної конкуренції рішення, що приймаються, виявляються частково реалізованими

(Г.Аллісон, Ф. Зеліков) [12]. Ш. Бретертон, М. Гроенліер, Л. Ван Шаік, Дж. Фоглер, наприклад, стверджують, що успішність зовнішньої політики залежить від ступеня сприйняття спільних цінностей, політичного консенсусу щодо зовнішньополітичної орієнтації країни. Проте, з чого складається політичний консенсус? Відповідаючи на дане питання, Ш. Бретертон, М. Гроенліер пропонують визначати наявність політичного консенсусу за такими критеріями: 1) спільного ціннісного бачення ситуації; 2) здатності доходити згоди щодо визначення стратегічного напряму/цілі зовнішньополітичної діяльності; 3) (у разі потреби) оперативної корекції зовнішньої політики, її установок та інструментів [13].

При цьому переважна більшість фахівців вказують на те, що консенсус між бюрократичними інститутами неможливий без підтримки переважною частиною населення стратегічного вектору зовнішньополітичного поступу держави. Через це останніми роками у західних міжнародно-політичних дослідженнях формується окремий напрям, що вивчає взаємозалежність та взаємообумовленість громадської думки і зовнішньої політики, а також роль ЗМІ у цьому процесі («ефект CNN»).

Не применшуючи ваги політичного консенсусу між бюрократичними агенціями як критерію успішності зовнішньополітичного процесу, деякі науковці вказують на серйозний недолік, що, на їх думку, перешкоджає можливості об'єктивного оцінювання — його невимірюваність. Так, наприклад, Д.Томас з Дублінського Європейського університету, який досліджує проблему у контексті спільної європейської зовнішньої політики, зазначає: «пропозиція включити «спільність норм і цінностей» як головний елемент політичного консенсусу концептуально прийнятна, однак надзвичайно непрактична, адже це змушує експерта шукати шляхи об'єднання установок еліти, населення та формальних конституційних засад, незважаючи на те, що вони часто є конфліктними» [14]. Натомість науковець пропонує три основні критерії, від яких залежить успішність зовнішньої політики, зокрема: наявність конвергенційних преференцій; політична визначеність (показує межі прийнятної поведінки на міжнародній арені); ефективна реалізація рішень [15].

Хелен В. Мілнер, у свою чергу, розвиваючи теорію раціонального вибору, заявляє, що будь-яка модель аналізу зовнішньої політики з позиції унітарності країни є контрпродуктивною. Натомість дослідниця пропонує розглядати всі держави як поліархічні, де прийняття зовнішньополітичних рішень розподілене поміж двох або більше акторів (передусім законодавчою та виконавчою владою). Х. Мілнер конструює свою модель, побудовану на теорії дворівневої гри, що розглядає зовнішньополітичний процес на національному та міжнародному рівнях. Авторка стверджує, що взаємодія преференцій внутрішньополітичних гравців, закладена у функціонування відповідних політичних інститутів, а також рівень їхньої поінформованості визначають можливості зовнішньополітичної діяльності та міжнародної кооперації [16].

Г. Аллісон, професор Гарвардського університету, також називає однією з ключових причин успішної зовнішньої політики ефективну роботу бюрократичних відомств. Т. Шеллінг в одній із ранніх робіт, присвячених вивченню окресленого питання, заявляє, що успіх зовнішньої політики визначається координацією роботи виконавчої та законодавчої гілок влади. Адже, як пише фахівець, «можливість вибору лінії ведення переговорів обмежується існуючими законодавчими актами … Якщо виконавча влада реалізує зовнішню політику, вона розуміє, що її можливості регламентовані законом, і очевидним є те, що Конгрес не здатний змінити законодавство в короткий період під конкретну ситуацію» [17]. Варто підкреслити, що значення високого рівня міжвідомчої кооперації під час реалізації зовнішньополітичної діяльності вивчається в рамках структурно-функціонального підходу, сформованого і відносно автономного теоретичного напряму в зовнішньополітичному аналізі (Д. Гернер, Т. Данн, С. Сміт, А. Хедфілд) [18].

Отже, до факторів внутрішнього середовища, що забезпечують ефективне просування цілей зовнішньої політики, належать: 1) сформована нормативно-правова база ведення зовнішньої політики; 2) структурна здатність реалізувати зовнішню політику (інституційне забезпечення і згуртованість); 3) професійна і персональна готовність до проведення зовнішньої політики (компетентність); 4) наявність легітимності внутрішньої політики (високий рівень підтримки зовнішньополітичного курсу населенням країни); 5) володіння внутрішнім потенціалом для використання інструмента зовнішньої політики. Водночас дія цих чинників проявлятиметься по-різному залежно від того, яку політичну систему має досліджувана країна — демократичну, авторитарну чи тоталітарну [19].

Оскільки ефективність зовнішньої політики знаходить вияв і в потенціалі долати спротив міжнародного середовища, а в подальшому — у здатності країни зберігати позитивну динаміку в реалізації національних інтересів [20], звернемося до теорії міжнародних відносин, котра пояснює й показує можливості забезпечення міжнародної кооперації держав під час реалізації цілей зовнішньої політики.

М. Хьюбен коментує ситуацію так: «Забезпечення успішності на цьому рівні передбачає

здатність досягати результату, утримуючи на мінімальному рівні спротив світового співтовариства. Інші учасники міжнародного життя не повинні протидіяти занадто сильно, адже їхня протидія здатна зробити ... політику занадто витратною і в цьому сенсі неприйнятною для еліти, що заблокує зовнішньополітичну лінію» [21]. Схожі умовиводи представлено й у праці Р. Клаттербака [22]

У контексті обговорення проблеми ерозії Вестфальської політичної системи, що винесла на порядок денний «виживання» держави в умовах глобалізованого світу (справедливості заради слід зауважити, що сама глобалізація є не головним викликом суверенітету, хоча її, як правило, розглядають основним стимулом у процесі «розмивання» національного суверенітету — *Ю.С.*) ефективність зовнішньої політики вимірюється здатністю зміцнювати суверенітет, протидіяти процесам, інститутам та агентам, що підривають принципи державності. Так, Р.Ліст, Л.Селемон, С.Соколовські зазначають, що останнім часом розширюється активність інститутів «глобального громадянського суспільства», що посідають «соціальну нішу» між системою держав і глобальним ринком, підміняють державні структури, які нездатні оперативно реагувати на нові потреби суспільства [23]. І дійсно, часто надання реальної допомоги країнам, що розвиваються стало зоною відповідальності приватних, безприбуткових організацій та асоціацій [24]. До «адвокатів» національного суверенітету відносять традиціоналістів (реалізм), зокрема К.Уолтса, Дж.Міршаймера, Г. Кіссінджера.

З іншого боку, деякі автори вважають, що втрата національної незалежності, водночас може іноді розширювати зовнішньополітичні можливості держави та дозволяти їй встановлювати більш жорсткий контроль над подіями. Якщо розглядати проблему одночасно як з національної, так і з глобальної точок зору, переговори та угоди, засновані на міжнародних нормах і спрямовані на досягнення глобального консенсусу, іноді здатні розширювати можливі перспективи держави в найрізноманітніших сферах. А обмеженість національними кордонами, що існувала досі, трактується авторами як перешкода, що має бути подолана. Так, щоб вирватися з «пастки національного», наголошує британський вчений Е. Сміт, необхідно чітко розрізняти суверенітет та незалежність.

Положення націоналізму ґрунтуються переважно на ототожненні цих понять. З націоналістичних позицій економічна залежність, культурне різноманіття, військове, юридичне та технологічне співробітництво між державами автоматично ведуть до втрати незалежності, а з нею — і суверенітету. Однак, якщо визначати суверенітет як можливість впливати на події, що відбуваються політичними методами, тобто як ту ступінь, в якій державі вдається забезпечити добробут громадян і досягти успіху в зниженні безробіття, боротьбі зі злочинністю, захисту навколишнього середовища, підтримці суспільної та військової безпеки, то розширення співробітництва та інтеграції, що припускає втрату незалежності, нерідко сприймається як зміцнення реального суверенітету. Здатність уряду політично контролювати події, що відбуваються, зростає по мірі підвищення рівня життя його підданих, забезпеченого угодами між окремими державами, так само як і зростанням їх технологічних і господарських можливостей. Інакше кажучи, обмеження суверенітету за допомогою делегування його на користь наднаціональних інститутів не скорочує зовнішньополітичних можливостей, а навпаки розширює їх.

Як зауважує У. Бек, аналізуючи дане питання, об'єднання суверенітетів вигідно з багатьох причин; так, воно сприяє зростанню безпеки та стабільності, усуває небезпеку конфліктів, скорочує військові витрати, а також активізує економічне і технологічне співробітництво. І тому в даний час має місце реальна «національна зацікавленість» у «денаціоналізації» — в об'єднанні суверенітетів заради вирішення національних проблем. Інакше кажучи, за глобалізації політична незалежність, заснована на національній винятковості, перетворюється на суверенітет, який передбачає включеність в транснаціональне співтовариство. З національних позицій міжнародне співпраця та інтеграція виглядають неминучим злом, «грою з нульовим результатом» між національним і міжнародним. З позицій політичної глобалістики дана взаємозалежність виступає «грою з позитивним результатом: чим більше отримують інші, тим більшого досягаємо і ми» [25].

Дж. Най, зі свого боку, визначає невід'ємною атрибуцією зовнішньої політики великої (глобальної) держави розгалужену систему «soft power». В сучасних умовах успішність зовнішньої політики, перш за все, великих держав важливо оцінювати за такими характеристиками: 1) здатністю країн відстоювати свої інтереси за межами традиційної сфери міждержавних відносин; 2) можливістю діяти у середовищі недержавних суб'єктів, впливаючи на їх поведінку і просуваючи вигідні для себе рішення. Отже, у межах такого підходу важливим критерієм успішності зовнішньополітичної діяльності держави пропонується розглядати здатність управляти центрами транснаціональної активності [26].

Резюмуючи вищенаведене, наголосимо на тому, що міжнародна підтримка зовнішньополітичної діяльності країн забезпечується насамперед

наявністю у них спільних цілей, високим ступенем взаємозалежності світових акторів, місцем їх у структурі міжнародної системи, їхньою цивілізаційною спорідненістю, що зумовлює подібність ціннісних систем. Одна держава допомагає іншій реалізовувати цілі дипломатії й очікує у відповідь покращення власних позицій, що призводить до узгодження зовнішніх політик на світовій сцені. Отже, співробітництво відрізняється від неспівробітництва, в умовах якого держава вдається до однобічних дій, не враховуючи їх наслідків для інших держав й у такий спосіб втрачає потенціал своєї дипломатії.

Тож в аналізі зовнішньої політики її ефективність прийнято розглядати у трьох площинах: 1) стартовий потенціал країни для реалізації конкретної програми дій; 2) здатність реально досягати бажаного результату за будь-яких обставин; 3) спроможність держави утримуватися у векторі поступального (відповідно до власне визначених завдань) руху за траєкторією від менш сприятливого міжнародного середовища до формування комфортних умов існування на світовій сцені. У різних ситуаціях можна оцінювати ефективність зовнішньої політики по кожному рівню окремо, але бажано застосовувати комплексний підхід для отримання об'єктивної інформації щодо здатності країни проводити успішну зовнішню політику. Для першого рівня головне — здатність швидко стартувати, зводячи до мінімуму можливу протидію внутрішнього і зовнішнього середовища. Це рівень переходу від заяв (ініціатив, планів, декларацій) до реальних дій, спрямованих на впровадження в життя задекларованих намірів. У цій площині результативність пов'язана із своєчасністю і чіткістю заходів, що проводяться. Ефективність вдалого старту визначається як набором засобів і ресурсів, так і вмінням вдало ними розпоряджатися. На другому рівні визначальною є здатність досягати поставлених цілей незважаючи на обставини. Цей фактор залежить від статусу держави, а також від цілі, що вона перед собою ставить (глобальна, регіональна, локальна / високого рівня (стратегічна), низького рівня (тактична). На даному етапі важливо побудувати ієрархію цілей і виділити критичні цілі (такі, без досягнення яких країна не реалізує стратегічні за будь-яких умов). Неможливість реалізувати саме них навіть при успішному здійсненні інших цілей — знижує ефективність зовнішньої політики. Нарешті, третій рівень ефективності зовнішньої політики пов'язаний із здатністю держави зберігати позитивну динаміку зовнішньополітичної діяльності. Забезпечення результативності у цій площині передбачає вміння утримуватися на шляху до бажаної мети, зводячи до мінімуму рівень опору з боку зовнішнього середовища. Для успішності зовнішньополітичної діяльності на даному рівні інші суб'єкти міжнародних відносин не повинні активно протидіяти, інакше їх спротив може зробити зовнішню політику занадто витратною, що врешті-решт загрожуватиме блокуванням зсередини даної зовнішньополітичної лінії. У цій площині держава має чітко розуміти міжнародні реалії, маневруючи між міжнародними партнерами, вміти об'єднувати їх навколо розв'язання ключового для себе завдання, і що головне — вміти переконати інших учасників у перспективності, оптимальності рішення для них самих.

Література:

1. Цыганков П. Теория международных отношений: учебное пособие / П. Цыганков. — М.: Гардарики, 2002. — 590 с.
2. Седляр Ю. Аналіз та прогнозування зовнішньої політики: навчальний посібник / Ю. Седляр. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. — С. 19.
3. Седляр Ю. Аналіз та прогнозування зовнішньої політики: навчальний посібник / Ю. Седляр. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. — 272 с.
4. Богатуров А., Косолапов Н., Хрусталев М. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений / А. Богатуров, Н. Косолапов, М. Хрусталев. — М.: Московский рабочий, 2002. — 390 с.
5. Косолапов Н. Внешняя политика и внешнеполитический процесс субъектов международных отношений / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. 1999. — № 3. — С. 64.
6. Процесс формирования и осуществления внешней политики капиталистических государств / Под ред. В. Гантмана. — М., 1981. — 486 с.
7. Fearon J. Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations / J. Fearon // Annual Review of Political Science. — 1998. № 1. — P. 290.
8. Kissinger H. Domestic Structure and Foreign Policy / H. Kissinger // Daedalus.- 1969. -№ 95(2). — P. 504.
9. Бжезинский Зб. Последний суверен на распутье / Зб. Бжезинский // Независимая газета. —2006. — 17 февраля.
10. Мальський М., Мацях М. Теорія міжнародних відносин: Підручник / М. Мальський, М. Мацях. — 3-тє вид. — К.: Знання, 2007. — 461 с.
11. Косолапов Н. Анализ внешней политики: основные направления / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 2. — С. 79.
12. Седляр Ю. Аналіз та прогнозування зовнішньої політики: навчальний посібник / Ю. Седляр. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. — 272 с.
13. Groenleer M., Van Schaik L. United We Stand? The European Union's International Actorness in the Cases of the International Criminal Court and the Kyoto Protocol / M. Groenleer, L. Van Schaik // Journal of Common Market Studies. — 2007. — № 45. — PP. 969-998.
14. Thomas D. Actorness and Effectiveness in EU Foreign Policy / D. Thomas / Paper prepared for Presentation at he UACES 40-th Annual Conference. — Bruges. — 6-8 September 2010. — *P. 5.*
15. *Ibid. — P 6.*
16. Milner H. Interests, Institutions, and Information: Domestic Politics and International Relations / H. Milner. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press. 1997. — PP. 86-87.

17. Schelling T. The Strategy of Conflict / T.Schelling: Cambridge, Harvard University Press, 1960. — 309 p.
18. Foreign Policy: Theories, Actors, Cases / S. Smith, T. Dunne. (Ed.). — Oxford: Oxford University Press, 2008. — PP. 17-23.
19. Косолапов Н. Внешняя политика и внешнеполитический процесс субъектов международных отношений / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. 1999. — № 3. — С. 72.
20. Журавлев А. Параметры эффективности внешней политики в зарубежной библиографии / А. Журавлев [Електронний ресурс] / Режим доступу http://www.intertrends.ru/twelfth/006.htm
21. International Crisis Management: the approach of European states /M. Houben. — London, New York: Routledge, 2005. — P. 74.
22. Clutterbuck R. International Crisis and Conflict / R. Clutterbuck. — New York: St. Martin's Press, 1993. — 296 p/
23. Salamon L., Sokolowski S., List R. Global Civil Society: an Overview / L. Salamon, S. Sokolowski, R. List Baltimore, 2003 [Електронний ресурс] Режим доступу http://www.jhu.edu/~ccss/pubs/pdf/globalciv.pdf
24. Jackson R. Sovereignty and its Presuppositions: Before 9/11 and after / R. Jackson // Political Studies. — Volume 55 (Issue 2). — 2007. — June. — P. 301.
25. Седляр Ю. Аналіз та прогнозування зовнішньої політики: навчальний посібник / Ю. Седляр. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. — 272 с.
26. Nye J. Soft Power / J. Nye // Foreign Policy. — 1990. — № 80. — PP. 153-171.

Седляр Ю.О. Ефективність зовнішньої політики у міжнародно-політичних дослідженнях. — Статья.

Аннотация. Статья раскрывает основные концептуально-методологические подходы, сформированные в рамках внешнеполитического анализа, относительно оценки эффективности внешней политики. Рассматриваются три главные направления теории внешней политики: классический, теория принятия внешнеполитических решений, компаративистика, которые направлены на решение проблемы определения эффективности дипломатии. Оцениваются перспективы исследования эффективности внешней политики государств с различным статусом в современных международных отношениях.

Ключевые слова: анализ внешней политики, эффективность внешней политики, метод, теория международных отношений, принятие внешнеполитических решений, компаративный анализ.

Sedliar Y. Foreign Policy efficiency in international relations studies. — Article.

The scope and content of the terms "foreign policy" and "diplomacy" have significantly widened, particularly under the new international circumstances of the post-Cold War period. It continues to consist, as all other policies, of a particular set of objectives which a state wants to attain in its relations with international partner. Today hardly any subject seems to escape being the legitimate subject of international relations. While, traditionally, foreign policy has always comprised those policies of security, defence and diplomacy which a state pursued in relation to the outside world, today's comprehensive understanding of this policy domain comprises not only these fields of "high politics" but also other areas like economic policy, development policy, international trade as well as a growing number of the external aspects of some domestic policy fields.

The paper intends to provide an introductory examination of the subject of foreign policy efficiency and in this general context, the nature, scope and definition of foreign policy; the impact of main theories and methods of international relations on foreign policy efficiency studies; dominated approaches and methods toward the study of foreign policy efficiency.

The article begins with the explanation of what the foreign policy is, draws on the compound elements of foreign policy, the domestic and international factors which define foreign policy efficiency. In hindsight there are three paradigmatic theories that explain approaches toward the study of foreign policy efficiency, such as political science, international politics theory and foreign policy decision-making.

The paper stresses that the effectiveness of foreign policy as a mechanism of the states' national interests quarantee depends on the wide international political support of the foreign policy goals of the states on all stages of their implementations in the international arena. It is provided by the coincidence of their national interests on the world stage and foreign political attraction of the states to each others. The effectiveness of foreign policy also depends on such factors as the formed normative and legal base which define the principles and regulate the peculiarity of the foreign policy implementation; economic stability achieved through increase of productivity and exports, and development in areas such as public health, education and transportation, prosperity of the citizens. The next domestic factors are: institutional providing of the foreign policy realization; the moderation of diplomacy goals the foreign policy is aimed at.

Key words: foreign policy analysis, foreign policy efficiency, method, theory of international relations, foreign policy decision-making, comparative analysis.

УДК 329.7(574.42-35)

Сердали Б. К.,
кандидат филологических наук, доцент
Международного казахско-турецкого университета имени Х. А. Ясави
г.Туркестан, Республика Казахстан

ОСВЕЩЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ В ПРЕССЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье исследуется как гендерная политика в Казахстане предоставили нам новые возможности для достижения равенства среди женщин на примере периодической печати Казахстана — «Түркістан», «Дала мен қала», «Жас Алаш», «Айқын», «Қазақ үні». В случае надлежащего исполнения, эти цели станут средствами для выявления и преодоления внутренних противоречий в вопросах гендерного неравенства, надлежащего использования потенциала женщин и распространения бедности. Статья поднимает вопрос о необходимости использования гендерную политику как ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Широко освещается вопрос о деле искоренения дискриминации в отношении женщин и достижения гендерного равенства, накопленные в процессе реализации Конвенции, так как следует внимательно изучить и использовать максимально широко. В случае применения Конвенции действий как основы для понимания и решения различных вопросов связанных с обеспечением гендерного равенства в контексте гендерной политики, осознание и эффективность всего процесса развития могут значительно возрасти.

Ключевые слова: гендерная политика, гендерная равенство, права женщин, детская смертность, глобальное партнерство.

Постановка проблемы. В силу того что гендерная политика (ГП) являются ключевым элементом программ всех партнеров, включая донорское сообщество, они становятся весьма эффективным механизмом, цель которого реальное изменение ситуации к лучшему. В этих условиях даже единая программа действий не так важна, как появляющийся консенсус относительно того, что усилия по достижению ГП должны непременно основываться на положениях Декларации о гендерном равенстве. Хотя ГП устанавливают конкретные, измеряемые и имеющие временные рамки цели, задачи и индикаторы сокращения уровня бедности, они содержат только общие положения и рекомендации в отношении необходимых действий. Декларация о гендерном равенстве является и должна оставаться нашим путеводителем для реализации ГП. В Декларации отмечено, что все усилия по выполнению обязательств, принятых на всемирных конференциях и закрепленных в международных документах по правам человека, должны осуществляться в исключительно широком масштабе и на беспрецедентно высоком уровне.

Все эти вопросы должны найти отражение в рамках каждой отдельной инициативы по достижению ГП. Эпидемия ВИЧ/СПИДа представляет серьезную угрозу для достижения каждой из целей. Если совместные действия в интересах развития не будут четко ориентированы на достижение всех ГП, то усилия на национальном уровне будут напрасными. И, как более подробно отмечается в данной публикации, проблема гендерного неравенства неразрывно связана с другими насущными задачами, на решение которых направлены ГП.

В публикации также подчеркивается необходимость использования Конвенции по искоренению всех форм дискриминации в отношении женщин и решений всемирной конференции по положению женщин в качестве основополагающих документов в процессе достижения ГП. Понимание и опыт деятельности по искоренению дискриминации в отношении женщин и достижению гендерного равенства, накопленные в процессе реализации Конвенции и ППД, следует внимательно изучать и использовать. Ведь применение Конвенции и Гендерной политики как основы для понимания и реализации ГП поможет улучшить и значительно повысить эффективность всего процесса развития.

Женский Фонд развития Организации Объединенных Наций (ЮНИФЕМ) и Федеральное Министерство экономического сотрудничества и развития Германии (ФМЭСР) полностью разделяют идеи Декларации о гендерном равенстве. ФМЭСР осознает важность осуществления прав женщин как цели развития и основополагающего инструмента для обеспечения устойчивого развития и сокращения бедности. Соблюдение прав женщин и достижение гендерного равенства лежат в основе деятельности ЮНИФЕМ, которое заключается в расширении экономических возможностей женщин, обеспечении их участия в миротворческих процессах, борьбе с эпидемией ВИЧ/ СПИДа и насилием в отношении женщин.

ЮНИФЕМ и ФМЭСР выражают надежду, что данная публикация внесет существенный вклад в общее дело по претворению в жизнь положений Декларации о гендерном равенстве.

Изложение основного материала исследования. Гендерная политика были разработаны в контексте Декларации о гендерном равенстве, беспрецедентного глобального соглашения, достигнутого в 2000 году 189 государствами-членами Организации Объединенных Наций. В Декларации страны предприняли совместную попытку сформулировать глобальное видение путей улучшения положения населения всего мира в сферах развития, преодоления бедности, обеспечения мира и безопасности, прав человека и демократии, охраны окружающей среды.

В Декларации особо подчеркнута однозначная необходимость обеспечения прав человека для реализации этого видения. В частности, продвижение прав женщин на гендерное равенство является крайне необходимым для общего прогресса. В Декларации четко отмечена насущная необходимость борьбы со всеми формами насилия в отношении женщин и реализации Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Далее в документе признается значимость продвижения гендерного равенства и расширения прав и возможностей женщин для эффективных действий по искоренению бедности, голода и болезней, а также в целях обеспечения устойчивого развития.

Одновременно Декларация о гендерном равенстве подтверждает ключевую роль гендерного равенства с позиций четвертой Всемирной конференции ООН по положению женщин, прошедшей в Пекине (1995 г.), и других основных Всемирных конференций, таких как Конференция по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, 1992 г.), Конференция по правам человека (Вена, 1993 г.), Конференция по народонаселению и развитию (Каир, 1994 г.), Всемирный Саммит по социальному развитию (Копенгаген, 1995 г.) и Конференция по человеческим поселениям (Стамбул, 1996 г.). Эти Всемирные конференции, организованные ООН в 90-х годах, дали толчок международному сообществу для проведения в 2000 году Саммита о гендерном равенстве, на котором были согласованы действия для снижения бедности и обеспечения устойчивого развития. В Декларации о гендерном равенстве государства-члены возобновили свои обязательства, принятые ранее на Всемирных конференциях.

Восемь ключевых обязательств, сформулированных в Декларации о гендерном равенстве, в совокупности составили Гендерная политика [1, 72]. Это:

1. Ликвидация крайней нищеты и голода
2. Обеспечение всеобщего начального образования
3. Поощрение равенства мужчин и женщин и расширение прав и возможностей женщин
4. Снижение уровня детской смертности
5. Улучшение охраны материнства
6. Борьба с ВИЧ/СПИДом, малярией и другими заболеваниями
7. Обеспечение экологической устойчивости
8. Формирование глобального партнерства в целях развития

ГП содержат 16 глобальных задач и 48 глобальных индикаторов, которые предназначены для стимулирования незамедлительных и эффективных действий для достижения прогресса в деле развития и снижения бедности. Задачи и индикаторы были разработаны также и для измерения уровня прогресса в достижении государствами Целей о гендерном равенстве, который регулярно оценивается в ходе подготовки национальных отчетов по ГП.

Достижение ГП стало первостепенным приоритетом для всех партнеров по развитию — национальных правительств, системы ООН и международных финансовых институтов. Тот факт, что необходимость решения проблемы гендерного неравенства была особо подчеркнута в Декларации о гендерном равенстве, а также наличие отдельной цели по гендерному равенству и признание того, что гендерное равенство крайне важно для достижения всех целей, позволяет предположить, что ГП предоставляют ценную возможность для решения задач по его достижению.

Тем не менее, защитники прав женщин отмечают, что гендерное равенство, будучи «сквозным вопросом» достижения всех ГП, все же недостаточно отражено в глобальных задачах и індикаторах [1]. Обеспокоенность вызывает также тот факт, что более масштабные и серьезные обязательства в рамках Конвенции, Гендерной политики действий (ППД) и других глобальных и региональных документов слабо представлены в ГП. Активисты женского движения решают эту проблему путем разработки и внедрения более широкого круга гендерно-ори-ентированных задач и индикаторов на национальном уровне. Еще важнее (вне обсуждения вопросов оценки и отчетности) обеспечить, чтобы существующие стратегии достижения ГП содержали мощные инициативы по обеспечению гендерного равенство находится в центре ГП, начиная с вопросов улучшения здоровья и борьбы с болезнями, заканчивая решением проблем сокращения бедности, преодоления голода, обеспечения образования и снижения детской смертности, а также повышения доступа к чистой воде и обеспечения экологической устойчивости» [2, 226].

ГП уделяют особое внимание борьбе с гендерным неравенством, но на глобальном уровне эта проблема подчас представлена в слишком упрощенной форме. Станут ли дискуссии вокруг ГП шагом назад в понимании международным сообществом комплексных вопросов, связанных с гендерным равенством? Активисты и сторонники обеспечения прав женщин неустанно работают для реализации обязательств государств в рамках Конвенции и ППД. Результаты этой работы очевидны и представлены сегодня в виде гендерно-ориентированных законов, конституционных положений, судебных решений, политик, новых правительственных структур и изменений в распределении ресурсов [3, 96]. Не отвлекут ли ГП внимание от процессов гендерного равенства, над эффективностью которых мы так долго работали, не ослабят ли приверженность правительств?

При этом важно наилучшим образом использовать возможности, возникающие в связи с реализацией ГП, избегая при этом снижения стандартов гендерного анализа и ослабления стратегий и глобальных процессов в сфере обеспечения гендерного равенства. В работе по достижению ГП следует руководствоваться не только глобальными задачами, целями и индикаторами, но и, что очень важно, признанием того, что ключевая роль в достижении прогресса в развитии должна отводиться именно гендерному равенству.

Выводы. Подход, который предлагает данная публикация, предполагает, что ГП представляют собой не совершенно новую повестку, а являются новым механизмом реализации Конвенции и ППД. Мы можем достигнуть очень многого, рассматривая Конвенцию, ППД и ГП в качестве взаимодополняющих процессов. Всесторонний и глубокий анализ того, каким образом гендерное неравенство влияет на все аспекты жизни женщин, был уже сделан в Конвенции и ППД и может быть использован для работы по ГП. За последние десятилетия в ходе выполнения Конвенции и ППД были разработаны многие эффективные стратегии и апробированные подходы, которые могут быть учтены и использованы для достижения ГП. Вопрос состоит не только в том, что могут сделать Конвенция и ППД для достижения ГП. Если обязательства и ресурсы, аккумулируемые на данный момент для достижения ГП, будут использованы для поддержки деятельности по реализации Конвенции и ППД, прогресс в их осуществлении возрастет многократно.

Литература:

1. Уеринг Р. Борьба за права. Пер. с нем. И. Юровского. — С-Петербург: Тип. Ландау, 1904.
2. Стивн Д.Ф. Свобода, равенство, братство. Пер. с англ. — С-Петербург: Тип. А.Бенке, 1907.
3. Lindsey L. Gender Roles: a Sociological Perspective // End lewood Cliff. № 7. — 1994.

Сердали Б.К. Освітлення гендерної політики у пресі Казахстану. — Стаття.

Анотація. У статті досліджується як гендерна політика в Казахстані надали нам нові можливості для досягнення рівності серед жінок на прикладі періодичної преси Казахстану — «Түркістан», «Дала мен қала», «Жас Алаш», «Айқын», «Қазақ үні». У разі надлежащего виконання, ці цілі стануть засобами для виявлення та подолання внутренніх протиріч в питаннях гендерної неравенства, належного використання потенціала жінок і поширення бідності. Стаття піднімає питання про необхідність використання гендерну політику як ліквідацію всіх форм дискримінації в отно-шеніі жінок. Широко висвітлюється питання про справі викорінення дискримінації щодо жінок і достіженія гендерної рівності, накопичені в процесі реалізації Конвенції, так як слід уважно вивчити і використовувати максімально широко. У разі застосування Конвенції дій як основи для розуміння і вирішення різних питань связанних із забезпеченням гендерної рівності в контексті гендерної політики, усвідомлення й ефективність усього процесу розвитку можуть значно зрости.

Ключові слова: гендерна політика, гендерна рівність, права жінок, дитяча смертність, глобальне партнерство

Serdali B.K. Lighting gender policy press Kazakhstan. — Article.

Summary. The article examines how gender policy in Kazakhstan have provided us with new opportunities for achieving equality for women on the example of the periodical press in Kazakhstan — "Turkistan", "Dala men қala» «Jas Alash», «Ауқуп», «Kazakh үni». If nadlezhaschego performance, these goals will be the means to identify and overcome vnutrennih contradictions in gender neravenstva, proper use potentsiala women and the incidence of poverty. The article raises the question of the need for a gender policy as the Elimination of All Forms of Discrimination otnoshenii women. Widely covered the issue of eliminating discrimination against women and gender equality dostizheniya gained in the implementation of the Convention, as should carefully examine and use maksimalno wide. In the case of application of the Convention as the basis for action to understand and address the various issues svya-zannyh to gender equality in the context of gender policy, awareness and efficiency of the development process can significantly increase.

Key words: politika gender, gender rivnist rights zhinok, Fridom smertnist, the Global Partnership.

УДК 329.7(574.42-35)

Сердали Б. К.,
кандидат филологических наук, доцент
Международного казахско-турецкого университета имени Х. А. Ясави
г.Туркестан, Республика Казахстан

СМИ КАЗАХСТАНА О ГЕНДЕРНОМ РАВЕНСТВЕ И ГЕНДЕРНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Аннотация. В современном мире серъезным препятствием на пути преодоления бедности для многих стран является недостаток необходимых для этого знаний и навыков; при этом гендерное неравенство является одной из основных причин, усугубляющих эту проблему. Большинство женщин в неразвитых странах не имеет доступа к начальному, среднему и высшему образованию, к комплексу медицинских и социальных услуг, к рынкам труда, что ограничивает вклад женщин в экономику их стран. Как было отмечено в некоторых статьях прессы Казахстана, как «Түркістан», «Ана тілі», «Қазақ үні», «Жас Алаш», «Парасат», «Қазақстан әйелдері», о гендерном равенстве по ликвидации нищеты, «одним из величайших барьеров на пути развития человеческого капитала является подавление основных прав человека значительной части населения, и это, в основном, относится к женщинам». В электронных прессах Казахстана указан, что доступ женщин к производственным ресурсам зачастую ограничен. Так, именно женщины составляют большинство бедных фермеров в мире; во многих странах у женщин либо нет юридических прав на землевладение, либо средств на обработку имеющегося надела. В свою очередь, неспособность правительств обеспечить соответствующую социальную инфраструктуру жизни, получать образование. На положение женщин из малоимущих слоев населения как в развитых, так и в развивающихся странах серьезное влияние могут также оказывать политические решения и практические меры в сфере торговли, формирующие модели оказания основных услуг, а также потребности рынка в рабочей силе, товарах и услугах.

Ключевые слова: гендерная политика, гендерная равенство, права женщин, вич/спид, культурные нормы.

Постановка проблемы. В вопросах преодоления голода и недоедания в неразвитых странах важно признать, что если неравные социальные условия будут по-прежнему препятствовать равному доступу женщин и девочек к продовольствию и здравоохранению, то экономическое развитие само по себе неспособно привести к решению данной проблемы. Обеспечение экономической самостоятельности женщин и расширение их прав и возможностей жизненно необходимы для обеспечения продовольственных потребностей как самих женщин, так и их детей.

В соответствии с Конвенцией [1] и гендерной политики этих стран обязуются предпринять ряд мер для обеспечения женщин правами и доступом к экономическим ресурсам, которые крайне важны для преодоления бедности. Правительства развитых стран должны обеспечивать гендерное равенство во всех аспектах занятости. Законы, государственная политика и административные процессы должны гарантировать равные права женщин в отношении собственности, трудовых соглашений и займов — в общественно-экономической жизни, а также в вопросах брака и семейных отношений. Женщины должны иметь доступ к рынкам, кредитам и технологиям. Повышенное внимание должно быть уделено положению сельских женщин, в частности, их правам на равное землевладение и надлежащие условия жилья, санитарии и водоснабжения.

Цель в области образования состоит в том, чтобы к 2016 году все мальчики и девочки получали начальное образование. На протяжении последних десятилетий в неразвитых странах наблюдалась явная положительная динамика в этом направлении, однако общая ситуация в мире остается сложной. Из 150 миллионов детей в возрасте от 6 до 11 лет, не посещающих школы, более 90 миллионов — девочки. В некоторых регионах начальное образование получают менее 60% от общего числа девочек.

Для достижения гендерного равенства в сфере начального образования следует преодолеть целый ряд экономических, социальных и культурных барьеров. На повышение участия девочек в процессе обучения положительно повлияло снижение затрат на обучение (таких, как школьные взносы, школьная форма и стоимость учебников), обеспокоенность родителей относительно соблюдения норм морали и безопасности, что нашло отражение в подготовке и приеме на работу большего количества женщин-учителей, а также улучшение санитарных условий.

Одной из проблем, которая должна быть разрешена в первую очередь, является то, что девочки могут подвергнуться насилию как в школе, так и за ее пределами, по пути из дома в школу и обратно.

В соответствии с Конвенцией и гендерной политики развитых стран обязуются гарантировать гендерное равенство на всех уровнях образования — начальном, среднем и высшем, а также в сферах профессионально-технического образования, повышения квалификации и программах по повышению грамотности. Это касается не только предоставления равных возможностей посещать школу, но также и принятия необходимых мер для обеспечения девочкам и женщинам необходимой поддержки для завершения своего образования на равных условиях с мужчинами. Правительства должны учитывать возможные препятствия, стоящие на пути девочек и женщин, и предпринять необходимые меры.

Изложение основного материала исследования. Меры, направленные на достижение гендерного равенства и расширение прав и возможностей женщин, были достаточно полно представлены в Конвенции, а также в ключевых положениях других международных инструментов и документов конференций. Направления деятельности правительств, определенные в этих документах, затрагивают наиболее актуальные аспекты гендерного неравенства во всех сферах жизни женщин, включая гендерное насилие, культурные стереотипы, торговлю женщинами и проституцию, вооруженные конфликты, политическую жизнь, законодательство и правовой статус, государственные структуры, СМИ, образование, занятость, здравоохранение, планирование семьи, бедность, окружающую среду, сельскую жизнь, брак и семейные взаимоотношения. Так как гендерная политика в неразвитых странах изначально являются средством ускорения и усиления действий по исполнению существующих глобальных обязательств, а в Декларации [2] о гендерном равенстве специально отмечается необходимость исполнения Конвенции, то наиболее важное требование в контексте реализации цели состоит в исполнений обязательств в рамках Конвенции и гендерной политики.

В контексте гендерная политика в неразвитых странах очевидно преимущество реализации комплексной программы по продвижению гендерного равенства над осуществлением разрозненных мер. Наиболее насущные вопросы, связанные с обеспечением гендерного равенства в рамках некоторых целей, не могут быть эффективно разрешены до тех пор, пока в ряде сфер не будут приняты надлежащие меры. Например, усилия по повышению доходов женщин не могут быть направлены исключительно на сферу законодательства и политику обеспечения рабочими местами и рынками. Помимо этого они должны заключаться в устранении основных причин гендерного неравенства в области образования женщин, юридических правомочий, подверженности гендерному насилию, культурным стереотипам и разделению труда в семье по признаку пола, так же, как и в более широком масштабе, в вопросах макроэкономической политики и распределения ресурсов на глобальном уровне. Согласованные усилия по улучшению исполнения Конвенции и гендерной политики во всех их аспектах являются наилучшей гарантией того, что к 2016 году положение женщин значительно улучшится и будет достигнут существенный прогресс по всем целям гендернjq политикb в неразвитых стран.

Правительства неразвитых стран должны уделять особое внимание конкретным нормам в каждом из этих документов, относящимся к созданию инфраструктуры и среды, необходимых для реализации прав женщины. Там, где не будет заложен этот фундамент, будет крайне сложно осуществить усилия по достижению гендерного равенства. Особое значение имеют требования по пересмотру и внесению изменений в конституции и законы, а также по созданию соответствующих структур и процедур в правительственных органах, включая создание и усиление механизмов по улучшению положения женщин.

Как было отмечено в политики о гендерном равенстве по вопросам охраны здоровья матери и ребенка, основные трудности в достижении целей улучшения детского и материнского здоровья заключаются не в отсутствии технологий, а в отсутствии услуг. Социальных структур, необходимых для эффективного обеспечения соответствующих услуг по охране здоровья, зачастую нет вследствие недостаточного финансирования, вызванного политическими мотивами, а также по причине ослабления государственной системы здравоохранения, произошедшего в результате экономических реформ.

Для женщин и детей гендерное неравенство в социальной, экономической, культурной и политической структурах повлекло за собой более угрожающие последствия. Лишение женщин возможности получения образования заметно снижает их способность следить за собственным здоровьем и здоровьем своих детей, а также обеспечивать надлежащее питание. В некоторых регионах высокий уровень смертности среди новорожденных девочек обусловлен культурными нормами, стимулирующими пренебрежение к дочерям

и предпочтительное отношение к сыновьям в обеспечении питания и ухода.

В соответствии с Конвенцией и гендерной политики неразвитых стран обязуются инициировать комплекс мероприятий по предоставлению услуг в сфере здравоохранения в равной степени как для мужчин, так и для женщин. Если потребности мужчин и женщин в медицинских услугах одинаковы, должен быть обеспечен равный доступ к службам здравоохранения. В случаях когда у женщин возникают другие потребности, роли и круг обязанностей, в частности, связанные с беременностью, планированием семьи, питанием и здоровьем семьи, правительства должны предпринять дополнительные меры, необходимые для удовлетворения этих нужд. Более того, учитывая, что цели улучшения материнского здоровья и снижения детской смертности непосредственно связаны с обязательствами по охране здоровья, взятыми правительствами в рамках Конвенции и гендерной политики, крайне важно, чтобы гарантии по гендерному равенству в других сферах также были реализованы.

В настоящий момент широко признается, что гендерное неравенство является одним из ключевых факторов распространения эпидемии ВИЧ/СПИДа. Борьба с ВИЧ/СПИДом и сокращение заболеваемости зависят от успеха в борьбе с укоренившимся неравенством в ряде взаимосвязанных областей, которые в совокупности повышают уязвимость женщин к ВИЧ/СПИДу.

Культурные нормы, культивирующие целомудрие и игнорирование темы секса, препятствуют доступу женщин к информации о профилактике заболевания. В силу гендерного неравенства женщинам тяжело настоять на принятии профилактических мер в сексуальных отношениях со своими партнерами, а экономическая зависимость и страх насилия могут принудить их согласиться на незащищенный секс. Женщины получают ненадлежащее медицинское обслуживание и лечение по разным причинам: как в результате прямого удержания их от получения данных услуг, так и зачастую в результате того, что имеющиеся медицинские услуги не доступны.

В деятельности по борьбе с ВИЧ/СПИДом в дополнение к специальным положениям об охране здоровья женщин может быть использован целый ряд положений Конвенции и гендерной политики. В связи с тем что гендерное неравенство и ВИЧ/СПИД тесно взаимосвязаны во многих отношениях, вопрос сокращения заболеваемости требует одновременной реализации нескольких положений. Необходимо предпринять меры в таких сферах, как обеспечение экономического равенства и расширение прав и возможностей женщин; равенство в браке и семейных отношениях; доступ к услугам в сфере здравоохранения; искоренение гендерного насилия; изменение культурных стереотипов и повышение политической активности женщин.

Выводы. Из-за гендерного разделения труда во многих частях света на женщинах лежит основная ответственность за выполнение сельскохозяйственных работ, обеспечение своих семей водой, топливом и продовольствием. Ухудшение состояния окружающей среды, отсутствие доступа и контроля над природными ресурсами оказали сильное воздействие на положение женщин. Так, например, в связи с факторами, ограничивающими доступ к чистой воде, загрязнением, приватизацией системы водоснабжения, ненадлежащим качеством услуг в этой сфере и перенаселением, значительно увеличилось бремя женских забот. Женщины и дети (зачастую девочки) из малоимущих семей преодолевают огромные расстояния от дома в поисках воды, что подвергает их риску насилия, удлиняет их и без того загруженный рабочий день и ограничивает время, которое они могли бы посвятить работе на огороде и получению дохода. Девочек могут насильно заставить оставить учебу в школе для того, чтобы обеспечивать семью водой. В других случаях многие женщины вынуждены смириться с употреблением воды низкого качества: зачастую — это загрязненная грунтовая вода, не пригодная для питья в обычное время, что ставит под угрозу здоровье всей семьи. Более того, в семьях, где живут ВИЧ-инфицированные, отсутствие нормального доступа к воде, крайне необходимой для ухода за больными, полностью истощает силы ухаживающих женщин.

Литература:

1. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года

2. Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года

Сердали Б.К. Сучасна преса Казахстану про гендерну політику. — Стаття.

Анотація. У сучасному світі серйозною перешкодою на шляху подолання бідності для багатьох країн є нестача необхідімих для цього знань і навичок; при цьому гендерна нерівність є однією з основних причин, усугубляющіх цю проблему. Більшість женщін в нерозвинених країнах не має доступу до початкової, середньої та вищої освіти, до комплексу медичних і соціальних послуг, до ринків праці, що обмежує внесок жінок в економіку їхніх країн. Як було відзначено в деяких статтях преси Казахстану, як «Түркістан», «Ана тілі», «Қазақ үні», «Жас Алаш», «Парасат», «Қазақстан әйелдері», про гендерну рівність з ліквідації злиднів, «одним з велічайших бар'єрів на шляху розвитку людського капітала є придушення основних прав людини значної частини населення, і це, в основному, относітся до жінок». В електронних пресах Казахстану вказано, що доступ жінок до виробничих ресурсів зачастую обмежений. Так, саме жінки становлять більшість бідних фермерів у світі; в багатьох странах у жінок або ні юридичних прав на землеволодіння, або коштів на обробку наявного наділу. У свою чергу, нездатність урядів забезпечити відповідну соціальну інфраструктуру життя, здобувати освіту. На становище жінок із незаможних верств населення як в розвинених, так і в країнах, що розвиваються серйозний вплив можуть так надавати політичні рішення і практичні заходи у сфері торгівлі, що формують моделі оказанія основних послуг, а також потреби ринку в рабочей силі, товари і послуги.

Ключові слова: гендерна політика, гендерна рівність, права жінок, ВІЛ/СНІД, культурні норми.

Serdali B.K. Modern media on gender policy in Kazakhstan. — Article.

Summary. In today's world, a major obstacle to poverty reduction in many countries is the lack of neobhodimyh for this knowledge and skills; while gender inequality is one of the main reasons usugublyayuschih this problem. Most zhenschin in underdeveloped countries do not have access to primary, secondary and higher education, to a range of health and social services, to labor markets, which limits women's contributions to their economies. As noted in several articles of the press in Kazakhstan as "Turkistan", "Ana tili", "Kazakh uni" "Jas Alash", "Parasat", "Kazakhstan ayelderi" gender equality to eradicate poverty, "one of the veli among tiny barriers to the development of human kapitala the suppression of basic human rights of many people, and it is mainly otnositsya to women". The electronic media of Kazakhstan pointed out that women's access to productive resources zachastuyu limited. So, it is women who constitute the majority of poor farmers in the world; stranah many women either do not have legal rights to the ownership of land or resources for processing available allotment. In turn, the inability of governments to provide adequate social infrastructure of life, to get education. The position of women in the poor in both developed and developing countries can be a significant impact takzhe have policies and practices in the field of trade, emerging pattern okazaniya basic services, as well as market demand rabochey force goods and services.

Key words: gender policy, gender equality, women's rights, HIV/AIDS, cultural norms.

УДК: 316. 652

Скриль С.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін
Херсонського економічно-правового інституту

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ (НА ПРИКЛАДАХ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ)

Анотація. У статті досліджуються європейські принципи функціонування політичних інститутів. Аналізуються моделі політичних реформ у державах Центральної та Східної Європи. Акцентується увага на спільних для всіх держав Європейського Союзу принципах функціонування політичних інститутів.

Ключові слова: європейський політичний простір, політична трансформація, політична система, державне управління, інтеграція.

Сучасний європейський політичний простір слід розглядати як систему, що складається з певних елементів-підсистем: інституційної, нормативної, комунікативної, світоглядної (ідеологічної). Можна стверджувати про формування самостійної наднаціональної політичної системи Європейського Союзу. Особливості цієї політичної системи полягають як у забезпеченні сталого розвитку самого Європейського співтовариства, так і у визначенні орієнтирів та стандартів розвитку і функціонування національних політичних систем держав ЄС. Крім того, рішення інститутів ЄС здійснюють безпосередній вплив на політичні процеси, що відбуваються в кожній країні європейського простору. Фактично йдеться про синхронне функціонування наднаціональних європейських інститутів та національних державних і недержавних інститутів.

Актуальність дослідження полягає у визначенні певних критеріїв «європейської ідентичності» політичних інститутів у країнах Центральної та Східної Європи. Для встановлення параметрів уніфікованих політичних інститутів обрані країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), держави Вишеградської групи (Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина), а також Румунія та Болгарія. Зазначений вибір держав для порівняння пов'язаний із спільними для цих країн історичними передумовами демократичних перетворень після розпаду «соціалістичного табору». Важливо зазначити, що в постсоціалістичних державах Центральної та Східної Європи формування політичних інститутів здійснювалось шляхом запозичення зразків із Західної Європи. Йдеться про спробу вмонтувати в політичні системи цих держав випробувані та ефективно функціонуючі в державах — засновниках Європейського Союзу державні та недержавні політичні інститути. Крім того, слід констатувати, що наднаціональна політична система Європейського Союзу побудована на концептуальних засадах правової держави, які мають саме західноєвропейське коріння. Таким чином, дослідження особливостей функціонування політичних інститутів в державах Центральної та Східної Європи в контексті стандартів Європейського Союзу слід розглядати через механізми втілення західноєвропейських ідей про правову державу в практику державотворення.

Об'єктом дослідження у даній статті виступають політичні інститути держав Центральної та Східної Європи.

Предмет дослідження — політичні інститути зазначених держав в контексті європейських стандартів.

Проблематика трансформації політичних систем держав Центральної та Східної Європи вивчалась З. Бжезинським, С. Хантингтоном, М. Горбатенком, І. Кресіною, Ю. Масловим, С. Наумкіною, Є. Пономарьовою, А. Романюком, І. Сало та ін.

Початок реформування політичних систем в колишніх країнах «соціалістичного табору» пов'язаний з більш-менш м'яким поваленням комуністичних режимів наприкінці 1980-х — початку 1990-х років. Майже 30 держав Центральної, Східної Європи та Азії у цей період часу стали на шлях демократичного транзиту. Більш ніж за двадцять років суспільних перетворень посткомуністичні країни досягли різних результатів: від «ефективної та успішної демократизації» (Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина), «сегментарної демократії» (Грузія, Молдова, Україна) до «консолідованої автократії» (Білорусь, Росія, Туркменістан, Таджикістан, Узбекістан).

Слід зазначити, що майже всі держави, які досягли найбільших успіхів на шляху демократизації політичних систем, лібералізації національних економік, формувались в межах локальної європейської (як частини Західної) цивілізації. Саме цивілізаційний фактор необхідно визначити як первинну та базову умову успішної демократизації політичної системи.

У сучасній науці існує багато визначень цивілізації. Так, на думку С. Кримського, цивілізацію слід розглядати, як окрему, відносно автономну, здатну до самоорганізації та саморозвитку поліетнічну соціокультурну систему, яка має свої географічно-часові виміри, базові духовно-культурні цінності і відносно стійкі структури економічних, суспільно-політичних та культурних форм [1, с. 8]. С. Хантигтон визначає цивілізацію, як певну культурну спільноту. На його переконання,ідентичність на рівні цивілізації стає все більш важливою [2]. Цивілізацію як облагороджену культуру визначає Е. Де Фреде. У свою чергу культура, на його думку, — це сукупність поведінкових практик, що набуваються та змінюються в межах певної групи, і забезпечують можливість комунікації між ними [3, с. 17].

У контексті історичного розвитку визначає цивілізацію В. Якунін. Зокрема, він вказує, що цивілізаційний підхід в історії є реальністю майже на протязі півтора століття, однак вивчення історії продовжує будуватись на лінійній парадигмі, успадкованій від епохи Просвітництва Гегелем та Марксом. Цивілізація розглядається у даному відношенні як поняття, що визначає усе людство у цілому, тобто як синонім поняття «культури». Але існує і інший спосіб трактування цивілізації як сукупності самостійних планів історичного розвитку, що виникли на особливій національно-територіальній основі [4, с. 9].

Значна кількість наведених визначень поняття цивілізації дозволяє виокремити ключові її елементи, а саме: просторово-часовий вимір; базові духовні цінності, що формують сталі моделі поведінки у політичній, економічній та побутовій сферах; «стратегічний план» розвитку і взаємодії з іншими локальними цивілізаціями.

Аналізуючи особливості європейської локальної цивілізації як автономної самодостатньої частини Західної цивілізації, деякі вчені акцентують увагу на наступних її ознаках: раціоналізм та ідеї про громадянство і юридичні права, успадковані з часів античності; персоналістичне ставлення до Бога за наявності релігійного санкціонування активної діяльності, перейнятої з іудейсько-християнської традиції; індивідуальний характер економічної діяльності, сформований як традиції античності та варварських народів Західної Європи; суспільно-політична самостійність голів домогосподарств — від варварських народів; плюралізм, взаємодія та конкуренція основних соціальних сил; формування релігійно освяченого ставлення до праці як обов'язку перед Богом [1, с. 9].

У історичному ракурсі взаємодія світоглядних принципів, правових традицій та господарського укладу народів-представників європейської локальної цивілізації сформувала певні параметри уніфікованих політичних систем, які будуються на наступних класичних ознаках полікратичної держави:

1) соціальним середовищем її існування є відносно однорідне (наскільки це можливо практично) суспільство з численним та міцним середнім класом;

2) органи державної влади формуються в результаті застосування певних демократичних процедур, а стосунки між ними складаються на основі принципів поділу державної влади, системи стримувань та противаг, взаємодії гілок влади;

3) територіальна структура держави складається з урахуванням балансу інтересів центру та місцевих територіальних спільнот різних рівнів;

4) у діяльності органів держави особливу увагу звертають на демократичні форми і методи (зокрема, пошуки компромісу, консенсусу), хоча не виключається й примус, за умов загрози конституційному ладові, демократичному порядку;

5) проголошуються та здійснюються на практиці основні демократичні права і свободи громадян, засновані на визнанні загальнолюдських цінностей [5, с. 171-172].

Для політичних систем полікратичної держави характерним є формування політичної еліти із широких верств населення, переважно — представників середнього класу. Ще однією особливістю політичних систем у полікратичних державах є ідеологічний плюралізм та пов'язана з ним багатопартійність. Можна поставити знак рівності між ціннісно-мотиваційною системою локальної європейської цивілізації та стандартами політичних систем як Європейського Союзу, так і його учасників. Державні інститути у європейських країнах виконують тотожні функції і співіснують за класичними принципами розподілу, єдності, субсидіарності та прозорості влади.

Країни Східної Європи (Вишеградська група, Румунія, Болгарія) та Балтії (Литва, Латвія, Естонія) стали на шлях політичної трансформації на початку 90-х років минулого століття. Але ці країни не створювали будь-яких політичних інститутів, які б суттєво відрізнялися за своїми функціями від західноєвропейських. Тобто моделі організації політичних інститутів були майже повністю скопійовані. Серед форм правління були обрані змішана (у класичному французькому варіанті) та парламентська (у італійському варіанті) республіки. Логічним політичним продовженням запозичених форм державного правління стала імплементація пропорційної виборчої системи, що у свою чергу призвело до швидкої ідеологічної структуризації політичного середовища та формування конкурентного партійного дизайну,

активізації громадянського суспільства та забезпечення ефективного механізму зворотнього зв'язку між публічною владою та суспільством. Також можна обгрунтовано наголошувати на ідентичності та компілятивному характері текстів конституцій, конституційних та органічних законів у країнах зазначеного регіону. Більшість конституцій була прийнята на початку 90-х років минулого століття. Структурно і змістовно конституції досліджуваних країн Центральної та Східної Європи побудовані за французькою або італійською нормативною доктриною. Наведене свідчить про однорідність західних та східноєвропейських політико-правових засад функціонування соціальної системи.

Майже усі центрально-східноєвропейські держави (окрім Болгарії та Румунії), політичні інститути яких досліджувались та порівнювались із західноєвропейськими моделями, історично розвивались в межах локальної європейської цивілізації, що і стало основною причиною успішного реформування політичних інститутів.

Література:

1. Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко, Ю. М. Пахомов, С. В. Сіденко, А. А. Шморгун. — К. : НАНУ, 2002. — 630 с.

2. Хантигтон С. Столкновение цивилизаций / Сэмюэл Хантигтон. — М. : АСТ, 2003. — 360 с.

3. Фреде Э. Де. Культура, цивилизация, идентичность / Э. Де Фреде // Полис. — 2010. — № 4. — С. 17-23.

4. Якунин В. Диалог цивилизаций для построения мирных и инклюзивных обществ / В. И. Якунин // Полис. — 2010. — № 4. — С. 8-16.

5. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави : Навчальний посібник / С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша, Н. М. Пархоменко, Т. О. Пікуля, Н. В. Пронюк. — К. : КНТ, 2007. — 288 с.

Скріль С.А. Європейські принципи функціонування політичних інститутів (на прикладах держав Центральної та Східної Європи). — Стаття.

Аннотация. В статье рассмотрены европейские принципы функционирования политических институтов. Анализируются модели политических реформ в государствах Центральной и Восточной Европы. Акцентируется внимание на общих для всех государств Европейского Союза принципах функционирования политических институтов.

Ключевые слова: европейское политическое пространство, политическая трансформация, политическая система, государственное управление, интеграция.

Skryl S. Principles of European political Institutions. — Article.

Summary. The article describes European principles of the functioning of political institutions. The author analyzes models of political reforms in the countries of Central and Eastern Europe. There is an emphasis on the common principles of the functioning of the political institutions for the countries of the European Union.

Key terms: European political space, political transformation, political system, public administration, integration.

УДК 94.323

Соловьев К.А.,
кандидат исторических наук,
старший преподаватель кафедры
зарубежного регионоведения и внешней политики
Российского государственного гуманитарного университета

ОБРАЗ ИМПЕРСКОГО ПРОШЛОГО В ПУБЛИЧНОМ ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Аннотация. В статье рассмотрены механизмы, с помощью которых в российском публичном пространстве формируется и преподносится образ дореволюционного прошлого. Автор приходит к выводу, что, несмотря на очевидную реабилитацию советской истории, царский период также воспринимается вполне положительно. Основным объектом апологии является самодержавие, сильная авторитарная власть, способная пресекать либеральные тенденции внутри общества и твердо отстаивать свои интересы во внешней сфере.

Ключевые слова: историческая политика, публичное пространство, царская Россия, столетие Первой мировой войны, четырехсотлетие дома Романовых, идеал «сильного государства», революционное движение

Факт частичной реабилитации советского прошлого, идущей в России с середины 2000-х гг., давно уже может считаться общепризнанным. В вышедших в 2011 — 2012 гг. работах Н.А. Копосова [1], А.И. Миллера [2] и некоторых других авторов были выявлены и проанализированы основные характеристики этого процесса. К их числу в первую очередь относится заметно возросший интерес власти к школьным учебникам истории и создание преференциальных условий для тех из них, авторы которых воздерживаются от употребления термина «тоталитаризм» применительно к сталинской эпохе, преуменьшают масштаб репрессий и пытаются их оправдать. Следует отметить и деятельность поддерживаемых государством фондов, специализирующихся на издании литературы об участии СССР во Второй мировой войне. Наконец, определенное место в этом ряду занимают запретительные меры, к каковым относятся ограничение доступа к документам советской эпохи, хранящимся в архивах, проект закона об уголовном преследовании лиц, выступающих с альтернативными официальной концепции трактовками Второй мировой войны, а также создание в 2009 г. Комиссии по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России.

Есть все основания утверждать, что в настоящее время эта тенденция только усилилась. Ключевым элементом, своего рода стержнем, вокруг которого выстраивается российский исторический нарратив, является память о Великой Отечественной войне и победе советского народа в ней. Сквозь эту призму рассматривается вся история советского периода. Светлый образ Победы затмевает собой все отрицательное, что было в недавнем прошлом, включая и самые страшные преступления сталинского режима. Более того, благодаря пропагандистским усилиям национально-патриотических кругов, поддерживаемых властью, само имя Сталина оказалось неразрывно связано в общественном сознании с победой, а также порядком, законностью и социальной справедливостью. Создавшуюся ситуацию вполне можно охарактеризовать как посмертное возрождение культа личности Сталина. Уже с конца 2000-х гг. в ряде городов и сельских поселений стали устанавливаться бюсты Сталину. Вплоть до последнего времени это происходило исключительно по инициативе местных ячеек КПРФ и патриотических организаций, но летом 2015 г. бюст Сталину был открыт при поддержке Российского военно-исторического общества, созданного указом Президента РФ и возглавляемого министром культуры (он находится в деревне Хорошево Тверской области, которую Сталин посетил во время войны) [3]. Это позволяет говорить о начале нового этапа в возрождении сталинского культа, когда государство переходит к активному вмешательству и попыткам координации носившего прежде стихийный характер процесса. Такой поворот готовился на протяжении нескольких лет, о чем свидетельствует постепенное изменение тона официальной риторики. Если на рубеже 2000-х — 2010-х гг. руководители государства еще признавали сталинские преступления и говорили о невозможности их оправдания [3, с. 352; 4], то в 2013 г. с одной из высоких трибун было заявлено, что Кромвель был «такой же кровавый диктатор», и тем не менее «памятник ему стоит, никто его не сносит» [5].

Безусловно, «нормализация» распространяется и на другие сюжеты советской истории. Это и ликвидация неграмотности, и индустриализация, и первенство в освоении космоса, и социальная стабильность брежневской эпохи. Главное же, все эти достижения противопоставляются Перестройке и в особенности «лихим девяностым» — времени, когда советский опыт решительно отрицался, а в политике доминировали либералы. Этот период оценивается национал-патриотами как один из самых мрачных в новейшей истории России, а некоторые из них даже призывают привлечь к уголовной ответственности М.С. Горбачева, считающегося главным инициатором Перестройки и виновником распада СССР [6].

Признание факта частичной «ресоветизации» ставит вопрос об официальном отношении к досоветской, царской России, уничтоженной революциями 1917 г. Этот сюжет еще не подвергался систематическому изучению. Большинство авторов обходит его молчанием, говоря в лучшем случае о том, что «отсылки к Византии, Александру Невскому, Ивану Грозному, империи Романовых остаются маргинальными» [1, с. 146]. Действительно, в отличие от советского прошлого дореволюционная эпоха не кажется сколько-нибудь тесно связанной с современностью, а потому гораздо реже становится предметом общественных дискуссий. Это, однако, не означает полного безразличия. По подсчетам О.Ю. Малиновой, начиная с 2000 г. доля обращений к дореволюционному прошлому в выступлениях Президента РФ неуклонно возрастала [7, с. 160]. В публичном пространстве можно найти достаточно материала для выяснения того, какой образ царской России является сейчас преобладающим.

Прежде всего обращают на себя внимание масштабные мероприятия, приуроченные к столетию начала Первой мировой войны. Это и установка памятника ее героям на Поклонной горе в Москве, и ряд исторических реконструкций, и крупные научные проекты, включая подготовку обстоятельнейшего энциклопедического словаря «Первая мировая война» (издание было осуществлено при поддержке фонда «Русский мир») [8]. Огромное место событиям Первой мировой войны было уделено в СМИ, в первую очередь в сетке вещания федеральных телеканалов. Был выпущен целый ряд посвященных ей телепередач и документальных фильмов, в выпусках новостей регулярно сообщалось о мероприятиях, проводимых по случаю ее годовщины. Заслуживает упоминания и вышедший в начале 2015 г. в прокат фильм «Батальонъ», посвященный знаменитому женскому батальону смерти. Главное же, весь процесс подготовки к юбилею координировался двумя крупнейшими российскими историческими ассоциациями, созданными государством и полностью ему подотчетными. Это уже упоминавшееся Российское военно-историческое общество, а также Российское историческое общество, которое возглавляет Председатель Государственной Думы РФ. Речь, таким образом, может идти об инициативной роли власти в проведении юбилейных торжеств, и этот вывод подтверждается многочисленными заявлениями высших лиц государства, вполне сочувственно отзывавшихся о постигшей тогда Россию трагедии.

Такое внимание к событиям Первой мировой войны довольно плохо согласуется с процессом частичной «нормализации» советского опыта. В советское время к этой войне относились скорее отрицательно, называя «империалистической». Она находилась на периферии как общественного сознания, так и сферы исследовательских интересов, и представить себе столь масштабные и громкие торжества, приуроченные к ее юбилею, в советский период было бы весьма непросто.

Но особенно показательно в этом плане празднование четырехсотлетнего юбилея династии Романовых, пришедшееся на 2013 г. К Романовым советская власть благоволила еще меньше, чем к Первой мировой войне, поэтому факт проведения праздничных мероприятий сам по себе очень важен. Наибольший же интерес могут представлять проекты трех крупнейших российских телеканалов — ОРТ, России 1 и ТВЦ, выпустивших документальные сериалы о царствовавшем доме. Созданные в них портреты российских самодержцев не имеют ничего общего с образом «первых помещиков крепостнической империи», как называли их советские историки [9, с. 13]. Цари из дома Романовых предстают мужественными, благородными людьми, неустанно трудившимися на пользу России. Наиболее привлекательным во всех трех сериалах можно назвать образ Александра III. Он сумел справиться с революционным движением, жертвой которого пал его отец, искоренил в обществе либеральный дух и в целом способствовал его успокоению. Россия не вела в его царствование войн и добилась значительных успехов в своем экономическом развитии. Немаловажно и то обстоятельство, что Александр пытался привить верхам общества «русский вкус», вернуть их к традиционным русским ценностям. Тема же контрреформ, обычно ассоциируемых с именем этого императора, не поднимается ни в одном из фильмов. Весьма положителен и образ его деда, Николая I. Он также подавил движение декабристов, грозившее его безраздельной власти, а утвердившись на троне, всего себя отдавал заботам о благополучии подданных.

Один из фильмов о нем был назван «Раб на галерах», поскольку он любил говорить, что «работает как раб на галерах» [10]. Поражение же в Крымской войне объясняется недобросовестной позицией европейских государств, в решительный момент отвернувшихся от России и пытавшихся навредить ей. Более противоречив образ Александра II. С одной стороны, он освободил крестьян и осуществил иные важные реформы, но с другой — эти реформы, называемые в фильмах «Перестройкой XIX столетия», дестабилизировали обстановку в стране. Александр не сумел поставить общество под свой контроль и в конечном счете был убит революционерами. Двойственностью отличается и характеристика первого российского императора — Петра Великого. Конечно, усилиями Петра Россия превратилась в великую европейскую державу, значительно выросли ее военная мощь и экономический вес, но в то же время он стал насаждать европейские ценности и обычаи, глубоко чуждые традиционным ценностям русского народа.

Все это не позволяет говорить об отрицательном отношении к царской России, которое было характерно для официального советского дискурса. Примечательно, что наиболее высоких оценок в проанализированных сериалах удостоились Николай I и Александр III, заклейменные в советской историографии как «крайние реакционеры». Взгляд на Александра как на идеал русского царя нашел выражение не только в этих фильмах, но и в ряде книг, прежде всего в монографии А.Н. Боханова «Император Александр III», впервые вышедшей в 1998 г. и с тех пор неоднократно переиздававшейся [11]. В 2012 г. она была включена в список «100 книг по истории, культуре и литературе народов РФ», рекомендованных для детского чтения.

Можно привести и другие примеры, свидетельствующие о вполне позитивном восприятии многих черт дореволюционного прошлого. К их числу относится, прежде всего, память о П.А. Столыпине, возглавлявшем Совет министров Российской империи в 1906 — 1911 гг. Сейчас в Столыпине видят подлинный образец государственного деятеля и патриота. Функционирует Фонд изучения его наследия, регулярно публикуются научные и научно-популярные книги о нем, выходят документальные и игровые фильмы, а в декабре 2012 г. перед Домом правительства РФ в присутствии высших лиц государства ему был установлен памятник [12]. При этом в советские годы господствовало убеждение, что Столыпин выполнял «волю дворянства и буржуазии», проводя свою политику в их интересах [13, стлб. 844]. Возрождаются и многие дореволюционные традиции. В 2013 г. двум комендантским полкам московского Кремля были присвоены наименования Преображенский и Семеновский [14]. В 2014 г. на недолгое время возник большой интерес к «истории Новороссии». По инициативе Российского исторического общества был проведен ряд круглых столов по этой тематике, а при поддержке военно-исторического общества была издана одноименная монография проф. А.В. Шубина [15]. Хотя этот интерес довольно быстро выветрился, важно отметить, что «Новороссия» является имперским конструктом, почти не использовавшимся в советские годы. И упомянутые Российские историческое и военно-историческое общества существовали еще до революции и были закрыты большевиками. Современные организации, созданные в 2012 — 2013 гг., представляют собой лишь возобновление традиции царского времени.

Итак, можно говорить о том, что для российского публичного дискурса (а он, по сути, и является официальным, поскольку в настоящее время почти вся публичная сфера в России находится под государственным контролем) характерны положительные оценки как советского, так и царского периода. Казалось бы, налицо то «примирение и согласие», которого определенная часть российской политической элиты искала еще с середины 1990-х гг. Вопрос только в том, на чем базируется это примирение. Очевидно, что его основой является образ сильного, а точнее даже авторитарного государства, способного пресекать либеральные тенденции в обществе и более или менее уверенно отстаивать свои интересы во внешней сфере, не идти на уступки извечно недобросовестному и враждебному Западу. Таковой была Российская империя, особенно при Николае I и Александре III, таковым был Советский Союз в сталинскую и отчасти брежневскую эпохи, и к этому же стремится современная Россия, возникшая из хаоса 1990-х. «Государственнический» идеал является, таким образом, системообразующим для формирующегося сейчас официального нарратива. Именно под его углом рассматриваются факты и определяется возможность их включения в санкционированное властью историческое повествование. Все, что служило укреплению авторитарного государства, оценивается положительно и становится элементом официального дискурса. Все, что развивалось вопреки ему, оттесняется за его пределы. Этот «государственнический идеал» может распространяться и на весьма отдаленные эпохи. В качестве «подлинных государственников» рассматриваются не только Сталин или Александр III и Столыпин, но отчасти и Иван Грозный — создатель Московского царства и вообще, по словам одного автора, «национально-ориентированного государства», талантливый полководец, присоединивший

к России Казанское, Астраханское и Сибирское ханство. Что же до его репрессий, то, во-первых, их масштаб был значительно преувеличен «враждебными к России» зарубежными автора, а во-вторых, XVI в. вообще был «жестоким», и многие европейские государи — современники Грозного — казнили еще больше людей [16]. Неудивительно, что еще с 1990-х гг. существует движение за канонизацию Ивана Грозного, и сам этот факт превосходно гармонирует с распространением православных икон, на которых изображен Сталин. Контаминация дореволюционного и советского опыта принимает все более причудливый характер, но основа ее остается вполне четкой. Ее составляют преклонение перед сильной государственной властью, недоверие к Западу и неприязнь ко всему либеральному, стремление защитить традиционные ценности. Именно этот комплекс представлений играет сейчас роль официальной идеологии, и именно он определяет одобряемый верховной властью взгляд на историю.

Какие же черты дореволюционного прошлого подлежат безоговорочному осуждению? Ответ на этот вопрос достаточно прост: порицается все, что направлено против «сильного государства». Один из основных упреков, адресуемых Петру I, состоит в том, что его реформы в конечном счете привели к появлению интеллигенции — социальной группы, находящейся под сильным влиянием западных идей и потому чуждой традиционным российским ценностям, включая «государственнические». Все поколения интеллигенции, начиная с декабристов, подвергаются более или менее жесткой критике. Интерес к декабристам возрос в 2012 г., вскоре после массовых протестов в Москве и других крупных городах, вызванных фальсификациями во время выборов. В одном из документальных фильмов они названы «креативным классом» и «возмущенными горожанами» XIX столетия (а именно так называли участников протестных акций). Авторы фильма видят в них тщеславных, но пустых людей, полных амбициозных замыслов и при этом неспособных ни к какому серьезному делу. Они совершенно не знали своего народа и страны, которую пытались преобразовать, а некоторые из них вообще были британскими агентами. Нет ничего удивительного в том, что народ не поддержал их, сохранив верность царю, и их акция провалилась [17]. Впрочем, гораздо больший интерес приковывают к себе революционеры начала XX в. и революции, разразившиеся в этот период. В некоторых документальных сериалах революционеры выставлены агентами международной финансовой олигархии — Я. Шиффа и братьев Ротшильдов, ненавидевших Россию и делавших все от себя зависящее, чтобы ее ослабить [18]. Такой взгляд на революционные события 1917 г., конечно, является маргинальным, однако есть основания утверждать, что он приобретает сейчас все большую популярность. В частности, свое выражение он нашел и в многочисленных книгах Н.В. Старикова — одной из наиболее авторитетных фигур в российской публичной сфере, сопредседателя движения «Антимайдан» (примечательно, что Стариков одновременно является и апологетом Сталина) [19]. В любом случае, официальное отношение к революциям и революционерам является резко отрицательным. В Едином историко-культурном стандарте, которому теперь должны соответствовать все вновь выпускаемые учебники истории, говорится о необходимости акцентировать не «противостояние», а «взаимосвязь» и «взаимозависимость власти и общества» [20]. О гибельных для страны последствиях революционных потрясений неоднократно упоминали и высшие лица государства. В частности, было сказано о том, что «Россия не проиграла в Первой мировой войне, но была развалена изнутри (очевидно, революционерами. — *К.С.*)» [21]; говорилось и об «атомной бомбе», заложенной «под здание, которое называется Россия» [22], о «чудовищном ответе», который дала революция дала назревшим проблемам [23]. Как полагают некоторые авторы, под воздействием этих настроений отмечавшийся 7 ноября «День примирения и согласия» был заменен новым праздником — «Днем народного единства» (это произошло еще в 2005 г.) [7, с. 77 — 78].

Как нетрудно заметить, формирующийся официальный нарратив полон серьезных противоречий. Он пытается связать воедино «сильное» царское и «сильное» советское государство, хотя советский строй базировался на почти полном отрицании дореволюционного опыта. Критическое отношение к революционерам и неприятие революции также идет вразрез с официальной советской традицией. Именно революционеры, а не цари в первую очередь восхвалялись в советские годы, и, вообще говоря, сам Советский Союз возник лишь благодаря революции и революционерам. Однако власти стараются не замечать этих противоречий. Нарратив, выхватывающий из российской истории все, что связано с авторитарным государством, царским или советским, является для них чрезвычайно привлекательным. Он позволяет оправдать и легитимировать их собственный авторитарный курс, представить его обществу как вполне приемлемый и даже единственно возможный. Новая Россия начинает выглядеть как наследница двух мощных империй — царской и советской, а ее современные лидеры — как полноправные преемники их всесильных владык — самодержавных монархов и вождей партии.

Литература:

1. Копосов Н.А. Память строгого режима. История и политика в России / Н.А. Копосов. — М. : НЛО, 2011. — 320 с.
2. Миллер А.И. Историческая политика в России: новый поворот? / А.И. Миллер // Историческая политика в XXI веке. — М. : НЛО, 2012. — С. 328 — 367.
3. Под Ржевом состоялось открытие военно-исторического музея РВИО «Калининский фронт. Август 1943 г.» [Электронный ресурс] / Российское военно-историческое общество. 3 июля 2015 г. — Режим доступа: http://histrf.ru/ru/rvio/activities/news/item-1825
4. Путин о Сталине — Putin about Stalin [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=B5W3TYEx-og
5. Путин, чем Кромвель хуже Сталина, памятники СССР [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.youtube.com/watch?v=i0GoDVer5QM
6. Депутаты призывают судить Горбачева за распад СССР [Электронный ресурс] / Русская служба BBC. 10 апр. 2014 г. — Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/russia/2014/04/140410_russia_gorbachev_prosecution
7. Малинова О.Ю. Актуальное прошлое: символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности / О.Ю. Малинова. — М. : РОССПЭН, 2015. — 207 с.
8. Первая мировая война. Энциклопедический словарь / отв. ред. Е.Ю. Сергеев. — М. : Весь мир, 2014. — 475 с.
9. Тарле Е.В. Крымская война / Е.В. Тарле: В 2-х т. — Т. 1. — М. — Л. : АН СССР, 1944. — 566 с.
10. Династия. [Электронный ресурс] / ТВЦ. 27 июля 2013 г. — Режим доступа: http://www.tvc.ru/channel/brand/id/1177/show/episodes/episode_id/27740/
11. Боханов А.Н. Император Александр III / А.Н. Боханов. — М. : Русское слово, 1998. — 509 с.
12. Путин и Медведев посетили открытие памятника Петру Столыпину [Электронный ресурс] / Российская газета. 27 дек. 2012 г. — Режим доступа: http://www.rg.ru/2012/12/27/stolypin-anons.html
13. Советская историческая энциклопедия. — Т. 13. — М. : Советская энциклопедия, 1971. — 1022 стлб.
14. Отдельному комендантскому полку присвоено почетное наименование [Электронный ресурс] / Президент России. Официальный сайт. 9 апр. 2013 г. — Режим доступа: http://www.kremlin.ru/acts/news/17856
15. Шубин А.В. История Новороссии / А.В. Шубин. — М. : ОлмаМедиаГрупп, 2014. — 480 с.
16. Воронов В. Иван Грозный как политический аргумент / В. Воронов [Электронный ресурс] / Историческая правда. 4 апр. 2014 г. — Режим доступа: http://www.istpravda.ru/digest/8469/
17. Мираж пленительного счастья [Электронный ресурс] / ТВЦ. 14 дек. 2012 г. — Режим доступа: http://www.tvc.ru/channel/brand/id/20/show/episodes/episode_id/ 30868/?page=9&dos=3
18. История России. XX век [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://seasonvar.ru/serial-9425-Istoriya_Rossii_XX_VEK.html
19. Стариков Н.В. 1917. Не революция, а спецоперация! / Н.В. Стариков. — 3-е изд. — М. : Яуза, Эксмо, 2007. — 320 с.; Он же. 1917. Кто убил Россию / Н.В. Стариков. — 2-е изд. — М. : Яуза, Эксмо, 2007. — 448 с.; Он же. Запад против России. Главный враг России / Н.В. Стариков. — 3-е изд. — М. : Яуза, Эксмо, 2009. —320 с.; Он же. Кто финансирует развал России? От декабристов до моджахедов / Н.В. Стариков. — СПб. : Питер, 2010. — 288 с.
20. Историко-культурный стандарт: Проект [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://histrf.ru/ru/biblioteka/book/istoriko-kul-turnyi-standart
21. Встреча с молодыми учеными и преподавателями истории [Электронный ресурс] / Президент России. Официальный сайт. 5 ноября 2014 г. — Режим доступа: http://kremlin.ru/events/president/news/46951
22. Путин рассказал ученым о подрывной роли Ленина в российской истории [Электронный ресурс] / Интерфакс. 21 января 2016 г. — Режим доступа: http://www.interfax.ru/russia/490856
23. Ист. процесс. 18.01.2011 [Электронный ресурс] // Россия 1. — Режим доступа: http://russia.tv/video/show/brand_id/9777/episode_id/115258/video_id/115258/

Соловйов К.А. Образ імперського минулого в публічнім дискурсі сучасної Росії. — Стаття.

Анотація. В статті аналізуються механізми, з допомогою яких в російськім публічнім просторі формується та підноситься образ дореволюційного минулого. Автор робить висновок, що, незважаючи очевидну реабілітацію радянської історії, царський період сприймається також позитивно. Основний об'єкт апології є самодержавство, сильна авторитарна влада, здатна нищити ліберальні тенденції усередині суспільства та твердо обстоювати свої інтереси в зовнішній сфері.

Ключові слова: історична політика, публічний простір, царська Росія, сторіччя Першої Світової війни, чотирьохсотріччя династії Романових, ідеал «сильної держави», революційний рух.

Solovyov K.A. The image of the imperial past in the public discourse of contemporary Russia. — Article/

Summary. The paper aims to consider the tools by which the image of the pre-revolutionary past is being constructed and represented in Russian public space. It is concluded that despite the evident rehabilitation of the soviet past the attitude towards the tsarist period is also quite positive. The autocracy, the strong authoritarian power, which is capable to suppress liberal tendencies within the society and to defend firmly its interests in international sphere, is the main object of apology.

Key words: historical policy, public space, tsarist Russia, hundredth anniversary of World War I, four hundredth anniversary of Romanov's dynasty, the ideal of "a strong state", revolutionary movement.

УДК 321.02

Співак М.В.,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України

ДОСВІД США ТА АМЕРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ У ЗАПРОВАДЖЕННІ ПОЛІТИКИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ

Анотація. У статті розглянуті тенденції розвитку та координації національних програм охорони здоров'я США та деяких країнах американського континенту. Проведено аналіз досвіду країн у політиці збереження здоров'я здорової людини. Виявлено позитивні особливості у запровадженні такого роду заходів.

Ключові слова: політика, охорона здоров'я, збереження здоров'я, здорова людина, американський континент, національна програма

Нині більшість країн світу стоять перед серйозними проблемами в галузі охорони здоров'я, які пов'язані з демографічними і епідеміологічними зрушеннями, посиленням соціально-економічної нерівності, дефіцитом ресурсів, розвитком технологій і запитами населення, які постійно зростають.

Існує велика кількість публікацій різного спрямування та науковців що висвітлюють дану проблематику зокрема це Т. Гордієнко, П. Грицишин, О. Драган, А. Соколов, А. Степаненко, І. Синякевич, Н. Свояк, В. Савченко, Ю. Саталкін, В. Приміський, Н. Московська, А. Качинський, Т. Хребтова, Н. Хижнякова, О. Усатенко та ін.

В нашій країні на сучасному етапі немає єдиної думки щодо шляхів розв'язання проблеми реалізації політики здоров'язбереження. Запровадження здорового способу життя та збереження здоров'я здорової людини — це глобальна проблема, що набуває стратегічного значення для України як соціально орієнтованої держави, яка прагне сформувати сприйняття і дотримання його настанов на рівні українського суспільства, груп людей, окремої особистості. З цією метою держава має використовувати всі можливі комунікаційні канали, форми, засоби, структури. Таким чином, виникає необхідність проведення науково-теоретичних розвідок з метою напрацювання та запозичення позитивного досвіду інших країн у політиці здоров'язбереження. Зокрема, авторка зупиняється на США та деяких країнах американського континенту.

Починаючи основний виклад матеріалу, слід наголосити, що система охорони здоров'я США є найхарактернішим прикладом моделі переваги споживачів (приватної системи охорони здоров'я). До її переваг слід віднести 1) наявність стимулів для розвитку професіоналізму медичних працівників, 2) забезпечення високої якості медичної допомоги, а також 3) мобільність ресурсів та 4) інтенсивний розвиток нових медичних технологій.

Реформа охорони здоров'я та захисту пацієнтів у США сьогодні є одним з найбільш великомасштабних проектів в історії США з середини 1960-х років. Вона почала проводитися поетапно з 2010 року за ініціативою Президента країни Барака Обами і до теперішнього часу вважається головним досягненням його президентства.

Необхідність у розробці єдиної версії реформи охорони здоров'я в США виникла після того, як наприкінці 2009 року обидві палати Конгресу прийняли два різні варіанти законопроекту. Головною метою реформи є скорочення кількості людей, які не мають можливості купити собі медичну страховку, і зробити саму систему охорони здоров'я та медичного страхування більш доступною широким верствам населення, а також менш дискримінаційною у порівнянні з існуючою до цього системою. Реалізація проектку для американського бюджету за підрахунками обійдеться в 950 мільярдів доларів за 10 років. Законопроект, схвалений Сенатом, вимагає 871 млрд доларів, а варіант нижньої палати — трохи більше ніж трильйон. Згідно з варіантом реформи, розробленим Бараком Обамою, до 2019 року медичну страховку отримає 31 мільйон американців, які не мають її наразі. Крім того, додаткові пільги в галузі охорони здоров'я отримає як середній клас та малий бізнес.

Зокрема, в плані Обами не згадується підтримувана багатьма і розкритикована іншими ініціатива створення державної системи медичного страхування, яка б була альтернативою для приватних страховиків. Обама залишив без уваги і тему виділення федеральних коштів на проведення операцій з переривання вагітності. Однак, прихильники закону, винесеного на голосування Палати представників, переконані, що з його допомогою доступ до медичного обслуговування додатково отримають 36 млн. американців.

Таким чином медичну страховку матиме в цілому 96% населення країни [1].

Низка положень реформи набрали чинності вже в 2010 році. Страхові компанії відтоді не мали права відмовляти хворим людям в страховці, вводились обмеження на вартість страховки для людей з серйозними захворюваннями. Страховики також не могли відмовлятися надавати поліс хворим дітям. Батьки змогли вписувати в свої страхові плани дітей, поки тим не виповниться 26 років. Для людей, які живуть без страховки і страждають різними захворюваннями, створена спеціальна програма, в рамках якої вони можуть на пільгових умовах отримати страховку. Встановлені ліміти на вартість страховки, а також на вартість візитів до лікаря (в США страховка, як правило, покриває лише частину витрат, наприклад, дві третини, решту пацієнт виплачує сам).

У 2011 році зміни торкнулися системи соціального страхування Medicare. Терапевти і педіатри, що працюють з незаможними групами населення, отримують надбавку у зарплаті, а ті, хто користується їхніми послугами, зможуть щорічно проходити безкоштовну диспансеризацію. Для них також передбачено ряд додаткових послуг. Незаможні, які потребують постійного догляду, отримують можливість жити в спеціалізованих медичних центрах. Фармацевтичні компанії повинні щорічно сплачувати податок, який буде розраховуватися виходячи з їхньої частки на ринку. Нововведення не торкнеться тільки компаній, чий річний дохід становить менше 5 мільйонів доларів.

2012 року запущено програми з підвищення ефективності та контролю за лікарнями, дитячими поліклініками та будинками для літніх людей. 2013 року очікувалося збільшення податків, що направляються на підтримку системи Medicare. Також введено 2,9-відсотковий акцизний збір на продаж медичного обладнання.

З 2014 року наявність страховки є обов'язковою умовою для більшості людей, що проживають у США. В іншому випадку їм доведеться платити штраф. З 2014 року багато хто зможе обміняти свої страхові плани на нові, які обіцяють бути більш економічними і повними. Великі організації, що не надають своїм співробітникам страховки, будуть сплачувати штрафи. У наступні роки реформа, як передбачається, продовжиться. Будуть підвищуватися вимоги до страховиків і роботодавців. Під загрозою штрафів їм доведеться знаходити можливості надавати клієнтам і співробітникам якомога більш економічні плани з максимальним покриттям. Виконання цього пункту президентської програми повинен був значним чином вплинути на економіку США. Нині обов'язкове медичне страхування не підтримують 51% громадян [2,3].

Реалізація президентської програми Барака Обами у частині виконання положень реформи охорони здоров'я є прикладом реалізації політичного рішення і усвідомлення політиків необхідності радикальних змін в охороні здоров'я. Хоча деякі противники медичної реформи вбачали в політичних рішеннях президента порушення прав людини так як відбувається примусове зобов'язання страхувати своє здоров'я. Закон, підписаний Обамою у 2010 р., оскаржували у Верховному суді 26 штатів, заявляючи, що він порушує права людини. Однак, Верховний суд США підтримав реформу охорони здоров'я, ініційовану президентом, і визнав, що обов'язкове медичне страхування не суперечить конституції країни.

На думку фахівців, економіка медичного обслуговування в США — це парадоксальне з'єднання надмірностей і недоліків. Багато власників страхового поліса скаржаться на зростання цін на медичні послуги і непередбачуваність умов надання страхового покриття. Лікарі відзначають, що виплати від страхових компаній занадто малі, щоб вони могли продовжувати практику. Нестримну інфляцію витрат на охорону здоров'я в США звично пояснюють багатьма різними факторами. Старіння популяції і розвиток медичних технологій кидають виклик кожній національній системі охорони здоров'я, однак американська система різко виділяється на цьому тлі. Явне фіаско Сполучених Штатів у плані стримування росту витрат на охорону здоров'я перш за все є наслідком глобальної комерціалізації цієї сфери. Домінування приватних страхових компаній, фармацевтичних компаній, нова хвиля приватних спеціалізованих шпиталів, власниками яких є лікарі, і намагання усіма гравцями на цьому ринку зробити свій прибуток максимальним збільшують витрати на охорону здоров'я і викривлюють розподіл ресурсів [4].

Якщо проводити аналіз кожної країни американського континенту то в політиці кожної держави вбачаються окремі особливості характерні лише цій країні. Вони викликані економічними, історичними, географічними та соціальними особливостями. В межах даної публікації розглянемо деякі з них.

Наприклад, в основі національної політики охорони здоров'я Сальвадору покладені чотири основні напрямки: зміцнення та розширення повноважень Міністерства охорони здоров'я у напрямку галузевої політики та регулювання; розвиток людських ресурсів і його потенціалу для аналізу і досліджень в галузі охорони здоров'я; побудова інтегрованих мереж медичного обслуговування (IHSDNs), для боротьби з наслідками фрагментації системи охорони здоров'я,

як у наданні медичних послуг, так і в управлінні паралельними програмами в галузі охорони здоров'я; розроблення механізмів для міжгалузевих заходів та участі громадян з визначенням нових ролей і механізмів галузевого і міжгалузевого узгодження [5].

В основу політики охорони здоров'я Ангільї покладений соціальний захист. Ангілья самоврядна заморська територія Великобританії до складу якої входять сам острів Ангілья, а також дрібні прилеглі острівці і коралові рифи, які не мають постійного населення, це значним чином ускладнює контроль над окресленою сферою. У 2005-2009 роках запроваджена Національна стратегія екологічного менеджменту довела ефективність принципу співпраці урядових і неурядових установ у питаннях збуту відходів, гігієни харчування, моніторингу питної води, санітарного стану, екологічної безпеки та чистоти пляжних зон. Ангілья вразлива до зміни клімату та його наслідків. Більшість проблем, що впливають на показники рівня здоров'я відносяться до погодних умов, особливо ураганів і посухи. Також, значну роль відіграють збільшення температури поверхні моря, підйом рівня моря, деградації коралових рифів. Часом виникають проблеми екологічного характеру, що впливають на і так слабку економіку, а саме поширення водорості, що знизило видобуток омарів. Крім того, комахи та інші шкідники знищують цукровий очерет, тютюн та овочі. Важливим демографічним фактором на території Ангільї є міграція.

У 2004 році уряд створив орган охорони здоров'я з напів-автономним статусом, який відповідає за надання медичних послуг. Ця передача повноважень дозволила Міністерству охорони здоров'я і соціального розвитку взяти на себе роль «рульового» політика у сфері стратегічного планування, встановлення стандартів, регулювання галузі, оцінки та моніторингу.

Стратегічний план охорони здоров'я у 2008-2014 р.р. визначив нові пріоритети що включають в себе: розвиток систем охорони здоров'я за рахунок надання медичних послуг на належному рівні; розвиток людських ресурсів та управління ними; підтримка здоров'я сім'ї; забезпечення якості харчових продуктів; запровадження здорового харчування і фізичної активності серед населення; діагностика осіб з хронічними неінфекційними захворюваннями; профілактика інфекційних захворювань; визначення впливу навколишнього середовища на здоров'я; заходи спрямовані на підтримку психічного здоров'я і попередження токсикоманії [6].

У період з 2006 по 2010 роки, Антигуа і Барбуда досягнули великого прогресу у галузі охорони здоров'я хоча першочергово реформа стосувалася соціального сектору. На заваді багатьом проектам стоїть природній клімат ? країна має дуже низький рівень опадів (40-42 дюймів), посухи відбуваються кожні три-сім років, тому держава багато років страждала від дефіциту прісної води.

Однак, під впливом змін у соціальному секторі вдалося підняти показники у сфері охорони здоров'я. Зокрема, вдалося понизити рівень дитячої та материнської смертності, підняти показник середньої тривалості життя (чоловіки — 73 роки, жінки — 77 років). Після впровадження відповідних заходів і встановлення опріснюючи систем постачання води у 2007 році 89,3% населення мали доступ до безпечної питної води та 72,9% мали доступ до поліпшених засобів санітарії, а 22,7% до належних умов життя.

В основі політики охорони здоров'я 2008-2010 років лежав вдалий бізнес-план Міністерства фінансів де серед пріоритетів були визначені: управління і організація охорони здоров'я; покращення екології; боротьба з інфекційними захворюваннями; лікування неінфекційних захворювань; здоров'я сім'ї; фармацевтичні послуги; фінансування охорони здоров'я; запровадження здорового харчування; інформаційне забезпечення системи охорони здоров'я. Всі ці обов'язки були покладені на Міністерство охорони здоров'я [7].

Політика охорони здоров'я Аргентинської Республіки абсолютно залежна від гідрометеорологічних явищ. Вони завдають значної шкоди людям, власності, та екосистемі, в основному на північному заході, північному сході, і центральних регіонах. Інші типи небезпек відбуватися в регіонах Куйо (сильний снігопад, лісові пожежі, і, можливо, сейсмічна активність) і Патагонія (снігопадів і лісові пожежі). За прогнозами, вплив льодовиків в Аргентині буде простежуватися до кінці 21-го століття, і прибережні райони будуть відчувати збільшення опадів (від 5% до 10%) і стік (10% до 30%) [8].

Враховуючи кліматичні зміни уряд Аргентини у 2010 році ратифікував угоду зі зміни клімату з набуттям чинності якої, уряд ставить завдання досягти консенсус щодо політики економічного розвитку, безпечного розвитку нафтохімічної і металургійної промисловості, скорочення викидів у сільському господарстві, харчовій промисловості та металургії.

Проблемою охорони здоров'я опікується Міністерство здоров'я. Аргентина належить до групи країн з середнім рівнем доходу де середня тривалість життя становить 75 років. Найбільшої шкоди населенню завдають хвороба Шагаса, СНІД та туберкульоз.

Політика уряду направлена на багатостороннє співробітництво, що здійснюється через органи охорони здоров'я: наприклад, як Світовий банк, Міжамериканський банк розвитку, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй, Глобального фонду для боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією. В останні роки, двостороннє співробітництво спрямоване на галузеві програми, науково-технічне співробітництво. Федеральна Законодавча рада охорони здоров'я є координуючим органом законодавчої влади, складається з членів комісій з охорони здоров'я різних законодавчих рівнів. Його метою є визначення основних пріоритетів і розробка законодавчої бази, яка гармонізує законодавство різних країн, з метою досягнення справедливості для всього населення країни [9].

Система охорони здоров'я Аргентини пропонує покриття базових послуг для всіх жителів, навіть якщо вони охоплені системою соціального забезпечення або приватного страхування. У 2011 році державний сектор, охопив все населення (100%); національні плани в галузі охорони здоров'я (соціальна робота) робітники та члени їх сімей (38,8%); Національний інститут соціальних служб покриває виплати пенсіонерам (подружжю) та їх дітям (8,3%); провінційні плани в галузі охорони здоров'я, покривають виплати цивільних службовців і провінційних пенсіонерів та членів їх сімей (13,7%); приватні добровільні внески (9.0%).

Ці покриття забезпечують необхідний список товарів і послуг для профілактики, діагностики, медичної та стоматологічної допомоги, який включений в план обов'язкового медичного забезпечення. Національний орган охорони здоров'я несе відповідальність за забезпечення доступу населення до національних медичних програм [10].

Аруба є невеликою країною з активною і відкритою економікою, що в першу чергу залежить від міжнародної банківської системи та туризму. Завдяки цьому відбувається стрімке зростання населення острова і це є однією з нагальних проблем, що потребує вирішення. У період з 2006 по 2010 рік ситуація в галузі охорони здоров'я дещо поліпшилася і це дало змогу понизити рівень смертності. Тим не менш, захворювання серцево-судинної системи і профілактика неінфекційних захворювань стали пріоритетом у сфері охорони здоров'я. У Національний план розвитку на 2003-2007 роки були включені конкретні цілі та завдання для Міністерства охорони здоров'я і навколишнього середовища серед яких були питання вирішення загального медичного страхування, організації мережі охорони здоров'я, профілактики і лікування хронічних неінфекційних захворювань; вдосконалення законодавства, пов'язаного з профілактичною допомогою, фінансування і забезпечення доступності кваліфікованого медичного персоналу на всіх рівнях системи охорони здоров'я. А також надання догляду на дому (особливо для хворих на цукровий діабет), серед інших питань екологічна сфера, робота стічних вод, і забруднення повітря [11].

Принципи, що закладені в основу громадської охорони здоров'я в Арубі беруть свої витоки з принципів здоров'я і стандартів Нідерландів, а також міжнародних угод, та рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Закон Аруби з основ охорони здоров'я був прийнятий в 1989 році, він забезпечує контроль якості охорони здоров'я і медичної допомоги на острові, з метою сприяння загального стану здоров'я населення. Цей закон повністю покладає відповідальність на Департамент охорони здоров'я. Саме на нього покладений обов'язок моніторингу, управління, у тому числі лікування і профілактики інфекційних захворювань і якість медичної допомоги, що надається лікарями, стоматологами, фізіотерапевтами, і акушерами, психічна допомога, нагляд за наркотиками. З 2008 року Департамент охорони здоров'я переглянув і оновив правила політики охорони здоров'я, які сьогодні направлені на профілактику, обстеження і виявлення захворювань на ранніх стадіях.

Фінансування галузі охорони здоров'я першу чергу забезпечується урядом Аруби (52,4%) роботодавців та внесків, та інших джерел, таких як: громадські організації, компанії, міжнародних донорів і приватних осіб.

Мережа охорони здоров'я організована в трьох рівнях надання медичної допомоги первинної, вторинної, третинної. Лікарня ім. Доктора Гораціо Одубер єдина лікарня острова і перебуває у приватній власності, має 290 місць і забезпечує екстрену, вторинну, третинну допомогу та догляд. Функціонують відділи надання амбулаторної допомоги, гемодіаліз, а також відділи, що надають діагностичну і терапевтичну клінічну підтримку. Всі види послуг доступні для туристів у клініці також можуть обслуговуватися і місцеві жителі. Фонд Біло-Жовтого Хреста управляє шістьма медичними установами по всьому острову (вони розкидані по острову за географічним принципом щоб забезпечити доступ населення до медичної допомоги) у тісній співпраці з Департаментом охорони здоров'я. Їхні послуги включають в себе медичний догляд на дому (особливо для літніх людей); профілактичне лікування для дітей, у тому числі гарантує забезпечення національними програмами імунізації дітей; харчування; розвиток дітей; скринінг здоров'я; зубні консультації. Відділ охорони здоров'я орієнтований на немовлят, дітей та молодь (віком до 19) і проводить їх профілак-

тичне супроводження. Амбулаторні послуги для хронічних психічно хворих здійснюється через психіатричні служби соціальної допомоги у віданні Департаменту охорони здоров'я. Фонд по догляду за престарілими (відомий як SABA), субсидується урядом, володіє трьома геріатричними будинками в цілому на 250 місць [12].

В групу кліматично-залежних країн американського континенту потрапляють і Багамські острови. Уряд Островів занепокоєний безпекою на малих островах держави. Багамські Острови особливо вразливі до наслідків зміни клімату. У 2007 році Світовий банк спрогнозував, що можливий очікуваний зріст 1 м. рівня моря потенційно може вплинути на 11% суші Багамських островів. Крім того, підвищення температури і рівня води, зашкодить кораловим рифам, що є домівкою для сотень видів риб та інших водних організмів. Тропічні циклони, які очікуються за прогнозами, зростуть в результаті змін клімату, як в плані чисельності так і інтенсивності.

Міністерство охорони здоров'я несе відповідальність за політику і планування в галузі охорони здоров'я; регулювання і контроль; фінансування служб громадської охорони здоров'я; розробку та реалізацію національних програм охорони здоров'я; та надання послуг в сфері охорони здоров'я. Міністр, глава Міністерства охорони здоров'я, несе відповідальність за роботу різних державних установ і регулюючих органів, що займаються охорони здоров'я.

Державні лікарні на Багамських островах були створені в 1998 році Законом № 32, що взяв на себе відповідальність з управління і розвитку трьох державних лікарень – лікарні Маргарет і Ренд Меморіал та реабілітаційного центру Санділенде. Вони управляються Радою підзвітною міністру охорони здоров'я, вона функціонує як керуючий директор і головний операційний директор підзвітний Раді. На Багамах функціонує Національне агентство з наркотиків та централізована дирекція управління, яка відповідає за масові закупівлі одноразових медичних і хірургічних приладь.

Система охорони здоров'я за підтримки уряду несе відповідальність за забезпечення основної частини медичних послуг населенню Багамських островів, на які припадає 87% всіх лікарняних ліжок та закладів. Середньомісячна вартість страховки склала $ 160,00 за людину. 56% мешканців островів не прагнуть зовнішньої допомоги для амбулаторних і медичних витрат.

Охорона здоров'я, як правило, фінансується з державних витрат охорони здоров'я, приватного медичного страхування, і з власної кишені платників від державних, так і приватних об'єктів. Державні витрати на охорону здоров'я фінансуються в основному за рахунок оподаткування.

Здоров'я – пріоритет на Багамах. Особливо помітно це з огляду на високі бюджетні асигнування з боку уряду. Значні ресурси країна спрямовує на соціальні детермінанти здоров'я ? це забезпечення високої якості медичної допомоги та її доступність [13].

Незважаючи на успіхи в системі охорони здоров'я, багато проблем залишаються невирішеними. Вони включають в себе велику кількість ненавмисних і навмисних травм (зокрема, вбивств). Збільшується поширення хронічних захворювань внаслідок неправильного способу життя, не вирішена проблема зростаючої міграції, і фрагментація медичних послуг. Вважається, що ці тенденції створюють проблеми для стійкості системи охорони здоров'я Островів. З боку уряду робляться інвестиції в національні програми розвитку охорони здоров'я і його підтримку, робляться спроби зосередження на соціальному захисті, на питаннях, що пов'язані з репродуктивним здоров'ям [14]. Для подолання окреслених проблем Урядом визначені сім стратегічних цілей: 1. державний сектор, приватний сектор та суспільство працюють разом для захисту та покращення здоров'я для благополуччя населення Островів; 2. всі програми і послуги в охороні здоров'я зосереджені на підтримку здоров'я здорових людей; 3. покращення показників рівня здоров'я забезпечується шляхом управління стратегічною інформацією на основі фактичних даних; 4. планування і управління людськими ресурсами для забезпечення належного рівня медичної допомоги; 5. оптимізація закладів охорони здоров'я, інфраструктури, технологій і матеріалів для безпечного надання медичних послуг; 6. ефективне і відповідальне керівництво, контроль і нагляд з боку керівництва за всією системою охорони здоров'я. 7. система охорони здоров'я, яка орієнтована на надання доступних високоякісних послуг [15].

Нажаль, в межах даної публікації неможливо навести досвід країн всього американського континенту. Однак, ми сподіваємося, що дана проблематика буде мати продовження в інших публікаціях. Адже, як показує аналіз політики, що ведуть країни, серед позитивних моментів у запровадженні політики збереження здоров'я здорових людей, на які варто звернути увагу слід визначити: по-перше, всі політичні ініціативи викладені в програмах з покращення рівня здоров'я розраховані на відносно короткі терміни; по-друге, абсолютно у всіх країнах політика направлена на співпрацю уряду, бізнесу і громадян; по-третє, помітним є те, що деякі країни американського континенту у 2000-х роках взяли курс на інший

формат галузі охорони здоров'я пріоритетом якого є: підтримка здоров'я сім'ї, забезпечення якості харчових продуктів, запровадження здорового способу життя, профілактика інфекційних захворювань, реабілітація, а також, заходи спрямовані на підтримку психічного здоров'я; по-четверте, досвід країн показує на залежність та вплив навколишнього середовища на здоров'я здорової людини; по-п'яте, існують країни, наприклад Багамські острови, де запроваджуються програми і послуги в охороні здоров'я зосереджені на підтримку здоров'я здорових людей.

Також, проведений аналіз показав, що уряд США має досить вагомий вплив і рішучу політичну волю у питаннях охорони здоров'я. Однак, сьогодні уряд більше надає перевагу питанням страхового ринку і економіці ніж програмам і послугам в охороні здоров'я, що були б зосереджені на підтримку здоров'я здорових людей.

Література:

1. Реформа системи охорони здоров'я США: Обама представив власну версію законопроекту. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.bigmir.net/world/247642
2. Реформа системи охорони здоров'я США: Обама представив власну версію законопроекту. 23 лютого 2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/world/1050125-reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya-ssha-obama-predstaviv-vlasnu-versiyu-zakonoproektu
3. Система охорони здоров'я у США. Ресурсний центр Youth for Health проекту «Молодь за здоров'я». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mzz.com.ua/sistema-okhoroni-zdorovya-u-ssha.html
4. Медичне страхування в Австрії, Фінляндії, Швеції, Італії, Ізраілі , США (Огляд, складений з фрагментів статей). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.likar.info/biblioteka/article-43587-medichne-strahuvannya-v-avstriyi-finlyandiyi-shvetsiyi-italiyi-izraili-ssha-oglyad-skladeniy-z-fragmentiv-statey/
5. Salvador. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.paho.org/Saludenlasamericas/index.php?option=com
6. Anguilla. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.paho.org/Saludenlasamericas/index.php?option=com
7. Antigua and Barbuda. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.paho.org/Saludenlasamericas/index.php?option=com
8. Dinбmica espacial y temporal de la deforestaciyn en la regiyn Chaqueca del Noroeste Argentino en el pernodo 1977 — 2007. 1. Recursos Naturales ? Lab. Teledetecciyn y SIG INTA EEA Salta ? 2. Departamento Mйtodos Cuantitativos y Sistemas de Informaciyn, Laboratorio de Anбlisis Regional y Teledetecciyn (LART), IFEVA, Facultad de Agronomna UBA, CONICET.
9. Indicadores Socioeconymicos. Instituto Nacional de Estadns. Buenos Aires, 16 de Junio de 2011. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.indec.mecon.ar/nuevaweb/cuadros/4/indicad
10. Argentina, Ministerio de Salud. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.msal.gov.ar/
11. Ministry of Public Health, Elderly care and Sports. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.overheid.aw/governance-administration/ministry-of-public-health-elderly-care-and-sports_3995/
12. Medical Facilities. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.aruba.com/the-island/medical-facilities
13. Bahamas ? 2010 Country Progress Report — unaids. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.unaids.org/.../2010countries/bahamas_20
14. The Official Website of the Government of The Bahamas. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bahamas.gov.bs/wps/portal/public/gov/govern
15. National Health System Strategic Plan 2010-2020. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bahamas.gov.bs/.../National+Health+Strat.

Спивак М.В. Опыт США и американского континента во внедрении политики здоровьесбережения. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены тенденции развития и координации национальных программ здравоохранения США и некоторых странах американского континента. Проведён анализ опыта стран в политике сохранения здоровья здорового человека. Выявлены положительные особенности в введении такого рода мер.

Ключевые слова: политика, охрана здоровья, сохранение здоровья, здоровый человек, американский континент, национальная программа

Spivak M. The experience of the USA and the american continent in the implementation of health care policy. — Article.

Summary. The article considers trends in the development and coordination of national health programmes of the USA and some countries of the american continent. The analysis of country experiences in policies of preservation of health of a healthy person. Identified positive features in the introduction of such measures.

Keywords: politics, health, preservation of health, healthy people, the american continent, the national program

УДК 321:008 001.76

Сушко А.І.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИБОРУ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. В статті розглянуто особливості політичної культури як суттєвого фактору впливу на процеси становлення демократичного політичного режиму. Автором проаналізовано складові сегменти та цінності політичної культури нашого суспільства в період транзиту.

Ключові слова: політична культура, трансформація, політичні процеси, демократичний розвиток.

В процесі переходу до демократії, що охопив країни пострадянського простору формується нова політична культура, як сукупність відносин що складаються між всіма учасниками політичного процесу сучасного суспільства. По суті це перехід від недемократичної патріархальної політичної культури до демократичної, яку можна визначити як історично сформовані, відносно стійкі політичні уявлення, оцінки та орієнтації, а також відповідні моделі і норми політичної поведінки.

Метою дослідження є з'ясування основних аспектів взаємозв'язку елементів політичної культури сучасного суспільства, які стали домінуючими для розвитку політичних процесів в демократичних країнах. Аналіз окремих аспектів даної проблематики є предметом дослідження в працях В. Добіжи, В. Корнієнко, Б Цимбалістого, Г. Щедрової, С. Берези та інших науковців.

Досліджуючи концепції та методологічні підходи що до аналізу становлення та функціонування політичної культури сучасного демократичного суспільства слід зазначити, що майже не розглядаються фактори взаємовпливу еволюційних процесів у становленні всієї багатогранності культури, що мають вплив на розвиток політичних інститутів та напрями політичного процесу в цілому. Досить фрагментарно досліджена така грань політичної культури як відношення громадян до діяльності політичних рухів та суспільних організацій.

Виклад основного матеріалу. Процес переходу до демократії досить неоднозначний і має певні стадії, а в процесі трансформації, реформування завдання та терміни перетворень вирішуються по різному. Політики, як правило, недооцінюють фактор неоднозначності майбутнього і сам шлях подальшого розвитку має фактор невизначеності. В сучасних реаліях перед науковцями, особливо актуально стає проблема пояснення трансформацій, розриву, певної опозиції до попереднього досвіду. Зрозуміло що зміни політичної культури мають різні причини і науковці по різному їх визначають. Так, в рамках синергетики запропоновано варіант змінювати поле шляхів розвитку будь-якої складної структури через перебудову самого соціального середовища. Досить фундаментально розглядає дану проблему і відомий дослідник Р. Інглгарт. Він вважає що це результат рівнодіючої сили економічних, політичних, соціальних та культурних змін, а вирішальне значення в соціокультурних трансформаціях має розвиток особистості.[1, с.7]. Поступове задоволення її фундаментальних потреб визначає сутність етапів культурного розвитку суспільства.

Особливість української культури, виходячи з історії та реалій геополітики полягає в тому, що наша країна завжди була об'єктом між цивілізаційного впливу. Це дає підстави багатьом дослідникам розглядати нашу цивілізацію як розколоту і по різному трактувати цей фактор. Одні, використовують лінії розколу маніпулюючи суспільною свідомістю що на практиці призводить до людських жертв і тимчасової окупації частини території України. Інші, розцінюючи фактор «розколотості» як наявність більших можливостей соціокультурного вибору для особистості. Даний підхід дозволяє аналізувати «цілісність у багатоманітності» і тим самим даний фактор служить каталізатором утвердження і зміцнення основ демократії у нашому суспільстві, а науковцям дозволяє активізувати пошук інтелектуальних інваріантів. Це важливо для сучасного стану нашої культури, коли соціокультурна біполярність вже окреслює розмежування між її різними частинами. Крім того, для України, яка по багатьох параметрах політичної свідомості ще залишається частиною пострадянського простору подібна ситуація значно обтяжує шлях побудови сучасної правової демократичної держави, так і пошук гідного місця серед демократичних країн світу.

В суспільствах перехідного характеру від особливостей свідомості громадян залежать і характер і темпи становлення політичної демократії в

практику повсякденного життя та отримання її інститутами необхідної міцності в цих складних умовах. В політичній сфері найбільш перспективними є трансформації партисипаторної демократії в напрямку до демократії взаємодії що зокрема підвищує ефективність взаємодії органів влади і громадянського суспільства. Для нашої країни в даному аспекті важливими є різноманітні форми активності громадян що доповнюють функції управління, як наприклад волонтерство, різні інституції громадського контролю і тому подібне. Основними принципами організації та модернізації політичного процесу в умовах сучасного українського суспільства стають дієва політична активність громадян та процеси децентралізації. В той же час слід погодитись з думкою значної частини науковців, що частина громадян України, особливо будучи носіями пострадянської політичної культури, не вдаються до широкої партисипації.

Для пострадянських держав, в тому числі України дослідження єдності суспільства, дотримання принципу цілісності держави реалізується перш за все, через становлення спільної ідентичності громадян в процесі політичної соціалізації. Вагому роль у ретрансляції політичних ідей та цінностей, крім традиційних інститутів (сім'я, школа, культура) відіграє наука. Так Ж. Ліотар, підкреслював що «по мірі входження суспільства в епоху, яка названа постіндустріальною, а культури в епоху постмодерну, змінюється статус знань»[2, с.14]. В цьому контексті слід розглядати розвиток культури як поєднання духовності традиційної, класичної з цінностями постмодерну що стає парадигмою XIX століття.

Культуроцентричність як новий онтологіям сучасного світу сприятиме і гармонізації між людських стосунків, а на думку таких дослідників як Ю.Хабермас, П. Козловський це період коли ідеї попередніх епох проникають в маси і нарешті зачіпають на практиці історичні процеси та визначають їх подальший хід. Одночасно П. Козловський застерігає що цінності модерну досягають піку свого розвитку і на цій фазі стають застарілими [3, с.24].

В цілому політична ідентичність виступає важливим елементом політичного процесу, як в країнах розвинутої демократії, так і все більше в умовах перехідних режимів. Практика свідчить що держави можуть одночасно позиціонувати себе і по осі націоналізму і по осі глобалізації. В Польщі, Угорщині, Чеській Республіці, Словенії, та державах Балтії інтеграції з міжнародними інституціями та економічна лібералізація цілком сумісні з утвердженням національної ідентичності[4, с.16]. На думку автора, з деякими корекціями дане положення діє і в українських реаліях сучасності.

Слід зазначити що політична культура є однією з визначальних сфер, яка виступає фактором успішного реформування, зокрема втілення в практику ідеї децентралізації. Це дозволяє виключити в значній мірі відчуженість громадян від влади, а значить стимулює значні ресурси ініціативи та самодіяльності, формує нові соціальні цінності, насамперед такі як свободу вибору та культуру відповідальності особистості. Самі громадяни стають повноправними учасниками процесу діалогу з органами державної влади та місцевого самоуправління, приймаючи участь в підготовці та реалізації усіх значущих соціально-політичних рішень. Особливо активним у цьому аспекті є пошук в сучасних умовах України нових механізмів забезпечення безпосередньої участі громадян в прийнятті рішень на місцевому рівні. Є розуміння необхідності зміцнення процесу зростання значення кожної особи на етапі трансформації нашого суспільства в бік демократії, коли доля багатьох починань в великій мірі залежить від політичної активності та свідомості більшості громадян.

Таким чином процес формування політичної культури демократичного суспільства проходить певні стадії долаючи перешкоди нерозвинених інститутів громадянського суспільства. Слід відзначити, що основні фактори становлення та структурні елементи політичної культури нашого суспільства суттєво модернізуються і позитивно впливають на процеси демократизації.

Література:

1. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества //Полис, 1997.-№4-.с.6-11.
2. Лиотар Ж. Состояние постмодерна М.,1998.
3. Козловский П. Культура постмодерна М.,1997.
4. Ратленд П. Глобалізація та конституціоналізм //Світова економіка та міжнародні відносини — 2002.-№4 -с.15-18.

Сушко А.И. Политическая культура как фактор демократического выбора общества. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрено особенности политической культуры как существенного фактора влияния на процессы становления демократического политического режима. Автором проанализированы составляющие сегменты и ценности политической культуры нашего общества в период транзита.

Ключевые слова: политическая культура, трансформация, политические процессы, демократическое развитие.

Sushko N. I. Political culture as a factor of social democratic choice. – Article.

Summery: The author examines the political culture as an essential factor of the influence on the formation of the demographic processes depending on the political regime. Moreover he provides an analysis of the segment components and values of the political culture in the transitive period.

Key words: Political culture, transformation, political processes, demokratycheskoe development.

УДК 35.073.534

Чальцева Е.М.,
ДонНУ (м. Винница)

ПУБЛИЧНАЯ ПОЛИТИКА В ИНТЕРНЕТ ПРОСТРАНСТВЕ

Анотация. В статье анализируется виртуальная деятельность акторов в публичном пространстве, что позволяет оценить степень их реального влияния на политику. Применение инновационных технологий web 2.0 и web 3.0 приводит к институционализации новых форм и практик взаимодействия политических акторов в публичном поле политики. Автор акцентирует внимание на концепте электронной демократии и практике электронного правления и краудсорсинга.

Ключевые слова: публичная политика, online-пространство, online-сообщества технологии web 2.0 и web 3.0, электронное правительство, электронная демократия, краудсорсинг.

Одним из основных инструментов политики в современных условиях являются интерактивные технологии, позволяющие расширить публичное пространство, вовлечь в него большее количество участников и обновить систему управления. Это подтверждают идеи М. Кастельса о том, что человечество стоит на пороге исторического сдвига в области публичной политики — от институциональной сферы к сфере, формирующейся на основе сетей горизонтальной коммуникации [1].

В связи с активным включением интерактивных технологий в политический процесс под их воздействием происходит неизбежное изменение роли публичных институтов и институциональных практик взаимодействия гражданского общества и государства. Современная практика публичной политики все больше требует внимания к проблеме соучастия гражданского общества в процессе управления и формирования горизонтальных форм взаимодействия между публичными акторами с помощью информационно-коммуникативных технологий. Коммуникативная среда публичной сферы выходит за границы реальности и распространяется в online-пространстве, которое смело можно называть новым полем политических практик.

Публичная политика в online-пространстве — это совокупность спроектированных пользователями систем публичной политики, основанных на применении технологий web 2.0 и web 3.0, которые создают и расширяют единое информационно-коммуникативное пространство публичной сферы посредством влияния социальной среды на создание, использование, воспроизводство контента online-пространства, влияющим в свою очередь на общество. Технологии web 2.0 и web 3.0 способны не только изменить взаимоотношения между гражданами и ввести новые формы управления и достижения политического результата, но и изменить уровень и качество политического участия, которое способствует формированию конструктивной и дееспособной конкуренции внутри online-пространства между различными социально-политическими акторами [2]. Таким образом, технологии web 2.0 и web 3.0 являются инновационными инструментами встраивания политических акторов в процесс публичной политики на каждом процессуальном этапе (определение повестки дня, формирование политики, реализация политики, аудит, оценка). Анализ виртуальной деятельности акторов в публичном пространстве позволит оценить степень их реального влияния на политику.

Online-пространство предоставляет возможность реальным акторам на основании принципов открытости, доступности и индивидуальности быть информированными, выражать свое мнение, участвовать в процессе формирования повестки дня и выработки решений, разрешать спорные вопросы и получать услуги. Для выполнения этих функций online-пространство, создает публичные площадки и предоставляет различные механизмы и инструменты для создания «социальных мостов» между политическими акторами, вовлекая и мотивируя все больше и больше участников к сотрудничеству.

Социально-политическое конструирование публичных площадок online-пространства может происходить по двум направлениям — «сверху» (инициатива и контроль власти) и «снизу» (определяющая роль принадлежит гражданскому обществу). Эффективность публичных площадок обоих направлений будет зависеть от того насколько они ориентированы на потребности большинства общества, от возможностей ИКТ государства, от стремления к сотрудничеству акторов и от их способности реагировать на проблемы в публичном поле политики.

Институционализация online-пространства публичной политики привела к появлению новых практик взаимодействия акторов, которые можно представить в двух формах: «медиа комьюнити» и «электронное управление».

Медиа-комьюнити (горизонтальное общение внутри гражданского общества) представляет собой форму публичной политики, в рамках которой происходит обмен информацией между пользователями социальных сетей и блогосферы, способствующей формированию общественного мнения и принятию политических решений, где основным элементом публичной политики является сетевое гражданское общество. Институционально медиа-комьюнити представлены online—социальными сетями, интернет-блогами, независимыми online-СМИ и «общественными организациями 2.0» (неправительственные/негосударственные добровольные объединения граждан на основе реализации совместных интересов и целей) [3, с.118]

Важно отметить, что блоги и социальные сети, являясь одновременно действующими сетевыми структурами, не конкурируют между собой, а действуют вполне автономно в современном интернет-пространстве. Это объясняется принципами организации блогов и социальных сетей, в которых по-разному определяется степень включенности участников.

Под online социальными сетями (Facebook, Twitter, Одноклассники, Вконтакте и др.) понимается некоторая платформа, созданная в online-пространстве, служащая преимущественно для горизонтального взаимодействия пользователей. Публичное сетевое общение предполагает совместное обсуждение контента (медиа-шаринг) различными людьми с возможностью комментирования информации с помощью каналов и платформ, позволяющих пользователям отправлять друг другу ссылки и файлы, выражать свое отношение и др. В процессе массовых горизонтальных коммуникаций в Интернете может вырабатываться собственный информационный контент, который создается самими пользователями и который затруднительно контролировать извне.

Блоги — это открытые публичные системы, в которой, не являясь ее прямым участником, можно выполнять различного рода действия по отношению к системе и в самой системе. Практика политического блоггинга выражена в деятельности политиков, общественных деятелей, блогеров, которые ведут свои страницы в социальных сетях или имеют веб-сайты и тем самым формируют контент, по их мнению, носящий важный на данный момент времени характер. Публичность размещенной информации о каких-либо событиях позволяет пользователям участвовать в ее обсуждении на основе комментирования. Выполняя информационно-коммуникативную функцию посредством блоговолн, блогосфера приводит к формированию и трансформации общественного мнения, определению повестки дня и как следствие к социально-политическим акциям в интернет пространстве. Не всегда это может иметь положительный характер, т.к. зачастую блогеры могут выполнять информационный «заказ» заинтересованных субъектов в распространении нужной информации и выполнять роль манипуляторов, поддерживая общественный интерес к рассматриваемой проблеме и тем самым создавать видимость гражданской активности.

Благодаря активному развитию online-пространства и таких форм медиа- комьюнити как блогосфера и социальные сети происходит оформление в виртуальном социальном пространстве гражданского сетевого сообщества[4]. Институционализация сетевых сообществ как акторов публичной политики напрямую зависит от их способности воспроизводить социальные ресурсы, конвертация которых будет способствовать развитию практик гражданского и политического участия и развитию новых форм социального партнерства.

Политическое пространство конкретного государства и структурированность online-сообщества будут являться отправными точками в формировании институционализированных практик взаимодействия акторов в виртуальном поле публичной политики.

Как отмечает С.В.Володенков, online-сообщество четко структурировано на уровне горизонтальных связей и не является той аморфной массой, модели коммуникации с которой разрабатывались в рамках классических теорий политической коммуникации. Функционирование многочисленных тематических сообществ в online-пространстве структурирует интернет-пользователей по группам, в которых можно в большинстве случаев четко выделить политические, социальные, религиозные и иные характеристики, что также выделяет интернет-сообщество в отдельный феномен современной общественной жизни [5, с.150].

Сетевые online-сообщества, возникающие в социальных сетях и блогосфере, становятся контекстуальной средой для формирования сетей гражданской мобилизации, которые начали актуализироваться в качестве институализированных акторов публичного процесса в современных государствах. Во всех видах систем такой вид практики взаимодействия связан с решением проблем, возникающих внутри системы. Особое значение приобрели online-сообщества протестной направленности, последствия деятельности которых имеют двоякую оценку. С одной стороны, они представляют мнение гражданского общества на политическую проблему, требующую решения, с другой, представляют угрозу для государства, где протесты могут «выйти» из сетевого формата и вылиться в уличный протест, который в

свою очередь может привести к насильственным действиям.

Степень государственного регулирования публичной политикой в online-пространстве определяется Н.Рябченко принадлежностью к конкретной модели взаимодействия государства и гражданского общества, а именно: 1)«ассиметричная модель публичной политики, основанная на государственном абсентеизме», в которой online-пространство является доминирующим каналом институционализации акторов публичной политики в условиях монополии государства на традиционную публичную сферу и в условиях отчуждения государства в вопросах своего политического позиционирования в online-пространстве и оказание влияния на его развитие. Примерами могут быть государства Ближнего Востока (египетская блогосфера); 2) «симметричная модель конструктивного взаимодействия государства и гражданского общества» обеспечивается эффективностью акторов и механизмов публичной политики в традиционном политическом пространстве. Проявляение данной модели мы можем наблюдать в демократических государствах (краудсорсинг в виде принятия конституции в Исландии); 3)«ассиметричная модель публичной политики, основанная на государственной монополии» характеризуется жестким регулированием государством всего национального сегмента online-пространства и традиционной сферы публичной политики. Примером служит китайский Синет, котролируемый государством [6, с.118].

Помимо представленных «чистых» моделей существуют и промежуточные, которые могут иметь характерные черты разных моделей одновременно в смешанном виде, поскольку и само online-пространство и субъектность традиционных акторов категории динамические и развивающиеся в зависимости от режимности системы и от уровня подготовленности общества к интерактивному взаимодействию.

На уровне государственной политики тенденция стимулирования вовлеченности граждан в процессы управления через сетевые интернет-технологии концептуализировалась в электронное правление (e-governance), которое представляет собой сетевое взаимодействие граждан и государственных структур в принятии политико-управленческих решений. Концепция электронного правления существенно расширила сферу участия граждан до включения их непосредственно в процессы государственного управления с целью повышения эффективности публичной власти. Ее принципиальное отличие — сдвиг центра тяжести парадигмы управления от государства к гражданам. Институционально концепция электронного правления оформилась виде электронного правительства (e-Government).

Электронное правительство - это специализированная комплексная система взаимодействия структур исполнительной власти с гражданами, гражданским обществом и бизнес-структурами посредством Интернета [7, с.69].

С конца 90-х гг. XX в. электронное правительство начало практически реализовываться в постиндустриальных странах Запада и Востока, формируя две основные политические модели. На Западе концепция электронного правительства явилась институализированным воплощением стратегии Good Governance (GG), New Public Management (NPM) и электронной демократии. В восточных государствах e-Government реализуется на основе применения принципов традиционализма (конфуцианства) и «рациональной бюрократии». Следует отметить, что и Западная и Восточная модели имеют свои преимущества и недостатки, поэтому выделить какую-то одну как выигрышную невозможно. Более того, каждая страна имеет свою специфику государственного управления, ресурсы, социально-экономические возможности, проблемы, уровень правовой и политической культуры граждан, доступность интернет-технологий для общества (от 30% для населения и всех государственных институтов) и др., поэтому особенности формирования и реализация концепции электронного правительства всегда будут носить особый национальный характер. В этой связи показательны данные Индекса E-gov за 2014г., где лидерами по темпам реализации электронного правительства являются и Восточные и Западные страны: Южная Корея, Австралия, Сингапур, Франция, Нидерланды, Япония, США, Великобритания, Новая Зеландия, Финляндия [8].

Электронное правительство призвано обеспечивать, во-первых, информационное сопровождение деятельности органов государственной и муниципальной власти, предполагающее доступность и открытость информации для всех граждан в любое время (принцип публичности). Во-вторых, объединять в единую сервисную организацию все органы государственной власти и управления на различных уровнях, которая предоставляет государственные услуги населению (принцип осуществления онлайн -транзакций). В-третьих, обеспечивать участие граждан в принятии публичных решений на основе механизмов обратной связи (принцип участия граждан).

Для реализации функций электронного правительства государствами были предприняты меры по созданию официальных системно-сетевых порталов для информирования и предоставления

услуг населению в удобное время. Например, многие страны предоставляют для этих целей официальные веб-порталы «электронных правительств»: США (http://www.FirstGov.gov), Сингапур (http://www.gov.sg), Республика Корея (www.egov.go.kr), Финляндия (http://www.om.fi), Канада (https://www.canada.ca и http://www.servicecanada.gc.ca/eng/home.shtml), Бельгия (http://www.belgium.be), Франция (http://www.gouvernement.fr), Великобритания (https://www.gov.uk) и др. Имеет свой информационный портал и ЕС «Europa», являясь крупнейшим публичным веб-сайтом мира (http://europa.eu/).

Открытые государственные порталы включают необходимую для общества информацию, а также сведения о предоставлении электронных услуг для граждан и бизнеса. Электронное правительство явилось новым институтом, который обеспечивает повышение эффективности органов публичного управления и снижения управленческих издержек, позволяющий качественно предоставлять государственные услуги широкому кругу потребителей (бизнеса и граждан) в соответствии с формулой «24/7/365» [9].

Помимо правительственных порталов создаются отдельные электронные информационные центры, создаваемые правительствами и использующими все возможные средства информирования (электронные, радио, телевидение, листовки) Один из таких информационных центров «Почтовый ящик № 51» (http://www.postbus51.nl/, Голландия), созданный голландским правительством, предоставляет информацию о правительственной политике во всех сферах от имени всех центральных органов государственного управления, а также дает возможность гражданам отправлять свои запросы по любому интересующему вопросу.

Концепция электронного правительства не стоит на месте, а продолжает развиваться в ответ на новые технические вызовы, считает Е.Г.Дьякова, выделяя два основных направления такого развития — это «мобильное правительство» (m-Government) и «открытое правительство» («Open government») [10], [11].

«Мобильное правительство» осуществляет доступ к услугам и дает возможность взаимодействовать с населением посредством беспроводной мобильной связи и переносных мобильных терминалов. Иными словами, m-Government технологически расширяет аудиторию получателей услуг и делает процесс взаимодействия с гражданами практически безграничным. Одним из успешных проектов является проект «Мобильное обслуживание граждан» (Mobile Bьrgerdienste = MoBьD), который был разработан в Берлине в 2002-2005 гг. в рамках инициативы «Мобильные коммуникативные средства» (MobilMedia) с целью разработки и внедрения в практику мобильных ведомств по обслуживанию граждан. MoBьD - объединенный проект, который реализуется в консорциуме, состоящем из управления сената по внутренним делам и Фрауэнхофским Институтом телекоммуникаций при содействии Министерства экономики и труда. Мобильное ведомство по обслуживанию граждан позволяет осуществлять последующую обработку услуг на месте — от справочной информации и консультирования до приема заявлений, и оплаты — с помощью мобильного оборудования (ноутбук, принтер, карта UMTS, платежный терминал и т. п.) [12].

Развитию концепции «Open government» способствовала идея максимальной репрезентации о деятельности власти и открытость данных государственных институтов. Это должно обеспечить прозрачность в деятельности власти и повысить уровень влияния граждан на принятие управленческих решений. Институализированную форму концепция открытого правительства получила в 2011 г. по инициативе государств Бразилии, Индонезии, Мексики, Норвегии, Филиппин, Южной Африки, Великобритании, США было создано Международное партнерство (Open Government Partnership, OGP), принята Декларация «Открытого правительства» и объявлен план действий для всех стран. С сентября 2011г. правительства 47 стран присоединились к Партнерству в OGP, а в 2015 г. их насчитывается 69 [13].

Декларированными целями OGP являются: повышение прозрачности в деятельности власти, рост гражданского участия, повышение информированности акторов политического процесса, противодействие коррупции, эффективное, открытое и подотчетное государственное управление. В своей деятельности Открытое правительство на основе интерактивных технологий и открытого обмена информацией создает каналы и площадки сетевого взаимодействия власти и граждан в решении общезначимых проблем.

Вовлечение граждан в политический процесс посредством интернета технологий позволяет расширить возможности для общества напрямую влиять на разработку, реализацию публичных решений, а также обеспечить контроль за их выполнением на различных уровнях управления, тем самым электронное правительство создает эффект обратной связи «государство-общество». Для исследования онлайн взаимодействия (сети, блоги, мобильная связь) гражданского общества и государства показателен Индекс электронного участия (e-participation.), лидерами которого за 2014 г. являются Нидерланды, Южная Корея,

Франция, Япония, Великобритания, Австралия, Чили, США, Сингапур [14].

Все большее вовлечение граждан в политический процесс свидетельствует о парадигмальных изменениях в системе управления в сторону общества. Если стандартный набор элементов электронного правительства включал блоки G2C — Правительство гражданам и G2B — Правительство-бизнесу, то в е-правлении к нему добавляются блоки C2G — Граждане правительству и B2G — Бизнес правительству [15, С.65]. Новая парадигма получила название collaborative governance — правления в сотрудничестве[16], [17].

Итак, институционализируясь электронное правительство способствует формированию нового типа «электронного» гражданина и нового типа управленческого мышления. Создаются новые возможности репрезентации публичных интересов и влияния гражданских структур на процесс производства публичной политики. В западных странах этот процесс связывают с развитием «электронной демократии», под которой большинство исследователей понимает использование информационно-коммуникативных технологий в демократическом и управленческом процессе [18], [19], [20], [21].

Концептуально «электронная демократия» представлена в политической науке двумя направлениями — демократии участия или прямой демократии [22] и коммунитарной демократии [23], [24]. Первое направление обосновывает запрос современного общества на прямое участие, где «электронная демократия» выполняет эту функцию. Анализируя различные формы «электронной демократии» в публичном поле политики, М.Б.Конашев отмечает, что они представлены как электронной демократией правящих элит, так и электронной демократией противостоящих в социально-политическом и экономическом отношении общностей, находящихся в подчинении, что относится ко второму направлению [25]. Таким образом, электронная демократия скорее выступает в роли сущностного, социокультурного, идеологического наполнения электронного управления. Эта концепция органично встраивается в концептуальную схему объяснения публичной политики, поскольку последняя невозможна без демократической составляющей, которая является условием полноценного, прозрачного, взаимоответственного диалога между властью и обществом.

Одним из видов практического воплощения электронной демократии и прямого участия, можно назвать online-выборы. В 2005г. Эстония стала первой страной, предоставившей возможность своим гражданам принять участие в выборах местных органов власти через систему online-выборов (на сайте Центризбиркома www.vvk.ee или на портале гражданина www.eesti.ee). Число избирателей, проголосовавших online составило 24,5% от общего числа — 140846 голосов[26] Практика электронной системы голосования стала в этой стране постоянной, например, в 2015 г. на выборы в парламент граждане могли получить всю необходимую информацию и проголосовать, через сайт http://www. valimised.ee. Электронное голосование в масштабе всей страны используют также такие страны как, Франция, Бельгия, США, Великобритания и др.

Интерактивные технологии привели к появлению новых институализированных форм взаимодействия гражданского общества и власти, среди которых следует выделить краудсорсинг (crowd — толпа и soursing - использование ресурсов). Термин был введен Джеффом Хауи и журналистом Марком Робинсоном для описания модели бизнеса, которая основывается на привлечении простых потребителей, пользователей Интернета и добровольцев к производству и распространению товаров и услуг, генерированию идей и решений [27].

Политический краудсорсинг представляет собой целенаправленную деятельность субъектов политики по использованию ресурсов граждан, организованных в общественные сети в online-пространстве, для коллективного создания (идеи, проекта) и/или закрепления (решения, практики) политических инноваций в сфере публичной политики. Источником инноваций будет являться коллективный разум индивидуальных акторов, осуществляющих краудсорсинговую деятельность в организованных сетях. Инициативы по внедрению краудсорсинговых практик могут исходить как от власти (сверху - вниз), так и от гражданского общества (снизу- вверх), но при этом источником инновационных идей и решений будут граждане.

Субъекты, инициирующие краудсорсинг создают для этих целей онлайн-площадки, на которых происходит процесс взаимодействия, итогом которого в публичной политике является закрепление институциональных инноваций, закрепленных в политических практиках граждан.

Выделяют три вида краудсорсинга в публичной политике: создание краудсорсинговых ресурсов в условиях чрезвычайных ситуаций; законотворческий краудсорсинг; сотрудничество органов власти и гражданского общества в регионах/муниципальных образованиях.

Краудсорсинг начинает активно использоваться публичными институциями на каждом этапе формирования публичной политики и в разных целях (создание информационного контента, законотворчество, управление, формирование

программы, голосование, сбор информации, поиск людей, продвижение продукта, привлечение сторонников, служба поддержки, сбор средств (краудфандинг)и др.

Соучастие всех акторов в формировании законов является одним из базовых положений современной публичной политики. Практическое воплощение можно увидеть на примере использования краудсорсинговых практик: интерактивного принятия гражданами конституции в Исландии, открытого участия в законотворчестве в таких странах, как США, Южная Корея, Финляндия, Норвегия, Эстонии, Японии и др.

Краудсорсинг достаточно быстро внедряется в практику электронных правительств государств для организации постоянного сотрудничества органов власти и гражданского общества в регионах/муниципальных образованиях. В публичном поле политики многообразные политические акторы взаимодействуя используют такие практики краудсорсинга как: политический рынок прогнозов (деятельность по приобретению информации о развитии ситуации в будущем и ожидаемых результатах), брейнсторм (мозговые штурмы для генерации разнообразных идей по определенной проблеме), законотворческий краудсорсинг, проектный краудсорсинг (постоянно действующий информационный ресурс, контент которого обеспечивается гражданами, экспертами) сетевое взаимодействие и др., которые могут применяться как самостоятельно, так и в комплексе. Так, например, в США краудсорсинговые проекты объедены в рамках ресурса «Центр новых медиа и вовлечения граждан США» http:// www.howto.gov, где происходит информирование граждан, а также разработка и имплементация сетевых гражданских проектов, направленных на взаимодействие с органами власти на всех уровнях.

Итак, краудсорсинг как институализированная форма взаимодействия между властью и обществом способствует консолидации и активизации сетевого гражданского общества артикулировании, агрегировании и решении существующих политических и социальных проблем. Является публичной площадкой для сетевой коммуникации граждан и государства, где каждый заинтересованный член общества может поучаствовать в индивидуальной форме и кооперироваться с другими участниками политического процесса, что способствует трансформации принципов эффективного взаимодействия между акторами. Влияет на включение в практику политического менеджмента инноваций, а именно сетевого инструментария, который качественно улучшает и модернизирует отдельные сферы жизнедеятельности человека. Быстро развивающиеся инновационные политические краудсорсинговые проекты можно отнести к стартапам (start-up — «запускать», компания с коротким периодом операционной деятельности, применяющая инновационные технологии выхода на рынок предлагаемых продуктов или услуг и форсированная стратегия их продвижения), которые способствуют активному продвижению новых менеджериальных практик и практик Good Governance в управлении и модернизации социального партнерства, которые могут влиять на каждом этапе формирования публичной политики.

Таким образом, процесс взаимодействия между гражданским обществом и государством может реализовываться в различных институциональных формах, разными способами с использованием разных инструментов — от традиционных референдумов до современных электронных форм взаимодействия. Новые информационные технологии web 2.0 и web 3.0 изменили практику социального общения в целом и публичную политику в частности, расширив ее поле и наделив большими возможностями, хотя и усложнив систему управления. Online инструменты дали толчок включению новых механизмов сетевого взаимодействия, как для традиционных акторов, так и для вновь появившихся, создали условия включения большего количества граждан в политический процесс, обеспечили площадки для коммуникации, привели к появлению новых инновационных институализированных форм партнёрства гражданского общества и власти, наполнили новым идейным содержанием публичную политику. Стремительно развивающуюся публичную политику в онлайн пространстве можно смело назвать е-политикой, которая с развитием технологий будет продуцировать новые институты и возможности для человечества.

Литература:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ, 2000.-608с.
2. Рябченко Н.А., Мирошниченко И.В. Институализация публичной политики в online-пространстве современной России. — Краснодар: Просвещение-Юг, 2012. - 173с. — С.54
3. Там же
4. Гидденс Э. устроение общества: Очерк теории структурации/ пер. с англ. СИ.Тюриной .- М. : Академический проект .- 2003 С.491
5. Володенков С.В. Информационно-коммуникационная революция и ее влияние на современный политический процесс С.148-177// Власть и политика: институциональные вызовы ХХІ века. Политическая наука: Ежегодник 2012/ РАПН; гл.ред.А.И. Соловьев.- М.: Российская энциклопедия (РОССПЭН).- 2012.-446с.
6. Рябченко Н.А., Мирошниченко И.В. Институализация публичной политики в online-пространстве современной России. — Краснодар: Просвещение-Юг, 2012. - 173с.
7. Нисневич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы// Вестник РУДН Сер. Политология. - 2006. №1(6)

8. Индекс электронного правительства. [Электронный ресурс].- Режим доступа: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014

9. Дьякова Е.Г. Эволюция электронного правительства как нормативного концепта: от оказания услуг к открытому правительству // Вестник НГУ Серия: Философия. — 2012. — Том12 - 138вып [Электронный ресурс].- Режим доступа: http://www.nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/3555/19.pdf

10. Там же

11. M-Government: Mobile Technologies for Responsive Governments and Connected Societies. Geneva, International Telecommunications Union, 2011. 147 p.

12. «Мобильное обслуживание граждан» (Mobile Bьrgerdienste = MoBьD).-[Электронный ресурс].- Режим доступа: http://www.mobued.de/.

13. Open Government Partnership, OGP [Электронный ресурс].- Режим доступа: http://www.opengovpartnership.org/

14. Индекс электронного участия.- Электронный ресурс].- Режим доступа: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014.

15. Кулик А.Н. Публичность политики, эффективность государства и демократия в начале XXI в. // Публичная политика в контексте задач модернизации России: конструктивный потенциал и формы использования.- М.: РОССПЭН. —123с.

16. Vigoda E. From Responsiveness to Collaboration: Governance, Citizens, and the Next Generation of Public Administration // Public Administration Review. 2002. Vol. 62. № 5.

17. Ansell C, Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice// Journal of Public Administration Research and Theory . Published by Oxford University Press on behalf of the Journal of Public Administration Research and Theory.-November 13, 2007. P.1-29

18. Abramson J. B., Arterton F. C., Orren G. R. The Electronic Commonwealth. N. Y.: Basic Books, 1988.-P.185-212

19. Hakcer K.L.Dijk.van.Digital democracy.Issues of theory& practice SAGE Publications Ltd |Publication Year: 2000.-240p.

20. Hogue B.N., Loader B.D. Digital democracy: Discourse and decision making in the information ege. L. Routledge, 1999.-296p.

21. Masuda I. The Information Society as Post-Industrial Society. Washington: World Future Society, 1981.-290p.

22. Там же

23. Etzioni A. The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda. N. Y.: Touchstone, 1993.- 323p.

24. Rheingold H. Virtual Community. London: Mandarin, 1993.

25. Конашев, М. Б. Всеобщая электронная демократия [Текст]: некоторые тенденции и проблемы / М. Б. Конашев // Политическая наука. - 2008. - N 2. - С. 152-172.

26. Эстония выбирает парламент. [Електронный ресурс].-Режим доступу: http://rus.err.ee/v/topnews/9d775f72-15ff-4688-a93a-2e31a07be64a

27. Хау Д. Краудсорсинг: Коллективный разум как инструмент развития бизнеса: пер. с англ. М.Альпина Паблишер, 2012.- 288с.

Чальцева Е.М. Публічна політика в інтернет просторі. — Стаття.

Анотація. У статті аналізується віртуальна діяльність акторів у публічному просторі, що дозволяє оцінити ступінь їх реального впливу на політику . Застосування інноваційних технологій web 2.0 і web 3.0 призводить до інституціоналізації нових форм і практик взаємодії політичних акторів в публічному полі політики. Автор акцентує увагу на концепті електронної демократії та практиці електронного урядування та краудсорсингу .

Ключові слова: публічна політика , online - простір , online — спільноти технології web 2.0 і web 3.0 , електронний уряд , електронна демократія , краудсорсінг .

Chalzeva E.M. Public policy in the internet. — The Article.

Symmery. The article analyzes the activities of the virtual actors in the public space that allows you to assess their real impact on policy. The use of innovative technologies web 2.0 and web 3.0 leads to the institutionalization of new forms and practices of interaction between political actors in the public policy field. The author focuses on the concept of e-democracy and e-government practice, and crowdsourcing.

Keywords: public policy , online — space, online community, technology web 2.0 and web 3.0, e-government, e-democracy, crowdsourcing.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською, російською та англійською мовами: статті — до 0,5 др. арк., короткі повідомлення — до 0,25 арк.

2. Будова статті:

УДК (універсальний десятковий класифікатор)

Анотація мовою статті (до 100 слів)

Ключові слова мовою статті (3-10 слів)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формування **мети** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження за повним обґрунтування отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.

Література

В кінці тексту двома мовами — російською (якщо текст викладено українською) та англійською вказується **прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова**

Підпис автора і дата

3. Технічні вимоги до оформленні статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін — 20 мм. Шрифт — Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю).

5. Довідка про автора — прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, електронна адреса, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа)

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Батенко Г.В.
БРИТАНСЬКА ІММІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В ПАЛЕСТИНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СИТУАЦІЮ В КРАЇНІ В 20-ті роки XX ст. 4

Демин О.Б.
ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ФРАНЦУЗСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ КОНЦА XVIII ВЕКА В ОДЕССКОМ (НОВОРОССИЙСКОМ) УНИВЕРСИТЕТЕ. 10

Затовський Б. О.
ПОЛІТИЧНА КРИЗА В АВСТРО-УГОРЩИНІ В 1905-1908 РР. У ВИСВІТЛЕННІ РОСІЙСЬКИХ ЛІБЕРАЛЬНИХ ЧАСОПИСІВ. 15

Мартинов В. Л.
МАРОККАНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ НІМЕЧЧИНИ НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ 21

Пищемуха В.Г.
BONA VACANTIA ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ 25

Прилуцька Л.А.
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА СТУДЕНТІВ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ 38

Сініцький А. Ц.
ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ РЕЛІГІЙНОГО ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА 43

Сініцький А. Ц.
КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЕТАПІВ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЄ САМОВИЗНАЧЕННЯ 49

Січка М. Л.
ЗАСНУВАННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ УСТАНОВ У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У 1918-1922 РР. 54

Серебряннікова Н.І.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ІСТОРИЧНИХ ТЕРМІНІВ 59

Тімкін І.Ф., Новікова Н.Є.
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 64

Штука С. В.
АСПЕКТ ЕКУМЕНІЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ЙОСИФА СЛІПОГО .70

ФІЛОСОФІЯ

Камбур А.В.
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ 74

Ляльчук К.М.
О ВОЗМОЖНЫХ КОНФЛИКТАХ В ПОСТЭКОНОМИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ . . 79

Мартинюк Е. І., Никитченко О. Е.,
ЗРОСТАННЯ ІНКЛЮЗІВІЗМУ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ 83

Матюшина І.І.
СИСТЕМНІСТЬ СЛОВА В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАЦІЇ 91

Платика Е.С.
ЯЗЫК ПОЭТА КАК ОСНОВА ДУХОВНОЙ СВЯЗИ ПОКОЛЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ) 96

Пурцхванидзе О.В.
К ПРОБЛЕМЕ ОНТОЛОГИИ МЕДИА 101

Райхерт К. В.
УТОЧНЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЙ ПОНЯТИЯ «СИСТЕМА» В ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ. 106

Сапега В.В.
ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ ИСКУССТВА В ФИЛОСОФИИ ИСКУССТВА А. ДАНТО 113

Шохов А.С.
ВЫСОКОКОМПЛЕКСНЫЕ ОБЪЕКТЫ И КОММУНИКАЦИЯ 117

Pankova L.A.
SOME ASPECTS OF TRANSLATING THE PHILOSOPHIC CATEGORIES FROM RUSSIAN INTO ENGLISH 123

ПОЛІТОЛОГІЯ

Александров Д.В.
КОНСТЕЛЛЯЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ ВО ВЛАСТНОМ ПОЛЕ ОТНОШЕНИЙ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОИСКИ 132

Вітман К.М.
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ . . . 138

Звездова О. О.
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДЕ-ФАКТО ДЕРЖАВ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ. 144

Камєнєва О. М.
СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА ВНАСЛІДОК КОМУНІКАЦІЇ МІЖ СОЦІАЛЬНИМИ ГРУПАМИ. 148

Клюєв К. Г.
ШЛЯХИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В АСПЕКТІ УРЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ 152

Кокорєв О. В.
ІНТЕГРУВАННЯ КРАЇН БАЛТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР (КІН. XX - ПОЧ. XXI СТ.) 157

Комарова М. С.
МОЛОДЕЖЬ КАК СУБЪЕКТ ПРОВЕДЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИИ 162

Костенко В.О.
МІГРАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЄВРОПИ, ЇХ МАСШТАБНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ . 168

Попова М. Ф.
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННИХ РАЙОНІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 173

Rostetska S.I.
MODERN IDENTITY THEORY IN FOREIGN STUDIES 178

Седляр Ю.О.
ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ У МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 183

Сердали Б. К.
ОСВЕЩЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ В ПРЕССЕ КАЗАХСТАНА 189

Сердали Б. К.,
СМИ КАЗАХСТАНА О ГЕНДЕРНОМ РАВЕНСТВЕ И ГЕНДЕРНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ 192

Скриль С.А.
ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ (НА ПРИКЛАДАХ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ) . . . 196

Соловьев К.А.
ОБРАЗ ИМПЕРСКОГО ПРОШЛОГО В ПУБЛИЧНОМ ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ 199

Співак М.В.
ДОСВІД США ТА АМЕРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ У ЗАПРОВАДЖЕННІ ПОЛІТИКИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ 204

Сушко А.І.
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИБОРУ СУСПІЛЬСТВА. 210

Чальцева Е.М.
ПУБЛИЧНАЯ ПОЛИТИКА В ИНТЕРНЕТ ПРОСТРАНСТВЕ 213

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ 220

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий збірник

Виходить двічі на рік
№ 11, 2016

Заснований у 2010 р.

Коректор Радіонова І.І.
Технічний редактор Мартиненко Т.В.

Підписано до друку 24.05.2016. Формат 60х84/8. Обл.-вид.арк. 23,21. Ум.-друк. арк. 26,04.
Папір офсетний. Гарнітура «Literaturnaja». Друк на дуплікаторі. Наклад 300 прим. Заказ № 1606-04.

Віддруковано ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 8(048) 7777-591.